

11-D-31

EXTENSE ČESKOSLOVENSKÝCH VYSOKÝCH ŠKOL
V REPUBLICE ČESKOSLOVENSKÉ
SBÍRKA PŘEDNÁŠEK A ROZPRAV

ŘADA III.

EXTENSE UNIVERSITY KOMENSKÉHO V BRATISLAVĚ
REDIGUJE PROF. DR. RICHARD HORNA

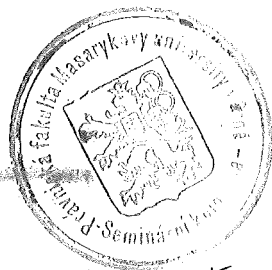
1

(NOVÁ SERIE)

PROF. DR. ANTONÍN KOLÁŘ

VZTAHY
EVROPSKÉ KULTURY
K ANTICE

I. 55

PRAHA 1929

3721-I

NÁKLADEM JEDNOTY ČESKOSLOVENSKÝCH
MATEMATIKŮ A FYSIKŮ

1250/6

PŘEDMLUVA

Již jako docent pražské university přednášel jsem o působení antiky na evropskou kulturu posluchačům v zimním semestru 1920/21, potom jako universitní profesor v Bratislavě v zimním běhu 1923/4; tehdy konal jsem též v Bratislavě ve dnech 12.—17. listopadu 1923 přednášky o témž tematě v universitní extensi pro širší obecnost. Nevida tehdy možnosti vydati přednášky v plném rozsahu, odhodlal jsem se, aby aspoň něco z toho vešlo v širší známost tiskem, poríditi výtah ze svých přednášek; ten jsem uveřejnil, ač místo pro to nebylo právě nejpohodnější, r. 1924 ve Sborníku filosofické fakulty university Komenského v Bratislavě (roč. II. č. 19) pod názvem »Působení kultury antické na kulturu evropskou«. Maje dnes možnost vydati své přednášky v plném rozsahu ve Sbírce přednášek a rozprav extense university Komenského v Bratislavě, používám milerád této příležitosti.

Do nedávna neměli jsme u nás ani jediné takové knihy, jakých mají mnoho jiní národové, zvláště Němci, která by poučovala v jakékoli formě, ať již stručnější či obsírnější, o působení antiky na evropskou kulturu. R. 1921 vyšla v Praze taková kniha z pera univ. prof. Dr. O. Jiráního pod názvem: Řecká a římská vzdělanost ve vývoji evropském (Lidové university sv. II.). Přes to však myslím, že ani dnes nebude má kniha zbytečnou, poněvadž podává mnohé, čeho u Jiráního čtenář nenajde. V základních názorech a v rozdělení látky se oba shodujeme. Jinde, jde-li o zevrubnější a jen poněkud do hloubky jdoucí poučení o jednotlivých odkazech antiky pozdějším věkům, dělí se o tento úkol několik odborníků, specialistů v příslušné otázce. Příkladem toho nad jiné zvláště pozoruhodným jest sbírka *Our debt to Greece and Rome*, v které

Vydáno s podporou ministerstva školství
a národní osvěty

Všechna práva vyhrazena nakladateli

Tiskem Jednoty čsl. matematiků a fysiků
v Praze

vycházejí o jednotlivých zjevech antické kultury celé anglicky psané monografie z pera vynikajících znalců. Takový podnik má tu výhodu, že příslušná látka může být úplně vyčerpána, ale na druhé straně trpí nedostatkem jednotného hlediska a hlavně tím, že čtenář nemá před očima celkového obrazu. U nás učiněn byl k tomu první nesmělý krůček sloučením tří přednášek v knížce »Co nás poji s antikou?«, vydané Společností přátel antické kultury v Praze 1925. Vezme-li na sebe tento obrovský úkol jednotlivec, rozumí se samo sebou, že, chce-li jíti jen trochu do detailů, musí se opíratí o výsledky práce celé řady jiných badatelů, poněvadž sám není s to, aby ovládal tak obrovskou látku, zejména pokud jde o sledování závislosti pozdějších dob na antice ve všech jednotlivých zjevech a složkách antické kultury. V mé knize svědčí o tom seznam užité literatury, který však přes to, že jest dosti obsáhlý, nepodává, jak jest pochopitelné, všeho, nýbrž jen práce nejdůležitější.

Tato kniha, mající za účel ukázati širšímu vzdělanému obecnstvu, pro které jest určena, že celá evropská kultura tkví svými kořeny v antice, že v antice stále ještě žijeme a narážíme na ni při každém kroku, chce býti zároveň varovným hlasem proti úmyslům těch, kteří odstraněním klasických jazyků, nejlepšího prostředku k poznání antické kultury, ze střední školy chtějí vychovávatí příští generace našeho národa v mylném domnění, že antická kultura jest pro moderního člověka překonaným stanoviskem a její znalost nepotřebným balastem, a tak zpřetrhají všechna pouta, která nás ještě spojují s antikou, a řídití duševní vývoj našeho národa novým směrem, odchylným od směru západoevropského. Taková izolace byla by nebezpečná, poněvadž západní Evropa, románská, anglosaská a germánská, spjatá mnohem těsněji s antickou kulturou než my, sotva projeví stejnou nevděčnost a nevážnost k antice za to, co jí dala. My-

šlenkové ochuzení, které by tím u nás nastalo, bylo by tím osudnější, že právě náš národ, který jest pro svůj neblahý dějinný vývoj ještě velmi pozadu po stránce kulturní za ostatní Evropou, ještě se s antikou úplně nevypořádal, ještě z ní nevyčerpal všeho, co mu může dáti. O tom všem jest u nás ještě mnoho nevědomosti a nesprávných názorů; odstraňovati je ráda by pomáhala tato kniha.

V Bratislavě, v červnu 1929.

A. K.

OBSAH

I. ÚLOHA ANTIKY

V DĚJINNÉM VÝVOJI EVROPSKÉHO LIDSTVA.

§ 1. Pojem antiky	1
§ 2. Přehled dějin řeckých a římských	1
§ 3. Povaha kultury řecké a římské	10
§ 4. Přejchod od starého věku do středního	18
§ 5. Raný střední věk	22
§ 6. Scholastika	30
§ 7. Humanismus a renaissance	33
§ 8. Reformace	39
§ 9. Osvícenství a revoluce francouzská	42
§ 10. Novohumanismus a klasicismus	44

II. VLIV ANTIKY

NA JEDNOTLIVÉ SLOŽKY EVROPSKÉ KULTURY.

§ 1. Starověký stát	49
§ 2. Antické náboženství. Poměr křesťanství k němu	59
§ 3. Mythologie	79
§ 4. Reč	80
§ 5. Písmo	92
§ 6. Poměry sociální	94
§ 7. Umění slovesné. Krásné písemnictví	114
§ 8. Dějepisectví	122
§ 9. Řečnictví	126
§ 10. Umění výtvarné. Stavitelství	127
§ 11. Sochařství	154
§ 12. Malířství	140
§ 13. Umělecký průmysl	148
§ 14. Hudba	151
§ 15. Řecká věda. Její ráz	154
§ 16. Vědy duchovní. Filosofie	157
§ 17. Ethika	165
§ 18. Státověda	172
§ 19. Právo	180
§ 20. Paedagogika	184
§ 21. Filologie	188

§ 22. Vědy mathematicko-přírodní. Matematika	191
§ 23. Astronomie a astrologie	196
§ 24. Fysika	205
§ 25. Zeměpis	205
§ 26. Biologie. Zoologie	207
§ 27. Botanika	211
§ 28. Lékařství	215
§ 29. Chemie	222
§ 30. Technika	225
§ 31. Hospodářství	240

III. VLIV ANTIKY NA KULTURU ČESKOSLOVENSKOU 242

IV. STANOVISKO NAŠÍ DOBY K ANTICE 260

<i>Poznámky</i>	268
<i>Seznam nejdůležitější literatury, věci se týkající</i>	270

ÚLOHA ANTIKY V DĚJINNÉM VÝVOJI EVROPSKÉHO LIDSTVA

§ 1. **Pojem antiky.** Antikou (z lat. antiquus = starobylý) měli bychom v nejšířším smyslu slova rozuměti kulturu všech starověkých národů vůbec, pokud ji známe. Avšak s našeho evropského hlediska jest význam toho slova omezen tak, že antikou rozumíme jen kulturu dvou národů starověkých, kteří vytvořili kulturu kvalitativně nejcennější ze všech statních kultur starověkých a jejichž kultura kvantitativně, rozsahově, zaujala největší část tehdy známého světa. Je to zároveň kultura národů, kteří stojí k nám ze všech národů starověkých v nejužším vztahu kulturním, kultura Řeků a Římanů. Vedle »antiky« užíváme též názvu »klassický starověk« (z lat. classicus = třídní, do majetkové, zejména vyšší, třídy zařazený proti těm, kteří nebyli zařaděni do žádné z nich, tedy lepší, dokonalejší), přihlízejíce právě k ceně, kterou vynikala kultura těchto dvou národů nad kultury národů ostatních.

§ 2. **Přehled dějin řeckých a římských.** Nejstarší kultury starověku většinou vznikly v poříčí velikých řek: čínská v poříčí řek Hoangho a Jan-tse-kiang, indická v poříčí Gangu a Indu, assyrsko-babylonská v poříčí Eufratu a Tigridu a egyptská v poříčí Nilu. Jako kultura egyptská tihla zprvu k jihu pro bahnitost ústí nilského, tak assyrsko-

babylonská tíhla k moři Středozevnímu a nikoli k zářivu Perskému pro bahnitost ústí Eufřatu a Tigridu, kteréžto řeky tehdy ještě neměly společného ústí. Územím, na němž se obě tyto kultury, šířící se ze svých ohnisk, stýkaly, byly Syrie a Palestina. Ve východní oblasti moře Středozevního, v moři Aegejském, kvetla před příchodem řeckých kmenů na poloostrov balkánský, v III. tisíciletí př. Kr., ještě jiná kultura, a to neznámého národa původu neřeckého a, jak se zdá, i neindoevropského, kultura, zvaná aegejskou, ostrovní, kretskou neboli minojskou. Zbytky její byly nalezeny na Křetě. hlavně v městech Knossu a Faistu. S ní totožná jest druhá vrstva trojská. Když přišli Řekové v II. tisíciletí př. Kr. ze severu na poloostrov balkánský, našli tam kulturu tak zvanou mykenskou. Zbytky její jsou v Tiryntě, Mykenách, Arně na jezeře Kopaiském, též v Athenách a jinde v Řecku. V Troji patří k ní šestá vrstva. Podle všech známek byla pokračováním, třetím, posledním stadiem kultury kretské. Řecké kmeny, pronikající od počátku II. tisíciletí po etapách stále hlouběji do Řecka, smísily se všude s domorodým obyvatelstvem a spolu s jeho krví přejaly i prvky jeho kultury, aby je přetvořily podle svého a vytvořily kulturu novou, která se pak stala základem kultury evropské. Domorodé obyvatelstvo, Pelasgové, dílem zaniklo pód vládou přistěhovalců, dílem se vystěhovalo. Poslední etapou tohoto prvního »stěhování národů« v starověku byla invase dorská; vlna dorská převalila se na konci I. tisíciletí přes celé Řecko až na Peloponnesos a zničila poslední zbytky dřívější kultury. Dorové sami zůstali již celkem nedotčeni onou assimilací, takže zachovali původní ráz řecký nejméně porušený. Naproti tomu v žilách Ionů kolovalo nejvíce cizí, asijské krve, a to nikterak k jejich škodě. Oni byli ze všech kmenů řeckých nejnadanější a kulturně vyspěli nejdříve a nejvýše. Není tedy ani řecká kultura samorostlá, i ona vyrůstala z prvků cizích,

z kultury orientální, starší a proto vyspělejší; působily na ni též prvky egyptské a assyrsko-babylonské prostřednictvím Foiničanů a národů maloasijských. S orientem dostali se Řekové, kteří pronikli z Řecka i na protější pobřeží maloasijské a kolonisovali je, záhy do styku, poněvadž východní oblast moře Středozevního stala se již tenkrát střediskem starověkého světa, jako jím bylo později po celý starověk celé moře Středozevní. I národové asijské pevniny inklinovali více na západ k němu než na východ.

S počátku vedli Řekové život rolnický, jak o tom svědčí to, že ještě r. 594 př. Kr. Solon rozdělil občanstvo podle průměrné roční sklizně na čtyři třídy. Teprve později, když půda Řecka nestačila na výživu obyvatelstva a když Řekové druhou kolonizací (800—600 př. Kr.) zaujali na východě úrodné kraje pobřeží černomořského a na západě pobřeží afrického a dolnoitalského, zvláště však Sicílii, vedle Egypta největší obilnici starého světa, změnil se v některých státech řeckých způsob života, převládl obchod, řemesla a průmysl. Příčinou zmíněné druhé kolonizace byly jednak ústavní boje v řeckých městech, jež nutily poraženou stranu opustiti vlast a hledati nových sídel, jednak obchodní řevnivost mezi jednotlivými městy.

Nejstarší období politických dějin řeckých jest ve znamení tlaku Persie na západ. Jde o to, kdo bude pánem Evropy: Řekové či Peršané? Vědomí společného nebezpečení a společný odpor k Peršanům, Arijetům jinak duševně založeným, barbarům podle názoru řeckého, sjednotily Řeky k společnému odporu, ač nechybělo mezi nimi zrádců. Z jihozápadu zase, z Afriky, ohrožovali Řeky Semité, karthaginští Foiničané. Společný útok, snad dokonce smluvený, odrazili Řekové spojenými silami ve válkách řecko-perských, uhájivše v prvním, obranném období (490—479 př. Kr.) své svobody ve vlastním Řecku. Řekové sicilští uhájili současně

sebe, jakož i celé oné řecké oblasti moře Středomořího proti Karthaginským u Himery. V druhém pak období, útočném (479—449), osvobodili z panství perského i Řeky maloasijské a zmařili definitivně první pokus Peršanů o politické podrobení západu.

Ale jednota Řeků se zase rozpadla a po prvním období válek řecko-perských r. 479 nastal dualismus, zprvu mezi Spartou a Athenami. Utkání těchto dvou dávných soupeřů ve válce peloponneské, zástupců zřízení oligarchického (Sparta) a demokratického (Atheny), z nichž jeden chtěl trvale učiniti neškodným druhého, skončil se vítězstvím Sparty. Po r. 404 se zdálo, že dualismus zmizí, že Sparta opanuje pole úplně. Ale dualismus se obnovil, Theby vystřídaly na krátko Spartu a dualismus potrvál až do bitvy u Mantineie r. 362, aby po všeobecném vysílení obcí řeckých, jež činilo i vítězi nemožným, podržeti si nabytou hegemonii, ustoupil hegemonii makedonské. Zásáhnutí syrakuského loďstva po boku Sparty proti Athenám ve válce peloponneské poskytlo Karthagině příležitost vzmoci se. Proto v potomních letech 410—275 byli Řekové sicilští nuceni vésti s ní osm válek.

Vysílené Řecko stalo se konečně po bitvě u Chaironeie r. 338 kořistí mladého, na vojenských základech vybudovaného státu makedonského, Pruska mezi státy řeckými. Ten jim vnutil násilím politickou jednotu a vytvořil tak to, co se nepodařilo žádnému státu řeckému, zač všechny obce vykrvácely. Alexandros Makedonský sjednotil Řeky k společnému dílu, k oblíbené jejich myšlence, zničití říši perskou, k politickému pokoření a hospodářskému opanování Východu Západem. Jeho výboje značí veliký mezník nejen v dějinách řeckých, nýbrž i v rázu řecké kultury. Svěrázná doba předchozí, zvaná klassickou, nemající nic obdobného nejen v dějinách řeckých, nýbrž v dějinách světových vůbec (politicky i kulturně upomíná na ni doba italských státečků ve

středověku), modernisuje se, kladou se politické i kulturní základy nové doby evropského lidstva.

Alexandros měl v úmyslu sloučiti Řeky, Makedony a orientálce v jediný národ, založití říši světového obchodu od Adrie až k Indu s Babylo-nem jakožto hlavním městem. To však bylo možné jen hellenisováním Východu, poněvadž Řekové podobně jako Němci pohrdali národy neřeckými jako barbary, pokládající je za národy druhorádé. Ale země tak staré kultury nemohla úplně podlehnouti hellenismu, kultuře mladší. Vliv řecký šířil se jen do měst a mezi vyšší vrstvy společenské, kdežto venkov, jádro národa, byl jím jen málo dotčen. Po rozpadnutí říše Alexandrový povznesl se s úpadkem států hellenistických zase časem národní, domorodý živel staroegyptský, koptický, perský, syrský a armenský. Naopak orientálistmus, zvláště jeho náboženské prvky, pronikal na Západ. Mimo to nebylo možné nově vzniklou obrovskou říši organisovati po způsobu řeckém, kantonálním. Proto ji organisoval Alexandros po způsobu východním, perském, a tak i po stránce administrativní zvítězil Východ nad Západem. Tehdy byly položeny základy k organisování správy velikých říší evropských, které potrvály vlastně až do světové války. Alexandros obíral se myšlenkou pokořiti si podobně i Západ. Ale smrt překazila mu jeho záměr a jeho obrovská říše rozpadla se právě tak rychle, jak vznikla. Po čtyřicítiletých bojích mezi uchazeči o dědictví po Alexandrovi vznikly z ní tři menší státy s podobnou, dobře organisovanou úřednicko-vojenskou správou a s absolutním monarchou-bohem v čele: 1. Makedonie pod Antigonovci se Spartou, Korinthem. Athenami, spolkem achajským a aitolským (od r. 277 do r. 168, resp. 146 př. Kr.), 2. Syrie pod Seleukovci (312—85) s městskými řeckými republikami v záp. M. Asii, s Rhodem a Pergamem pod Attalovci (od r. 281), Byzantiem, Herakleí pontskou, Bithynií, Pontem, Kappadokií, Armenií

a Atropatenou a 3. Egypt pod Ptolemaiiovcí (305—50), v jehož dosahu byla Kyrene, Palestina a města foinická. Všechny tyto státy dostaly se dříve nebo později pod panství římské a staly se spojovacími členy mezi bývalou říší perskou a římským císařstvím doby Diokletianovy.

Kdežto na východě od moře Středozevního jeví se v III. stol. př. Kr. snahy rozkladné, rozdrobiti velikou říši ve státy menší, lze pozorovati asi v téže době na západě úsilí opačné, sloučiti různé části ve větší celky. Vedle obcí řeckých v tak zvaném Vel. Řecku, v již. Itálii a na Sicílii, jest v střední Itálii panství etruské a množství drobných bojovných kmenů latinských a umbrosabellských, na pobřeží africkém pak Karthago. Za Alexandra Vel. odražejí západní Řekové útoky kmenů italských a Karthaginy, chráníce Evropu před Semity. Římané, podrobivše si Řeky válkou tarentskou (282—272), přejímají jejich úlohu a ovládnuvše poloostrov apenninský, jsou s Karthaginou na konec jedinými mocnými státy v záp. oblasti moře Středozevního.

Řím byl původně též polis, stát městský, jako drobné státečky v Řecku za doby klassické. Ale bojem se sousedy jej ohrožujícími rostla jeho moc a rozšiřovalo se jeho území. Obyvatelstvo nově dobytého území připoutávali Římané odstupňovaným rozřízením práv pokořeným. Válkami samnitskými stávají se nejprve pány střední Italie, pak válkou s Tarentany a Pyrrhem podrobují si Itálii od průlivu sikulského až po říčky Makru a Rubikon a konečně celou Itálii. Avšak pánem Italie jest jen ten, kdo zároveň ovládá Středozevní moře. To věděli tehdejší Římané právě tak dobře jako dnešní Italové a proto přijali utkání s Karthaginou o panství nad západním Středomořím. Obě velmoci byly tak rozdílné, že již i proto bylo napřed zřejmo, že k utkání dojíti musí a že se skončí jen úplným zničením jednoho ze soupeřů. Byl Řím mocí pozemskou se zřízením, v němž byl i prvek

demokratický, s vojskem národním, s lidem rolnickým a bojovným, byl státem, který dovedl organicky k sobě přivtělovati pokořené Italiky. Naproti tomu Karthago byla mocí námořní se zřízením aristokratickým, s vojskem žoldnéřským, s lidem obchodním, mocí, jež uváděla pokořené Afričany v kruté poddanství. Úspěšnými válkami punskými, zvláště druhou (201), stali se Římané pány v záp. Středomoří, čímž vzal za své západní semitismus, jako již před tím zanikl západní hellenismus. Druhou válkou makedonskou (200—197) začali Římané boj o vých. Středomoří, který se skončil pádem Korinthu r. 146 př. Kr. jejich vítězstvím. Makedonie a Řecko (Achaia) staly se římskými provinciemi. Po stoletém boji (241—133) byli Římané pány celého moře Středozevního, jež hrdě nazývali mare nostrum (naše moře), a všechny země kolem něho seskupené byly částmi říše římské. Ta se prostírala od Lissabonu až k Tauru, od Alp a sev. Balkánu až po Egypt a Tunis. Moře Středozevní stalo se antickým mořem světovým a země kolem něho se prostírající staly se jádrem římského imperia. Tak tomu bylo až do konce starověku.

Tento rychlý, nepřírozený vzrůst moci římské nesl v sobě zárodky potomního zániku. Římské imperium dostávalo trhliny od téhož okamžiku, kdy se počalo tvořiti. Nejevily se však hned na povrchu, nýbrž tvořily se uvnitř, v samé Itálii, nikoli v cizích, nově přivtělených zemích. Stálými válkami byl vybíjen stav rolnický, půda Italie byla ochuzována a tak nastalo stěhování venkovského lidu do měst, zvláště do Říma. Úrodná Italie změnila se v rozsáhlá latifundia, patřící šlechticům, na nichž se vyplácel chov dobytka, ale ne pěstování obilí; to se dováželo levněji z bohatých provincií. V Římě a v Itálii vyvinuly se podobné poměry jako v Anglii, totiž závislost vládnoucí země na zámořském dovozu. Ubývalo tělesné zdatnosti, při nedostatku zaměstnání rostlo účastenství lidu na politickém životě, který však upadal, ježto pro-

letáři byli ve vleku politických stran. Zanikáním středního stavu vznikala propast mezi bohatstvím a chudobou. Ta byla příčinou městských rozbrojů, zápasu mezi patricií a plebeji, boháči a chudinou, konservativní aristokracií a pokrokovou demokracií, byla zárodkem všech občanských válek, které zmítaly Itálií a Římem od dob Gracchů, od polovice II. stol. př. Kr. až do zániku republiky. To byl smysl bojů mezi Sullou a Mariem, Pompeiem a Caesarem a do jisté míry i mezi Oktavianem a Antoniem. Římská republika, která vznikla z odporu proti etruskému království, proti absolutní monarchii, změnila se opět v monarchii. Zřízení republikánské se přezílo a jediným východištěm z rozvratu byla vláda rozumného jedince, který, jsa si vědom svého cíle, by dovedl pevnou rukou zajistiti říši klid. Tímto mužem byl geniální C. Julius Caesar; ten však odpykal pokus o zavedení monarchie smrtí, poněvadž zapomněl, že náhlý přechod narazí na odpor republikánů. Co se nepodařilo jemu, povedlo se opatrnému a prozíravému vnuku jeho sestry, Oktavianovi, jenž dal říši novou ústavu, směr monarchie s republikou. Byl to tak zvaný principát, vláda dvou, totiž císaře a senátu, s formálním ponecháním úřadů republikánských, z nichž však právě odvozoval princeps svou moc, soustřediv je ve svých rukou. Čin Augustův byl blahodárný tím, že se říši dostalo klidu a jednotlivé části imperia byly trvale připoutány k Římu a učiněny organickou součástí panství římského, kdežto před tím bylo jejich spojení s Římem více méně vnější. Vývoj věci dal však za pravdu Caesarovi, vše směřovalo k absolutní monarchii. Principát potrvál jen do r. 96 po Kr., do Domitiana. Pak nastala monarchie, zprvu jen prakticky vláda císařů-vojáků, provolaných za císaře jejich legiemi, právoplatně však teprve od r. 284, kdy Diokletian zrušil kromě konsulátu všechny úřady republikánské, civilní i vojenské, omeziv jejich působnost jen na Řím, a na-

hradil je úředníky císařskými. Politický vliv vojska byl zrušen a nahrazen správou civilní. Diokletian položil též základ k dualismu, s nímž se shledáváme potom stále v politických i kulturních dějinách evropských, rozděliv říši římskou, jež zatím neobyčejně vzrostla, zvláště za Traiana, Hadriana a Septimia Severa, obsahujíc skoro celou tehdy známou Evropu a v Asii sahajíc až k zálivu Perskému, v část západní a východní po dvou praefekturách. Řím přestal býti sídelním městem v západní polovici, ustoupiv Milánu. Celá Itálie pak byla znavena svého dosavadního privilegovaného postavení; senát stal se pouhým úřadem městským. V duchu Diokletianově pokračuje v organizaci říše císař Konstantin, jenž zasadil Římu smrtelnou ránu, založiv r. 330 místo něho Nový Řím, později přezvaný po něm Konstantinopolis, a učiniv toto město hlavním městem říše. Tím těžiště říše bylo přesunuto ze západu na východ; dějiny byzantské se začínají. Zřízení tetrarchie pod zdánlivým vrchním panstvím nejvyššího císaře ustoupilo r. 395 trvalému rozdělení říše ve dva státy, v říši západořímskou, kterou dal císař Theodosius synu Honoriovi, a východořímskou, kterou dostal druhý jeho syn Arcadius. I Theodosius pomýšlel vlastně jen na dvojitou správu říše, jejíž jednotu měl zastupovati nejvyšší velitel společného vojska římského Stilicho. Obě říše měly společně konsuly, zákoník a právo občanské. Ale stěhování národů způsobilo, že se každá z obou říší vyvíjela osamocně, jsouc zapletena do bojů s Germány, východní pak nad to ještě s Peršany, takže nemohla spoléhati na pomoc druhé říše. Kultura římská byla sice zachráněna na polích katalaunských r. 451, kde římský vojevůdce Aëtius porazil ve spolku s Visigoty Atilu s Hunny a Ostrogoty, ale sama říše západořímská stala se velmi brzy kořistí cizích dobyvatelů; zanikla r. 476, kdy Odoakarem byl sesazen mladý císař Romulus. Za to říše východořímská se úspěšně bránila a udržela se jako říše byzantská

až do r. 1455, kdy Cařihrad padl do rukou Turků. A stejně se tam udržovala i kultura antická, zatím co na západě z prvků antických a germánských vznikala kultura nová. Ale časem ustrnula, ježto byla s velikým úsilím jen udržována při životě, dále však se nevyvíjela. Hellenismus zůstal vedle romanismu, křesťanství a prvků východních hlavní složkou i v kultuře byzantské. Teprve turecké barbarství zahladilo tuto světovou moc, vládnoucí v Orientě od dob Alexandrových.

§ 5. **Povaha kultury řecké a římské.** Řeckou kulturu, pojímáme-li ji co nejdříve jako souhrn všech projevů činnosti ducha hellenského, nelze charakterisovati vytčením několika málo rysů, jež se nám zdají na první pohled význačnými, poněvadž trvala příliš dlouho, skoro půl druhého tisíciletí, a podléhala příliš mnoha rozmanitým vlivům, aby nebylo možno rozložití ji v mnoho více méně význačných prvků, často zcela protichůdných. Kdo tak přes to činí, dávají sami proti sobě odpůrcům antiky zbraň do rukou, poněvadž pro tyto není nic snazšího, než postavití proti jedné vlastnosti, vydávané větším nebo menším právem za charakteristickou vlastnost, třeba právě opačnou, někdy neméně význačnou (jak činí na př. Chalupný proti Peroutkovi). Ale přes to dosud všechny generace pojímaly antiku způsobem řeckým, t. j. měly na mysli její typ, ideál. Povaha řecké kultury jest dána především jednak vlastnostmi Řeků, které si přinesli s sebou z původních svých sídel, jednak vlastnostmi, které v nich vznikly smíšením s domorodým neřeckým obyvatelstvem nového prostředí a jeho fyzikálními vlivy. Vedle nich působily dále momenty sociální a politické. Na vrub původnosti nebo dědičnosti jest snad přičísti racionalismus, sklon k rozumování, víru v postačitelnost síly rozumové pro dopátrání se pravdy; ten jde, zejména ve filosofii, tak daleko, že velmi omezuje nebo dokonce vůbec vylučuje poznání smyslové, smysl pro skutečnost, empirii. Nedostat-

kem smyslu pro empirii se však Řekové přes to nevyznačovali. Projevuje se u nich již velmi záhy ve vědách přírodních a pak tam, kde jí jest zvláště třeba, v lékařství. Avšak racionalismus jest na druhé straně vyvážen pověřčivostí, jež jest charakteristická pro Řeky i Římany, a to nejen pro nižší vrstvy jejich společnosti, nýbrž i pro vrstvy vzdělané. Na vrub fyzikálním a zeměpisným poměrům definitivní vlasti Řeků jest přičísti jejich optimismus, aestheticismus, naturalismus a soulad mezi duší a tělem. Řecko jest bohaté krásami přírodními, romantikou hor, jež se prostupují, a řek, jež si razí horami cestu k moři, jest bohatě členěno mořem, vnikajícím hluboko do pevniny a tvořícím množství poloostrovů a výborných přístavů. Krásné jsou výhledy na modravé vlny moře Středozemního, po němž jest všude rozseto ostrovů se svěží zelení. A nad vším tímto světem, zalitým oslňující září jižního slunce, klene se po největší část roku azurově modrá obloha. Jak by nebyla bývala mysl Řeků plna životního jasu, jak by nebyla krása, kterou zřeli všude kolem sebe, zaujímala jejich smysly, jak by nebyli pokládali život na tomto světě za krásný a za vlastní cíl, který příroda určila člověku! Jako jejich život nebyl rušen nepříjemnými úkazy přírodními po stránce fyzické, tak i duševní život aspoň jedné části obyvatel této krásné země neznal tísnivých stavů mysli. Jak jest zřetel Řeka obrácen k životu pozemskému, projevuje se i na řeckých náhrobcích, kde jsou vyobrazeny výjevy ze života nebožtíků, vzpomínky na jejich mládí, krásu, štěstí a statečnost. Řek vidí cíl svého života v tom, vyžítí jej plně zde na tomto světě, nečiní si násilí v ničem, čeho žádá na člověku tělo k ukojení svého blaha, žítí shodně s přírodou. Proto v řeckém člověku není rozporu mezi tělem a duší, nýbrž dokonalý soulad, jednota, jednotnost světového názoru, ať už byla rozvážnost, umírněnost (*σωφροσύνη*) v životě uskutečněna,

či byla pouhým ideálem, protože jí ve skutečném životě bylo velmi málo. Ale tento řecký naturalismus nemá nic společného se zvláště vyvinutým smyslem pro přírodu. Toho starověký člověk, zvláště Řek doby klassické, neznal, poněvadž právě tehdy měl život pospolitý převahu nad životem individualistickým. Na řeckých vázách neshledáváme se nikdy s obrazy krajin. S řeckým optimismem souvisí a esthetismus, smysl pro formální krásno, vládnoucí v řeckém umění výtvarném a v literatuře básnické i prosaické. Ten má za následek jakousi myšlenkovou chudobu, omezenost v počtu námětů uměleckých, opakování určitých temat tak dlouho, až vznikl typ, představující ideál dokonalosti v určitém oboru. To však není kultuře antické nikterak k hanbě proti bohatství podnětů a myšlenek v kultuře moderní. Ostatně v kultuře středověké, zejména v umění, pozorujeme rovněž stále opakování týchž námětů náboženských až do omrzení s tím rozdílem, že se při tom nedosahuje virtuosity jako v umění antickém.

Z momentů rázu sociálního uplatňuje se v řecké a vůbec v antické kultuře rozdíl mezi Řekem a barbarami, mezi svobodným občanem a otrokem a mezi mužem a ženou. Řecká kultura jest národně, resp. rasově, stavovskými a pohlavně výlučná. Výlučnost stavovská souvisí s pohrdáním tělesnou a vůbec výdělečnou prací. To vše třeba pozorovati se stanoviska starověkého a orientálního. Nejsou to vady specificky řecké, nýbrž všech národů starověkých vůbec. Řekové pokládali všechny ostatní národy, mluvící jinou řečí, za barbarý, za národy méněcenné, druhořadé, a to nejen národy východní, nýbrž dlouho i Římany. Teprve po válce illyrské (229—228 př. Kr.) stoupli u nich Římané v ceně, takže je připustili k všeřeckým hrám isthmickým a k mysteriím eleusinským. Ale i Židé povyšovali se nad ostatní národy a pokládali se za národ vyvolený, ačkoli mnoho otročili jiným, nebo právě proto. Ostatně ani nová doba se nepovznesla nad

tento předsudek. Také Maďari, zvláště však Němci, vyvyšují se nad ostatní národy a touto vadou jest více nebo méně stížen vlastně každý národ. Co pak se týče pohrdání tělesnou prací, nezapomínejme, že orient i dnes jí pohrdá, že jest proti záp. Evropě líný. Není to vinou islamu, jenž zplodil fatalismus; naopak islam jest náboženství přiměřené povaze orientálce a mohl vzniknouti jen v orientě. Také není orientálci třeba tolik pracovat; jeho životní podmínky jsou a byly zvláště v starověku mnohem příznivější, než jsou tam dnes a než jsou dokonce v záp. Evropě. I Řekům a Římanům žilo se lépe a snáze než nám, jejich požadavky byly skromnější a příroda byla k nim stědřejší a antický svět nebyl tak přelidněn jako moderní Evropa. Moderní Evropan by také tolik nepracoval, kdyby mu nehrozilo nebezpečensví, že se neudrží na živu za té populace a těch sociálních poměrů, které se v Evropě za staletí utvořily. Poněvadž pracovati musí, jest pro něho lepší, dělá-li z nouze ctnost a snaží se vsugerovati si, že práce jest pro něho štěstím, ač jest ve skutečnosti jejím otrokem. Práce tělesná byla u starých Řeků v nevážnosti také z vážných příčin: že jest často nucená, mechanická a neoduševnělá, takže překáží vyšším vznětům, že hyzdí tělo, pro jehož krásu byl Řek velmi citlivý, a že jest na závalu rozvoji schopností duševních, zvláště rozumových. Tyto její stinné stránky uznává i dnešní doba a proto moderní socialismus vyslovil požadavek zkrácení doby pracovní. V něj se vtělil Aristotelův požadavek života, zbaveného všech denních prací a starostí a věnovaného myšlenkové činnosti pro blaho jednotlivce i státního celku (schole).¹ Řecká kultura byla tedy aristokratickou, jsouc určena jen pro menší část obyvatelstva, pro svobodné občany. Byla dále kulturou mužskou; žena, pokud nebyla hetérou, byla z účastenství na ní z největší části vyloučena. V znehodnocení řecké ženy jest patrný vliv orientalismu; nejstarší

doba řecká ho nezná. Je-li na př. řecká literatura jednotnou, t. j. není-li jako dnes zvláštní literatury pro ženy a děti, jest toho příčinou to, že se k tomuto pohlaví a věku vůbec nepřihlíží.

Avšak marně bychom hledali v řecké kultuře samý optimismus; proti němu stojí v určitých vrstvách řecké společnosti pessimismus, ponurý, bezútěšný názor na život lidský, a věru těžko říci, čeho je více, zda optimismu či pessimismu. Pessimismus jest dvojího druhu, mythologický, který se objevuje již u Hesioda v báji o postupném zhoršování prvotního zlatého věku nejstaršího lidstva a v báji o ženě Pandoře jako příčině všeho zla na světě a pak u řeckých tragiků, u nichž ponurý děj vzbuzuje úvahy o nicotnosti lidského života, a mysterický. Ony vrstvy řecké společnosti, které byly zkrušeny trpkou prací, které si musely v potu tváře vydělávati vezdejší chléb, které neměly ráje na zemi zde za živa, hledaly aspoň okamžiky štěstí a slasti, ekstase, přímého spojení s bohem v různých náboženských kultech orientálních, v mystériích a orfismu. Pro ně se nehodil optimismus staré společnosti aristokratické a bohatých svobodných občanů řeckých. V těchto kultech a v nábožensko-filosofických soustavách pozdní doby objevuje se proti řeckému racionalismu a naturalismu *supraracionalismus* a *supranaturalismus*, vlastní kultuře středověké. Pessimistický jest též názor antický, že není pokroku, naopak, že se život lidský stále zhoršuje, že pozdější věky jsou postupným zhoršováním zlatého věku, v němž žilo v dávných dobách primitivní původní lidstvo.

Vystoupení Alexandrovo jest nejen velikým mezníkem v politických dějinách řeckých, nýbrž i v dějinách kulturních. Výtvozem ryze hellenským jest řecká kultura jen do IV. století př. Kr., proto se též nazývá kulturou hellenskou nebo klasickou. V té době četných drobných městských státeků, v jichž správě mohou míti vskutku

občané účastenství, hodnotí se vše kolektivisticky. Jednotlivec nemá ceny a významu sám o sobě, nýbrž jen jako část celku, společnosti, a tou jest stát; jen ten má právo na existenci, ten jest vším, kdežto jednotlivec není sám o sobě ničím, má cenu jen potud, pokud slouží tomuto celku. Že se tato kultura časem rozšířila po celém tehdy známém světě, na východě stejně jako na západě, stalo se působením sil vnějších. Řecké kultuře dostalo se totiž toho štěstí, že našla cizí dobyvatele, kteří si sice podrobili politicky národ, který ji vytvořil, ale sami podlehše její síle, šířili ji svými výboji všude tam, kam pronikli. Byl to Alexandros Makedonský, jenž ji rozšířil v orientě, a Římané, kteří ji sobě přizpůsobenou roznegli po záp. Evropě.

Kultura hellenistická, t. j. kultura doby po Alexandrovi, není již jen výtvozem ducha hellenského, nýbrž jest směsí kultury řecké, předoasijských Indoevropanů (Arménů a Peršanů) a Semitů a Hamitů v státech diadošských, z nichž zvláště vynikly říše egyptská a syrská. Proti kolektivismu kultury hellenské vyznačuje se kultura hellenistická *individualismem*, vystoupením jednotlivce v popředí. Ve správě velikých států diadošských nemohli míti účastenství všichni jejich občané; péči o ni převzal panovník s kastou vojenskou, úřednickou a kněžskou. Ostatnímu obyvatelstvu zbývalo tak dosti času k samostatné práci vědecké, umělecké a k životu podle vlastní záliby. Kdežto proti době klassické teprve tehdy vznikly odloučením od filosofie vědy empirické a nastala specialisace vědecké práce, v literatuře naopak proti specialisaci doby dřívější nastal jakýsi polyhistorismus, jednotlivci byli činní v několika oborech najednou. Tehdy počaly již vznikat základy kultury moderní, doba hellenistická politicky i kulturně jest mnohem bližší době moderní než doba hellenská. Pronikání kultury řecké na východ bylo spojeno s opačným procesem, pronikáním kultury orientální

na západ, takže na východě nastalo jakési smíšení. Vládnoucí živel řecký vtiskl nové kultuře jazykové svůj národní ráz, řečtina stala se jazykem úředním a obcovacím, ale ponechal v zemích tisícileté kultury dosavadní způsob vladaření, právní řády a obyčeje a nechal na sebe působiti v názorech náboženských a ve způsobu života vlivům východním, zorientalisoval se.

Tím mocněji pronikala řecká kultura na západ, kde narazila na prostředí kulturně slabší. Římané byli šťastnější než Alexandros, jenž se obíral myšlenkou podrobiti si politicky také Západ. Ujali se této myšlenky sami, ale obrátili ji a podrobili si politicky Východ. Avšak kulturně podlehli vyspělé kultuře řecké. Římské výboje zastavily na čas proces hellenisace Západu, ale za to pokračovala potom hellenisace tím vydatněji v Římě samém. Místo pořímštění Východu nastalo pořečtění Západu a marné byly všechny snahy Starořímanů, jichž typem jest M. Porcius Cato Censorius, tomu zabrániti. Latina byla sice řečí úřední i v hellenistické části říše římské a proto částečně pronikala i do styku neúředního, ale jinak zůstal orient nedotčen vlivy římskými. Pořímštění Východu nenastalo jednak proto, že Římané nemohli neuznati převahy kultury řecké, jednak proto, že Východ byl od Itálie přece jen daleko. Římané zprvu přejali řeckou kulturu úplně, oděvše ji jen latinským rouchem. Jejich svérázné kulturní prvky, pokud je měli, ustoupily řeckým; tak odložili na př. své původní náboženství a přijali náboženství řecké. A tak tomu bylo ve všech oborech, které nesouvisely s praktickým životem, zejména v umění, slovesném i výtvarném, ve vědách mathematicko-přírodních, v technice, ba i ve válečnictví. Pěstovali se zvláštním zdarem a měli přirozený sklon a nadání jen k oborům potřebným pro život, jako bylo rolnictví a právnictví, dva pilíře, na nichž byl vybudován římský stát, dále řečnictví, pro výchovný význam pak dějepiscectví a

částečně též lékařství a filosofie. Praktický smysl jejich projevil se i v poesii doby Augustovy (Vergilius, Horatius, Propertius, Tibullus, Ovidius), jež se postavila do služeb politiky císařovy, aby opět oživila zašlé ctnosti starořímské a vypěstovala úctu k nutnému novému státnímu zřízení a k vladaři. Kdežto Řekové byli vynalézaví a nadáni fantasíi, Římané vynikali pravdomluvností a duševní prostotou. Proto pohrdali Řeky jako lháři. Nevyznačovali se duchem spekulativním, za to však klidným a jasným rozumem, smyslem pro praktičnost — podle Plinia byli »omnium utilitatum et virtutum rapacissimi« — cílevědomou vůlí, činorodou silou, smyslem pro právní vymezení nejen vztahu člověka k člověku, nýbrž i člověka k bohu a talentem organizačním. Ten vysvítá nejlépe z toho, že Řecko, obydlené jediným národem, nevytvořilo samo jednotného politického celku, poněvadž bohatá horizontální i vertikální členitost země, množství hor, zálivů, poloostrovů a ostrovů, vypěstovala v Řecích sklon ke kmenové individualisaci, snahy isolační, separaistické, tříštivé, kdežto v Itálii, obydlené mnoha národy, takový jednotný útvar vznikl. Neboť malá její členitost byla již sama sebou příznivější k politické centralisaci a k vytvoření většího státního celku a pak Římané byli povahy výbojné a projevili snahy jednotíci. Proti Řecku rozdílná povaha jejich země, ohraničení se tří stran mořem a se čtvrté nebetyčnými Alpami a tím vzniklá odloučenost od ostatní pevniny nedovoľovala jim žiti uzavřeným, soběstačným životem Řeků, nýbrž nutila je k rozpínavosti. Přes to však nestali se národem námornickým, jako jím nejsou dnešní Itálové. Plavectví bylo vůbec slabou stránkou Řeků i Římanů. Mimo to otevířené území Latia svádělo sousedy k tomu, aby Římany ohrožovali. Proto neměli tito vskutku kdy na pěstování vědy, literatury

a umění výtvarných, i kdyby k tomu byli měli nadání.

Hellenismus a orientalismus pronikají do světa římského od II. století př. Kr. Stejně zase dále do západu. Evropy, kulturně právě tak zaostalé, jako byl kdysi Řím vzhledem k Řecku, pronikal romanismus, kultura řecká, přetvořená a dále ne bez úspěchů i samostatně vypěstovaná v duchu římském, a spolu s ní latina. Ač v říši římské vznikla z těchto tří prvků, hellenismu, orientalismu a romanismu, kultura smíšená, synkretistická, kosmopolitická, přece v ní nezanikly její jednotlivé složky k nepoznání; zřetelný jest jak prvek římský, tak hellensko-orientální čili hellenistický. Až do konce republiky udržují se obě tyto složky v rovnováze. Římská měla převahu v oboru praktického života politického, státního a právního, hellenistická v oboru theoretického, vědeckého myšlení a umělecké tvořivosti. Ale od dob Caesarových nabývala složka hellenistická převahy nad římskou, zejména vznikem hnutí náboženského.

Máme-li oceniti řeckou kulturu, základ kultury evropské, jako celek, třeba říci, že přes různé vady a skvrny, které na ní lpí jako na každém díle lidském a z nichž největší jsou otroctví, neúcta k ženě, hetérství a paderastic, t. j. homosexuální sklony mužů k mladíkům, jimiž vyvrcholuje řecká a vůbec antická mysl, jest přece jen vzhledem ke kulturám ostatních národů neřeckých v starověku zjevem vynikajícím všestranností a propracovaností, nevšední krásou formální a rozumovou hloubkou. Jestliže který z národů starověkých, tedy Řekové zasluhují názvu národa vyvoleného. Nad evropskou kulturu všech věků příštích pak vyniká řecká kultura vzácnou u p r í m n o s t í a n e h l e d a n o s t í ve všech projevech ducha.

§ 4. **Přechod od starého věku do středního.** Th. Birt stanovil rozdíl mezi věkem starým a středním tak, že římské císařství vyrovnalo rozdíly mezi svými národy, že kultura byla jednotná, umění všude stejné, v poušti syrské stejně jako v Gallii;

rozmanitost že byla jen v náboženstvích. V středním věku měli prý naopak všichni národové evropské jedno náboženství, ale vnesli do života pestrost a rozmanitost, bohatství nových myšlenek a podnětů; národní individuality počínaly se projevovati a rozlišovati. Ale co do jednotnosti antické kultury doby císařské správnější stanovisko zaujímá na př. Jar. Bidlo. Říše římská skládala se ze dvou částí přece jen různorodých, z kulturně vyspělejšího Východu, který již dávno překročil vrchol svého vývoje, a z kulturně teprve se vyvíjejícího Západu. Císař Augustus chtěl udržeti rovnováhu mezi prvkem hellenistickým a romanismem, kdežto Caesar chtěl pomoci k vítězství prvku hellenistickému, jehož jistou převahu tušil. Ta také za císařství stále rostla, narážejíc zprvu na odpor starořímsky smýšlejícího Západu, později však, za Hadriana a Septimia Severa, již zcela nerušeně, až za Diokletiana hellenistická kultura nabyla úplné převahy nad římskou. Hlavní příčinou toho byly veliké rozdíly hospodářské mezi Západem a Východem. Na Východě kvetl obchod a průmysl a proto jeho země, jako Egypt, Syrie a M. Asie, byly bohaté. Mezi městy a venkovem nebylo takového rozporu jako na Západě, nebylo velkostatkářského, latifundiálního hospodaření. Proto ovšem měl Východ i daňově pro říši větší význam než Západ, který neměl obchodu ani průmyslu a kde i zemědělství bylo méně dokonalé. Itálie byla již dávno v hospodářském úpadku a země nově získané byly obydleny válečnými dobyvateli a vykořisťovanými poddanými, kteří nedovedli vytvořiti vyšší kultury. Nad to byl Východ, jsa méně ohrožen vnějším nepřitelem, též politicky větší oporou říše než Západ, mnohem více ohrožovaný nájezdy Germánů. To vše způsobilo, že se na konec říše římská rozdělila v říše dvě. A jako vznikly dvě říše, tak vznikla i dvojí rozdílná kultura, z á p a d o ř í m s k á, smíšením obyvatelstva románského s germánským, a v ý c h o d o ř í m s k á neboli b y z a n t s k á, nazvaná tak podle města By-

zantia, jako pokračování kultury hellenistické. Poněvadž se Východ v době mezi VI. a VII. stoletím po oné rozluce zase pořečil, nazývá se též jeho kultura podle jeho dvou hlavních národů řeckoslovanskou.

Nejzřetelněji se jeví tento rozdíl mezi oběma kulturami ve vzniku dvojí církve, západořímské, latinské, a východořímské, řecké. Křesťanství jest posledním plodem antické kultury, z které se jím zachránilo velmi mnoho před zkázou, jež stihla mnohé jiné její prvky stěhováním národů. Na tom nic nemění, že vyrostlo z kořenů jiných a postavilo se zprvu proti antice. Jako všechna náboženství světová vzniklo i křesťanství na Východě, který byl pro bohatou citovost člověka orientálního půdou mnohem příhodnější pro řešení náboženských otázek, vztahu člověka k bohu, než racionalistický Západ. Vzniklo v době, jejíž ovzduší rozkladem antické kultury, jak duchovní, tak hmotné, bylo přesyčeno náladou náboženskou i u pohanů. V tehdejší době úpadku blahobytu hledalo lidstvo celé východní oblasti říše římské náhrady v různých náboženských kultech a nově vznikajících soustavách filosofických. Zprvu jako malá náboženská sekta stavělo se křesťanství nepřátelsky proti všem složkám antické kultury, proti státu, literatuře i umění, vůbec proti všemu, co souviselo s životem pozemským, který nebyl křesťanu cílem jako člověku antickému, nýbrž jen přípravou k pravému životu posmrtnému. Ale jsouc napadáno a pronásledováno státem i jednotlivci, hledalo zbraň na obranu proti útokům. A nemohlo ovšem náleztí zbraň účinnější nikde jinde než v tom kulturním prostředí, v němž samo vyrůstalo. Boj jeho byl proto úspěšný, přívrženců stále přibývalo. Ale následek toho byl, že jednak vědomě, ve snaze rozšířiti se co nejvíce, jednak nevědomky a proti své vůli, tím, že noví křesťané přenášeli své pohanské zvyky do nového náboženství, přejímalo v sebe prvky antické, po stránce vnitřní, obsahové, i co do vnější organisace,

že vycházelo vstříc kulturnímu prostředí, v němž žilo, že se zkrátka poněnáhlu z antikišlovalo. Císař Konstantin, domnívaje se, že by mohlo býti tmelem rozpadávající se antické společnosti, dopomohl mu z politické vypočítavosti k vítězství, zaručiv mu ediktem milánským r. 313, že bude vedle náboženství úředního trpěno v celé říši. Císař Julian marně se pokoušel nahraditi křesťanství novoplatonismem a usiloval o spojení pohanství a židovství proti křesťanství a o to, aby všechna tři náboženství závodila spolu jen duchovně beze všech násilných prostředků. Dovršením úspěchu křesťanství bylo, když císař Theodosius r. 382 povýšil je na katolické, t. j. státní náboženství, platné pro všechny (*καθ'όλους*). Pohanství vymíralo, jeho stoupenici udržovali se na Západě jen v zapadlých krajích venkovských (*pagi*), pročež se jim dostávalo posměšného názvu *pagani* (z toho vzniklo naše »pohani«). Ale Konstantin a Theodosius byli malými dobrodinci křesťanství přes to, že mu pomohli k vnějšímu vítězství. Neboť jednak dostalo se tím zprvu v područí státu, který urovnával náboženské spory, vznikající v jeho lůně od samého začátku, jednak se zpronevěřilo svému původnímu úkolu, usilovati o království z onoho světa, ježto zevšvětštější bylo přinuceno plniti svůj úkol zde na zemi.

Rozdělením říše římské ve dvě polovice r. 395 rozdělila se i církev ve dvě části, jež se potom vyvíjely na sobě nezávisle, až vznikla mezi nimi nepřeklenutelná propast, zpečetěná vnější definitivní rozlukou r. 1054. Východní církev zdědila po starých Řecích hloubavého ducha. Její kněží se hádali o poměr božské a lidské přirozenosti v osobě Ježíšově a o vzájemný poměr osob božských a obstarávali jen bohoslužbu. Naproti tomu církev římská vynikala po Římanech právníčkou přesností a pak získala si ve světě západním velikou přízeň tím, že pečovala o mravní výchovu věřících. Na Západě zůstal jediný patriarcha, biskup římský, který se

stal po zániku římského státu i se svou církví samostatným, na státní moci nezávislým. A tuto samostatnost nejen si udržel přes nebezpečství ujařmení, které církvi zprvu hrozilo, jako za Karla Vel., nýbrž papežům římským podařilo se později pro slabost feudálního zřízení států západoevropských podřídit si dokonce trvale moc světskou. Naproti tomu na Východě byli čtyři patriarchové, jerusalemský, byzantský, antiochijský a alexandrijský, kteří se navzájem potírali. Proto, jakož i z té příčiny, že vojensko-úřednický stát východní byl mocnější, zůstala církev východní v područí moci světské, moci panovnickovy. Císařové byzantští byli zároveň nejvyššími kněžími, jako si kdysi Konstantin v hodnosti pontifika maxima osoboval právo rozhodovati o církvi křesťanské a pokládal se i za jejího nejvyššího kněze. Byl tedy *caesaropapismus* ruského carství a pravoslavné ruské církve dědictvím římského císařství a tím vlastně již diadošských států hellenistických, odkud přešel do Říma.

Jako na západě, tak i na východě má církev největší zásluhu o zachování památek antické literatury. Je to v době byzantské renaissance a antiky, která následovala po kulturní stagnaci VII. a VIII. století (době obrazoborectví) a dosáhla vrcholu v století XII. a XIII. V řeckých klášterích, zejména na hoře Athosu, byla pěstována vedle literatury theologické i literatura antická.

§ 5. **Raný střední věk.** Jako ustrnula východní část říše římské a její ztuhlá kultura byla udržována při životě ještě po devět století, tak by byl stejný osud postihl i kulturu západní, nebýt nárazu Gotů a Vandalů. Byla by se pokřesťanstila a úplně zkosmopolitisovala. Dříve bylo obvyklým míněním, že stěhování národů v IV.—VI. století, kdy se na území říše římské zakládaly nové státní útvary germánské, antická kultura vzala úplně za své, že noví národové, kteří se objevili na kolbišti světových dějin, počali budovati z brusu novou kulturu.

Mezi starým a středním věkem viděla se nepřeklemtelná propast a dokonce rok 476 byl pokládán za mezník mezi nimi. Dnes lepší poznání kultury oněch dob opravuje z valné části tyto mylné názory. Nová rasa vnikala již před stěhováním národů pokojně v říši římskou a osvojovala si její kulturu, takže tato nezauklá vpády barbarů. Mimo to Germáni byli roztríštěni v množství kmenů, neměli ani společné říše, ani společného náboženství, ani společného práva, byli politicky, hospodářsky, sociálně a duševně nejednotní. Naproti tomu kultura římská byla uzavřenější a jednotnější a proto náraz germánský nemohl ji zničit, zvláště když Germánů nebylo ani tolik, aby byli mohli vnutiti porobeným národům kulturu svou. A oni sami takové kultury neměli, naopak byli nuceni přejímatí v mnoha oborech zařízení, která našli, ježto neměli za ně vlastní náhrady. Mezi Římany a Germány opakovalo se totéž, co se stalo již jednou mezi Římany a Řeky: vítěz fysicky silnější na konec kulturně podlehl přemoženému, který byl nad něho silnější duševně. Germáni dali sice jména nové získaným územím, tak Frankové Francii, Langobardi Lombardii, Vandalové Andalusii (Vandalitia), Gotové Catalanii (Gotalania), ale ztratili svůj jazyk a ani se příliš nesmísili s domorodým obyvatelstvem, poněvadž přišli již pozdě, kdy romanisace byla již provedena. Nejdříve se to stalo v Hispanii, která již v I. stol. po Kr. má význam v římském vojsku i v literatuře a dává říši dokonce i císaře (Traian). Podobně v Gallii přizpůsobilo se původní obyvatelstvo rychle nové kultuře a tím si zachovalo svůj svéráz. Romanisovalo se sice, Latinové zanechali tam svůj jazyk a svou kulturu, ale ne svou krev. Francouzi nemají ani římské krve ani povahy. A jako se Gallové nesmísili příliš s Římany, tak se později smísili málo i s Germány. Jen v Itálii, kde se vystřídalo mnoho germánských kmenů, jeví se na severu v obyvatelstvu vlivy rasy germánské. Jen německé velikášství (Th. Birt) může viděti celou

záp. Evropu germánskou, prohlašovali Anglii a Francii za dcery Germánie a Francouze za národ původně s kulturou germánskou, ale s románským náctrem, který vznikl teprve za renaissance v XV. a XVI. století. Poněvadž pro to není nikde viditelných známek vnějších, vlastností fyziologických, přičítají se germánské rase na vrub vlastnosti duševní, které prý dala národům romanisovaným.

Prvek germánský a gallorománský působily ovšem na sebe navzájem a jejich splynutím vznikla vzdělanost středověká. Souvislost mezi kulturou antickou a středověkou jest patrná ve čtyřech bodech: v dějinách státních, církevních, na poli kultury hmotné a duchovní. Stěhování národů nebylo jediným prudkým nárazem, který vše zničil, nýbrž jen poslední fázi dlouhého procesu, který se odehrával od staletí v sev. Evropě, od r. 114 př. Kr. až do VI. století po Kr. Římané povolávali sami Germány od III. století do služeb vojenských na ochranu svého území, dávali jim pozemky a mísili se s nimi. Že však nová rasa dobyvatelů nezapustila pevněji kořenů do půdy římské, toho příčinou byly náboženské rozdíly mezi nimi a původním obyvatelstvem. Germáni poznali křesťanství nejprve v jeho formě ariánské, poněvadž východní část říše římské byla ariánská. Když však později zaujali sídla v říši západořímské, která byla athanasianská, vadilo to jejich splývání s původním obyvatelstvem. Proto ariánská říše vandalská v Africe a ostrogotská v Italii neměly dlouhého trvání (429—554 a 490—555). Proto Chlodovech přistoupil se svými Franky ke katolicismu, čímž si získal náklonnost římskokatolického obyvatelstva Gallie. To učinilo možným užší styk původního obyvatelstva s dobyvateli a způsobilo jejich romanisaci. Proto se říše Chlodovechova udržela, kdežto Theodorichova v Italii zanikla. Církev, nemohouc se nadíti pomoci císaře východořímského proti Langobardům, sblížila se s panovníky franskými, kteří se stali jako kdysi Konstantin jejími ochránci.

vzavše na se úkol vyhladiti pohanství a ariánství. R. 755 založil Pippin církevní stát a Karel Vel. připojil jej r. 774 ke své říši a přijal z rukou papežových r. 800 korunu císařskou. Neboť říše franská připomínala bývalou říši římskou, zahrnujíc téměř všechny země vzdělanosti latinské. Karlovo císařství jevílo rysy theokratické, poněvadž se zase pokládal za hlavu obce křesťanské a rozhodoval i ve věcech církevních. Tím se ocitla církev na nějaký čas v závislosti na říši franské.

Na místo zaniklého císařství římského nastoupila církev římská a skrze ni působila od té doby antika na evropské lidstvo. Křesťanství a církev absorbovaly tři hlavní prvky antické, řeckou filosofii v obsahové stránce křesťanství, latinu a organizačního ducha římského císařství ve vnější organizaci církve. Poněvadž pak byla církev v středověku dlouho nejdůležitější institucí, která ovládala nové lidstvo, byla nejmohutnějším »antickým«
pilířem, na němž spočívala kultura středověká, vyvíjející se na podkladě antiky přímo vedle křesťanství a na podkladě německého vlastnictví. Říká-li se (tvrdí to na př. Chalupný a Šusta), že moderní kultura má své základy v středním věku, je to správné, ale poněvadž hlavní složky této kultury středověké jsou antické, tkví vlastně v antice. Mluvíti, jak činí Šusta, o pouhém vnějším náboženském povlaku, který prý třeba jen odstraniti, aby se objevila vzdělanost středověká jako samostatná a v jádře světská, znamená zavřítí očí před onou neobyčejnou duchovní i světskou mocí, kterou tehdy byla církev. Jak silným »povlakem«
bylo náboženství ještě na sklonku středověku, ukázalo se za války třicátileté, kdy stále ještě bylo touž hybnou silou, vzpruhou všeho jednání lidského, lásky i nenávisťi, jako kdysi za válek husitských, kdy lidstvo bylo ochotno obětovati ideji náboženské právě tak jako později ideji národnostní a dnes socialistické vše, i život celých zemí a národů.

Dnes lepším poznáním hospodářských a společenských řádů středověkých, zejména záslužnou prací Dopschovou,³ vychází na jevo, že i ve světském životě tehdejším bylo mnoho prvků antických. Germáni nebyli národem kočovným, nýbrž rolnickým; ke změně sídel byli nuceni vpády Mongolů, předlidněním nebo hladem. Usazovali se v městech a vesnicích, obnovujíce římská opevnění. V nových sídlech našli zase přírodní hospodářství, které sami provozovali, místo peněžního, od něhož se v říši římské v době úpadku upustilo. Proto se vyvíjela orba pod vlivem hospodářství římského. Bylo přejato římské rozdělení půdy: římské podíly (sortes, acceptae) odpovídaly germánským lánům (Hufe), římská compascua, t. j. společné užívání lesů, pastvin a vod, německé marce, římské roboty (opera et iuga, angariae) službám sedláků panskému dvoru. Neboť do života germánského přešel také římský kolonát, ježto půda byla od majetníků pronajímána nájemcům (coloni), a podle vzoru římských poddaných rolníků (laeti) vznikl též u Germánů stav tak zvaných Liten, t. j. poddaných zemědělců, kteří však nebyli pokládáni za věc, nýbrž měli osobní svobodu. Trojstranná soustava osevni (ozim, jar, úhor) místo nedokonalého hospodaření není teprve novotou Germánů, nýbrž byla známa již Římanům. Z antických předloh lze odvoditi též středověké básnické kalendáře rolnické s ilustracemi a římský vliv jest patrný i v německých názvech měsíců a některých dní (Sonntag = dies Solis, Montag = dies Lunae). Úplně pak převzali Germáni římské míry, váhy a mince. Stopy toho jsou po dnes. Tak značka pro Pfund \bar{n} je zkratka latinského slova libra (lb) a značka \bar{d} pro Pfennig jest začáteční písmeno latinského slova denarius. Podobnost byla dále v domácím nářadí a ve výrobcích z hlíny, skla a kovu. Římské nástroje ku pěstování révy na Rýně a Moselle podobají se nástrojům středověkým. Podle Ammiana Marcellina stavěli Alemanni své

příbytky částečně z kamene podle vzoru římského. Románské vlivy jihofrancouzské jsou patrné i v stavebním plánu kláštera v St. Gallen ve Švýcarsku r. 820.

Římské právo zprvu Germáni nepřejali. Měli své vlastní zvykové řády soudní a právní, odchýlné od římských. Poněvadž se jim tyto nehodily, podrželi si své. Jen církev upravila v lecčems své hospodářské poměry podle římského práva, pokud s nimi souviselo.

I v západní Evropě staly se kláštery záchran-
cem antické kultury. Vedle prací hospodářských byly v nich též pěstovány vědy, mniši přepisovali antické památky literární, psané na svitcích papýrových, ve svazky pergamenové, aby je uchránili před další zkázou. Tak uchovaly kláštery, zvláště benediktinské, v Itálii, Francii, Irsku a Německu množství památek literatury krásné i vědecké zcela mechanicky.

Pro zprostředkování řecké kultury kultuře křesťanské na západě mají význam zvláště tři mužové: Ambrosius, »diplomat církve«, Hieronymus, »její žurnalista a filolog«, a Augustinus, »její filosof a dogmatik«.³ Antická literatura prosaická i básnická za posledních století trvání říše římské velmi poklesla. Tacitus a Juvenalis jsou poslední velicí spisovatelé antičtí. V době následující vynikají jen básníci Ausonius a Claudianus. Prává poesie ožívá opět v křesťanských hymnech Ambrosiových, které se obra-
cejí po prvé k vrstvám nižším, aby zušlechtily jejich srdce. Ambrosius však nevytvořil nových forem, nýbrž užíval týchž meter staré poesie, kterých užívali básníci doby Hadrianovy. Ve spise De officiis ministrorum, kde měla býti podána křesťanská ethika jako v Lactantiově spise Divinae institutiones, podal Ambrosius vlastně volný překlad Ciceronova spisu De officiis. Vedle Ambrosia skládají hymny Venantius Fortunatus, biskup z Poitiers, a papež Řehoř Vel. (oba zemřeli na po-

čátku VII. stol.). Pak vzniká poesie přízvučná. Jako kdysi Cicero zahrnoval z Tuskula Řím svými traktáty filosofickými, tak Hieronymus, jeho obdivovatel a napodobitel, vysílal z Betléma do západního světa latinské spisy o řecké teologii (zvláště Origenově). Jeho latinského překladu bible užívá církev dosud jako vulgáty. Augustinus pak, obrácený na víru Ciceronovým Hortensiem a v Platonovi, nalézající útočiště a oporu na své cestě za pravdou, tvoří nový literární druh svými Konfessemi a svou dogmatikou staví z řecké filosofie, zvláště Platonovy, církvi pilíře, na nichž stojí dosud. Nestaví se již odmítavě k pohanské vědě a rhetorice jako ještě Hieronymus, nýbrž staví ji do služeb křesťanství. Jeho spis De civitate Dei, v němž se zmiňuje sám jen o Ciceronově spise De republica, třeba srovnati s Platonovou Ústavou, kterou ovšem znal Augustinus jen z Cicerona. Působili však na něho též Varro, Seneka a Vergilius. Spis byl oblíbenou četbou Karla Vel., vzorem papežům Řehoři VII., Innocenci III. a Bonifaciovii VIII. a jeho myšlenky žijí dosud v jezuitismu. Celému tomu období od dob apoštolských až do Karla Vel. říká se patristika, doba otců církevních. Je to doba rozkvětu platonismu a stoicismu; tvoří se dogmata a filosofie vykládá jejich smysl. Vyvrcholení nastává za Augustina, jenž dokonává synthesu starověké filosofie s dogmaty.

Posledním učencem z kruhů světských jest římský senátor Boëthius (480—525), jenž zprostředkoval svými překlady západnímu světu poznání logiky Aristotelovy. Jeho dílo o hudbě bylo základem harmoniky církevní hudby středověké.

Dějepis byl v církvi mnoho pěstován. Zprvu byly pořizovány jen seznamy biskupů, později přehledy synchronistické. Brzy po Ammianu Marcellinovi přichází tajemník Theodorichův Cassiodorus, jenž učinil kláštery benediktinské středisky vědy a stal se původcem klášterních škol

a knihoven. Ve jeho jakož i Boëthiových a Isidorových spisech přešlo z antiky mnoho vědomostí do středního věku. Po těchto posledních zástupcích antického dějepisectví zakládá středověký dějepis Paulus Diaconus, dějepisec Langobardů (na konci VIII. stol.). Papež Řehoř (v VI. a VII. stol.), za něhož, jakož i za Řehoře Tourského ustupuje latina spisovná latině vulgární a tím se tvoří základ k jazykům románským, uzavírá jako spisovatel řadu církevních otců; upevnil specificky římské pojetí náboženství jakožto souhrnu právních zařízení v duchu tehdejší mravně pokleslé doby.

Za Karla Vel., jenž chtěl uskutečniti sen Augustinův o státu božím na zemi, nastává první renaissance antiky, tak zvaná karlovská. Je to spíše dozívání antiky než její obrození, poněvadž tehdy ještě neodumřela.⁴ Latina stala se řečí úřední, kterou byly spisovány všechny státní listiny. V Cáchách byla založena tak zvaná schola palatina, palácová, dvorská škola Karlova, jakási učená společnost, jejíž členové, dávající si latinská jména básnická, pěstovali latinskou i řeckou literaturu, napodobíce v básních a dopisech vzory literatury starořímské. Patřil k nim latinský rhetor a básník Alkuin, Paulus Diaconus a Einhard, jenž složil podle vzoru Suetoniova životopisu císaře Augusta životopis Karlův. Jednotnost a všeobecnost duchovní kultury zůstala i po rozpadnutí říše Karlovy a stala se význačnou až do válek křížových.

Druhou renaissance antiky, lépe řečeno druhým jejím dozíváním, jest tak zvaná renaissance otoská. S obnovením císařství římského za Oty I a II v X. století nastal v Itálii a Německu pokrok vzdělanosti, který se jevil vnějším napodobením zbytků kultury antické, umělostkami a květnatou mnohomluvností. Byly zakládány latinské školy biskupské a klášterní; vzdělanost omezovala se stále ještě jen na kláštery, neproni-

kala mezi vrstvy laické. Kdežto v starém věku vzdělání přes všechn svůj aristokratismus, tkvíci v tom, že bylo jen pro menší část obyvatelstva, totiž pro svobodné občany, bylo demokratické potud, že pronikalo do nejširších vrstev tohoto občanstva, patřil v středním věku monopol vyššího vzdělání jen kněžím. Z jejich řad vycházela tehdejší inteligence, právníci, lékaři a učitelé, oni byli tím, čím měli býti filosofové v státě Platonově, jim jedině byl svěřen veškeren výchovný a osvětový úkol. V klášteře gandersheimském žila učená jeptiška Hrotsvita, jež skládala rytmickou prósou latinské komedie náboženského obsahu v duchu Terentiově, aby jimi čelila zločinu, jak se domnívala, vlivu komedií Terentiových, a oslavné básně na císaře Otu I, napodobující tak věrně antické vzory latinské, že byly pokládány za humanistické padělký XVI. stol. I v umění výtvarném jeví se vliv antických vzorů, jak o tom svědčí bronzové dveře chrámu hildesheimského a tak zvaný sloup Bernwartův, odlesk sloupu Traianova.

§ 6. **Scholastika.***) Od XI. stol. začíná se tvořiti z prvků románských a germánských na půdě Francie nová samostatná vzdělanost, jež se odtud šíří do Německa. V stavitelství jest nejpatrnější rozdíl mezi vzdělaností starou a novou v slohu gotickém, který, jak se zdá, vznikl u národa zvyklého hlubokým jehličnatým hvozdům, jichž vysoké, vzdušné klenby a mysl povznášející velebnost ztělesňoval umělec chrámovým zdívem, hledě směrem vertikálním prorazití vodorovný masiv antického břevnoví. Na půdě francouzské vzniká nová poesie epická i lyrická, poesie trouverů a stav rytířský. Současně vzniká tamtéž nový směr badání vědeckého. Nestací již pouhá exegese, gramatický výklad Písma a některých spisů starších, k němuž položil na vý-

*) T. j. theologie školská, z řeckého slova *σχολαστικός*, jehož, jak se zdá, užil po prvé žák Aristotelův Theofrastos v listě k žákovi Faniovi.

chodě základ Origenes, tvůrce kritiky textové. Jde o výklad filosofický. A tak vzniká nová metoda scholastická. Je to hnutí r a c i o n a l i s t i c k é v jinak supra- a contraracionalistickém středověku, mající za účel nikoli badati samostatně o záhadách všehomíra a života lidského, pěstovati novou vědu, nýbrž rozumově zdůvodniti a uvěsti v učeněný celek všechno dosavadní poznání, jehož pramenem jest Písmo, spisy některých otců církevních, dogmata a Aristoteles. Opírajíc se o logické spisy Aristotelovy, učí scholastika člověka užívati logického soudu a tříbí schopnost soustavného myšlení. Vytkla si za úkol přezkoumati kritikou rozumovou všechny pojmy, zděděné tradicí. Filosofie stala se služkou theologie, nebyla sama sobě cílem, nýbrž jen prostředkem k rozumovému podepření toho, co bylo předloženo k věření. Tvrdí-li se, že víra podlehlá vědě, platí to ne o víře náboženské, nýbrž o víře v zděděné pojmy a názory, jen pokud jde o spor mezi realismem a nominalismem. Ale jinak věda stala se naopak služebnou víře, nemajíc možnosti volného badání. Filosofie Platonova, oblíbená spolu se stoicismem v patristice, byla odsunuta stranou, jsouc příliš ideální a rigorosní pro církev, která se smířila s vezdejším světem, a nahrazena konkrétnějším a méně rigorosním učením Aristotelovým. Tomáš Akvinský chtěl pojmouti v jednotný názor světový i přírodu a proto se mu nehodila filosofie Platonova, v které byla příroda pouhým jevem. Církev uznala filosofii peripatetickou a horlivě ji pěstovala, dokazujíc jí svá dogmata. V prvním období scholastiky (IX.—XII. stol.) podává Anselm ontologický důkaz jsočnosti boží, vycházející z Aristotela, v druhém období (XIII.—XV. stol.) podává jich sám Tomáš Akvinský pět, vesměs důkazy Aristotelovy v podobě obměněné. Hlavní z nich jest teleologický. Také kosmologický důkaz Alberta Vel. vyskytuje se již u Aristotela. Důkaz historický podal pak již Epikuros u Cicerona (ve spise De natura deorum), kde také již jest vyvrácen. Není

divu, že Tomáš Akvinský založil křesťanskou filosofii na Aristotelovi, jenž první dokázal vědecky theismus, pojem transcendentně existujícího boha. Spisy Aristotelovy šířily se v XIII. stol. do západní Evropy s komentáři arabských učenců. Z těchto komentářů byly však přejímány i leckteré bludy, tak ze spisů Averroesových pantheistické názory o nesmrtnosti duše, ale jen světové, nikoli též duše jednotlivcovy. Tak se stala kultura arabská prostřednicí mezi kulturou středověkou a antickou, kterou byla sama oplodněna. S některými spisy Aristotelovými se Západ z arabských překladů. Církev stavěla se zprvu na odpor pronikání filosofie peripatetické na západ, avšak od r. 1231 mu nebránila. Aristoteles stal se dokonce praecursor Christi in naturalibus, předchůdcem Kristovým ve věcech přirozených, nevyčerpatelnou studnicí všeho vědění přirozeného, autoritou v naukách filosofických, přírodních i společenských. Filosofie Tomášova pak, thomismus, byla později uznána za oficiální soustavu křesťanskou a jest podnes základem dogmatiky a životního názoru katolického.

Scholastiku, pěstovanou na středověkých universitách, charakterisuje spor mezi realismem a nominalismem, který vznikl hned v prvních dobách scholastiky v XI. stol. a trval až do konce středního věku. Je to do jisté míry oživení sporu starověkého. Starověká filosofie hlásala celkem realismus, t. j. že všechny představy lidské duše, obecné pojmy, mají reální existenci, universalia sunt realia. Realistou jest Platon právě tak jako Aristoteles, ježto oba věří v existenci nejen smyslového světa, nýbrž i pojmů, našich duševních abstrakcí. Rozdíl mezi nimi jest jen ten, že Platon hlásá: universalia sunt extra res, a to ante res, t. j. tento svět jest pouhým jevem (*φανόμενον*), odleskem pravého světa idejí v říši transcendentní, právě jsoucno není na tomto světě, nýbrž mimo něj; naproti tomu Aristoteles tvrdí: universalia sunt in rebus, t. j. náš svět jest skutečný svět, ale jeho pod-

stata zůstává našim smyslům utajena, jeví se jim jinak. These universalia ante res hájí scholastikové realisté, tvrdíce, že obecné pojmy mají skutečné bytí. Naproti tomu však vzniká these nová, ani starověku ne neznámá — nominalistou byl Demokritos: universalia post res, t. j. obecné pojmy a obecné kategorie nemají skutečného bytí, nýbrž existují jen v naší mysli, jsou našimi rozumovými abstrakcemi, pouhými jmény, universalia sunt nomina. Odtud název nominalistů. Zástupcem realismu byl Anselm, arcibiskup canterburský, zástupcem nominalismu francouzský kanovník Roscellin. Scholastika hlásila se většinou k realismu, poněvadž ho potřebovala pro rozumový výklad některých článků víry (na př. učení o Trojici, které zachránil Tomáš Akvinský) a jako pojítka mezi vědou a vírou. Nominalismus naproti tomu znamenal vymaňování se individua z universálnosti církve a vyproštění vědy z poddanství víře. Propast mezi oběma směry snažil se překlenouti Abaelard svým konceptualismem, t. j. názorem, že obecné pojmy existují, ale jen v některých věcech. Avšak vítězství klonilo se na stranu universalismu.

§ 7. **Humanismus a renaissance.** Vítězstvím nominalismu vyprostila se nejen filosofie a věda ze služeb theologie, nýbrž vůbec člověk středověký z pout církevních. Jako v klassickém starém věku jednotlivec ztrácel svůj význam proti státnímu celku, tak ve středním věku potlačila zase úplně lidskou osobnost universalnost církve. Ale nebyla to vláda Ježíše a jeho křesťanství, které tehdejší lidstvo podléhalo, nýbrž vláda papeže, jehož politika spolu s římským právnictvím a řecko-židovskou filosofií časem k nepoznání přetvořila prosté a jasné učení Ježíšovo o lásce k bližnímu a neodpírání zlu. Střední věk jest popřením antického racionalismu a naturalismu. Člověka tehdejšího neovládá rozum, nýbrž cit, vášně a obraznost, rozum není jediným pramenem poznání, nýbrž jest ještě něco vyššího, neomylného, zjevení nadpřirozené,

ztělesněné v Písmu. To je hlavní pramen víry a co se mu přičítá, byť i to bylo podle rozumu, zasluhuje zavržení. Pozemský život a vše světské, jako stát, věda, umění, nemá pro křesťana ceny. Jeho pravý život bude až po smrti a život vezdejší jest k němu jen přípravou. Proto třeba v sobě potlačovati všechny přirozené sklony, umrtvovati tělo, pomáhati vítězství ducha nad tělem. S tohoto supranaturalistického stanoviska dívá se křesťanství na vše, i na ženu jakožto tvora nečistého, na lásku pohlavní a manželství. Ale lidská přirozenost byla silnější, zejména přirozenost nových, mladých národů germánských a slovanských, plných jaré síly životní a dosud nedotčených kulturou. Křesťanství nebylo náboženstvím pro tyto barbarské národy, poněvadž bylo náboženstvím vyžívajícího se starého věku, lidstva, které již dávno překročilo vrchol svého duševního rozvoje a špelo k zániku. Tenkráté, když život vezdejší neuspokojil, omrzl, byl hledán v celém východním světě ideál blaženého života v žití posmrtném, toužilo se po spasení. Ale pro mladé evropské lidstvo bylo křesťanství »jedem z Judeje«, ač třeba uznati, že blahodárně působilo na zmírnění jeho drsné, barbarské povahy. Zdravý organismus bránil se jeho účinkům, přizpůsobil si nové učení svým potřebám, pokazil je, odsunuv jeho vnitřní podstatu a vnes do něho materialismus svého života. Ale povaha středověkého člověka zůstala přece jen rozeklána, vznikl rozpor mezi teorií, ideálem, a praxí skutečného života. Křesťanství zprvu pohrdalo pohanskou vědou a uměním, ale na konec se s nimi smířilo, poněvadž jich, zvláště vědy, potřebovalo v boji proti nevěřícím; zavrhovalo stát světský, a na konec přijalo jeho organizaci a vytvořilo samo podobný stát neobyčejné moci, který si podmanil všechny státy světské; ztracovalo smyslounou lásku a doporučovalo život prostý, a zatím vzniklo rytířství s poesíí milostnou a dvorností k ženě; hlásalo lásku k bližnímu a odpuštění i nepřátelům, a zatím vznikaly řády rytířské a výpravy

křížové na šíření a obranu křesťanství mečem a doma, v lůně samé církve, kacíři a čarodějnice pronásledování a pálení. Na křesťanství osvědčila se slova básníka Lucretia: »Tantum religio potuit suadere malorum.« Úsilí křesťanství, státi se náboženstvím světovým, podrobiti si všechno lidstvo, nemohl nemíti za následek jeho zesvětštění. Opakovalo se totéž, co při vzniku římské republiky: při samém budování jejích základů vznikají zároveň hned trhliny, které později ohrozí celou budovu a způsobí její rozvrat. V životě člověka antického nebylo buď vůbec rozporu mezi tělem a duší, nebo ne v takovém rozsahu a hloubce, poněvadž žil podle zákonů přírody a nečinil násilí své přirozenosti, určoval svému žití jen jediný cíl, společný tělu i duši. Dostavil-li se tento rozpor ve větších rozměrech i v antice, bylo to v době, kdy se svým náboženským ovzduším již velmi přiblížila rodícímu se křesťanství, a byl to kaz, který zachvátil jen určitou část antické společnosti. Ale rozpor mezi naturalismem a supranaturalismem člověka středověkého, jemuž ukládá jeho náboženství pod trestem věčného zatracení žití asketický a dokonale, kdežto jeho slabá přirozenost tělesná strhuje jej s ideální výše, o jejíž dosažení usiluje, do všedního, nízkého prostředí, jest příliš patrný a zasahuje příliš mnoho složek života středověkého, aby mohl býti zeslabován tvrzením, že si středověký člověk našel v kultu Mariině prvek, který ho sblížil se světem, který ho vrátil zase životu (Fr. Krejčí). A tato rozeklanost nevymizela dosud z povahy evropského lidstva, zvláště, pokud jest opravdu katolické, tíží je stále, činíc i člověka nové doby nevolníkem jeho vlastního nitra proti svobodnému člověku antickému.

Renaissance znamená obnovení antického života, vzkříšení antického člověka s jeho naturalismem, racionalismem, individualismem a tím ovšem i smyslností a láskou k životu. Pokud jde o literaturu, nazývá se toto hnutí též humanismem, pokud

jde o ostatní kulturní složky, zvláště o umění výtvarné, mluvíme o renaissanci v užším slova smyslu. Scholastika opírala se též o antickou literaturu, ale čerpalá z ní jen jednotlivé poznatky, nemajíc pochopení pro vnitřní a uměleckou její hodnotu. Názor životní nemohla z ní bráti, poněvadž zatracovala hříšné pohanství antiky, ač jinak uznávala její duševní převahu. Na obrození života antikou pomýšlel teprve humanismus, který byl vyvolán k životu v XIV. století Petrarkou (1304—1374) na půdě italské, kde se znalost antického písemnictví udržela větší měrou než kdekoli jinde. Reakce proti spoutání veškerého duševního života scholastikou, která se na konec zvrhla v prázdné slovní hříčky, v plané rozumkaření, jak scholastický racionalismus vhodně nazývá R. J. Malý, nastala ovšem náhle, nýbrž připravovala se ponenáhlu. Oba nové směry stojí jen zdánlivě proti dosavadnímu středověku, vskutku jsou jeho pokračováním a dalším nutným jeho vývojem. Pátrá se horlivě po rukopisech klasiků latinských i řeckých. Řečtina do té doby zanedbávaná počíná býti opět pěstována, zvláště za Alpami, kdežto v Itálii stojí na prvním místě i nadále latina. Humanisté italské putují do Cařihradu a vůbec na východ ke zdrojům antické vzdělanosti. Řekové jsou zase voláni do Italie. Po pádu Cařihradu stává se Itálie střediskem vědeckých snah byzantských učenců, kteří mají v humanistech horlivé následovníky. Přimknutí se k antice učinilo zase z Italie zemi osvěty, jakou byla kdysi, zemi téměř moderní, zatím co ostatní Evropa tonula ještě ve tmách barbarství, ohnisko vzdělanosti, krásného písemnictví stejně jako úsilí vědeckého, kam putovali ze všech končin Evropy všichni, kdo toužili po vyšším vzdělání.

Humanismus upadl z jedné krajnosti do druhé, nahradil autoritu církevní autoritou antiky, pokládá vzdělanost antickou za vzdělanost vůbec a přejímá ji bezmyšlenkovitě, bez ohledu na to,

že prostředí, v němž vyrostla, bylo po všech stránkách jiné než středověké. Antika stává se mu vzorem i ve špatnosti. Tak Antonio degli Beccadelli (Panormita) vydal necudnou sbírku latinských epigramů (Hermaphroditus) a dovolával se v tom starých římských básníků. Na omluvu však třeba uvést, že se tehdejší lidem zdálo a také vskutku bylo velikým pokrokem, jestliže nahradili autoritu nesnesitelnou autoritou snesitelnější. Kriticismus a schopnost pozorovací se nicméně velmi povznesly. Dalekosáhlý převrat způsobilo bližší poznání latinského spisovatele, do té doby málo známého, Cicerona. Před tím byli totiž nejcenenějšími latinskými autory básník Vergilius a dějepisci Livius a Sallustius, a to pro praktickou potřebu. Na humanisty však, jako na Petrarku, Boccaccia, Poggia a j., působil Cicero pro svůj criticismus, rozumnost a skepsi. Nález jeho listů měl veliký význam pro poznání ceny lidské osobnosti. Kouzlo jeho řeči pak působilo tak mocně, že byla napodobena ciceronská latina a skládány listy v duchu Ciceronově; korespondence mezi Poggiem a Niccolim jest humanistickým pendantem ke korespondenci mezi Ciceronem a Attikem. Tak se stal humanismus hnutím formálně estetickým. U literárních výtvorů všeho druhu bylo hleděno k formální dokonalosti, zvláště k vybroušenosti slohu. Jsa omezen jen na kruhy učené, vzdělané a urozené, jest humanismus hnutím aristokratickým. Daří se mu zvláště dobře u knížecích dvorů italských státeků, upomínajících politickou roztržitostí a vzájemnou revnivostí na městské státečky řecké. Humanisté jsou dvorskými básníky, řečníky a diplomaty, ale i učitelé mládeže aristokratické. Humanismus chce totiž i život zaříditi podle vzoru antického, vzniká nový světský ideál výchovy, vlastně obnovení starého ideálu antického: harmonická výchova celého člověka, těla i ducha. Vedle universit zakládají se soukromé učené společnosti, které si dávají jméno akademie. Tak Cosimo Medici zakládá

ve Florencii akademii platonskou, v níž návrat od Aristotela k Platonovi pomáhá scholastice k pádu. Tato akademie stává se střediskem hnutí theistického, velmi blízkého pohanství. Studium antiky umožňují nově vznikající knihovny, tak u sv. Marka v Benátkách, bibliotheca Laurentiana ve Florencii, založená rodem Medici, a j.

Renaissance v užším slova smyslu není tak formálního rázu jako humanismus, nýbrž mnohem více vnitřního. Je to skutečné obrození umění d u c h e m antiky, zvláště v malířství a částečně i v sochařství; na ono však působí z nedostatku výtvořů řeckého malířství řecká sochařství, a to mnohem vydatněji než na samu renaissanční sochařství. Více formalismu, vnějšího napodobení jest již v stavitelství. V renaissančním umění převládá živelně tvořivý, umělec skutečně myslí a cítí antiky. Nejcharakterističtější se to jeví ve snaze quattrocenta, vystihnouti co nejvěrněji přírodu. Antický naturalismus, oživený humanismem, jest důležitou složkou, která působí na výtvarné umění renaissanční. Umění XIII. a XIV. století bylo vlastně více prosáklé antikou než quattrocento; lze to pozorovati na slohu obrazů Giottoových. Naproti tomu umění renaissanční vytváří skutečnost, a to výjevy sváteční a plné radosti. I když má náměty z minulosti, promítá je staťází do doby současné. K antice vrací se hlavně v portrétu, pro nějž neměl smyslu střední věk, opovrhující vezdejším životem. Mantegna naopak promítá náměty křesťanské do antiky, maluje výjevy z antického života a studuje draperie na antických sochách. Antika působí, že se objevují na obrazech křesťanského umění nahá těla, poprvé u Masaccia, dále u Antonia Pollajuola. Lucy Signorelliho, Sodomy, Parmeggianina a Giorgiona. Smyslnost slaví triumfy v mytologických scénách obrazů Correggioových, předvádějících milostná dobrodružství Diova (Leda s labutí, Danae, Io, Zeus v podobě satyra a Antiope). Století XVI. dosahuje toho, co bylo tužbou století XV., totiž po-

hanské krásy. Ale přestřeluje, poněvadž svůdnost, smyslnost a pikantnost, kterou se vyznačují výtvořy malířů cinquecenta, jest cizí umění řeckému, je pseudoklassická. Pravým Hellenem mezi křesťanskými pohany cinquecenta jest jen Tizian, který vystihuje klidem a vznešenou mírností tajemství řeckého umění. Jeho ženy nemají v sobě smyslnosti, nýbrž klid a cudnost a při tom přece neostýchavost řeckých soch.

V stavitelství jest vnější vliv antiky zcela patrný. Jeví se v užívání klenby, sloupů a vodorovného římsování, což jest reakce proti slohu gotickému. V kupoli dómu florentského od Filippa Brunelleschiho a v kupoli svatopetrské od Michelangela jest zřejmý vliv studia kupole římského Pantheonu. Světské stavby paláců pak vynikají jednoduchostí vnějších stěn s dlouhou řadou čtyřhranných oken, ale za to tím větší klidnou ladností vnitřních prostorů podle vzoru domu římského.

Papežové podporovali humanismus a renaissanci, sami pěstovali studia humanistická (na př. Pius II, vlastně Enea Sylvio Piccolomini) a dávali si zdobiti své sídelní město stavbami renaissančními, chrámy i paláci (zvláště Julius II), předstihující se v přepychu. Nedálo se to však jen z jejich osobních libůstek. Církev projevila tehdy zvláště mocně svou charakteristickou vlastnost, životní přizpůsobivost dobové civilizaci, nestavěti se na odpor hnutí, které jest příliš mocné, takže se nelekala ani úplného zpohanštění v duchu doby.

§ 8. **Reformace.** Proti rozmařilosti a přepychu, který se rozvinul, nastala reakce v lidu, v nějž nepronikl humanismus a který se vzpíral zesvětštění a zpohanštění církve. Tak po renaissanci a humanismu, hnutí aristokratickém, musila přijíti reformace jako hnutí lidové. Náзор humanistický, přesunující těžiště života lidského z onoho světa zase na tento svět a usilující místo o posmrtnou blaženost o pokrok lidské společnosti (humanitas), v Itálii rychle se ujal a rozšířil do všech vrstev

vyšší společnosti, panské a bohatých měšťanů. Jinak však tomu bylo za Alpami. Tam humanismus v XV. stol. nepronikl dále přes společnost učenou a školskou. Lid, který neměl náhrady za pokleslé náboženství v umění a vědě, lpěl na náboženství i nadále, poněvadž mu nebylo lze žítí bez ideálu, a přes své slabé síly usiloval poctivě o jeho plnění. Proto za Alpami, jsouce vzdáleni nového ruchu, těžce nesli, jak kněžstvo světské i řádové propadá zkáze a jak dvůr papežský, hlava všeho křesťanstva, úplně jest prosycen renaissančním ovzduším italským. V Itálii lid neměl času ani schopnosti, aby si uvědomil rozpor mezi křesťanským ideálem a jeho skutečným ztělesněním, poněvadž byl se vším tím novým životem v těsném, každodenním styku a při svém jižním temperamentu nebyl ani nadán takovou rozjímavostí jako obyvatelé chladného severu. Proto vznikla reformace u nás v Čechách a po stu letech v Německu, nikoli však v Itálii. Humanisté zaalpští osvojili si zejména kritickou metodu, kterou pronikali přímo k pramenům učení křesťanského v jejich původním znění. Tato samostatnost v myšlení o věcech náboženských, podporovaná humanismem a knižtiskem, rozšířila se i mezi lid. Tak dala renaissance reformaci vlastně vědecký základ. Vznikla nedůvěra k latinské vulgátě Písem a šlo se přímo k jejich původnímu znění, hebrejskému a řeckému. Tak reformace, hnutí v podstatě lidové a národní, přispívala přes to též k prohloubení řecké kultury. Románští národové katolíci zůstali ovšem věrni latině, ale germánští národové protestanští, Němci a Angličané, sblížili se s kulturou řeckou. Erasmus Rotterdamský založil v Lovani r. 1518 collegium trilingue, kolež, v níž se učilo latině, řečtině a hebrejštině, a po prvé vydal Nový zákon v řeckém originále. Jsa učenec světového jména, zasloužil se nejvíce o rozšíření humanismu v Německu. Jan Reuchlin, jenž se zval řecky *Καρίων* — humanisté totiž přeměňovali svá jména v řecká nebo latinská — vlast-

ní tvůrce humanismu v Německu, vyučoval rovněž vedle latiny řečtině a hebrejštině, rytíř Oldřich z Huttenu, rovněž humanisticky vzdělaný, společně s nimi útočil proti scholastice dominikánů a Filip Melanchthon, jak se zval po řecku F. Schwarzert, výborný znalec řečtiny a hebrejštiny, stal se oporou Lutherovou. Tvrdil dokonce, že úpadek zbožnosti v církvi byl zaviněn úpadkem řeckých studií a že ji lze povznést zase jen návratem k pramenům řeckým.

Tak učení humanisté v Německu potírají ztrnulý dogmatismus scholastický, hájí svobody badání vědeckého, usilují o povznesení úrovně duchovnictva, o mravní prohloubení života náboženského a své vědomosti o antice dávají do služeb nejširších kruhů, probouzejíce k životu národní sebevědomí, ztrácející se do té doby v církevním universalismu. A tak reformace, která se zprvu ostře postavila proti renaissanci, majíc skutečně podstatné znaky, jimiž se od ní lišila, na konec pro mnohé podobnosti se smířila s hnutím humanistickým. Hlavní trvalý rozdíl mezi oběma hnutími byl, že renaissanci byla znalost jazyků klassických sama o sobě cílem, ježto jí šlo o formální vzdělání, kdežto reformace viděla v ní jen prostředek k dosažení cíle theologického, pravého, původního znění Písma a překladu, pořízeného podle něho. Německý překlad bible od Luthera jest cílem těchto vědeckých snah stejně jako u nás bible kralická, k níž položil základ Jan Blahoslav svým překladem Nového zákona z řeckého originálu. Ke styčným bodům mezi renaissancí a reformací, jichž smír dokončují Erasmus a Melanchthon, patří, že obě hnutí hájí svobody jednotlivcovy, renaissance vědecké a umělecké, reformace náboženské, že obě uznávají cenu rozumu a hlásají návrat k starému věku, renaissance k pohanskému, reformace k dobám prvního křesťanství evangelického. Reformaci správně nazývá Šusta křesťanskou renaissancí, znovuzrozením původního, »antického« křesťanství.

§ 9. Osvícenství a revoluce francouzská. Renaissance a reformace nesou ještě na sobě ráz středního věku, poněvadž středem jejich jest problém nábožensko-církevní. Teprve od míru westfálského r. 1648 počíná se nový věk, evropské lidstvo se modernisuje a laicisuje, t. j. odklání se od antiky a od církve, posvětštuje se a nacionalisuje. Ale myšlenka na návrat k starému věku nebo aspoň snaha, bojovati zbraněmi od něho vypůjčenými proti trvajícím řádům společenským, nemizí z dějin evropského lidstva ani potom. Tak hned osvícenství, první období nového věku, pokračuje ve vývoji evropského lidstva na poli vědeckém tam, kde zstala antika, připojuje se k ní. Je to zase návrat moderního lidstva k řeckému naturalismu a racionalismu, uznání hodnoty života vezdejšího. Jsou-li charakteristickými prvky doby osvícenské rozum, jasnost, úmyslnost jakožto znak tvoření uměleckého, deismus, optimismus, racionalistická filosofie, realismus a demokratismus,⁵ nalézáme mezi nimi prvky kultury řecké. Hlavní zástupci osvícenství, bojující proti předsudkům náboženským a politickým a za práva lidskosti, jsou obdivovateli antiky, jako Francouzové ovšem v přední řadě autorů římských, jejichž spisy, zvláště Ciceronovy, jsou jim vzory v jejich osvětové činnosti. Voltaire jako odchovanec škol jezuitských, kde se seznámil s latinskými autory, byl nadšeným obdivovatelem Ciceronovým, podobně jako jeho citel, osvícený panovník Fridrich Veliký. V *Traité sur la tolérance* poukazuje na dokonalost římských soudů porotních a staví je proti nespravedlivému inkvisičnímu soudnictví XVIII. století. Bylo-li odstraněno přičiněním Voltairovým, patří podíl na tom i Ciceronovi. Jeho osvícenství hodilo se znamenitě v boji proti náboženské nesnášlivosti, poněvadž Voltaire vyčetl z jeho spisu *De natura deorum* náboženskou snášlivost. V boji proti zázrakům a všemu nadpřirozenému mělo osvícenství oporu zase ve spise Ciceronově *De divinatione*; na etiku pohana Ci-

ceroua poukazovalo, aby zeslabilo námitku svých odpůrců, hájících velikého mravního významu křesťanství. Avšak Cicero došel pozornosti nejen jako filosof pro negativní i pozitivní stránku svých spisů, nýbrž i jako státník. Spis *Montesquieu* v *Esprit des lois*, který měl vliv na konstituci r. 1791, byl zpracován podle vzoru Ciceronova spisu *De legibus*. Tých spisů působil i na dílo *Mablyho*, předchůdce revoluce francouzské, jednající o právech a povinnostech občana; ten ve shodě s Ciceronem neuznává neomezené poslušnosti k zákonům, nýbrž nade všechny zákony klade jediný zákon, společný všem lidem, totiž cit, který dovoluje právo a zakazuje bezpráví.

Pohnutá doba francouzské revoluce hledala období některých svých fází v dějinách republiky římské, která měla pro ni veliký význam, zejména pro girondisty, právě státníky republiky. Cicero řečník nabyl opět svého významu. Girondisté vidí v republikánech Brutovi, mladším Catonovi a Ciceronovi své vzory. Ale i dantonisté cvičí se pilně na řečech Ciceronových jakožto tehdy jediným vzoru v ýmluvnosti a berou si pro své řečnické výkony za vzor ty jeho řeči, které se právě hodí do jejich situace. Francouzská republika, první větší útvar toho druhu v Evropě, nemohla hledati pro své zřízení vzoru jinde než v antice, a to ovšem v republice římské, jediné ze starověku tehdy lépe známé. Po jejím příkladu stal se též Napoleon prvním konsulem.

Jako Voltaire ve Francii, tak v Německu Leibniz, na jehož filosofii měl veliký vliv Platon, zakladatel první vědecké akademie, vidí spásu lidstva v rozumu a v organisované práci vědecké. Tím jest možno zajistiti lidstvu blahobyt a štěstí již na tomto světě.

Ale proti racionalismu vzniká odpor Rousseauův. Ten vystupuje proti přeceňování rozumu a klade důraz místo něho na výchovu citovou a na stav přirozené prostoty. Hlásá

návrat k přírodě a tím se stává zakladatelem romantismu, který jest druhým obdobím nového věku a sklonem k věku střednímu, jako bylo osvícenství sklonem k antice. Neboť jej charakterizuje cit, fantazie, nejasnost jako znak uměleckého tvoření, pantheismus, pessimismus, vědy duchové, idealismus a aristokratismus.^o Rousseauovi, bojujícímu hlavně o rovnost, jest individualista Cicero protivný. Ve spise *Contrat social*, který se stal evangeliem revoluce, dává svému státu heslo »Liberté et égalité«, vlastní ostatně již demokracii athénské, dva pojmy navzájem se vylučující, poněvadž kde je svoboda, tam není místa pro rovnost a poněvadž částečná rovnost může býti mezi lidmi zavedena na čas jen násilím.

§ 10. **Novohumanismus a klassicismus.** S romantickým naturalismem souvisí studium klassické kultury, zvláště řecké, jímž se obírá na sklonku XVIII. a na počátku XIX. stol. novohumanismus, hnutí podstatně odlišné od humanismu renaissančního. Není to hnutí evropské, nýbrž omezené jen na Německo, neusiluje o studium klassických jazyků pro praktickou potřebu nebo pro formální napodobení, nýbrž pro poznání antické kultury. V tom se podobá středověké renaissanci v užším slova smyslu, poněvadž neulpívá na povrchu, nýbrž jde do hloubky, proniká k samé podstatě hellenismu, hledí postřehnouti jeho význačné vlastnosti a oplodniti současný život myšlenkami hellenskými. Kdežto humanismus byli vzorem Římané, novohumanismus odklání se od autorů latinských, napodobuje řecké vzory, a obrací se od kopií přímo k originálům; Vergilius ustupuje Homérovi, Tacitus Thukydidovi, Seneka Sofokleovi a Cicero Platonovi. Vzorem jsou jen Řekové a v tom jest jednostrannost tohoto hnutí. V té věci zase pokračuje novohumanismus jaksi v reformaci, která si všimla z důvodů náboženských také více řečtiny než latiny. Je to hnutí idealistické, poněvadž vidí v řecké kultuře nedostižný vzor dokonalosti a krásy. Zakladatelem

jeho jest Herder a mnoho vynikajících učenců i básníků, jako W. Humboldt, Goethe, Schiller a j., jsou hlavními jeho zástupci. Politickým působením starověku probouzí se německé národní vědomí. Humboldt klade vedle individuality důraz na řeckou národnost, Hölderlin volá po německém řectví, Hegel velebí vnitřní jednotu mezi individualitou a národním státem Řeků a Římanů, které posuzuje jako celek. Z pozdějších patří k zástupcům novohumanismu i Nietzsche, přes to, že zvrátil dosavadní názor o bezbolestné radosti Řeků ze života a proti optimismu položil podle svého osobního názoru i podle smýšlení moderního člověka důraz na pessimismus v jejich životě. Jako ve Francii působila ústava římské republiky, tak zase hellenismus, zvláště partikularismus a individualismus athénské demokracie, působil na počátku XIX. století na anglický liberalismus. G. Grote píše r. 1846 své dílo »History of Greece«.

Jako byl humanismus provázen v umění renaissancí v užším slova smyslu, tak novohumanismus jest provázen ve všech odvětvích výtvarného umění klassicismem. Proti uměleckému opojení rokoka nastává s francouzskou revolucí vystřízlivění a návrat k prostotě starých Římanů doby republikánské. V Itálii působí na výtvarné umění vykopávky v Herculaneu a Pompejích v letech 1738—48, v Německu zase rozněcuje zálibu v antickém umění slavný archaeolog Winckelmann svými dějinami umění. Jako zjevení působily též anglické publikace skulptur athénského Parthenonu. Na rozdíl od novohumanismu rozšířil se klassicismus vsude po Evropě, v Itálii, Francii, Německu i Dánsku. Říká se mu též *empire*, zvláště v architektuře, poněvadž jeho rozkvět padá do doby francouzského císařství, kdy Napoleon podle vzoru císařů římských zdobil své sídelní město Paříž památkami architektonickými v slohu antickém, chrámy, vítězoslavnými oblouky a branami, sloupy a obelisky. S humanismem má to společné, že byl jen vnějším, formál-

ním napodobením umění antického, zvláště ve skulptuře, a to zase pouhých kopií, jímž se obdivoval jako originálům, kterých tehdy bylo známo velmi málo. I on viděl v antice vzor, ideál krásy, který kopíroval, nikoli pouhé símě, jímž by bylo lze obroditi současně umění, vypěstovati z něho v novém prostředí nový štěp. Arci teprve tehdejší doba byla s to, aby dokonale ocenila antiku a e s t h e t i c k y. V renaissanci nebyla totiž aesthetická stránka věci hlavní; vznikla též nová věda, lékařství, právnictví, matematika a hvězdářství. Vliv antiky zasáhl nejen umění, nýbrž i jiné složky tehdejšího života duševního, antika pronikla skutečně do života. A tak renaissance chápala ze všech období nejúplněji svůj úkol, snažila se o to, vytěžit v ě c n ě z antiky co nejvíce.

Avšak v XIX. století, kdy umění výtvarné dává působiti na sebe ještě jednou antice v novorenaissanci, vzniká vedle hlediska aestheticko-idealistického, s něhož se dívá evropské lidstvo na antiku, vidouc v ní, v postavách jejích dějin i mythologie, vzory mravní dokonalosti, též hledisko historické. Antika ztrácí svůj význam jako vzor a stává se pouhým předmětem studia historického pro správné pochopení dějinného vývoje a povahy současné kultury. Ukázalo totiž lepší poznání antiky, že měla vedle svých světlých stránek také stránky stinné jako každá kultura. Nemůže tedy býti antika vzorem jako celek, nýbrž jen svými stránkami dobrými, ale poučnou může býti i těmi stinnými, a to tím spíše, že působila na věky pozdější jako celek, tedy i jimi. Ať byla antická kultura jakákoli, nic se tím nemění na skutečnosti, že měla pro evropské lidstvo veliký význam a že jest třeba znáti ji každému, kdo chce rozuměti politickým i kulturním dějinám evropským. Její nepřátelé, kteří ukazují na její stinné stránky, dopouštějí se nad to dnes anachronismu, poněvadž bojují proti větrným mlýnům, proti směru dnes již většinou překonanému, ač i dnes vyskytují se ještě

stoupenci směru idealistického, kteří vidí v Řecích nejšťastnější, největší a nejdokonalejší národ, který kdy byl na naší planetě (u nás na př. E. Peroutka). Teprve v nejnovější době vzniká vedle historického ocenění antiky také ocenění kulturní. Teprve naše doba dovede chápati antickou kulturu jako celek a oceniti její význam pro přítomnost.

Přehlédneme-li ještě jednou vztah jednotlivých období v kulturních dějinách evropského lidstva k antice, vidíme, že antika nepůsobila kromě na počátku nikdy valně na vývoj hospodářských a sociálních poměrů evropských. Ty se utvářely samostatně, na minulosti celkem málo závisle. Ale vlastně i po této stránce, jak později uvidíme, udržovaly se poměry antické až do XIX. století. Snad by i v této věci byla antika působila vydatněji, kdyby tato stránka její kultury byla hrála důležitější úlohu. Ale v kultuře antické převládal prvek duchový, zejména ovšem v oněch literárních památkách, z nichž jedině mohl ji střední věk poznati. Antika nezabývala se ani zdaleka tou měrou problémy hospodářskými jako doba nová a proto její poměry hospodářské a sociální byly až do nedávna velmi málo známy. Proto se vyvíjel průmysl, řemesla, obchod, zřízení městské i státní, zkrátka vše, co bychom mohli nazvati kulturou hmotnou, samostatně. Antika působila jen na kulturu duchovní. To jest poznatek velmi důležitý i pro dnešní dobu, která říká: »Co nám dnes může dáti antika, když jsme již nad ni tak pokročili v technice, obchodě, průmyslu atd., že se starým o tom ani ve snu nezdálo?« Tak mohla mluviti i kterákoli jiná z dřívějších dob, poněvadž po té stránce byl mezi ní a antikou stejně veliký rozdíl. A přece antika působila na duševní rozvoj evropského lidstva, přece se k ní stále vracelo jako ke zdroji zdravého, přirozeného života, kdykoli vybočilo z kolejí a zabředlo do nepřirozenosti. Ta cesta za ideálem, za dokonalostí, na níž se napájelo lidstvo z antického pramene poznání, žíznilo po ukojení svých potřeb duševních, svého živo-

ta vnitřního, nebyla, jak jsme viděli, přímá, stále vzestupná, nýbrž byla to, cesta stálého hledání a vracení se, kdykoli lidstvo poznalo, že zbloudilo, že cesta, kterou se dalo, nevede k cíli. A evropské lidstvo bude se stále vraceti k antice, poněvadž již antický člověk řešil svým způsobem s důvtipem a všestranností nikdy před tím ani dlouho po tom nebyvalou tytéž otázku jako člověk kterékoli doby pozdější, problémy, které budou zaměstnávatí duši lidskou, pokud lidstvo bude existovati.

II

VLIV ANTIKY NA JEDNOTLIVÉ SLOŽKY EVROPSKÉ KULTURY

§ 1. **Starověký stát.** Abychom porozuměli politickému útvaru, který se vyvinul ve východní části Evropy a trval tam až do světové války, carství ruskému, třeba si všimnouti blíže vývoje státu ve starověku, a to nejen u Řeků a Římanů, nýbrž i u národů orientálních. Ostatně pochopíme tak i organizaci států západoevropských, ač se vyvíjela celkem nezávisle na vzorech starověkých, poněvadž i ona byla nebo ještě i jest podobna v leccems organizaci antického orientu, až na to, že panovník nebyl nebo není zároveň hlavou církve, vyjímaje císařské Německo, kde byl zaveden caesaropapismus po způsobu orientálním, ježto císař byl zároveň hlavou církve protestantské. Jinak i státy západoevropské byly založeny na principu vojensko-úřednicko-kněžského kastovníctví.

Všechny vládní formy, které se vytvořily za staletí v dějinách evropského lidstva, jako monarchie, tyrannis, despotie, aristokracie, timokracie, plutokracie, ochlokracie, oligarchie, demokracie atd., existovaly již ve starověku. Především však třeba postaviti proti sobě dva zcela různé typy státních útvarů, plynoucí z různé povahy země i jejího obyvatelstva, totiž absolutní monarchii orientální a drobné státy řecké. Ze státních útvarů orientálních sluší uvésti zejména říši perskou, jejíž organi-

saci provedl král Darcios (521—485 př. Kr.). Kdežto v Asii vznikl na prostore 4·2 milionů km² jeden stát, utvořilo se v Řecku na prostore 90.000 km² množství drobných státečků městských, tak zvané poleis, z nichž na př. Attika neměla více než půl milionu obyvatelů. A tyto dva extrémy vidíme v celých starověkých dějinách: na jedné straně stát obrovský, na druhé straně stát malý. V čele říše perské stojí absolutní panovník, obklopený dvořanstvem; jest nejvyšším velitelem vojska a zároveň nejvyšším knězem, zástupcem boha na zemi, zprostředkovatelem mezi bohem a lidmi, ba více, bohem samým. Proto se mu prokazuje božská pocta. Říše jest rozdělena v 21 správních okresů, satrapií, v jichž čele stojí místodržitel, satrapa, který má ve své satrapii touž moc jako král v celé říši, až na to, že není velitelem vojska ve své satrapii. Velitelé vojenských posádek, rozložených po celé říši, jsou podřízeni přímo králi. Správu okresů vykonává satrapa s množstvím úředníků. V státě jsou hlavní tři kasty: vojsko, úřednictvo a kněžstvo, ale žádná z nich nemá vrchu nad ostatními dvěma.

Řekové naproti tomu nebyli živlem schopným uvořiti veliký jednotný národní stát, ježto neměli silně vyvinutého vědomí národní jednoty a pospolitosti, ač jim nechyběla jednotící pojítka, jako společné náboženství, národní hry a amfiktionie, spolky jednotlivých obcí, uzavírané na společnou obranu. Příčinou politické roztržičnosti byly rozdíly kmenové, množství nářečí od sebe mnohdy značně se lišících a pak povaha Řecka, rozrytého průlivy a zálivy a prostoupeného horami, které činily obtížným, ba někdy takřka nemožným, spojení mezi jednotlivými jeho částmi. Vadilo též, že Dorové měli sklon k vládě aristokraticko-oligarchické, Ionové naproti tomu k vládě demokratické. A tak vzniklo v Řecku množství státečků městských, poleis. Vůdčí místo zaujal ve středním Řecku stát athenský, na Peloponnesu pak spartský. Zvláště poučný jest vývoj vládních forem v Řecku, který ukazuje, proč

a jak která z které vzniká. Nejstarším státním útvarem bylo i v Řecku království. Časem však byla moc královská omezována vlivem šlechty a konečně odstraněna. Udržela se jen někde, na př. ve Spartě, ale i tam byla omezena jednak tím, že tam vlastně byli králové dva, jednak tím, že podléhali oligarchii pěti eforů, dozorců z lidu. Na místo vlády královské nastupovala vláda rodové šlechty (oligarchie aristokratická) nebo boháčů (oligarchie plutokratická, na př. v Korintu). Ale šlechta utiskovala lid, obsazovala všechny úřady svými příslušníky a zneužívala úřední moci. Proto vznikala v VII. a VI. století nespokojenost lidu proti její vládě, nastávaly stranické boje, v nichž se stavěli v čelo lidu jednotlivci, často z kruhů šlechtických, buď z upřímné snahy pomoci lidu, ježto byli sami také nespokojeni s dosavadními řády společenskými, nebo, a to častěji, z touhy domoci se vlastní moci, když se byli neshodli s vládnoucí oligarchií aristokratickou. Tak po vládě aristokratické dostavovala se tyrannis, samovláda, jež však nikde nevedla k obnovení monarchie, ani neměla dlouhého trvání, zanikajíc obyčejně druhou generací pro neoblíbenost u lidu, ježto moci násilím nabyté bylo třeba hájiti zase násilím. Tyrannie byly odstraněny a nastoupily demokracie, vlády lidu, jež od V. století př. Kr. byly vedle oligarchií nejrozšířenější vládní formou v Řecku. Přejedem od vlády aristokratické k úplné rovnosti lidu byly ústavy timokratické s rozdělením práv a povinností podle poměrů majetkových.

Vztah řeckého občana doby klassické k jeho státu byl zcela jiný než u orientálce. U Řeků byla svoboda občanů, jež z nich činila šlechtice starověku, v orientě otroctví poddaných vůči panovníkovi, zde vláda lidu a demokratismus tak úzkostlivý, že v Athenách svěřovali presidentu republiky moc a její odznaky jen na 24 hodin, aby nebyla porušena suverenita lidu, tam absolutní monarchie, despotismus, zde zákony, jež si lid dával sám, tam zákony, uložené z vyšší moci, jichž třeba posloucha-

ti lidu, ač nechápe jejich smyslu, zde stát jako dílo omezené lidské společnosti, jehož organizace pro jeho malou rozlohu byla občanstvu známa, jehož správy se samo činně účastnilo a o jehož osudech samo rozhodovalo, tam stát jako dílo božské a ve své obrovitosti jako něco cizího, obyvatelstvu nepochopitelného, na jehož osudy vlivu nemělo. Byl tedy vztah Řeka k jeho státu vřelý a představa o něm velmi konkrétní, kdežto orientálci byl jeho stát cizí a představa o něm mlhavá, jeho vztah k němu podobal se více vztahu občana ke státu ve věku středním a novém, ani velikých demokratických států nevyvíjíme.

Z drobných a vzájemně se svářících městských státčků řeckých a z výbojů v orientě vytvořil Alexandros Makedonský opět království, jež však, jsouc sloučením množství prvků zcela různorodých, jako násilím vzniklo, tak zase brzo násilně zaniklo; rozpadši se ve tři hlavní státy nástupnické, organizované stejně, jako bývalá říše perská, vojensko-byrokraticko-theokraticky. Již ve starém věku pozorujeme, že veliká rozloha státu znemožňuje zřízení demokratické.

Řím byl původně též jen státem městským, ale jeho dějiny vedou od komuny k orientální světové monarchii, čímž jsou státní dějiny ve starém věku vůbec ukončeny. Postavení obyvatelstva nově dobytých území bylo upravováno udílením různých stupňů občanského práva. Vedle plného práva římského, jež obsahovalo právo osobní (uzavíratí smlouvy, sňatky a odvolatí se ke sněmu) a politické (aktivní i pasivní právo volební), bylo právo latinské s omezeným právem politickým, právo Caeritů vůbec bez výsad politických, municipia jen s omezeným právem osobním, coloniae s vojenskou povinností bez práv a konečně spojenci se svou vlastní samosprávou a s povinností stavěti vojenské pomocné sbory. Z toho vznikaly boje spojenců v Itálii o dosažení plného práva občanského, které původně měli jen obyvatelé území římského v 35 čtvrt-

cích. Výsledkem těchto bojů bylo udělení plného práva občanského všem Italikům. Všem svobodným obyvatelům říše římské dostalo se ho teprve r. 212 po Kr. od císaře Caracally, kdy se rozdíl mezi jednotlivými částmi říše již tak vyrovnaly, že nemělo smyslu ještě udržovati rozdíl právní.

Římská republika byla směsí tří prvků; monarchického, aristokratického a demokratického. Jako u Řeků zavánelo v pozdějších dobách království orientálistem, tak i u Římanů byl k němu odpor, který vedl k vyproštění se z panství etruského a ke zřízení republiky. Prvek aristokratický byl zastoupen senátem, dva konsulové upomínali na dva krále spartské, sněm pak (comitia) zastupoval prvek demokratický. Občané sloužící ve vojště a scházející se na sněmu vládli však jen podle jména, ve skutečnosti však vládla v senátě dědičná šlechta, jednak rodová, jednak úřednická (nobilita). Ta byla zárukou stálosti a důslednosti politiky, jejími pokyny řídili se úředníci. Lid byl živlem nestálým, zejména když později nebylo možné, aby se všichni občané říše římské účastnili sněmů, konaných jen v Římě, takže se v nich shromažďovala čím dále tím více jen spodina města, proletariát, který vznikal přílivem zchudlého venkovského obyvatelstva do hlavního města, kde bylo pohodlnější žít. Místo toho, aby byla vznikla snaha upevniti náležitou reformou demokratický prvek státu, význam sněmů stále upadal.

Starý věk totiž nedospěl k reprezentativní soustavě sněmovní, poněvadž žádal na občana osobní přítomnosti na sněmu, přímého účastenství na vládě. Omluvíme tento jeho nedostatek, zejména pokud jde o Řeky, uvážíme-li, jak poměrně mladé jsou konstituční státy evropské a co bojů a krve stálo v nové době vítězství stejného práva všech občanů nad stavovskými výsadami. Ostatně v drobných státech řeckých tento nedostatek nebyl ani tak citelný, jako ve stále vzrůstající říši římské, ačkoli ovšem ani v demokracii athenské nemohli

choditi na sněm všichni občané. Nicméně i v starém věku se setkáváme se systémem reprezentativním aspoň částečně vyvinutým, ale v korporacích jiného druhu, než byl sněm. Nejstarší jeho příklad známe nyní z ústavy boiotské, odkud jej přejali Atheňané do zřízení své rady, a v návrhu na ústavu r. 411 př. Kr. Do rady se losovalo za každý z desíti okresů attických po 50 občanech.

Za trvání městských státek neujala se u Řeků soustava reprezentativní, až teprve po jejich zániku, ale jen ve zřízení spolkovém, tak v ústavě řeckého spolku pod Filippem, dále ve spolku aitolském, méně již v achajském a konečně ve spolku ostrovanů moře Aegejského za Antigona a Demetria a za egyptského a makedonského protektorátu. Římané nepřetvořili ani senát podle soustavy reprezentativní, tím méně sněmy, čímž ovšem jejich republika neměla pravého prvku demokratického. Jejich jednání bylo nedůsledné, když dali sice časem občanské právo všem Italikům, ale neposkytli jim možnosti, aby měli účastenství ve vládě aspoň svými volenými zástupci. Za to však zavedli tuto soustavu ve spolku thessalském a v Makedonii, kde připadla vláda senátu, skládajícímu se ze zástupců jednotlivých měst a krajin. Ale to trvalo jen krátce, dvacet let. Snad též italský stát spolkový ve válce spojenecké měl v Corfiniu senát, založený na tomto principu. První konstituční monarchii zavedl v letech 80—76 př. Kr. Sertorius ve Španělsku.

Stálými výboji říše římská rostla, byly k ní přivtělovány stále nové provincie. Ty však neměly svého senátu ani sněmu, nebyly tedy satrapiemi, nýbrž byly spojeny s Itálií jen vojskem a úředníky. Rovněž úředníků bylo třeba stále více a přístupu k úřadům domáhal se stav plebejský. Odtud vznikaly boje mezi patriciji a plebeji, které potom přešly v boje mezi stranou aristokratickou a demokratickou. V těchto vnitřních bojích nabyl významu nový činitel, vojsko, a to počínaje od Maria. Proto, kdo se chtěl státí pánem situace, musil

se opírat o vojsko. Tak činili Sulla, Pompeius i Caesar. Ten věděl, že se republika přežila a zároveň si byl vědom vítězství kultury hellenistické nad římskou. Proto chtěl zachrániti říši z kritické situace založením absolutní monarchie theokraticko-byrokratické podle vzoru nástupnických států hellenistických. Jeho odkaz západní i východní Evropě zračí se v názvech hlavy států evropských, jako Kaiser, císař, car, jež jsou vesměs odvozeny z jeho jména. Vykonavatelem myšlenky, kterou Caesar zaplatil svou hlavou, ovšem na dosti dlouhou dobu v podobě méně radikální, jest císař Augustus, jenž místo nivellisace obou kulturních prvků usiloval o jejich udržení při životě. Práva hellenismu na východě byla potvrzena a pro věci východní zřízena zvláštní řecká kancelář. Za Augusta od r. 12 př. Kr., kdy byl spojen nejvyšší pontifikát s principátem, datuje se v Evropě spojení trůnu s oltářem. Také Caesar měl ovšem již dříve ve svých rukou tento kněžský úřad a s ním dozor nad státním náboženstvím a kultu. Tvůrcem monarchie jest ve skutečnosti Augustus od r. 23 př. Kr., kdy se vzdal konsulátu a přijal k vojenské moci, plynoucí z imperium proconsulare maius, moc tribunskou, ač dosavadní úřady a formy republikánské byly podrženy. Autokratickým vladařem po způsobu Ptolemaiovců byl jen v Egyptě, jsa v této obilnici Itálie králem, podobně jako dnes anglický král jest v Indii, obilnici Anglie, císařem. Prvním autokratem v říši římské po způsobu egyptském byl císař Gaius, zvaný Caligula, jenž zavedl egyptsko-hellenistickou theokracii, vládu císaře-boha. Není divu, že lidstvo tehdy pohlíželo na Augusta a jeho nástupce jako na vykupitele a vzdávalo jim božskou poctu. Vždyť na východě to bylo vůči panovníkovi ode dávna zvykem a nad to vyvedli říši ze zmatků občanských válek a vrátili jí klid. I Francouzové, jsouce vysílení hrůzami revoluce, viděli v Napoleonovi vyvoleného muže, který jim vrátí jejich dřívější sílu, a proto se ochotně pod-

řídili jeho silné vůli. A u nás a v Německu po rozvratu, způsobeném světovou válkou, ozývaly se též hlasy, volající po vládě silné ruky, jež by zavedla pořádek, před jejíž autoritou by se všichni sklonili. Lidská povaha jest stále stejná, jsouc vždycky ochotna skloniti se před silným jedincem, který vykoná za lidskou společnost to, k čemu sama nemá dosti sil, nebo nač jest příliš pohodlná.

Juliovcí Gaius, Claudius, Nero a Domitianus klonili se na rozdíl od Augusta zase k hellenismu, nalézajíce ovšem pro tyto své snahy porozumění na východě. Konečně bylo nutné rozdělití říši římskou ve dvě polovice, z nichž se časem vyvinuly dvě samostatné, na sobě nezávislé říše. Co se nepodařilo kdysi Alexandrovi Vel., totiž zavéstí proskynesis a zvyky orientální, podařilo se za 600 let úplně. Vedle prvků hellenistických zavedeny byly i různé zvyky říše novoperské, jako odznaky panovnícké. Jako ze staré ústavy egyptské byly říši římskou převzaty řády, týkající se státního hospodářství, jako různé druhy daní, pozemkové knihy a způsob spravování císařského státu, tak bylo orientálního původu i nové, odborně školené úřednictvo, zcela odchylné od laického úřednictva státu starořímského. Jeho rozčlenění a odstupňování podle hodností bylo tak přesné, že se z něho vyvinul státní stroj, pracující téměř samočinně. Řekové a zprvu i Římané měli odpor k byrokratismu. V athenské demokracii na př. mohl býti úředníkem každý občan i bez odborných vědomostí; ovšem svůj úřad zastával jen rok (později u Římanů v provinciích ještě druhý rok) a po uplynutí této doby musil skládati účty ze svého úřadování. Mimo to byly úřady bezplatné. Zvláště v Řecku za rozkvětu demokracií nebylo potřebí odborníků, poněvadž poměry politické i hospodářské byly tehdy velmi jednoduché a státy drobné, takže každý občan obzírál celý stát a pilným účastenstvím ve veřejné státní správě a chozením do národního shromáždění brzy pronikl taje státního

stroje, takže mohl porozuměti agendě kteréhokoli úřadu. Právě naše doba jest nejpůsobilejší, aby rozuměla státním a společenským poměrům starého věku, zejména řeckým v V. a IV. století př. Kr., do nichž se vlastně, ani o tom nevědouc, vrací, poněvadž nad individualismem, který byl dědictvím evropského lidstva od doby alexandrijské a pak po přerušení, způsobeném na nějakou dobu církevním universalismem, zase od doby renaissanční, nabývá stále větší převahy kolektivismus, charakterisující dobu předalexandrijskou. Aristotelova slova *ἄνθρωπος ζῶν πολιτικόν*, znamenající ne »člověk jest tvor společenský«, nýbrž »člověk jest tvor, uplatňující svůj život ve státě, v řecké polis«, jsou toho nejlepším vyjádřením. Jednotlivec zase se dnes stává jen nepatrnou částí celku, který jediné má právo na existenci, ať jest jím určitá společenská třída nebo celý národ nebo stát, jež jest tendence krytí s pojmem národa. Tomuž celku sloužití jsou povinni všichni jednotlivci, s jeho osudem jest zase těsně spjat osud jejich a na jeho vývoji činně se účastniti ukládá se jim přímo za povinnost jako kdysi v městských státech řeckých a v prvních dobách státu římského. Podobnost mezi politickým vývojem dnešní doby a starého věku — nehledíme-li ovšem k tomu, že se dnes děje vše v obrovitějších rozměrech, což ovšem jest na závadu pravé demokracii, t. j. vládě lidu, takže se z nouze rozumí demokracií ve smyslu přeneseném uplatnění svobody a rovnosti všech obyvatelů státu, při čemž se však zase zapomíná, že se těmto dvěma velmi něžným květkám může jak takž dařiti jen tam, kde opravdu vládne lid, a pak abstrahujeme-li od toho, že moderní demokratismus není jako antický založen na lenošení a otroctví, vylučujícím z něho větší část tehdejší společnosti lidské, nýbrž že vychází ze svobody a rovnosti všech lidí — působí, že jest nám dnes starý věk srozumitelnější a bližší než střední, jehož společnost a stát vyrůstaly ze zcela jiných duševních předpokladů. Pojmy rovnosti a svobody, které

tvorí podstatu demokratisace moderní lidské společnosti, jsou odkazem antiky, ježto řecká demokracie byla první, která je uplatnila aspoň mezi svobodnými občany státu.

Individualismus byl posílen utvořením velkých států byrokratických, počínaje dobou alexandrijskou, kdy vzniklo domnění, že stát jest něco cizího, co stojí mimo občany, že to jest vlastně jen osoba panovníka-boha s jeho aparátem byrokratickým a vojenským, činícím přehradu mezi vladařem a jeho poddanými. Této myšlenky původu orientálního, kterou rozšířilo v západní Evropě římské císařství a neobyčejně posílila Diokletianova úprava říše římské, nezbavilo se vlastně evropské lidstvo podnes.

V starém věku dál se tedy vývoj státní myšlenky od malých útvarů státních, politicky neplodných, k absolutní monarchii a k státu světovládnému. Z jedné krajnosti upadalo se do druhé. Filippos Makedonský, Caesar a Diokletian byli průkopníky tohoto vývoje, Alexandros Vel., Augustus — ovšem jen do jisté míry — a Konstantin byli dokonateli jejich díla. Antickou ideu mocenského státu národnostního přejal od Římanů středověk. Na troskách říše západořímské, východořímské i jinde opakovaly se pokusy, založiti z území různých národů veliké říše. Tyto pokusy, jdoucí od Atily a Karla Vel. po Napoleona, nemohly se skončiti jinak než v starém věku, rozpadnutím těchto nepřirozených útvarů, skládajících se z cizorodých živlů, buď dříve nebo později. Říše rakousko-uherská a carské Rusko byly posledním toho příkladem. Právo na existenci vybojovaly si jen státy národní, počínaje Francií a Anglií v století XIII. a novými státními útvary, vzniklými z trosk Rakousko-Uherska, konče.

Jedním z odkazů antiky evropskému lidstvu jest též i d e a ř í m s k é h o c í s a ř s t v í, jež přežila samu říši západořímskou a udržela se až do začátku XIX. století, aby konečně, stavši se osudnou Napo-

leonovi, ustoupila jako nemožná utopie myšlenky států národních. Korunu císařskou udílel papež říšským knížatům německým, která nebyla národními panovníky německými, nýbrž jako nástupci římských císařů zároveň římskými králi, vládnoucí nad Itálií, a hlavou veškerého křesťanstva. Utkvěla totiž hluboko v mysli všech upomínka na říši západořímskou, zejména pro blahodárny světový mír, který nepřinesl tvůrce křesťanství, nýbrž tvůrce římského císařství, od něhož právě církev tuto myšlenku sama přejala. Mír tento trval plných dvě stě let, od r. 30 př. Kr. do smrti Commodovy r. 192 po Kr., zjev v říši římské do té doby nebyvalý. Přispěla k němu mimo jiné též kultura řecko-římská, která vypěstovala vedle synkretismu náboženského též synkretismus národnostní, setřevši rozdíly mezi jednotlivými národy říše. Na místo vlastenectví, jehož nebylo třeba, ježto nikdo neohrožoval jednotlivých národů, nastoupilo světoobčanství, lidé cítili se občany říše římské a tím světoobčany. Nešlo o lásku nebo nenávisť mezi národy, nýbrž o lásku nebo nenávisť k lidem vůbec. Tento kosmopolitismus* působí i na evangelia; jejich učení o lásce k bližnímu jest ozvěnou světového altruismu. Po té stránce křesťanství není dokonce protikladem k antice, nýbrž jejím pokračováním. Tak tvoří starý věk opravdu uzavřené období dějinné, dospěv na konec k podobnému ideálu mezinárodnosti, k němuž se snaží dojíti i dnešní lidstvo socialismem.

§ 2. Antické náboženství. Poměr křesťanství k němu. Také náboženství antické jest v podstatě náboženstvím řeckým, promíšeným ovšem prvky orientálními. Římané podobně jako v jiných složkách své kultury byli i v náboženství závislí na Řeckách, vzdavše se časem svých primitivních náboženských představ a přejavše řecké. Avšak jmé-

* Slova »kosmopolita« užil po prvé řecký kynický filosof Diogenes, jenž se necítil jen občanem řeckým, nýbrž světoobčanem.

mo pro pojem náboženství vymysleli sami a toto jméno, religio, přejala většinou řeči evropské v dobách pozdějších, románské, germánské a též některé slovanské. Ve většině jazyků slovanských užívá se slova »náboženství«, jež značí nějaký vztah k bohu, t. j. rozdělovači, pánu světa. Latinské slovo religio, které jest nejasného původu, značí nejspíše podle Cicerona opětné sebrání (relegere) všeho, co se týče kultu bohů. Řekové neměli názvu pro pojem náboženství. I u nich byla v prvních dobách jejich vývoje jako u všech národů stadia náboženství primitivního, jako kult duší, fetišismus (kult kamenů a stromů) a theriomorfismus (uctívání bohů v podobě zvířecí, na př. Dionysa jako býka, Poseidona jako koně, Asklepia jako hada a pod.). Zbytky theriomorfismu zůstaly v epithetech a attributech božstev (na př. Hera boópis [v podobě krávy], Athena glaukópis [v p. sovy], Poseidon hippios [v pod. koně]). Z animismu, vše v přírodě oživujícího, vysvětlí se spousta zvláštních božstev pro nejrozmanitější funkce v životě lidském i v přírodě, jako Kúrotrofos (živitelka mládeže), Mattón (bůh hnětení chleba), Keráón (b. míšení vína), Kyamítes (ochránce bobů), Maleátás (ochránce jablek), Myiagros (b. chytající mouchy), Blasté (bohyně pučení), Auxesiá, Auxó (b. vzrůstu), Hégononé (vůdkyně), Thalló (b. květu), Karpó (b. úrody), Opáón (bůh zdaru), Sósipolis (ochránkyně města), Taraxippos (děsitel koní) atd. Totemismu* však u Řeků jakož vůbec, jak se zdá, u Indoevropanů nebylo.

Tento primitivní stav náboženství z dob praehistorických, málo rozdílný od náboženských názorů dnešních národů divokých, ustoupil později náboženství homerskému, které bylo racionalistické a anthromorfistické. Ne bůh stvořil člověka k obrazu a podobenství svému — tomu ostatně nevěřil již Augustinus, poněvadž prý to znamená, že má bůh

* Totemismus jest slovo indiánské a značí víru lidí, že některá zvířata byla jejich předky a že jest tedy mezi nimi bližší vztah.

podobu lidskou, což by bylo návratem k pohanství — nýbrž všude a vždy stvořili si lidé bohy podle svých představ a názorů. Jako kultura homerská byla zprvu omezena místně a sociálně, jsouc aristokratickou, jen pro lidi žijící v blahobytu, tak bylo aristokratickým a aesthetickým i homerské náboženství. Bohové olympští jsou zidealisováni lidé, jsou krásnější, větší a silnější, jsou také mocnější, ale nejsou lepší než lidé, dokonce nejsou vzory dokonalosti, nýbrž mají podobné chyby jako lidé. Prostý lid žil jednak dále ve svých primitivních náboženských představách, jednak se oddával různým kultům a mysteriím, které pronikaly do Řecka odjinud, zvláště z východu. Poněvadž se však básně homerské rozšířily po celém Řecku, rozšířilo se i jejich náboženství a stalo se pro svůj aesthetický prvek náboženstvím úředním, převládajícím v literatuře, umění a ve státě. Vedle tohoto náboženství úředního držel se spodní lidový proud primitivní. To bylo náboženství utiskovaných, kteří neměli blaženého života na tomto světě a proto ve své touze po sociální spravedlnosti očekávali od bohů za své útrapy blaženosti aspoň na smrti nebo hledali již zde na světě aspoň na okamžik zapomenutí na strasti životní v ohlšení smyslů a chvilkovém povznesení se do vyšších sfér, spojení se samým bohem. Víru v blažený život záhrobní hlásaly mystérie eleusinské, konané v Eleusíně na počest Demetry a její dcery Persefony. Orfismus (zvaný podle thráckého pěvce Orfea), v němž byl uctíván bůh Dionysos, zvaný Zagreus (= rozervaný), a který se rozšířil v Řecku v VII. a VI. století, zvláště v Áttice mezi rolnictvem následkem bídy, hlásal potřebu vykoupení a věčné blaženosti, ale i trestu v pekle za špatný život. Představa o pekle byla novým prvkem, který přinesla orfika řeckému náboženství. Před tím se soudilo, že hříšník pyká za své činy již na tomto světě. Povinností člověka jest vysvoboditi duši z tělesného žaláře, což se může státi jen životem asketickým, a prostředkem k němu

jest půst, zdržování se masitých pokrmů. Mystický kult thráckého boha Dionysa činil lidi bohu podobnými. Dálo se to extasí (vystoupením duše z těla), vzbuzovanou divokými tanci, orgiastickým rykem a ohlušující hudbou. V tomto stavu účastníci »přijímali«, t. j. pojídali zvířecí maso, v němž byl podle jejich víry Dionysos přítomen. Tak se stávali *entheoi* (plní boha, odtud *enthusiasmus*). Má tedy křesťanské přijímání svého předchůdce daleko v pohanské minulosti.

Jako představy lidí o bozích nebyly zvláště ušlechtilé, tak se také nežádalo, aby vztah člověka k bohu byl založen na mravnosti. Ráz náboženství řeckého, jako vůbec každého náboženství primitivního, nebyl nikterak ethický. Nežádalo na člověku mravného života a neznalo lásky k bohu. Jen mystérie měly umravňující význam, činíce vyznavače spravedlivějšími a lepšími. Teprve později odsuzovali filosofové (*Xenofanes*) a básníci *Homerovy* a *Hesiodovy* představy o bozích, vymyslili o nich představy ušlechtilé, ukázali zejména na jejich spravedlnost a prohloubili vztah člověka k nim. Již *Hesiodos*, ač má o bozích homerské představy antropomorfistické, hlásá, že žádají na člověku řádného života, dokonce pracovitosti a píle. Řecké náboženství nevedlo lidi k zbožnosti, ta však nicméně byla, ovšem jen v podobě vědomí lidské slabosti a závislosti na bozích ve všem. Proto bylo těžiště řeckého náboženství v kultu, zvláště v obětech. Jimi byli uražení a rozhněvaní bohové usmiřování, děkováno jim za prokázané dobro a odvrácené zlo, blavně však již napřed zajišťováno splnění prosby za udělení nového dobra podle sobecké zásady »do, ut des«, která platila měrou ještě větší u Římanů a platí vlastně u prostoduchých duší křesťanských dosud. Proto nazývá se v *Platonově Euthyfronu* zbožnost uměním kupeckým (*ἐμπορικὴ τέχνη*). O dogmatismu náboženském možno mluvit v orfismu; jinak úřední náboženství neznalo dogmatiky, nikomu nepředpisovalo, co má věřit o bozích, ač ovšem

i kult předpokládal víru, že jsou bohové, že jsou vševedoucí a všemohoucí. Ale to jest podstatou každého náboženství. Nevyžadovalo se ani účastenství občanů při obětech, které dával vykonávat stát svými úředníky a kněžími, trpělo se tedy cosi podobného matrikovému katolictví. Kněží nebyli *theology*, nýbrž jen obětníky, netvořili zvláštní kasty jako v orientě, k úřadu kněžskému nebylo třeba zvláštního vzdělání. Jen v *Delfech* zaujímal kněžský mocné postavení, zařídil tam jakousi informační kancelář. U Římanů však se kněžstvo organizovalo v bratrstva. V tom, jakož i v postavení nejvyššího pontifika jest počátek hierarchie, politické a sociální moci kněžstva. Antický svět pohanský neznal církve (toto slovo jest z pozdního řeckého *kýriaké*, totiž *oikiá* = dům Páně, něm. *Kirche*; lat. *ecclesia* jest rovněž slovo řecké, *ekklésia*, a značí shromáždění věřících). To, že nebylo u Řeků zvláště propracované dogmatiky ani kněžské kasty, jež by jako v tehdejších orientě nebo později v církvi římské byla ve svých rukách soustředila veškeré vzdělání, mělo blahodárný vliv na duševní rozvoj Řeka, na svobodomyšlnost řeckého myšlení a práce vědecké beze všech předsudků. Důkazem toho na př. jest, že v starém věku byl vedle světového názoru geocentrického názor heliocentrický, kdežto ve věku středním byl názor *Koperníkův* církvi zavržen, poněvadž odporoval Písmu. Ovšem názor sluncestřední nepronikl ani v starověku.

Poněvadž náboženství nebylo věcí jednotlivce, nýbrž státu, ježto stát, a to římský stejně jako řecké *polis*, athenské demokracie nevyjímaje, jež byla též nábožensky konservativní, pokládal za nezbytné udržovati v obyvatelstvu víru v bohy, nebylo ovšem náboženské svobody. Myslitelé, jako *Sokrates*, *Anaxagoras*, *Protagoras*, *Theodoros* a j., kteří svým učením ohrožovali víru v státní bohy, byli stíháni žalobou z neznabožství. Ale to byly výjimky, které měly někdy i politické pozadí; celkem byly náboženské poměry v Řecku pravou idylou

proti církevnímu pronásledování kacířů v středověku. Náboženská kritika nebyla namířena proti náboženským obyčejům, nýbrž proti mytům. Vadou státního náboženství bylo, že bylo rozumově chladné a nestaralo se o ukojení potřeb lidského srdce. Proto orientální náboženství a kultury, které to činily, měly v starověku vždycky hojně vyznavačů. Ale přes to mělo státní náboženství neobyčejný význam v životě antického občana. Náboženské obřady provázely antického člověka od kolébky až do hrobu na každém jeho významnějším kroku. Náboženství bylo základem společenské mravnosti a spořádanosti ve státě, i demokratickém, poněvadž vzbuzovalo v občanech dva důležité city, ostýchavou úctu (*aidós*) a strach (*φόβος*).⁷

V prvním, předrepublikánském období náboženství římského, období střízlivého náboženství rolníků beze vší fantasmie, období bohů tuzemských (*deorum indigetum*) nebylo onoho důvěrného vztahu mezi člověkem a bohem; starořímské náboženství vyplývalo z pocitu úzkosti. Bylo aktuální, zbožňovalo jednání právě tak jako v nejstarší době u Řeků, majíc pro všechno, zejména pro všechny úkony života Starořímana v rodině i v hospodářství, zvláštní božské bytosti, osobně nijak zvláště nevyhraněné (*numina*), množství tajemných sil, uctívaných bez chrámů a bez obrazů. Byla to na př. božstva: *Insitor*, *Veractor* (obracející hroudy), *Redarator*, *Obarator*, *Imporcitor* (dělající brázdy), *Limentinus* (ochránce prahu), *Arculus* (ochránce truhel), *Portunus* (ochránce přístavů), *Cumina* (ochránkyně kolébky), *Subigus* a *Prema* (božstva soulože), *Stata Mater*, *Pellonia* atd. Ale v době republikánské nastupují na místo těchto božstev *di novensides*, bohové cizí, *anthropomorfičtí* bohové řečtí, zprvu ti, kteří upomínali na podobná božstva římská, později všichni ostatní. Náboženství bylo též institucí státní a měl je na starosti zvláštní úředník, *rex sacrorum*, jehož úřad byl zbytkem bý-

valé moci královské jako v Řecku úřad archonta, zvaného král (*βασιλεύς*).

Římané neznali náboženské nesnášlivosti. Zároveň s řeckými božstvy, která přejímali v době hellenistické, začaly pronikat i kultury nejrozmanitějších božstev orientálních. Z egyptských šíří se *Isis*, *Osiris*, *Serapis*, *Anubis* a *Horos*, z východních pak zvláště *fryžská Kybele* a *perský Mithras*, vlastně *iransko-babylonský bůh slunce*. Římané trpěli jejich kultury a sami je vykonávali. Jen náboženství, ohrožující svým ideovým obsahem základy říše, hlásající neposlušnost k státu, zejména pak odpírající uctívání státní bohy římské, v době císařské zvláště císaře, pronásledovali v zájmu státním. Proto narazilo na jejich odpor náboženství židovské a z něho vzešlé křesťanské, obě náboženství monotheistická, jež kromě svého boha neuznávala jiných bohů.

V posledních dvou stoletích před Kristem lze pozorovati v náboženství římském dva hlavní směry: *filosofické osvícenství*, šířící se jako náboženství intelektuální mezi vzdělanci a nahrazující víru obecného lidu soustavami filosofickými, řešícími otázky o vzniku světa, o postavení člověka v něm, o vztahu člověka k bohu a o účelu jeho života, a dále *sklon k mysticismu*, který vznikl po nezdarech druhé války punské (218—201). Od té doby šíří se mezi Římany pověra, jež stále vzrůstá, až od II. století po Kr. dostupuje vrcholu. Řekové byli též pověřiví — na př. báli se trestu duše nepohřbeného nebožtíka a proto odsoudili *Atheňané vítězného vojevůdce* po námořní bitvě u *Arginus r. 406* za to, že nepohřbili padlých, ač pro bouři nemohli tak učiniti, aby usmířili jejich duše obětováním *vinníků* — i Římané v době starší (*víra v auguria a auspicia*), ale to vše bylo málo proti pověřivosti pozdní doby císařství římského, Pěstovala se *astrologie, magie a thaumaturgie*. Vedle oněch dvou jmenovaných směrů zůstávalo ovšem *náboženství praktické*, jež udržovalo náboženství předků a

jeho kult jako prostředek k udržení obyvatelstva v pořádku a kázni. V jeho službách stálo estetické náboženství umění slovesného i výtvarného.

Přijetí křesťanství bylo usnadněno tím, že se v říši římské, zejména na východě, vytvořilo v době císařské ovzduší naplněné zbožností, která se stále prohlubovala, až v II. a III. století byl i u pohanů náboženský život velmi intenzivní. Jak nyní víme jednak z literatury, jednak z papyrů, byl v tehdejší lidstvu pocit jednoty božství, monotheismus, k němuž již dávno směřoval vývoj náboženských představ od pantheismu. Mluvílo se neurčitě o bohu nebo o božství, aniž se jmenovalo některým obvyklým jménem. U Řeků i orientálců bylo jedno společné veliké vědomí náboženské, projevující se nejen shodou myšlenek, nýbrž i formy. Dálo se to jednak vlivem nových filosofických soustav řeckých, jednak rozšířením a splnutím velmi si podobných kultů orientálních, jimž se oddávaly nejširší vrstvy obyvatelstva. Vypravování o nemravnosti v říši římské jsou báchorky, vzniklé tím, že staří spisovatelé mluví jen o Římu. Ten ovšem byl nemravný jako dnes Paříž, Berlín, Vídeň a vůbec každé hlavní město. Ale říše byla nezkažená, vědem na jejím zdravém těle byl jen Řím. Když na př. v literatuře zvítězily provincie nad hlavním městem, mizejí z ní mravní zvrhlosti, jako paiderastie a není to dokonce působením křesťanství. Proto antické kultury nezničila nemravnost. Právě naopak v posledních stáletích mravnost, zvláště v městech, velmi se povznesla a v té době dostupuje starověká mravnost vůbec vrcholu. Čím více se přezrálá kultura antická vyžívala, čím více se rozmáhal v říši hospodářský úpadek, tím více se vzrůstala zbožnost, touha uniknouti strastem tohoto světa aspoň na okamžik extasí a víra v posmrtný život; všichni byli tehdy naplněni jedinou touhou po vykoupení. Když selhal rozum jako jediný pramen poznání posledních příčin všeho jsoucna, obrací se člověk k prameni jinému, nadpřirozenému, k zjevení. Tak vzniká filosofie my-

stická, novopythagoreismus (v I. stol. př. Kr.), filosofie řecko-židovská (na konci I. stol. př. Kr. a na zač. I. stol. po Kr.) a posléze novoplatonismus (v III. stol. po Kr.). Novopythagoreismus, jehož zástupcem jest Apollonios z Tyany (v I. stol. po Kr.), »pohanský Kristus«, stavěný novoplatonikem Hierokleem vědomě proti Ježíšovi jako pohanský vykupitel, usiluje o povznesení k pravému životu v bohu mravností, potlačováním tělesnosti a smyslnosti. Filosofie řecko-židovská (Filon z Alexandreie) chce rovněž spojit člověka s bohem askesí a extasí. Uznává rozpor mezi bohem a světem, duchem a hmotou. Smír umožňuje Logos, hypostasovaná moudrost boží. To je velekněz orodující za svět. V křesťanství přejímá jeho úlohu Kristus. Není správné překládati pojem »Logos« Slovo, poněvadž je to bytost mužská, myslící duch boží. Novoplatonismus pak (jeho zástupci jsou Plotinos, Porfyrios, Jamblichos, Julianus, Plutarchos, Proklos, Damaskios) má s uvedenými směry společnou askesí a extasí jako prostředek, jímž se může duše člověka povznést ze smyslné hříšnosti k svatosti a tím smířiti boha se světem, který jest jeho emanací. Novoplatonismus zahájil boj proti křesťanství, kritizuje jeho mysticismus a příběhy staro- i novozákonní, ale boj nerovný, poněvadž byl jen náboženstvím vzdělanců, ač se pokoušel vniknouti spisy i do širších vrstev. Na konec, maje s křesťanstvím společné zjevení, vykoupení, nesmrtnost a asketickou ctnost, stal se přechodem od pohanství ke křesťanství. Spolu s lidovými knihami hermetickými spiritualisoval pohanství, takže nastalo vyrovnání mezi křesťanstvím a pohanstvím; z pohana bylo lze učiniti křesťana, ale též naopak z křesťana odpadlíka, jak o tom svědčí případ císaře Juliana, stigmatizovaného rozhořčenou církví křesťanskou v očích potomstva potupným názvem Apostata (odpadlík).

Vedle křesťanství působila ještě dvě orientální náboženství na náboženské představy řecko-římské:

kult Isidina a mithraismus. Neboť i to byla náboženství, založená na pokání, očištění postem, vysvobození duše z pozemskosti a spojení člověka s bohem. V kultu Isidině jest jako v křesťanství z mrtvých vstání: Osiris-Serapis, Isidin choť, umírá, aby zase vstal z mrtvých. Přijímání dosvědčují dvě zachované pozvánky k večeři Serapiově. V mithraismu jest zase syn boží prostředníkem mezi bohem a lidmi; mimo to má toto náboženství s křesťanstvím společný křest a přijímání chleba a vína, hlásá nesmrtelnost duše lidské a vzkríšení těl, slaví neděli a 25. prosince slavnost narození boha Slunce, s nímž Mithras byl ztotožněn. Kult boha Slunce, Solis invicti, syrského boha slunce Elagabala, byl zaveden v říši římské v III. století císařem Aurelianem. Pro podobnost Krista, zvaného též »sluncem spravedlnosti«, s říšským bohem Slunce přeložila církev den narození Ježíšova na konec roku. Podle mithraismu zvolila církev též neděli, den Slunce (diem Solis), za den odpočinku, jak o tom svědčí dosud názvy neděle u některých národů, jako Sonntag, Sunday; u národů románských vznikl překladem řeckého *νοριακή ημέρα* do latiny dies domini (den Páně) a z toho it. la domenica a fr. le dimanche. Den pravidelného odpočinku v týdnu zavedli Židé, světíce sedmý den, sobotu, jako den klidu. Tím se stali původci blahodárného zařízení, přijatého na celém světě, jemuž podobného neznala antika; antický otrok a řemeslník neznal dobrodiní pravidelného oddechu v práci. U Řeků se mithraismus neujal, poněvadž to bylo náboženství Peršanů, jejich odvěkých nepřátel. Za to na západ začíná se jeho vítězné tažení za císaře Commoda a jeho šířitelé jsou římské legie, které jej roznesly po celé západní Evropě, do Pannonie, Dacie, Moesie, Raetie, Norika, Germanie a Britanie. V II. a III. století jest v říši římské tak rozšířen, že zahazuje boj s křesťanstvím, který byl dlouho nerozhodný, až se konečně skončil podlehnutím mithraismu. Mnoho podobnosti s křesťanstvím měl i manicheismus, náboženství,

kteřé vzniklo kolem r. 250 rovněž v Persii a dostalo jméno po svém zakladateli Maniovi.

Tak jest III. století po Kr. dobou náboženského i filosofického synkretismu, theokrasie, smíšení bohů i kultů. Stará náboženská střediska řecká, Delfy a Olympia, upadají; z řeckých soustav filosofických udržuje se jen platonismus, naproti tomu stoicismus upadá. Nade všemi kulty stojí kult císařů. Pochází též z orientu, kde představa panovníka byla ztělesněna s představou boha. Císař zosobňuje stát a proto jeho kult je symbolem jednoty říše, v něm se uctívá požehnání míru. Avšak toto náboženské hnutí pohanské, projevující se tak mocně v druhé polovici III. století, nemá vůdce, který by je dovedl soustřediti, zorganizovati a pomoci mu k vítězství. Zdál se jím býti císař Diokletian, jenž vedle negativní činnosti, jevící se pronásledováním křesťanů, obnovil zase pohanské kulty; opravdu však jím byl císař Julian, za něhož pohanství, posílené Jamblichem, vystupuje účinně proti křesťanství, mstíc se mu za své dřívější utiskování. Julian dobře vycítil, že křesťanství vydatně pomáhá jeho účinná láska k bližnímu, která mu získává přívržence. Proto nabádal novoplatonismus, aby též zorganizoval podobnou pomocnou akci, ale marně. Vůbec jeho úsilí bylo bezvýsledné, poněvadž tehdy křesťanství mělo již kořeny pevně zapuštěny. A tak boj mezi oběma náboženstvími, který se ve IV. století vlastně teprve doopravdy začal, skončil vnějším vítězstvím křesťanství.

Svým vnitřním obsahem bylo křesťanství namířeno proti tehdejším řádům politickým a společenským ve třech věcech: 1. bylo monotheistické a kromě svého boha neuznávalo žádného jiného a proto odmítalo kult císaře a účastenství v státním náboženství; 2. vystupovalo proti nemravnosti, kterou ostatní náboženství trpěla; 3. pohrdalo vším světským, zřízením státním, vědou i uměním, a usilovalo o zničení trvajících řádů politických a sociálních, poněvadž v nich vidělo překážku v příchodu

království božího, v něž věřilo. Augustinův spis *De civitate Dei* jest nejvýmluvnějším svědectvím lhostejnosti křesťana ke státu a vlasti. Proto povstal stát proti němu ne z příčin náboženských, nýbrž politických. Pronásledování křesťanů pohany velmi zablízí církev říši římské, zapomínajíc, že od konce IV. století, kdy křesťanství zvítězilo nad pohanstvím, počalo se naopak pronásledování pohanů křesťany. Pohanské kulty, oběti a slavnosti byly zakazovány, pohanské knihy páleny, obrazy ničeny a rovněž tak chrámy, na jejichž místě stavěny chrámy křesťanské. Zapomíná se také, že později v dějinách byly doby, kdy se sami křesťané hubili mezi sebou pro odchylnou víru. Tak za Egmonta a Viléma Oranžského v Nizozemí r. 1568 vyvraždil krutý Alba 100.000 protestantů, r. 1572 v noci bartholomějské 24. srpna povražděno v Paříži na sta hugenotů, načež se vraždění přeneslo i do měst provinciálních. A národ český octl se takřka na pokraji záhuby proto, že se nechtěl vzdáti víry svých otců, a kletba národa kacírského není s něho snata vlastně dodnes. Že křesťanství zvítězilo, toho příčinou nebylo jen, že se rozšířilo mezi lid, neboť i některá náboženství pohanská, jako mithraismus, byla zprvu rozšířena jen v nižších vrstvách. Příčin bylo několik a hlubšího rázu. Hlavní byla mravní opravdovost nového učení, které vyniklo nad všechna ostatní náboženství tím, že své zásady altruistické také prakticky uskutečňovalo, starajíc se o chudé a nemocné své vyznavače. Ostatně tyto zásady nebyly nikterak nové; již dávno před tím hlásal lásku k bližnímu a rovnost všech lidí stoicismus, který má tolik společného s křesťanstvím, že na př. stoik Seneka byl pokládán za tajného křesťana a dokonce vznikla fingoaná korespondence mezi ním a apoštolem Pavlem, jenž znal učení stoické ze svého rodiště Tarsu, kde byla tehdy slavná universita, a byl na něm závislý, jak ukazují jeho spisy. Antickou lásku k bližnímu a sociální cítění projevil nejdokonaleji Seneka ve

spise *De beneficiis*. Císař M. Aurelius hlásá svorně se svým učitelem, otrokem Epiktetem, rovnost všech lidí. Ale lidovým náboženstvím stoicismus se státi nemohl pro svou přísnost a filosofickou hloubavost, kdežto lid potřebuje náboženství shovívavosti a odpuštění pro své hříchy. Mimo to hlásalo křesťanství v prvních dobách komunismus a první křesťané také žili podle zásad komunistických. To také pomáhalo šíření nového učení mezi chudým lidem. Křesťanství pomáhalo dále k vítězství jeho pevná organisace, kdežto náboženství pohanská, jako Isidino, Serapiovo a Mithrovo, byla snašelivá, neměla organisace, neužívala agitačních kázání. Mimo to byla náboženstvími kultu, kdežto křesťanství bylo náboženstvím knihy, šířilo se usilovnou literární činností křesťanských spisovatelů. Křesťanství pomáhalo též jeho víra v jednoho boha, která měla v sobě mnoho vnitřní přesvědčivosti; poněvadž ve světě pohanském byl kult císaře, vládnoucího nad celým světem, také projevem monotheismu, víry v jednoho viditelného boha.

Ale vítězství křesťanství nad pohanstvím bylo jen vnější. Po něm, od IV. století počínaje, počalo teprve pronikatí pohanství nejen do křesťanské literatury, nýbrž i do mravů, kultury, ba i do víry. Příčinou toho bylo obrácení velikých mas pohanských na novou víru, jež bylo často jen vnější. Právě tyto nižší vrstvy, jak vidíme i z historie přeměny pohanů v křesťany v dobách pozdějších v zemích severních, lpěly houževnatě na víře svých předků, na pohanských lidových slavnostech a zvycích náboženských. Proto se udržovala ve víře a v kultu stará pohanská tradice a církev byla jednak nucena to trpěti, jednak sama se přizpůsobovala svému prostředí ve snaze zapustiti v ně kořeny co nejpevněji. A tak, jak přesvědčivě ukázal J. Geffcken, výsledkem zápasu mezi křesťanstvím a pohanstvím nebylo ani úplné vnitřní vítězství opano, ani úplná porážka tohoto, nýbrž vyrovnání: křesťanství nezůstalo týmž, jakým bylo ve svých

začátcích, nýbrž zpohanštělo a pohanství zase se pokřesťanštilo. Většinou dávala křesťanství antika, někdy též naopak křesťanství antice, ale v celé řadě věcí jeví se křesťané i pohané jako dítky téže doby, téhož myšlenkového prostředí. Ze tří hlavních činitelů na sklonku starého věku, římského státu, hellenistické kultury a křesťanství, přešlo do středního věku přímo jen toto. Ale poněvadž přejalo v sebe ony dva, kteří jako samostatní činitelé zanikli, totiž organizaci římského státu v základních tvarech a kulturu hellenistickou na své vybudování po stránce filosofické, absorbovalo tím vlastně antiku a zachránilo ji tak před zánikem, odevzdavši ji, ovšem ve formě pozměněné, příštím pokolením. Samo bylo jejím posledním výtvozem a jen z ní můžeme je plně pochopiti. Papež, stojící v čele církve západořímské, který má dodnes název pontifex, přejímá úkol bývalého císaře římského; jeho neomylnost ve věcech práva a náboženství přechází na něho. Organizace obcí křesťanských jest převzata ze zřízení Diokletianova a Constantinova, rovněž jeho diecése a jejich náčelníci, vicarii. Koncily byly upraveny po způsobu římského senátu a správní hranice církevní přimkla se někde k starému správnímu rozdělení říše. Po té stránce církev opravdu zasluhuje názvu »římská«.

Hellenistická filosofie měla veliký vliv na vybudování obsahové stránky učení křesťanského, zejména morálky a dogmat, zvláště učení o Trojici a kristologie. Tak učení o Trojici má obdobu v synkretismu Dia, Apollona a Helia nebo Isidy, Demetry, Afrodity a Artemidy, kterážto božstva se pojmávají jako božstvo jediné. Ještě lépe upomíná na Boha ve třech osobách a přímo působí na vývoj tohoto paradoxu, že $3 \times 1 = 1$, jak toto dogma vtípně charakterisuje Th. Birt,^s Hermes trismegas, trismegistos čili, jak se vykládá, Hermes omnia solus et ter unus. Je to název egyptského boha Thoth, pod nímž vznikl asi v II. století celý soubor nábožensko-filosofických spisů rázu mystického (podle

jednoho z nich také Poimandres zvaný), z nichž některé známe. Křesťané dověděli se ovšem záhy o tomto korunním svědku svého dogmatu, které zachránil Augustinus spisem De trinitate, a některé jeho věty volně si přetvořili. Herma dovolává se první Cyprianus v III. století: Hermes quoque trismegistus unum deum loquitur eumque incomprehensibilem atque inaeestimabilem. Ani učení o neposkvřněném početí Mariině není bez pohanské analogie. I o císaři Augustovi se vypravovalo, že se narodil z ženy bez styku s mužem. A prototypem všech takových pověstí jest řecká báj o Danaí, dceři Akrisiově.

Základy křesťanské společnosti jsou vybudovány na římském právu a na stoické morálce; řecká ethika zvítězila zcela v křesťanství. Ambrosiův spis De officiis ministrorum, základ středověké ethiky, má v sobě více stoického než křesťanského. Křesťanský novoplatonik Origenes (184—254) chtěl vybudovati křesťanství jen na stoicismu a platonismu; jeho metafysika jest vlastně zvláštní formou tehdejšího platonismu. Byloť učení Platonovo do jisté míry »řeckým křesťanstvím«, věříc v existenci pravého světa v říši transcendentní a v nesmrtelnost duše, pokládajíc tělo za její žalář a za účel života lidského to, aby duše zase dosáhla onoho původního stavu blaženosti, v němž žila před vstupem do těla lidského. Z jiných soustav filosofických působil peripatetismus na Boëthia a Anatolia a novoplatonismus na křesťanské gnostiky, stoupence směru původně pohanského, který vznikl na sklonku republiky jako směs filosofie platonsko-stoické, hellenistické mystiky a starobabylonských prvků náboženských. Pod vlivem křesťanství hlásal, že Kristus vysvobodil svět a že jednotlivý člověk má na tomto vykoupení účastenství gnosí, poznáním, jež mu Kristus zjevil.

Pohan, který přestoupil ke křesťanství, našel v křtu a přijímání obdoby k pohanským mysteriím.

V II. století užívá křesťanství pro tyto svátosti výrazů řeckých, u pohanů obvyklých: sfragis (pečeť), fótismos (osvícení), myéisis, mystagógia, telei-ósis (zasvěcení) o křtu, thysiá (oběť), mystérion (tajemství) o večeri Páně. Také příští (parúsiá) a zjevení (epifaneia) přejalo křesťanství z antiky. V kultu Mariině našli noví věřící náhradu za kult Demetřin. Žal Mariin nad smrtí syna Ježíše upomínal je na žal Demetřin nad smrtí dcery Persefony. Bol obou žen dojímal věřící a proto jejich kult velmi se rozšířil. Kult Mariin zavedla církev právě z ohledu na pohany, kteří pohřešovali v křesťanství ženská božstva. Isidorus z Pelusia v V. století táže se ne neprávem, jaký že jest rozdíl mezi magna mater Rhea pohanů a magna mater Maria. Pohanským způsobem uctívala Marii na př. sekta kollyridianitů, kteří jí přinášeli v oběť koláč (kollyra). Dnešní slavnostní průvody veselého rázu ke cti Madonny v již. Itálii upomínají na antické průvody o mysteriích. Slavnost dušiček jsou vlastně starořímská Caristia jako zase Ambarvalia dala vznik křesťanským prosebným průvodům na jaře za hojnou úrodu; uctívání larů, zvaných compitales, stavěním kapliček a oltářů na rozcestích došlo napodobení v zřizování kapliček v církvi katolické. Vůbec křesťanští světci a světkyně nastoupili, jak se vykládá, na místo bývalých pohanských bohů a heroů. Aureola, která se objevuje kolem jejich hlavy, jest vlastně bývalou paprskovou korunou hellenistických a římských vládců. Sv. Dionys ztotožňuje se s Dionysem, sv. Christofor, jehož obraz chrání prý před morem toho, kdo naň pohlédne, s Herakleem, zvaným ἀλεξίκακος, ἀποτρόπιος (odvracející zlo), σωτήρ (spasitel), sv. Antonín (17. ledna), před jehož chrámem S. Antonio Abate v Římě, jak zaznamenal Goethe, ještě v nové době byli obětováni koně po způsobu pohanském, s Neptunem jezdeckým, římským patronem koní, sv. Kosmas a Damian s Dioskury Castorem a Pollukem, kteří chrání před nemocí,

zvláště morem, jako oni. A kult Afrodity Euploia (stella maris), zvané θεοτόκος (bohorodička), splynul s kultem Marie bohorodičky. Geffcken nesouhlasí sice s tímto ztotožňováním, ale jest ochoten uznati vliv pohanství na křesťanskou liturgii a antických legend na křesťanskou tradiční legendární. Tak na př. hlava sv. Mauritia připluje do Vídně jako hlava Orfeova k Lesbu. sv. Hippolyt jest roztrhán koňmi jako Hippolytos, syn Theseův, pověst o odložení Oidipově opakuje se v pověsti o Řehoři na kameni a sv. Mang (Magnus) zabije draka a jest uctíván jako zhoubece myší jako Apollon Smintheus.

Květiny, které pojmenovali pohané podle jmen bohů a heroin, překřtili křesťané ku počtě P. Marie, tak capillus Veneris (kapradina netík) na vlasy P. Marie, Helenium (e lacrimis Helenae natum, složnokvětý záplevák) na slzy P. Marie a cypripedium calceolus (vstavačovitý střevičník) na střevíc P. Marie.

Pro své z á z r a k y má Ježíš také předchůdce u pohanů. V jejich literatuře hraje aretalogie, vypravování o ἀρεταί = virtutes, zázracích bohů i lidí, velikou úlohu. Bohu, blízcímu se k nemocnému, stačí pouhé vztažení ruky, aby se nemocný uzdravil, bohyně pomáhá k šťastnému porodu rovněž vztažením ruky a proto byly v době císařské obětovány za šťastný porod ruce s třemi vztaženými prsty. Jak mocná jest víra v zázračný dotyk pravice, plyne z toho, že celá řada božstev a heroů má po tom jméno, tak Epafos (ἐπ-αφῶ, ἄφ-, ἀπνομαι dotýkám se), Dionysos Epafios, Kentaur Cheiron (χείρ ruka), Persefone Cheirogonia, Hera Hypercheiria, Sofokles Dexion (léčebný heros se zázračnou pravíci, δεξιὰ) a léčební daimoni Daktyloi (vl. prsty) Idaioi, Z řeckých bohů má moc uzdravovati Asklepios, z bohů hellenisticko-egyptských Isis a Serapis. Jako do svatyn těchto pohanských bohů chodili i křesťané, tak později, když v některé svatyni nastoupili na jejich místo světci křesťanští, cho-

dili zase pohané i na dále do jejich svatyně. Z lidí vypravovalo se již o filosofu Empedokleovi, že uzdravuje. Zázraky přičítaly se i císařům římským, jimž se proto dostává jako Ježíšovi názvu θεοῦ υἱός (syn boží), což není překladem lat. divi filius; na nápisech hellenistického Východu nazývají se spasiteli (σωτήρες) Caesar, Augustus, Claudius, Vespasian, Titus, Traian a Hadrian a v evangeliu Janově jsou císařové zváni spasiteli světa (σωτήρες τῆς ὅλης οἰκουμένης, τοῦ κόσμου), jako jest Ježíš σωτήρ τοῦ κόσμου. Kouzelné papyry, které nyní známe, dávají kouzelníkům dokonce návod, jak křísiti mrtvé. Jest pochopitelné, že silněji vyvinutá a vyspělejší literatura pohanská měla mocný vliv na literaturu křesťanskou, která byla teprve v začátcích a chtěla postaviti proti zázrakům a divotvůrcům pohanským zázraky a divotvůrce své. Proto vševědoucnost a divotvornost novopythagorovce Apollonia z Tyany v I. století po Kr., jemuž byla po smrti vzdávána pocta božská a jenž byl zván spasitelem, nikterak není třeba vykládati jako úmyslné napodobení evangelia; jeho zázraky, jako vymítání zlých duchů a vzkříšení vznešené nevěsty jakéhosi Římana, kterou již vynášejí z domu mrtvou, mohou býti případy zcela samostatné. R. Reitzenstein⁹ a O. Weinreich¹⁰ snesli z pohanské literatury mnoho dokladů o téže věci z doby dřívější, dokonce i formálně stejně podaných. Nový zákon objevuje se i po této stránce literární památkou, zapadající pevně do tehdejšího prostředí, právě tak jako jí jest po stránce jazykové a jiných stránkách kulturních, jak poznáváme stále lépe z nálezů řeckých papyrů, všestranně obohacujících naše poznání tehdejší doby, jejího života, zvyků a obyčejů, pro něž jsme dříve měli ojedinelé doklady jen v Novém zákoně (i pro příběh »o ztraceném synu« máme nyní analogii v dopise »ztraceného syna«, prosícího matky o odpuštění).

Do křesťanství přešly z antiky i různé z v y k y

n á b o ž e n s k é. Tak na hrobech mučedníků byly obětovány koláče a víno, o procesích do polí na křížové dni podle římských Ambarvalií a Robigalií byla již zmínka; připouštění čeledi k štědrovečerní tabuli s členy rodiny a dávání dárků jest přežitkem z římských Saturnalií, kdy měli otroci úplnou volnost a kdy byly dávány různé dárky s nápisy, zvané xenia a apoforeta. Jako v Athenách vozili na voze bohyni Ge »plodonosnou«, v Efesu Artemidu a v Eleusině Demetru, tak se nosí sochy a obrazy P. Marie a jiných svatých o Božím těle; »věčné světlo« v katolických chrámech upomíná na nevyhasínající krb Vestin nebo na svíci, která hořela u svatyně Afrodity argyruntské a nesměla uhasnouti ani v dešti, ani větru. Církev přejala do bohoslužby dokonce i pohanské náboženské tance, poněvadž noví věřící přiliš na nich lpěli, podobně jako hudbu převzala z obřadu židovského. Svědčí o tom název kór, kúr (z řeckého choros) pro vyvýšenou estrádu před hlavním oltářem. Náboženské tance provozují se ještě dnes ve Španělsku, které přejala v tanci úlohu starého Řecka; v sevillské katedrálě konají se s průvodem kastanět a písní. Zbytkem starých průvodových tanců jsou i církevní procesí kolem kostelů, do polí a na poutní místa. Rytmických pohybu v nich již není, ale přece ještě dodnes v Echternachu v Lucembursku ubírá se každoročně procesí, děkující za odvrácení tance sv. Víta v XIV. století, tanečním krokem za zvuků hudby, při čemž se účastníci drží za ruce, jak to bylo zvykem v anticém tanci.

Křesťanství přejala z antiky dále náboženskou p o v ě r u, víru ve zlé duchy a boj proti nim. Víra v strašidla jest zbytkem víry v působení duší nebožtíků, zlí duchové odhánějí se zapalováním světla — již u komického básníka Platona (z IV. stol. př. Kr.) praví Faon: λύχνων γὰρ ὁσμὰς οὐ φιλοῦσι δαίμονες (neboť zápachu pochodní nemilují zlí duchové) — na př. u lože nemocného, nebo hlomozem, na př. řehtačkami o dnech velikonočních, střílením o novoroč-

ní noci; exorcismus udržel se v katolické liturgii dosud. Jako staří spalovali při kouzlech lásky voskové figurky, tak ve středním věku kladli voskové figurky na slunce, aby se rozehrálo k lásce srdce toho, jež figurka zpodobovala. Pálení svatojánských ohňů jest zbytkem slavnosti Palilii a Lupercalii. Úlohu amuletů a talismanů (od slova *telesma* = věc posvěcená) starých v podobě gorgoneí, ne-mejského lva, sfingy a fantastických zvířat, jako nohů, jimž se říkalo probaskania, fylaktéria, poněvadž byly na ochranu proti uhranutí, nebo periapta, periammata, poněvadž se pověšovaly na krk, převzaly u křesťanů křížky, obrázky Bohorodičky a různé medailony, zavěšované na krk. Jako naše lidová pověra pokládá pátek za den nešťastný a neděli naopak za den šťastný, tak již básník Hesiodos vypočítával dny dobré a zlé a Římané měli své dies nefasti, v nichž nepodnikali nic důležitého.

Sem patří i lidové léčení. Jako měl starý věk svá asklepieia na Kou, v Pergamu, Epidauru, Římě a jinde se zázračným léčením ve spánku (inkubací, enkoimésí), při čemž leckteré uzdravení skutečné i zdánlivé šlo na vrub suggestce, pevné víry a silné vůle, někdy i podvodu a teprve později, hlavně v době císařské, lékařské dovednosti chrámových kněží, tak má nová doba své Lourdy a jiná zázračná poutnická místa. Tam zavěšovali uzdravení tenkrát právě jako dnes figurky ze stříbra nebo vosku, zpodobující uzdravené údy. Jako prostí lidé v starém věku pokládali nemoci za zlo, které sesílají daimoni, tak ještě Luther pokládal je za dílo ďáblovo. Jako v starém věku zatloukali daimona moru přibitím hřebu do vrat, jak vypravuje Livius (pestilentiam quondam clavo ab dictatore fixo sedatam), tak ještě dnes zatloukají leckde na venkově zimnici. Jak tuhý byl život pohanství, toho dokladem jest, že ještě v VII. století bylo třeba dokonce biskupům a klerikům co nej přísněji zakazovati, aby se nedovolávali rad u kouzelníků a ha-

ruspiků. Slavnost Kalend udržela se přes všechny tresty a zákazy až do XIII. století. Řecké pohanství zaniklo v Lakonii teprve v IX. století a v Řecku zachovalo se dodnes na různých místech, zvláště na ostrovech, mnoho starodávných obyčejů, písní a zkazek dávné pohanské mythologie.

Ani m n i š s t v í a a s k e s e prvotního křesťanství není zjevem původním, nýbrž má svůj vzor v askesi pohanského starověku. Nejen křesťanství nabádalo k pohlavní zdrželivosti, nýbrž i jiná náboženství, na př. kult Serapiův (mniši uctívající tohoto boha sluli katochoi = zdrželiví), sekty hellenisticko-židovské (Esseni a Therapeuti), některé soustavy filosofické, zvláště novopythagoreismus, a sekty gnostické. Také pohanství mělo své snílky a světce, jichž cílem byla svatost, čistota, umrtvování tělesnosti a spojení s bohem. Prototypem mnišských řádů jest filosoficko-náboženská škola pythagorovská s noviciátem a předpisy asketickými, postem a zpytováním svědomí. První křesťanské mnišstvo vzniklo ve IV. století na půdč egyptské, odkud se rozšířilo na západ, kde se zbavilo výstřednosti východní askese a přizpůsobilo strážlivější povaze obyvatelů chladnějšího podnebí.

§ 5. **Mythologie.** Antická mythologie jest zcela výtvozem řecké fantasie. Římané neměli ani mythu kosmogonického ani božského ani herojského, poněvadž jejich původní náboženství nemělo individuálních bohů. Ten byl přejat později z řecké literatury. Žádný národ nemůže se vykázati takovým množstvím bájí a pověstí jako Řekové. Vznikají v nejdávnějších dobách, v počátečním stadiu vývoje národa za spoluúčastenství všech jeho příslušníků, nikoli jako umělý výtvar několika básníků. Proto se v nich zračí mladá duše národa ve všech svých záchvěvech, bije v nich prudce tehdejší jeho život ve všech svých složkách, krásných a ušlechtilých i hrozných a barbarských, láska k právu a spravedlnosti, pomáhání slabým, obětavost, láska k rodičům a sourozencům, přátelství, hrdinnost,

snášení utrpení vedle krevní msty, smyslůstnosti, cizoložství, pomstychtivosti, zpupnosti a jiných nectností. Záhy chopilo se jich písemnictví a umění výtvarné a od té doby jsou nevyčerpatelným zdrojem vděčných námětů umělcům literárním i výtvarným všech národů a všech věků. Bez znalosti řecké mythologie nejen že nelze rozumět antické literatuře vůbec a značnému zlomku písemnictví moderního, ale bez ní bude chodit jako slepý i návštěvník evropských i amerických pinakothek a glyptothek a obrovská část jejich pokladů bude mu uzavřena na sedm zámků. Neboť antická mythologie a křesťanství jsou dva hlavní zdroje, z nichž čerpají tvůrcové oněch uměleckých pokladů své náměty. Jaké kouzlo vane z řecké mythologie, jest patrné z toho, že její znalost jest ze všeho, co souvisí s antikou, rozšířena nejvíce nejen mezi vzdělanci, nýbrž i mezi lidem. Přes tu chvíli slyšíme nebo čteme o práci Sisyfově, mukách Tantalových, daru danajském, chlěvu Augiášově, patě Achilleově, niti Ariadnině nebo sudíček, jablku Eridině, klidu olympském, výroku pythickém, hlase stentorském, smíchu sardonickém, vlnách styžských, blahobytu faiackém, síle herkulovské, loži Prokrustově, náručí Morfeově, pohledu argusovském, Skylle a Charýbdě, palladiu svobody, proměnlivosti proteovské atd. Postavy mythologické zůstávají stále i nám jedinečným symbolem vášní lidských; Achilleus, Odysseus, Oidipus, Antigone, Medeia, Niobe, Orestes, Faidra, Herakles nejsou jen postavy řecké, nýbrž všelidské, poněvadž lidská povaha jest stále stejná; v souboru jich lidstvo bude vždycky poznávat samo sebe.

§ 4. Řeč. Řečtina, jež byla ve východní polovici říše římské řečí obcovací a spisovnou, byla tak zvaná *κοινή*, t. j. nářečí společné, jež se vyvinulo v době hellenistické z nářečí attického jeho smíšením hlavně s prvky dorskými a ionskými. Chtělo-li se křesťanství státi náboženstvím světovým, musilo se hellenisovati, vzít na se formu ře-

ckou, aby se stalo přístupným obyvatelstvu východní části říše, musilo býti hlášáno řecky. To jest hlavní zásluhou apoštola Pavla, největšího šířitele křesťanství, jež byl odkojen řeckou kulturou. Rovněž prameny o životě a učení Ježíšově jsou psány řecky (Septuaginta jako hlavní pramen učení křesťanského). Proto ještě ve XII. století udržel se i v církvi římské zvyk, že se při mši o velikých svátcích čtla epistola a evangelium zprvu řecky a potom teprve latinsky. Také byly při večerních nedělních bohoslužbách předčítány řecké žalmy. Známé »gloria in excelsis deo et in terra pax« bylo dlouho zpíváno řecky: „δόξα ἐν ὑψίστοις θεῷ καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνη. Ze všeho toho udrželo se podnes v církvi římské jen *κύριε ἐλέησον* (novořecky vysloveno *ἐλέησον*). Do latiny byly přeloženy i některé byzantské hymny. Tak na př. mniši zpívají od dob sv. Benedikta: »Te decet laus/te decet hymnus/tibi gloria deo patri/et filio cum sancto Spiritu/in saecula saeculorum. Amen« podle řeckého textu: „*Σοὶ πρόπει αἶνος/σοὶ πρόπει ὕμνος/σοὶ δόξα πρόπει τῷ Πατρὶ/καὶ τῷ Υἱῷ καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι/εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων. Ἀμήν.*“ A na Velký pátek zpívá se střídavě řecky a latinsky: „*Ἄγιος ὁ θεός, ἄγιος ἰσχυρός, ἄγιος ἀθάνατος, ἐλέησον ἡμᾶς* (svatý Bože, svatý silný, svatý a nesmrtelný, smiluj se nad námi).

Národ náš, stojící na rozhraní mezi Západem a Východem, má nejen povinnosti a vztahy ke kultuře západní, nýbrž i k východní. Jemu v přední řadě přísluší seznamovati se s kulturou slovanskou a šířiti její znalost. To však není možné bez znalosti kultury byzantské. A k jejímu poznání jest třeba znalosti řečtiny. Ostatně dnes znalost staré řečtiny má pro nás i praktický význam. Nyní, když máme svůj vlastní stát, bude třeba navázati přímé styky s Řeckem. A tu leckomu prospěje znalost staré řečtiny při učení se novořečtině, která jakožto řeč obcovací vyvinula se ze společného nářečí (*κοινή*). Dnešní spisovná řečtina pak jest řečtinou starou.

Jako příklad přímého vlivu řečtiny na řeči západoevropské možno uvést slovo »Indie«. Říkáme sice »Hindu« a »Hindustan«, ale »Indie«, poněvadž tento tvar bez aspirace vznikl u Ionů, kteří první z Řeků poznali Indii ve styku s orientem. A v ionštině aspirace brzy zmizela.

Latina byla v říši římské jazykem úředním. Po jejím rozdělení zůstala omezena na polovici západní, kde se stala úřední řečí církve římsko-katolické. Ale i na východě držela se dlouho a teprve pozdě byla vytlačena řečtinou, jež tam byla dorozumivací řečí Židů, obcovací řečí lidu vůbec a spisovnou řečí křesťanské literatury, zvláště apologetické. Na západě stala se latina řečí liturgickou. Užívá se jí při všech obřadech, při mši, přisluhování svátostmi; latinsky skládají hymny Ambrosius (*deus creator omnium*), Tomáš z Celana (*dies irae*), Bernard z Clairvaux (*salve caput crucentatum*), Tomáš Akvinský (*lauda Sion*), Jacopone da Todi (*stabat mater*), latinský text mešní zhudebňují skladatelé všech dob od Palestriny až po Mozarta, Beethovena, Brahmse, Liszta a j. A řečí liturgickou zůstává latina dodnes a církev katolická se jí nevzdá, poněvadž jest si vědoma toho, že působí na lid ne pojmovým obsahem, nýbrž citovým přízvukem pro svou tajemnost a monumentálnost, vzniklou staletou tradicí. Mimo to působí též ztrnulost, vlastní všem kultům. Jako na př. posvátné úkony v náboženství římském byly provázeny pevně stanovenými slovy, jež nesměla býti nijak měněna, neměl-li se obřad státi neplatným, tak i v mešní liturgii jsou vedle částí, určených pro lid (*epistola* a *evangelium*), taková certa verba, jež nejsou ani slovem božím ani modlitbou. Latina jest dále řečí papežské kurie; jí spisují papežové své bully, vyhlášují dogmata (na př. o neposkrvněném početí Mariině *ineffabilis*, o neomylnosti papežské *pastor aeternus*) a píší encykliky, latinsky úřaduje církev s úřady světskými i její úřady mezi

sebou, kurie s episkopáty a tyto zase s úřady podřízenými.¹¹

Latina byla ve středním věku v záp. Evropě řečí živou, jsouc v přední řadě řečí státní a diplomatickou a plníc v této druhé funkci až do začátku XVIII. století úkol jazyka francouzského. Nebyla to ovšem klassická latina Ciceronova, nýbrž latina vulgární, promíšená živly barbar-skými. V jednotlivých zemích ustoupila jako jazyk státní dříve nebo později řeči domácí. V Německu stalo se to teprve na začátku XVIII. století, kdežto u nás v Čechách velmi záhy; již za Karla IV se užívalo ve vnitřní správě češtiny, počaly se vydávati první české listiny místo latinských, poněvadž právníká čeština byla dosti vypěstována. Za Václava IV dalo se již veškeré jednání veřejné česky. Latina byla též v y u č o v a c í m j a z y k e m ve školách, čímž se stala branou, kterou se vcházelo do vzdělání. Kdo neuměl latinsky, neměl k vzdělání přístupu, poklady vzdělanosti staré i současné, skládané rovněž latinsky, byly mu uzavřeny. Na universitách držela se latina až do konce XVII. století jako jazyk, jímž se přednášelo. Latinsky byly skládány památky středověké literatury doby karlovské a ottonské; Einhard píše latinsky životopis Karla Vel., Paulus Diaconus dějiny Langobardů, učená jeptiška Hrotsvit svá dramata, Widukind saské dějiny, Otto Frisinský *Gesta Friderici*, Saxo Grammaticus *Gesta Danorum*, Kosmas českou kroniku, Jakub de Voragine legendu zlatou, Vincentius Belovacensis *Speculum mundi maius*, největší encyklopaedii středověku, Tomáš Akvinský *Summa theologiae*, stěžejní dílo scholastiky, Tomáš Kempenský *De imitatione Christi*, vedle bible nejrozšířenější knihu světa, Karel IV svůj životopis. V jakém opovržení byly ve středním věku národní řeči, o tom svědčí vypravování mnicha z kláštera v St. Gallen o ďáblovi, jenž jsa vymítán, nemůže snést rány, které dostává, a proto běduje posléze barbar-sky, t. j. německy. Řečí mrtvou učinil latinu teprve

humanismus tím, že vzkřísil k životu latinu Cicero-
novu a Vergiliovu; tím zastaven byl život latiny
středověké.

Latina však i jako řeč mrtvá zůstala nadále
řečí vědeckou. Od té doby, co evropské lid-
stvo, připojujíc se k antice, obnovilo zase samostat-
né badání vědecké, vědecká díla jsou psána až do
nové doby většinou latinsky. Latina osvědčila se
jako řeč mezinárodní. Tehdy byla věda opravdu
mezinárodní, učené dílo, ať bylo od příslušníka kte-
réhokoli národa, stávalo se společným majetkem
vzdělanců celé Evropy. Jako v starém věku sjedno-
tilo lidstvo skoro celého tehdy známého světa impe-
rium Romanum, tak v středním věku byla to církev
a latina. Tito činitelé setřeli národnostní rozdíly a
svět zkosmopolitisovali. Střední věk neznal pojmu
národnosti právě tak jako věk starý. Latinsky píše
Holanďan H. Grotius, zakladatel mezinárodního
práva, spis *De iure belli ac pacis*, Polák Koperník
De revolutionibus orbium caelestium, Angličané I.
Newton *Historiae naturalis principia mathematica* a
vynálezce logaritmů John Napier *Mirifici logarith-
morum canonis descriptio*, objevitel oběhu krve W.
Harvey *Exercitatio anatomica de motu cordis et
sanguinis in animalibus*, Tomáš Morus svůj politic-
ký román *Utopia*, Th. Hobbes všechny své spisy poli-
tické, Němci Kepler *Harmonices mundi libri 5* a
Filip Melanchthon, »praeceptor Germaniae«, všechny
své spisy theologické a paedagogické, Francouzi
A. Vesalius, tvůrce moderní anatomie, *De corporis
humani fabrica* a Julius Caesar Skaliger svou poeti-
ku, tak směrodatnou pro další dobu, veliký učitel
práva J. Cujacius a zakladatel moderní mathemati-
ky Petrus Ramus; latinsky píší hvězdáři Edm. Halley
a Galileo Galilei, svá stěžejní díla filosofická Gio-
rdano Bruno, Descartes, Spinoza, Leibniz, Herbert
z Cherbury a svá díla paedagogická veliký učitel
národů, náš J. A. Komenský. Nemoha psáti pro svůj
národ česky, jak si přál, píše v cizině pro Němce.
Poláky, Maďary, Angličany, Švédy, Holanďany a

Francouze latinsky nebo z češtiny do latiny pro ně
překládá *Didaktiku*, *Informatorium*, *Orbis pictus*,
Ianua linguarum, *Methodus linguarum*, *Via lucis*,
Pansophii, *Lux in tenebris*, *Triertium catholicum*
a j. a získává si tím jméno evropské, jehož by dnes
jako syn malého národa žádným způsobem nena-
byl. A mnoho pravdy obsahuje výrok, že kdyby byl
A. Haeckel napsal své *Welträtsel* latinsky, byly by
našly své pravé čtenářstvo a nebyly by se staly obě-
ťmi lživědeckého humbuku a zdiskretisovaly vědu,
jak se stalo tím, že se jich zmocnily nejšířší vrstvy
čtenářstva, které jim nerozuměly. Proto právem
řekl Schopenhauer: »Člověk, který nerozumí latin-
sky, podobá se tomu, kdo jest za mlhavého počasí
v krásné krajině: jeho obzor jest velmi omezený, vidí
zřetelně jen nejbližší, ale několik kroků dále ztrácí
se v neurčitu. Obzor latináře jde naproti tomu vel-
mi daleko, novějšími stoletími, středním a starým
věkem. Řečtina nebo ještě dokonce sanskrť rozšiřují
ovšem obzor ještě pozoruhodněji. Kdo nerozumí la-
tinsky, patří k lidu, i kdyby byl velikým umělcem
na elektrickém stroji a měl zásadu kyseliny fluoro-
vodíkové v kelímku.«

Kultura šířila se od východu na západ — ex
oriente lux říká se právem i ve smyslu přeneseném
— zasahujíc nejprve národy již. Evropy. Když se
Hispanie a Gallie romanisovaly, nastal v středním
věku zpětný postup kultury. Románská kultura
pronikala z Francie na sever k národům anglosas-
kým a germánským, do Anglie a Německa, a odtud
postupovala zase zpět na východ končinami střední
Evropy k národům slovanským. My jsme dostali
kulturu ze západu přes Německo přes to, že jsme
přijali křesťanství z východu. Západ byl nám bližší
a proto jako u nás církev římsko-katolická zvítě-
zila nad východní církví pravoslavnou, tak i kul-
tura románsko-germánská záhy potlačila skrovné
zárodky kultury řecko-byzantsko-slovanské. Proto
vytýkají-li odpůrci klassického vzdělání, že by se
místo řečtiny měla odstraniti ze škol latina, poně-

vadž latinská kultura jest méněcenná, nelze jim dáti za pravdu, ježto odstraněním latiny a ponecháním řečtiny bychom zpřetrhali svazky, které nás dnes již příliš pevně spojují se Západem, od něhož jsme dostali řeckou kulturu ve změněné podobě. Nemůžeme se tedy vzdáti latiny pro její mnohem větší praktickou cenu, než jakou má pro nás řečtina.

Za okolností svrchu naznačených jest pochopitelné, že latina a skrze ni ovšem menší měrou i řečtina působila na jazykový poklad řeči germánských, buď více nebo méně podle toho, do jak těsného styku přišli tito národové s kulturou románskou. Cizí slova jsou v každé řeči jeho spolehlivým ukazatelem, poněvadž nepřejímají se jen slova, nýbrž s nimi zároveň i věci jimi označené. Jaké množství slov latinsko-řeckých jest v angličtině, ví každý, kdo onu řeč zná. Jsou však i v němčině, jak o tom svědčí tento malý seznam: Arzt (*ἀρχίατρος*), Birne (pirum), Brief (breve), Butter (butyrum, *βούτυρος*), Eibisch (ibiscum), Fenchel (foeniculum), Fenster (fenestra), Filz (*πίλος*), Kalk (calc—em), Kammer (camera, komora), Keller (cellarium), Kirsche (cerassus), Kohl (caulis), Koriander (coriandrum), Kürbis (cucurbita), Markt (mercatus), Mauer (murus), Nuß (nuc—em), Pfeiler (pilare), Pfingsten (*πεντηκοστή*), Pfirsich (Persicum, sc. malum), Pforte (porta, fortuna), Pfosten (postis), Porree (porus), Post (posita, sc. statio, pošta), Pult (pulpitum), Punkt (punctum, puntík), Radieschen (radic—em), Schindel (scindula, šindel), Siegel (sigillum), Silbe (syllaba, slabika), Speicher (spicarium, špýchar), Spiegel (speculum), Straße (strata, sc. via), Tapete, Teppich (tapes), Tinte (tinctoria), Tisch (discus), Uhr (hora, *ώρα*), Vers (versus, verš), Zettel (scedula, cedula), Ziegel (tegula, cihla), z jmen vlastních München (*μουνάχος*), a Münster (*μουναστήριον*). Mnoho slov vzniklo v němčině obměnou původních latinských koncovek, jako -ia v -ie, -are, -ari, -ere v -ieren, nebo odvržením jich, jako -a (Architektur), -us (Akzent), -um (Attentat),

-e (Quartal), -on (Phänomen), -ia (Konferenz), někdy i ponecháním jich beze změny, jako substantiva v -or, -tor (Kantor, Assessor), -ium, -tion, -us (Fiskus), -ius (Genius).

Také v češtině a slovenštině jest hojně slov původu latinského nebo řeckého, která se k nám ovšem dostala většinou z Německa, částečně též přímým stykem s Itálií nebo Francií. Označují jako v němčině nejčastěji pojmy ze života náboženského a církevního, z říše rostlinné a nerostné. Jsou to na př.: achát (*ἀχάτης*), almužna (*ἐλεημοσύνη*, Almosen), anděl (*ἄγγελος*), apich (apium, *ἄπιον*), arch (arcus), archa (arca), archiv (*ἀρχεῖον* = úřední místnost), átrament (slov. = inkoust z lat. atramentum, černě), bakalář (baccalaureus), basilika (*βασιλική*, sc. *στοά* = obydlí archonta krále), basalka (*βασιλική*), basalt (basaltes, *βασανίτης*, *βάσανος* = zkušební kámen), basilisek (basiliscus, *βασιλισκος*), bekyně (= milosrdná sestra ze středolat. beguina), biřmovati (firmare), bota (středolat. bota, botta), brokát (středolat. broccatum), brokev (brassica), brotan (= boží dřevce, abrotonum, *ἄβρότονον*), brýle (z něm. Brille, beryllus, *βήρυλλος*, poněvadž z tohoto kamene se do nich dávala původně skla), brynda (z it. brindare, propinare), cintorin (slov. = hřbitov, cimetiére, *κοιμητήριον*), cerusa (slov. = tužka z lat. cerussa), činže (z něm. Zins, census), diamant (*ἀδάμας*, indomitus), ďábel (*διάβολος*, Teufel), dryák, dryáčník (*θηριακίη*, sc. *ἀντίδοτος* = lék proti hadímu jedu, theriaca), facka (z it. facia, facies), fáč (fascia), fialka (viola, Veiel), flauta (Flaute, it. flauto, lat. flatus), fošna (Pfosten, postis), chalupa (*καλύβη*, jihoslov. koliba), inkoust (*ἐγκανστρον*, červený inkoust řeckých císařů), jáhen (diaconus, ale též ďáček a žák), jarmara, almara (armarium), jepice (*ἐμπίς*, komár), jeptiška (abbatissa), kalamář (calamus), kamna, komín (*κάμινος*, caminus = pec), kartáč (z něm. Kardetsche, z řec. *κάρδος* carduus = bodlák, osten), kolej (collegium), konvalinka (convallaria z convallis), kornout (cornutus, papír stočený v trubku na způsob rohu), krypta

(κρύπτει), kuběna (concupina), kudla (středolat. cutella z cultella, culter nůž), kukla (cucullus), legrace (m. regrace, recreatio), lentýšek (lentiscus), lilie (lilium, Lilie), lotr (latro), malta (μάλαθα, maltha = tmel), ocet (acetum), olej (oleum), onych (ὄνυξ), opat (ἀββαῖς), orloj (horologium, ὁρολόγιον), pašije (passio), placcka (placenta), pranostika (προγνωστικά), převor (prior), probošt (propositus), rafije, rafika (Griffel, γραφείον = pisátko), roráty (rorate, sc. caeli), růže (rosa, Rose), rýma (ῥέυμα), řehole (regula), sloven. sedria (συνέδριον), šalamounek (středořecké σολομώνιον = oměj), šalvěj (salvia), turnaj (τόρνος, τορνεύω = okrouhliti, i když jest původu románského), sloven. úžera (usura = lichva), varhany (Ψῶργανον, organum pneumaticum), víno (vinum), vitriol (vitrum), zázvor (zingiber, ζιγγίβερις), žalm (psalmus), žaltář (psalterium, ψαλτήριον), židle (sedile, Sessel). Hojnější vlivy řečtiny našli bychom ve východnějších jazycích slovanských, v bulharštině, srbštině a ruštině, poněvadž Bulhaři, Srbové a Rusové byli v těsnějším styku s kulturou řeckou. Mnoho slov latinských bylo přejato i do spisovné polštiny.¹²

Ale nejen v středním věku, v době předhumanistické i za ní, vnikala z jazyků klassických slova do jazyků evropských, nýbrž i v době nejnovější, v XIX. a XX. století a vlastně stále, tvoří se pro množství vynálezů ve všech oborech vědecké práce, i v těch, které nijak nesouvisí s antikou, názvy z klassických jazyků. Výhoda těchto termínů technických, obyčejně umělých složenin, jest v tom, že jsouce vzaty z řeči mrtvých, nemění svého významu jako slova jazyků živých, nepřipouštějí subjektivního zabarvení a tím jsou pro svou jasnost s to, aby se staly vskutku majetkem mezinárodním. Jsou to na př. slova: aëroplan (ἀήρ-πλανάω), aëronautika (ἀήρ-nauta), achromatický (ἀ-χρώμα), akrobat (ἀκροβάτης), akustika (ἀκούω), anastigmat (ἀνά-στιγμα) anthracit (ἀνθρακίτις), asfalt (ἀσφαλτος), atavismus (atavus), automobil (αὐτός-mobile), autotypie (αὐτός-τύπος)

bacil (bacillus), bicykl (bis-κύκλος), biograf (βίος-γράφω), crematorium (cremo), dynamit (δύναμις), elektrotechnika (ἤλεκτρον-τέχνη), elektrotherapie (ἤλεκτρον-θεραπεία), fonograf (φωνή-γράφω), fotograf (φῶς-γράφω), generátor (generare), gramofon (γράμμα-φωνή), harmonium (ἁρμονικός), hektograf (ἑκατόν-γράφω), hydrant (ὕδρανω), hypnotismus (ὑπνος), cheiromantika (χείρ-μαντεύομαι), induktor (induco), isolace (solus), kaleidoskop (καλός-εἶδος-σκοπεῖν), kinematograf (κίνημα-γράφω), kleptomanie (κλέπτω-μανία), kommunismus (communis), kondensátor (condensus), linotypie (λίνον-τύπος), mikrofon (μικρός-φωνή), motocykl (moveo-κύκλος), okkultismus (occultus), panoram (πᾶν-δρᾶν), parafin (parum-affinis), pneumatika (πνεῦμα), poliklinika (πόλις-κλινική), psychiatrie (ψυχή-ιατρεία), radioaktivní (radius-ago), radiotelegrafie (radius - τῆλε-γράφω), reflektor (reflecto), seismograf (σεισμός-γράφω), stereotyp (στερεός-τύπος), telefon (τῆλε-φωνή), telegraf (τῆλε-γράφω), telepathie (τῆλε-πάθος), teleskop (τῆλε-σκοπῶ), transformátor (transformo), tyf (τύφος), atd. Ať se obrátíme kamkoli, ať vezmeme do ruky noviny nebo jakoukoli knihu, vědeckou nebo belletristickou, všude narážíme na cizí slova z jazyků klassických.

V každé řeči jest určité množství slov, která vznikla jen jednou samostatnou duševní činností, a to u Řeků, kdežto ostatní národové si je prostě přeložili. Patří sem slovo συνείδησις (syneidésis) pro projev »svědomí«, které jest zajímavé tím, že nám dává nahlédnouti do duše Ionů, u nichž vzniklo, jak ukazuje jeho tvar. Σύνοιδα ἐμαντῶ κακόν τι ποιήσαντι znamená: vím společně se mnou, že jsem učinil něco zlého, t. j. mé špatné jednání nemá snad svědků mezi lidmi, ale má přece svědka, jemuž neuniklo, a tím jsem já, druhá, duševní polovice mé bytosti, která ví, čeho se dopustila první polovice, hmotná, obtížená hříchem. Římané si přeložili toto slovo do latiny slovem con-scientia, Němci Ge-wissen, Rusové so-

věstj a my s-vědomí. Takové jest též slovo in-fluentia, v-liv, Ein-fluß; ex-pressio, vý-raz, Aus-druck; ac-cidens, pří-pad, Zu-fall; pro-videntia, pro-zřetel-nost, Vor-sehung a j. Na jiném místě budeme míti příležitost upozorniti na množství slov pro pojmy gramatické, které vytvořili Řekové a které se od nich dědí pouhým překladem od národa k národu. Mnoho takových slov vytvořila vedle gramatiky též řecká rhetorika, geometrie a filosofie.

Podnes kolují u všech vzdělaných národů jednotlivá slova latinská, vlastní jména, jako znaky určitých typů a dějů, jako Aesculap, Cato, Maecenas (mecenáš), Sibylla, Tusculum, i celé latinské fráze jakožto stále nejvystižnější vyjádření určité situace nebo myšlenky. Tak stále ještě slýcháváme rčení ad Kalendas Graecas, auri sacra fames, beati possidentes, summa summarum, procul negotiis, carpe diem, caveant consules, cui bono, ceterum autem censeo, cum grano salis (podle receptu Plinia st. na kazijed, kde se praví: addito salis grano), o tempora, o mores, pro domo, sine ira et studio, homo novus, ne sutor ultra crepidam, deus ex machina, lupus in fabula, quos ego, fueramus Pergama quondam, hic Rhodus, hic salta, aurea mediocritas, hinc illae lacrimae, in medias res, in nuce (podle Plinia st. Cicero vypravoval o pergamenovém rukopise Iliady, uzavřeném in nuce), pia fraus, non plus ultra (jako pozdní překlad Pindarova *οὐ κέτι πρόσω*), post festum (jako překlad *κατόπιw ἑορτῆς* u Platona), licentia poetica, punctum saliens (t. j. srdce budoucího živočicha, které se podle Aristotela jeví v bílku vejce jako krvavý skákající bod, střed života), panem et circenses, in flagranti, quieta non movere, salus populi suprema lex, pia desideria, nervus rerum, tabula rasa, ubi bene, ibi patria, ultima Thule (ostrov daleko ležící, buď Island nebo Norvéžsko), tres faciunt collegium, *πρωτον ψευδος* a j. Stejně mnoho rčení koluje v jednotlivých jazycích v prekladech. Ani nevědouce, opakujeme myšlenky starých Řeků a Římanů, které se vžily a staly

majetkem všeho lidstva. Tak mluvíme o utopii (*οὐ τοπία* = žádné místo), o drakonickém nařízení, sybaritství, veřejném tajemství (snad reminiscence na Demosthenovo *θουλοῦμενον ἀπορη-τον*), o talentu, ani si neuvědomujeme, že jde při tom o ony hřivny (*τάλαντα*) z Nového zákona, svěřené k opatrování, o filipice, gordickém uzlu, hekatombách mrtvol, homérském smíchu, skřínce Pandořiné (prameni neštěstí), pleiadě slavných básníků (t. j. o sedmi, jako bylo sedm deér Atlantových, ztotožněných se sedmihvězdím »Kučátek«), o závisti bohů, siréně; říkáme: život krátký, umění dlouhé (podle začátku Hippokratových aforismů), od hlavy až k patě (a capite ad calcem, což jest vzato z antické medicíny, v níž se části těla a nemoci vyjmenovávaly vždy v stejném pořádku, totiž od hlavy k patě, což přešlo i do lékařství pozdějších dob), dělati z nouze ctnost (podle Hieronyma: *facit de necessitate virtutem*), každý svého štěstí strůjcem, každý ví, kde ho střevíc tlačí (výrok L. Aemilia Paula), kolik hlav, tolik smyslů (také latinsky podle Terentia (*quot homines, tot sententiae*), nositi sovy do Athen, napítí se z řeky zapomenutí, tančiti podle něčí písňalky, začítí od vejce (také latinský: *ab ovo ordiri*, t. j. narozením Heleny a Klytimestry začínati vypravování o válce trojské), kaliti vodu, hlas lidu, hlas boží (podle Hesioda), jest všude a nikde (*ουδδαμοῦ και πανταχοῦ* podle Euripida), z dvojího zla vybíratí menší, žádná kniha není tak špatná, aby v něčem neprospěla, ne každému dřevu jest dáno státi se fládrem, vlasy nedělají umělce (obměnou rčení: *barba non facit philosophum*), míti rozum dříve než vlasy (podle Persia: *ante pilos sapis*) atd. To jsou jen některé ukázky. Nemůžeme věru skončiti tuto stať lépe než citováním výroku Američana Pavla Shoreye, který tak všestranně vystihuje význam latiny pro moderního člověka: »Neučiti se latině znamená . . . neznači základního a kořenného významu anglických slov, nemíti klíče k názvosloví vědy přírodní a filosofie,

ku právu a mezinárodní právní latině, k latině lékárníkově, botanikově, lékařově, nemoci uhádnouti smyslu oněch nesčetných technických výrazů, běžných citátů, přísloví, maxim, zkrácených latinských formulí, které tvoří tak podstatnou součást řeči vzdělanců... nemoci rozluštití nápis na silnici Appiové, v katakombách, v opatství westminster-ském, na Boston-Common, na terase v Quebecku, nemoci ověřiti citát z Augustina, vulgáty, mše, Bacona, Descartesa nebo Spinozovy Ethiky... nemoci rozuměti papežské bulle..., cítiti se nevolným nebo nezasvěceným při čtení korespondence Ten-nysonovy nebo Fitzgeraldovy..., ba i při čtení románů Thakerayových.*

§ 5. **Písmo.** Jedním z nejcenějších odkazů antiky kultuře evropské jest písmo. Všechna dnešní písma vyvinula se ve třech oblastech: v oblasti moře Středozevního, východoasijské (značkové písmo čínské, japonské, korejské a anamské) a americké. V oblasti moře Středozevního vzniklo severoafrické písmo hieroglyfické, klínové písmo mesopotamsko-iranské a předhistorické značkové písmo jihozápadoevropské a předoasijské. Egyptské hieroglyfy přeměnili Foiničané v písmo souhláskové. Přechodní tvar mezi oběma písmeny byl nalezen Gardinerem a Sethem v písmě sinajském. Tím byla konečně potvrzena zpráva Tacitova, že písmo foinické a tím i řecké jest původu egyptského. Řekové přejali asi v X. století př. Kr. písmo foinické, jak svědčí jeho název *τὰ φοινικῆα*, pozměnili poněkud názvy jednotlivých písmen a užili foinických znaků souhláskových pro svůj silně vyvinutý vokalismus. To nebyl úkol nepatrný, poněvadž bylo jim dříve rozlišiti slabiky částí větných, v něž se jim tyto rozkládaly, v souhlásky a samohlásky. Z řecké kursivy vyvinula se slovanská hlaholice, z unciály pak kyrilika a azbuka. Řeckou abecedu přejali v Itálii Etruskové, jak dokázal Hammarström, a upustili od cizího názvosloví pro písma. Od nich poznali abecedu teprve Římané, kteří dali

vznik latince. Pro obyčejnou potřebu užívalo se u Řeků i Římanů kursivy (minuskule) v dopisech, účtech, závětech, stvrzenkách, poznámkách a pod., kdežto v textech literárních písma kapitální nebo unciální (majuskule). V středním věku dál se na podkladě latinky vývoj samostatně, vznikala různá písma národní, langobardské v Itálii, visigotské ve Španělsku, anglosaské a meroveovské z písma irského. Z písma langobardského vyvinulo se hranaté tiskové písmo gotické neboli fraktura, jejímž zvláštním tvarem jest šwabach, a z karlovského krasopisu vznikla latinská antikva. Oba tyto typy zápasí mezi sebou v Německu dosud.

Ani moderní stenografie, těsnopis, není bez předchůdce v starém věku: jest jím antický *ρυχλοπῖς*, *tachygrafie*. U Řeků existovala v polovici IV. století př. Kr., jak vidíme z nálezu desky akropoliske r. 1883, rychlopisná slabičná soustava geometrická, ba dokonce mluví se o třech soustavách, Římané, kteří podle všeho byli i v této věci závislí na Řeckých, užívali jako soustavy tachygrafické not tironských, nazvaných tak po propuštění Ciceronově M. Tulliu Tironovi, jenž mu zaznamenával podle jeho diktátu jeho řeči. Jsou to zvláštní samoznaky pro každé slovo, tak zvané sigly; známe jich přes 15.000. Staří rozuměli totiž tachygrafií něco jiného než my, totiž zkracování slov znaménky. Řecká tachygrafie došla rozšíření zejména zásluhou křesťanů, kteří jí užívali na koncilech a k zaznamenávání řeči otců církevních. Také římská tachygrafie byla rozšířena hlavně církví, ježto se jí užívalo na koncilech, k zaznamenávání kázání, řeči otců církevních, k zachycování výpovědí mučedníků a pod. Řecká tachygrafie zanikla asi úplně v X. století podobně jako latinská, kterou známe z rukopisných památek hlavně IX. a X. století, psaných buď zcela nebo zčásti notami tironskými. V tom jest její význam i pro naši dobu, že pomáhala zachovávat veliký počet památek římského písemnictví. Ještě ve XII. století zabýval se notami

tironskými mnich Joannes of Tilbury; od té doby znalost tachygrafie upadla. Teprve na konci XVI. a na počátku XVII. století objevuje se znovu snaha zrychlit písmo, a to v Anglii, v zemi, kde se parlamentarismus nejdříve probudil k životu. Ale stará soustava byla již úplně zapomenuta a Timothy Bright buduje stenografii na zcela jiném základě.

Při výkladu o písmu zasluhuje zmínky i psací materiál, který měl vliv na tvar písma. Přes rytí do kamene a hlíny a přes řezání do vydělaných koží dospěl starý věk k užívání papyru, zvláště v Egyptě, kde se vyráběl a odkud se vyvážel, psacího materiálu, velmi podobného našemu papíru, který zdědil po něm jméno, jsa vyráběn na dálném východě již dávno, a k užívání jemně zpracované kůže, zvané po městě Pergamu, kde se vyráběla, pergamenem. Ten stal se časem látkou užívanou všeobecně ku psaní po celý střední věk až do vynálezu papíru. Skládacích deštiček na způsob knížky, polévaných voskem, užívalo se pro obyčejnou potřebu. Zvyk tento udržel se až do XVII. století, jak vidíme z ukázek v Bibliothèque Nationale a ve Cvikavě, a názvy deštiček, diptychon a diploma, trvají v jiném významu dosud. Ani ocelová pera, vynalezená r. 1850, nejsou ničím novým, poněvadž kovovými pery psali již Římané. Antickým vynálezem jest též kalamář; jest to láhev Frontinova v podobě soudečku.

§ 6. **Poměry sociální.** Sociální poměry u Řeků i Římanů, tak odchylné od našich, vyplynuly ze dvou důležitých činitelů, totiž jednak z rozdílu mezi mužem a ženou, jednak z rozdílu mezi občanem svobodným a plnoprávným a člověkem nesvobodným a bezprávným. Tento druhý zjev, vedoucí k otroctví, vykořisťování sil slabšího silnějším, měl z největší části svou příčinu v národnostním rozlišování mezi Řekem a Neřekem, ač se Řekové zotročovali i sami mezi sebou. Z těchto dvou příčin vzešlo neutěšené postavení antické ženy a zvláštní názor na manželství, dále otroctví

a pohrdání prací tělesnou občany svobodnými. To jsou tři největší skvrny, které lpí na antické kultuře, pro něž jí její nepřátelé opovrhují, pokládajíce za nedůstojné člověka XX. století, které se povzneslo zdánlivě tak vysoko nad antiku v těchto věcech, vůbec se jí zabýváti. Přihlédneme k nim blíže a vizme, jak se v starém věku měly věci ve skutečnosti a jaké pokroky nad něj učinilo pozdější lidstvo! Nebude to apologie antiky, nýbrž spíše spravedlivé posouzení těch zjevů a uvedení různých nesprávných názorů, které se houževnatě o těch věcech udržují, na pravou míru.

P o s t a v e n í ž e n y u Řeků bylo v nejstarších dobách velmi vážené. Je to patrné z mythologie a z Homera: Hera má stejná práva jako Zeus, Athena chrání vědu, techniku a důmyslné vedení války a Penelope v Odyssei těší se všeobecné úctě. V dobách historických, asi od VI. století př. Kr., se toto postavení velmi zhoršilo, a to stykem Řeků s orientem, kde se odloučenost ženy od společnosti drží dosud. Ale nebylo tomu u všech kmenů stejně. Nejhubře bylo u Ionů, snad proto, že byli smyslnější, majíce v žilách více orientální krve než ostatní kmenové řečtí a proto přísněji svých žen střehouce; snad působil i vliv příliš vyvinutého života politického, který ponechával muži málo času na intimní život rodinný. Žena nesměla na veřejnost, nákupy na trhu obstarávali muži sami, jak činí dosud v orientě i v Itálii. U Aiolů a zvláště u Dorů bylo postavení ženy mnohem lepší; u nich byla vlastně rovnost mezi oběma pohlavími. I vzdělanostní úroveň žen byla u nich vyšší než u Ionů a proto také nebyla mezi pohlavími taková přehrada jako jinde. V době hellenistické vyvinul se u dvorů vladařských galantní tón a dvorná úslušnost k ženám, podobná středověké rytířskosti, ale týkala se jen dam u dvora, nemajíc na postavení ženy celkem žádného vlivu.

Bídne postavení ionské ženy charakterisují jiné dva zjevy, rovněž žalostné, totiž hetérství a pai-

derastie, jež byly současně příčinou i následkem přehlížení ženy v řecké společnosti. Znají je ovšem, zvláště první, pozdější doby také, ale neupřímná a pokrytecká morálka křesťanská je zatajuje, kdežto přirozenější Řekové jich nezakrývali, ježto vyplývaly z jejich tělesnosti a tehdejších poměrů. Byly velmi častým námětem v jejich literatuře, takže u nich bijí více do očí než v dobách pozdějších, kdy se z nich stalo »utajované zlo«. Úlohu antických hetér hrají ve středním věku kurtisány a umění nebylo až do XIX. století v opovržení pro nic jiného než proto, že bylo spojeno s prostitucí. Náhrady za lásku manželskou hledal Řek u hetér, které průměrně vynikaly krásou, vzdělaností i duchaplností nad ostatní ženy, což bylo následkem volnosti, v níž žily. Při této příležitosti třeba se zmíniti o tom, že i moderní prostituce jest dědictvím starého věku. Mezi ní a prostitucí antickou jest podle I. Blocha¹³ jen ten rozdíl, že v starém věku nebyli si při tom vědomi souvislosti pohlavních nemocí s prostitucí. Reglementaci její provedl v Řecku Solon r. 594 př. Kr., aby zachránil manželství, ohrožené tehdy prostitucí, rozmáhající se vzrůstem obchodu a průmyslu. Zestátnil bordely a zavedl z nich daň *πορνικὸν τέλος*; i soukromé bordely, které později vznikly, byly pod státním dozorem a zdaněny. Z té doby datuje se názor, že žena nesmí míti pohlavního styku před manželstvím a mimo ně, kdežto muž ano, poněvadž mu jest potřebný. Tak vznikl dualismus: na jedné straně přísně monogamická manželství, na druhé straně úplná volnost muže; vyvinula se dvojí morálka, přísná pro ženu a mírná pro muže, která se udržuje podnes jakožto dědictví starého věku. Dnešní doba stihá sice ženy pro nereglementovanou prostituci, ale chová se shovívavě k mužům, kteří přece poptávkou určují nabídku. Moderní dozor nad prostitucí jest ostatně anachronismem, za to však v starém věku, kdy byla prostituce částí otroctví, ježto se prostitutky rekrutovaly z otrokyň,

byl státní dozor pochopitelný. Jest zajímavé, že se u Dorů ve Spartě, kde postavení ženy bylo volnější, prostituce nikdy nerozmohla; rovněž pak u Římanů, kde postavení ženy bylo podobné dnešnímu, vznikla prostituce teprve v III. stol. př. Kr. vlivem řeckým. U Dorů ovšem byla prostituce méně rozšířena i proto, že pospolitý život mužů vedl k pailerastii, stykům homosexuálním. Postavení římské ženy bylo od počátku volnější, snad proto, že Římané byli dlouho národem rolnickým, takže žena, jsouc podobně jako dnes na venkově postavena muži na roveň prací, měla i větší práva. I její vzdělání bylo větší než u ženy řecké. Ve své domácnosti pak byla neomezenou vládkyní. Na vzrůst prostituce mělo vliv i to, že cizoložství v Řecku i v Římě bylo přísně trestáno; proto styk s hetérami byl často vyhledáván. Účes hetér byl v starém věku právě takový jako dnes a rusé vlasy nosí prostitutky od V. století př. Kr. Vyznačovaly se i stejnými vlastnostmi jako dnes, prolhaností, drzostí, nestoudností, závistí, náklonností k opilství, pověřčivostí, ale též naivní zbožností jako dnes v zemích katolických. Ve středním věku přejali na západě prostituci bordelovou podle vzoru římského, na východě pak se ujala prostituce volná podle vzoru řeckého. A právě tehdy bylo ještě mnohem více vhodných podmínek pro rozvoj prostituce než ve starém věku: množství celibátníků (mniši, kněží, vojsko, studenti, tovaryši), početní převaha žen nad muži, častá shromáždění, jako turnaje, koncily, pouti, průvody a slavné vjezdy panovníků, slavnosti mučedníků, dále mnohem větší rozšíření alkoholismu, než bylo v starém věku nebo dnes a konečně chudoba a otrokářství, jež bujelo i v křesťanském středním věku. Krokem zpět proti starému i střednímu věku bylo, že byl v XVI. století odstraněn zákonem chráněný konkubinát, který zavedl císař Augustus a i církve později moudře trpěla. Ten byl dobrou zbraní proti prostituci.

Pohlavní otázku řešil již starý věk, hlavně však se stanoviska eugenického, vzhledem k celku, společnosti, nikoli s hlediska zdravotního a vzhledem k jednotlivci, ježto nebylo, jak soudí Bloch, příjice vůbec a nakažlivost pohlavních nemocí byla neznáma. Na manželství hledělo se jako na instituci státní; jím plnil antický občan povinnost k státu, ploditi mu zdravé potomstvo. Byl to svazek právní a o to, zda jest založen na lásce duševní, či ne, stát se nestaral. Láska většiny antických lidí byla tělesná; zjemnilo a produševnilo ji teprve křesťanství. Úkolem ženy bylo roditi děti, ale rozhodovati o jejich výchově neměla již vždycky a všude práva. Jako dnes jest i v kruzích lékařských předsudek, že pohlavní zdržlivost jest škodlivá, tak soudili podobně i lékaři v starém věku, jako Hippokrates, Rufus z Efesu a Galenos. Naproti tomu však jiní, na př. Soranos, pokládali pohlavní zdržlivost za neškodnou pro muže i ženu. Stoupenci některých směrů filosoficko-náboženských, jako pythagorovci, orfikové, kynikové, stoikové a novoplatonikové, viděli zase v pohlavním styku cosi nemravného, čím se člověk snižuje ke zvířeti. Prostituci pokládali jedni za nutné zlo, druzí — a těch byla ovšem menšina jako dnes — ji zavrhovali (Panaitios, Musonios, Dio Chrysostomos). Dio prohlásil první, že prostitute nechrání ženy před muži, nýbrž že se jí naopak prostituje i manželství a názor na ženu vůbec snižuje, poněvadž jsou muži, kteří přenášejí své zvyky z bordelu do manželství.

Než vraťme se zase k neutěšenému postavení ženy v starém věku! Zjednalo křesťanství za ta téměř dvě tisíciletí svého trvání a mocného působení na evropské lidstvo pronikavou nápravu? Zlepšilo postavení ženy, vymohlo jí rovné právo s mužem? Právě naopak první křesťanství její postavení ještě zhoršilo, poněvadž v ní vidělo nádobu hříchu, tvora nečistého a dávalo přednost panictví před manželstvím (apoštol Pavel), čímž dokonce ohrožovalo existenci státu. Později ovšem vlivem kultu

mariánského stala se žena, ale jen v kruzích šlechtických, předmětem přemrštěného uctívání, jež však nikterak nevadilo, aby nebyla ponechávána dále v duševní temnotě a nevzdělanosti a nebyla pokládána za tvora méněcenného, který neměl vůbec práva rozhodovati, na př. v otázkách náboženských (*mulier taceat in ecclesia*). V starém věku hrály ženy úlohu politickou, zejména v době hellenistické (Olympias, Eurydike, Fila, Nikaia, Kleopatra, Berenike, Arsinoe), byly malířkami, básničkami, pěstovaly dokonce i filosofii a matematiku a požívaly zvláštní cti a vážnosti jako kněžky (na př. kněžky Heřiny v Argu, podle nichž se počítala leta, Vestálky u Římanů, Pythia). Byly to sice jen výjimky, ale ve středním věku není jich ani tolik, takže celkem lze říci, že vzdělanostní úroveň žen byla v starém věku vyšší než ve středním. Teprve za doby humanistické dostává se klassického a filosofického vzdělání i ženám; jejich touhou jest, aby se v tom staly podobny mužům. Církev katolická vyloučila ženu i z povolání kněžského — jest zajímavé, že to jest zase vliv orientalismu — když se stalo náboženství více než pouhým kultem, a celibát, který velikou většinu jejího kněžstva svádí k nemravnému a nepřírozenému životu, udržuje se houževnatě dosud; jen v církvi anglikánské a protestantské byl odstraněn. Emancipace ženy vyšla z Ameriky, země málo dotčené vlivy orientálně-antickými, a našla pochopení zase v zemi málo dotčené antikou, totiž v Skandinavii, kdežto Italie a Španělsko, země kultury antické a katolické, zůstaly k tomuto hnutí hluché.

A přece jako řešil starý věk otázku pohlavní, tak měl též značně vyvinuté hnutí za emancipaci ženy, usilující theoreticky i prakticky o povznesení antické ženy. Hetérství, třebaže to zní paradoxně, jest vlastně prvním pokusem řeckých žen vymáhati se z ujařmení tehdejší ženy a žiti svobodněji. Emancipační snahy nesou se za tím cílem, povznést ženu společensky, v době hellenistické pak a

římské i politicky. V Řecku měly spíše ráz theoretický. Velicí myslitelé Platon a Aristoteles stáli jim v čele. Také komický básník doby alexandrijské Menandros bojoval ve svých dramatech za rovnoprávnost žen s muži a vůbec za odstranění všech společenských překrad. Hlásá-li však Platon v »Ústavě« rovnost obou pohlaví, nečiní to proto, že by byl přítelem hnutí emancipačního, nýbrž jest k tomu veden logicky: mezi věčnými dušemi v říši ideí není pohlavního rozdílu. Jest pro komunismus žen a dětí a zrušení manželství z důvodů státních. Dvě kasty, jež mají na starosti správu a ochranu státu, třída vládců-filosofů a strážců, vojáků, má míti vše společné, aby péče o věci soukromé neodváděla jich od jejich povinností. V pozdějších »Zákoncích« usiluje Platon podobně jako Aristoteles a Xenofon o zdokonalení rodinného života v rámci obvyklých názorů o kvalitativním a kvantitativním rozdílu mezi schopnostmi obou pohlaví. Praktické hnutí emancipační soustřeďovalo se v V. stol. v okolí Aspasiae, choti Perikleovy, ale bylo slabé a nemělo úspěchu. Za to v Římě mělo hnutí emancipační ráz více praktický. V druhém období republiky ženy domáhají se osamostatnění v ohledu právním a společenském a nabývají takové volnosti, že to až neblaze působí na život rodinný a jest dokonce jednou z příčin mravního úpadku národa římského. To jest příčinou, že se vyskytují v době císařské filosofové, kteří hledí povznést ženu mravně, jako Plutarchos a Musonios. Ti uznávají duševní rovnost obou pohlaví; Musonios vidí příčinu kvantitativního rozdílu u žen v nedostatečném cviku a proto žádá, aby se žena zabývala stejně jako muž mravní filosofií, aby se mravně zdokonalila.

Ani moderní úsilí o povznesení manželství a života rodinného není nic nového pod sluncem, nýbrž má předchůdce v podobném úsilí starověkém. Již ve Spartě byly na to přísné zákony, stanovící tresty i odměny, a v Římě již r. 151

př. Kr. navrhoval Q. Caecilius Metellus Macedonicus ve své řeči de prole augenda, aby byl každý povinen se oženiti, má-li býti nabazeno obyvatelstvo, vybité válkami punskými. A císař Augustus vydával zákony proti cizoložství a o výhodách rodinám s četnými dětmi. Ale vše to málo pomáhalo a zvrhlo se v různé nešvary nepravdomi při provádění oněch zákonů. Stejně by dnes skončily všechny umělé pokusy o zvýšení porodů ukládáním mládeňské daně a poskytováním výhod mnohočlenným rodinám. Je-li národ zdravý, pomůže si sám, byť byly poměry sebe nepříznivější, je-li degenerovaný, jako byl již tenkrát národ římský, umělé prostředky nepomohou. Že třeba ponechat přirozenému vývoji volný průchod, proto máme i jiný příklad. Tak nic nepomáhalo, stanovil-li císař Diokletian se svými třemi spoluvladaři r. 302 ne pro válečný rozvrat, nýbrž pro zhoršení měny maximální ceny na potraviny, výrobky řemeslné, odměny za práci hmotnou a — k jeho cti budiž to řečeno — i za práci duševní; o to bylo jeho zařízení spravedlivější než podobné pokusy z doby válečné a poválečné u nás. Dostavily se tytéž následky jako dnes: zboží zmizelo, ač trest smrti byl určen pro ty, kdo by zboží zdražovali nebo zadržovali. Na edikt se časem zapomnělo a vyšel z platnosti; na konec se stal předmětem posměchu. Starý kronikář ironicky o něm poznamenal, že r. 302 císařové rozkázali, aby byla láce. Co se nás natrápila zcela bezúčelně vláda rakouská a po ní i naše maximálními cenami kde na co! Říká se: »Historia est magistra vitae«, ale bohužel se ještě málo kdo z ní něčemu naučil.

Za největší skvrnu na starém věku pokládá se dnes, v době, vycházející z předpokladu rovnosti a svobody všech lidí a ukládající každému práci za povinnost, otroctví a pohrdání prací tělesnou, rozlišování lidí na svobodné a svépříspěvné a nesvobodné, kteří nejen nemají práv občanských, ale ani nemohou volně nakládati se svým

životem, nemají ani svobody osobní, jsouce věcí, s kterou může podle libosti nakládati jen ten, je- muž patří. Slovo »otrok« značí týž právní poměr, který vyznačoval otroka v starém věku, t. j. toho, kdo nemá moci, aby mluvil sám za sebe. Byl to pojem politicko-právní, nikoli hospodářský. To vyjadřuje též právník Paulus, pravě: *servile caput nullum ius habet*. Latinský název *mancipium*, jak patrně již z *neutra*, označuje věc, kterou lze získati zvláštním způsobem koupě, vztažením ruky (*manus, capio*). Právě-li právník Ulpianus: *Mancipia res sunt servi et quadrupedes*, neztotožňuje tím otroků s dobytčím co do jejich vlastností, nýbrž jen právě vzhledem k způsobu, jakým se získávají. Nejhorší jest význam řeckého názvu pro otroky, *andrapoda*. Jsouc tvořeno podle slova *tetrapoda* (čtvernožci), znamená »dobytek s lidskýma nohama« a pochází z primitivních dob, kdy byli přemožení odháněni vítězem podle tehdejšího práva mezinárodního zároveň s dobytčím, který jako probata byl hnán po loupení a drancování před nimi. Bylo sice dovoleno zotročiti jen příslušníky barbarických národů, ale zotročovali se navzájem i Řekové, zprvu pro dluhy vydávající dlužníka věřiteli i s jeho rodinou, později i z jiných příčin, hlavně válečných. Názory o právu mezinárodním byly v starém věku jiné, než jsou dnes. My se díváme na mír jako na normální stav, kdežto staří pokládali za takový válku; zvláště u Římanů byl názor, že válka jest obětí bohu Martovi, a proto skoro každé léto vedli válku. Každý stát díval se na sousední stát jako na nepřitele a žil s ním v ustavičném napětí a boji. Jako vykořisťoval v malém měřítku svobodný občan otroka, tak ve velkém žil stát silnější na útraty státu slabšího, který si učinil služebným. Podle názoru antického stát má živiti své občany; proto se úzkostlivě dbalo toho, aby počet občanů byl omezený. Nikoli jejich práce, nýbrž vyssávání přemoženého bylo hlavním zdrojem příjmů starověkých států. Kdežto moderní státy upravují svůj vzájemný po-

měr podle ideje práva a spravedlnosti, řídily se antické státy, i demokratické, zásadou, že moc jest právo. Antický imperialismus skončil teprve, když jediný silný stát římský zničil politickou samostatnost všech ostatních slabších; pak nastal v tehdejší světě mír. To mělo za následek, že pokud se vedly války, a to bylo až do vzniku římského císařství, pramen otroků nevysychal. U Řeků se otrokům zle nevedlo. V nejstarších dobách byl poměr mezi pánem a otrokem patriarchální, podobaje se postavení našich čeledínů na venkově. Špatně bylo zacházeno s otroky na plantážích, v podnicích průmyslových a dolech. Tam byli posíláni otroci z trestu, poněvadž svobodné lidi nebylo lze získati pro těžkou práci, ač se jednotlivci za mzdu ovšem také nabízeli. V Attice nelišili se otroci sociálně příliš od chudších občanů. Mohli se volně pohybovati, nesměli býti trestáni na hrdle bez řádného soudu a bylo-li s nimi špatně nakládáno, měli právo žádati, aby byli prodáni jinému pánu. Z doby hellenistické máme nyní zachován text zákona o právu otroků. Otroci, kteří měli na starosti stránku peněžní v pánově podniku, měli účastenství na zisku a ničím se nelišili od lidí svobodných. Že by u Řeků byla jen na nich spočívala tíha veškeré práce, patří dnes do říše bájí. Svobodní občané athenští nešťtíli se tělesné práce, netěžili jen z práce otroků, nýbrž zabývali se také sami řemesly a byli dokonce i nádeníky. Hůře vedlo se otrokům u Římanů povahově drsnějších, jak o tom svědčí války Římanů s otroky (73—71 př. Kr.), ale i u nich bylo postavení různých druhů otroků různé. Již M. Terentius Varro v I. stol. př. Kr. mluví o nich s vlídností, doporučuje, aby bylo s nimi mírně zacházeno, aby starší byli vzorem mladším a rádcí pánovými. Zprávy o krutém zacházení s otroky od jednotlivců, zejména v době císařské, svědčí o tom, že to byly spíše zvláštnosti, jež stály za zmínku, než pravidelný zjev.

Řekové i Římané užívali otroků hojně v obchodě, bankovníctví i ve službě státní. Jak málo byli ujařmeni u Řeků domácí otroci, toho podává důkaz řecká komedie, předvádějící otroky drzé, kteří se nebojí příliš svých pánů. Básně Horatiovy podávají zase obraz o intimním poměru mezi ním a jeho otroky. Celkem bylo postavení otroků v starém věku asi podobné jako dnes postavení čínských kuli. Pro posouzení hospodářského postavení otroctva a svobodného občanstva jest zajímavé, že na př. v Egyptě, kde za doby Ptolemaiovců bylo otroctví rozšířeno jen ve společnosti řecko-římské, byla bída právě jen mezi obyvatelstvem domorodým, jež zotročeno nebylo. Vlastní prospěch, když ne lidství, nutil totiž pána, aby se svými živými pracovními silami zacházel šetrně. Neboť otroci nebyli zvláště levnou pracovní silou, o mnoho levnější než pracovní síla svobodných dělníků, aspoň ne ve všech dobách stejně, přes to, že až do doby císařství římského (II. stol. po Kr.) byly časté války bohatým zdrojem těchto pracovníků, kteří tam, kde obchod a průmysl měl převahu nad polním hospodářstvím, v mnohém zastupovali v továrnách moderní stroje. Byli totiž jako stálí dělníci méně vydatnou pracovní silou než dělníci přijatí na smlouvu a sami na sebe odkázaní; mimo to v nemoci byl pán povinen o ně pečovat. Tolik obchodního ducha pak měl jistě i tenkrát každý, aby pochopil, že zbavovati se svévolně nešetrností svých dělníků a v náhradu za ně kupovati si nové, bylo by nehospodárné. Za císařství římského, kdy války téměř vymizely, kdy lidstvo žilo v dlouho trvajícím míru, vyschl pramen otroků a na konci starého věku bylo by snad otroctví zaniklo samo sebou, kdyby ho nebyli zase oživilí vítězni kmenové germánské, Frankové a Langobardi. Již císař M. Aurelius učinil první pokus o jeho odstranění, usadiv zajaté Germány v sev. Itálii, místo aby je byl dal pobíti v hrách gladiatorských nebo prodal do otroctví. Celkem možno co do sociálního posta-

vení otroků rozeznávatí dvě veliká období: řecké, lépe řečeno předřímské, kdy postavení otroků nebylo zlé, a římské, kdy se vinou necitelných a ziskuchtivých Římanů jejich situace zhoršila. Asi od polovice II. stol. př. Kr. vedlo se jim zle všude tam, kde Římané vytvořili své panství; proto propukaly vzpoury jejich na všech stranách římského imperia. Vyvrcholilo pak toto odbojné hnutí válkou Spartakovců proti Římu, která ho stála mnoho krve, než se mu podařilo ji vítězně ukončit. Tehdy byli otroci opravdu lacinou pracovní silou, poněvadž jejich římsští spekulanti vrhali na trhy tisíce. Nemůže býti rovněž sporu o tom, že otroci tvořili v starověku jádro lidí zaměstnaných produktivní prací, vytvářejících hodnoty hospodářské. Doba rozkvětu otroctví od stol. VI. př. Kr. do stol. II. po Kr. jest zároveň dobou rozkvětu antického života hospodářského.

Soudí se, že veliké množství otroků v starém věku bylo brzdou ve vývoji techniky, ježto dělníků bylo jako na př. dnes v Číně tolik, že nebylo třeba nahrazovati práci lidskou prací strojovou, jak toho jest potřeba dnes na př. v Americe, kde je nouze o lidské pracovní síly. Ale nezdá se, že by tomu bylo tak. Příčinou toho, že se nevyvinula technika, byl hlavně slabý průmysl. Mylnými ukázaly se totiž theorie některých národních hospodářů, jako Büchera, o třech fázích hospodářského vývoje, zastoupených 1. uzavřeným domácím hospodářstvím v starém věku, 2. městským hospodářstvím, přímou směnou mezi výrobcem a spotřebitelem ve věku středním a 3. výrobou kapitalistickou a národním hospodářstvím v době nové. Ještě mylnější jest učení o třech stadiích vývoje lidské práce, značících stálý pokrok, jež se jeví v starém věku ve formě otroctví, v středním ve formě nevolnictví zřízení feudálního a v nové době ve formě pracovní smlouvy. To jsou směrnice příliš šablonovité a jednostranné. Poměry nebyly nikdy tak jednoduché. Starověk znal všechny tři formy jak

práce, tak výroby. Vedle práce otrocké, která ovšem převládala, byla práce svobodná, ke konci starověku pak, za nedostatku pracovních sil vůbec a otrockých zvláště, vyvinulo se nevolnictví, cosi jako středověký feudalismus. Říše římská zničila svým latifundiálním hospodářstvím svobodný stav selský a její opovrzení k němu přejal jako neblahé dědictví středověk; po té stránce nastal novověk teprve zrušením nevolnictví a osvobozením půdy. Podobně znal starověk všechny tři formy hospodářství: hospodářství domácí, spojené s městským a jeho dělbou práce, směnným obchodem, trhy a odběratelstvem a s hospodářstvím peněžním. Základem hospodářství starověkého jest ovšem půda, převládá hospodářství a výroba domácí; kdo nemá půdy, nemá politické moci a jest v postavení závislém. Proto cílem bojů politických i sociálních jest nabytí půdy a tím zlepšiti domácí výrobu. Sociální otázka v starověku týká se jen lidí svobodných, nezná otázky otrocké, proletářů otroků, nýbrž jen proletáře občany a jest vlastně otázkou agrární. Sociální boje jsou po celý starověk vedeny pod dvěma hesly: zrušení dluhů a rozdělení půdy. Města nemají v starém věku toho významu jako dnes, nejsou středisky průmyslu až na několik, jako Alexandria a Antiochie, což byla města průmyslová v našem slova smyslu. Zámožnosti nepřinášel pohyblivý kapitál, nýbrž půda, která poskytovala čest a práva politická. Poněvadž bylo v domácnostech dosti otroků, vyrobilo se mnoho z potřebných věcí pro domácnost doma. Průmyslně vyráběli jednak řemeslníci, jednak otroci v továrnách, pokud byly zřizovány pro výrobu zboží ve velkém. Bylo však málo takových podniků a byly malé, poněvadž tehdejší spotřeba byla proti naší mnohem menší. Ani římský přepych, jak dokázal Friedländer, nemůže se rovnati modernímu. Obchodovalo se jen omezeným počtem předmětů přepychových, jako byly miletské látky, chijské postele, chalkidské práce kovové, korintské zboží hliněné,

nádobí arretinské a j. Příznivé podnebí krajin kolem moře Středozemního bylo příčinou prostoty v zařízení bytovém, šacení a jídle. Když Řecko a Řím získaly úrodné osady, jako Sicílii, Egypt a krajiny kolem moře Černého, které je zaplavovaly obilím, klesalo polní hospodářství v zemích mateřských, takže nebylo třeba vyráběti hospodářské stroje na umělé zvyšování výnosnosti půdy. Starý svět netrpěl přelidněním jako moderní Evropa. Půdy bylo dost a vyživila všechno obyvatelstvo bez intenzivního hospodaření přes to, že jí mnoho pohltila latifundia pro chov dobytka, zejména bravu pro získání vlny. Většina lidstva žila, jsouc připoutána k místu svého pobytu jednak násilně, jednak dobrovolně. Kdo chtěli cestovati, majíce větší volnost pohybu a dosti prostředků, měli na to také dosti času. Nebylo konkurence a vzájemného předstihování, poněvadž se žilo snáze než dnes. Proto nebylo takového chvatu jako dnes, takže nebyla pocítována potřeba stále rychlejších dopravních prostředků. Tak po celou zimu, kdy odpočívala doprava po moři, neměli staří takřka žádných zpráv o tom, co se děje ve světě. Ale v něm se také mnoho nedálo. Jak jsme naproti tomu nervosní my, nevyjdou-li jeden den noviny! Oč byli staří v té věci šťastnější nás! Moderní boj o život jest nutným následkem přelidňování, způsobeného pokročilejším zdravotnictvím a méně častými válkami, a rozšíření svobody na každého jednotlivce. Hojnost otroků byla sice příčinou, že se počal vyvíjeti průmysl, že se antické hospodářství počalo podobati modernímu, ale z uvedených příčin plně nerozkvetl. Proto také nebylo v starém věku kapitalismu, t. j. hromadění peněz v rukou jednotlivce k účelům podnikatelským. Překážkou jeho vzniku byla též drahá doprava zboží po suchu i po vodě, ježto plavidla byla většinou malá. V tom jest podstatný rozdíl mezi starým a novým věkem. Kapitál se ovšem také hromadil, ale neukládal se do průmyslu. Jeho zdro-

jem byl obchod, spokojující se ostatně malým počtem přepychových předmětů, dále nestydatá lichva (12% jest nejnižší úroková míra) a vykořisťování provincií a porobených nepřátel státu. Po stránce hospodářské nekončí se starý věk zánikem římského císařství, nýbrž zahrnuje v sobě též osvětu národů východních a západních až do vzniku kapitalismu, t. j. do počátku XIX. století. Až do té doby byla v Evropě největší moc právě tak jako v starověku v rukou velkostatkářské šlechty a nebylo průmyslu, který by vyráběl zboží pro světový trh. Na obyčejnou spotřebu stačila průmyslová výroba v městech, omezovaná řemeslnickými cechy. Kapitalismus vznikl v XVIII. století v Anglii neobyčejným rozmachem techniky, zvláště užitím parních strojů. Nastala dělba práce, jež do té doby byla vzácností. V starém věku máme pro ni skrovné doklady ve velikých městech u některých řemesel, na př. u ševců a krejčí; jeden řemeslník na př. jen přikrčuje kůži, jiný z ní vyrábí obuv. V starém věku konkurovali sice také otroci se svobodným stavem, majíce možnost pracovati samostatně, ale přes to nebylo možné vytlačiti svobodného řemeslníka otrokem, jako počal moderní kapitalismus ubíjeti drobného živnostníka, poněvadž podnik mohl si tehdy zařídit každý, když výrobní prostředky byly primitivní a nenákladné a práce otroků v továrnách se nevyplácela, stačíc sotva na úhradu výloh. Moderní kapitalismus a velkopřemysl, hromadící dělnictvo na jedno místo a je vyssávající snižováním mzdy a propouštěním z práce, zplodil nové otroctví, jež by leckdo přes svou osobní svobodu, při níž může mnohem spíše než antický otrok ve svém nevolnictví umříti hladem nebo žítí v bídě, špíně a nemocech, rád vyměnil za otroctví antické, které aspoň zajišťovalo živobytí. Podobně v Americe vyvinulo se otroctví agrární jako kdysi v Karthagině a Římě.

Tajemství antiky, jak praví Salvioli-Bonnet (*Capitalisme dans le monde antique*), jest málo ka-

pitálu, málo bohatství a málo práce. *Simplicitas* a *rusticitas* jsou vlastnostmi nejen života na venkově, nýbrž i v městech. V klassických jazycích není slova, jež by přesně vystihovalo pojem práce, a není právního uzákonění svobodné práce. Ale pohrdal-li starý věk prací tělesnou a pracoval málo, jest to právě tak málo jeho vadou, jako jest zásluhou moderní doby, že si tělesné práce váží a pracuje mnoho. Tehdy nebylo třeba pracovati tolik jako dnes, poněvadž se lehčeji žilo. Evropské lidstvo octlo se za ta staletí v takové situaci, vytvořilo si jednak dobrovolně, jednak byvši k tomu přinuceno vnějšími okolnostmi, takovou civilisaci, že jen v práci jest jeho spása; musí ku předu na té dráze, kterou si určilo svým vývojem, a nemůže zpět, leda za cenu zničení největší části toho, co vytvořilo, a za cenu zdecimování sebe sama. Nelze s bezpečností říci, že ve světě přibývá »dobra« a ubývá »zla« nebo naopak; přibývá nebo ubývá obého stejně. Přírůstek nebo úbytek »dobra« na jedné straně jest vyvážen přírůstkem nebo úbytkem »zla« na straně druhé, takže poměr mezi nimi zůstává stále týž.

Shrneme-li vše ještě jednou, můžeme říci, že se antické poměry hospodářské vyznačují těmito vlastnostmi: jednoduchostí prostředků výrobních, slabým ovládním přírodních sil, omezeným oběhem zboží, pomalým hromaděním jmění, nehledíme-li ovšem k válečnému vykořisťování, jež bylo nejrychlejším a nejpohodlnějším prostředkem obohacování, malým počtem osob, zaměstnaných produktivní prací vzhledem k ostatnímu fyzicky nepracujícímu lidstvu, malým počtem bohatců a množstvím klientů, obchodem omezeným jen na několik předmětů přepychových, bohatstvím vzešlým z obchodní spekulace a nestydaté lichvy; tyto dva poslední činitele zastupují moderní průmysl. Jest v tom mnoho neutěšeného, ale ani naše hospodářské poměry nejsou ve všem šmahem lepší. Jest zajímavé, že někteří moderní theoretikové socialis-

mu (Quessel) hlásají návrat k antickým poměrům v tom, že doporučují, aby se nevyrábělo zboží na světový trh, nýbrž jen pro spotřebu. Zdá se však, že by k tomuto zprimitivisování hospodářského života vedla praxe socialismu stejně, i kdyby jeho teorie usilovala o pravý opak, nehledě ani ke komunismu, který ničí vše, hodnoty hospodářské i lidí. Přiblíží-li se však lidstvo v jedné věci k antickým poměrům, ať již vědomě či proti své vůli, nevyhne se tomu, aby se jim nepřiblížilo i v jiném. A to nebudou jen světlé stránky.

Otroctví bylo v starověku pokládáno za zjev tak přirozený, že je schvalovali i mužové toho významu a takového ducha jako Platon a Aristoteles, jenž pokládal otroka za oduševněný majetek (*ψυχὴ ἐμψυχον*) a hledal důvody pro oprávněnost otroctví. Ale již v V. století př. Kr. ozývaly se proti tomu hlasy sofistů, otroctví odsuzujících a hlásajících rovnost všech lidí (na př. rhetor Antisthenes a sofista Alkidamas). Na konci starého věku činí totéž stoicismus. Ale všechny tyto a podobné hlasy — a ideu lidskosti můžeme stopovati po celý starověk — jsou hlasy volajících na poušti. Nesmíme však zapomínati, že i křesťanství přes odpor prvních křesťanů proti otroctví na konec je uznalo, bráníc jen křesťanům zotročovatí křesťany, jako nebylo dovoleno Řekům zotročovatí Řeky. V středním věku byli dokonce otroci církevní a klášterní a prodej svobodných lidí do otroctví byl církevním trestem. Augustinus uznává do jisté míry oprávněnost otroctví jako oprávněnost pronásledování kacířů, pokládaje je za trest, seslaný na lidstvo za prvotní hřích, který nevymizí, pokud hřích bude trvati. A to byl jeden z největších lidí katolické církve, hlásající rovnost všech lidí a lásku k bližnímu, i k nepříteli! Ani ještě v XVI. století nebylo pomýšlení na odstranění otroctví. Dominikán Bartoloměj de Las Casas háje slabých Indiánů proti Španělům, kteří je nutili k robotám a zavedli v Americe otrokářství, upozor-

nil španělskou vládu přímo na černochoy jako na silnější. V středním věku přistoupilo k nevolnictví, jiné formě tělesného otroctví antického, ještě otroctví duševní, a to prováděním zásady: cuius regio, eius religio. Ještě osvícený Český bratr Pavel Stránský ze Zap nazývá sedláky »lidem hrubým, k služebnosti odsouzeným«. Není tomu tak dávno, co bylo zrušeno americké otrokářství a roboty v Evropě. Křesťanství a vůbec žádnému náboženství nebylo by se podařilo odstraniti otroctví, kdyby to nebyly učinily pokroky v technice, zejména vynálezy strojů, moderních otroků, konajících za člověka dřívější jeho práci. Ale rozmach techniky zplodil kapitalismus, který vytvořil novou formu otroctví. A tak vidíme, že jen vnější forma se snadno mění, kdežto podstata se zdokonaluje jen velmi pomalu. Každá doba má svůj způsob omezování svobody jednotlivcovy, svou formu otroctví, a bude ji míti i budoucnost. Které hnutí jest způsobilé ji vytvořiti, ukazuje již dnes ruský bolševismus.

Vhodně upozorňuje Th. Birt, že ani dnešní Amerika ještě nedospěla toho stupně snášlivosti jako Řím. Tam nesnesou běloši přítomnosti černochoů ani v divadlech, ani na koncertech, ani v tramwayi, takže tam mají černoši dokonce své vlastní tramwaye. Tak se tam projevuje ještě dnes rasová nenávisť. A v jihoafrických demokraciích jsou vyloučeni černoši z občanských práv podobně jako v demokraciích antických otroci a cizinci. Naproti tomu uvědomme si, že Římané žili v prostředí, které se skládalo z otroků nejrozmanitějších národností a ras. Bylo jich tolik, že, jak praví Seneka, Římané jich ani nerozlišovali sátem, aby otroci nepozorovali své číselné převahy. Mohli bychom se diviti, kdyby k otrokům byli pociťovali instinktivní odpor? A přece nebylo nic takového. Můžeme říci, co by bylo dnes, kdyby místo nynějšího stavu, kdy pán a jeho dělníci jsou příslušníky téhož národa a téže rasy, nastaly poměry starověké? Uvážíme-li to vše, dospějeme k závěru,

že my jsme méně snášliví než staří, poněvadž u nich, zejména v říši římské, jednotlivé rasy a národnosti byly mnohem více promíšeny než u nás. Římské zákonodárství bylo tak snášlivé, že dovoľovalo propuštěncům i přístup k úřadům. Dvůr císařský byl za některých panovníků jimi přímo ovládán. Tak za Claudia stávali se propuštěnci dokonce ministři, jichž úřady byly právě proto zřízeny, aby byly císaři k ruce. Proto není divu, že jich starousedlé obyvatelstvo nenávidělo, když mu překázeli, dělali mu konkurenci, ač byli příslušníky cizích ras a národů jiných. Jest možné, aby v Americe Číňané a Japonci byli postaveni na roveň bělochům a dostali přístup k nejdůležitějším úřadům? A proto nemá naše doba žádného práva stavěti se kdo ví jak vysoko nad věky minulé, zejména po krvavé lázni světové války, kdy se pod heslem ad salutem et maiorem patriae gloriam odstraněním veškeré osobní svobody, vražděním a mučením lidí probudila opět v člověku bestie dlouho v něm dřímající, aby ho vyvedla z klamu, že jest povznesen dokonale a trvale nad ostatní živočichy.

Na konec nebude nezajímavo ukázati ještě na několika příkladech, jak leckteré naše zvyky a obyčej jsou dědictvím antiky. Tak na př. zvyk, nyní v celém civilisovaném světě u mužů zavedený, nositi krátce přistřižené vlasy, má svůj původ v Athenách V. století př. Kr. V dávných dobách byly dlouhé vlasy pokládány za sídlo síly, ba dokonce za sídlo duše. Proto slují Achajové u Homera *σαρκουόωντες* (»s vlasy na hlavě«), proto nosili dlouhé vlasy i staří Germáni, kdežto Suebové nosili krátké. Když však v V. století př. Kr. zvítězila v Athenách demokracie, nosili krátké vlasy všichni, svobodní občané stejně jako otroci a nevolníci, kteří neměli jednak na úpravu dlouhých vlasů kdy, jednak se odlišovali do té doby krátkými vlasy od občanů svobodných. Tento zvyk pronikl z Athen, »antické Paříže« ve věcech módy, k Římanům, jak

vidíme na bustách jejich předních mužů a císařů. Germáni však nepřijali tohoto antického zvyku. Dlouhé vlasy byly v takové oblibě, že se na konec za Bedřicha Vel. nosily coby a kdo neměl vlastních dlouhých vlasů, nosil vlásenku. Kněžím a mnichům bylo dovoleno vyholiti si jen malé kolečko na hlavě, ač církve přejala pro mnichy starý egyptský asketický zvyk, holiti si celou hlavu. Že se nyní v Evropě a podle ní v celém civilisovaném světě zase ujal obyčej, krátce se stříhati, o to má zásluhu revoluce francouzská. Francouzi, zřídivše si r. 1792 podle vzoru římského republiku, vzali si i v této věci za vzor Římany a počali nositi vlasy krátce přistřižené.

Zejména u národů románských shledáváme se s odkazy antiky ve všedním životě. Italové a Francouzi malují dosud po způsobu antickém před volbami volební nápisy na chodnících, hlásající: votate per N. N., votez tous pour N. N., podobně jako se zachovaly v Pompejích nápisy, doporučující kandidáty k volbám slovy: oro vos, facite (= volte), oro vos, coloni, virum bonum. I u nás počíná se nyní ujímati tento zvyk, kdežto většinou ještě převládá lepení plakátů na rozích po způsobu německém.

Říkají-li dosud Francouzi číšníkům *garçons* (chlapci) a dnešní Řekové *paidi* (*paidia* = rovněž »chlapci«), jest to přežitek z antiky, kdy se užívalo k obsluze v hostincích právě tak jako v domácnostech k lehčím pracím hochů (*pueri*); u Řeků značí *pais* i dospělého otroka. Pšeničný chléb, oblíbený u národů románských, zvláště ve Francii, znali již staří Římané; pekli z nejjemnější pšeničné mouky, zvané *simila*, pečivo, které nazývali také tak. Z tohoto názvu pak vzniklo něm. *Semmel* a z toho zase česká žemle. S názvem byl přejat ovšem i výrobek, třeba jest jeho tvar nyní jiný. Rovněž jest dědictvím po Římanech obliba dvoukolových kar v Italii a Francii. Prostí Italové krátí si s podivuhodnou náruživostí dlouhou chvíli dosud oblíbenou antickou hrou prsty,

zvanou řecky daktylón epalaxis, lat. micare, it. faralla mora. Zahrádky (viridaria) v římských domech staly se ve středním věku vzorem pro klášterní zahrady, kol dokola vroubené ambity s krásnými arkádami a dýšící kouzlem intimnosti a idyllického klidu: Že vinná réva ve Francii a sev. Evropě s této strany Alp, v Německu na Rýně a Moselé, v Rakousích, u nás a jinde, jest odkazem římským, a to císaře Proba (III. stol. po Kr.), za něhož ji římské legie přenesly z Itálie, kde byla domovem, do těchto končin, jí původně neznámých, dosvědčuje název jejího produktu v jazycích evropských, vzniklý z lat. vinum (vino, vin, wine, Wein, víno, Winzer = vinitor, vinař atd.).

§ 7. **Umění slovesné.** Krásné písemnictví. Jedním z nejsamostatnějších plodů řecké kultury jest literatura. Národové východní měli také svou literaturu, ale byly v ní zastoupeny převážnou většinou obory vědecké, důležité pro praktický život, jako náboženství, kosmografie, geografie, astronomie, astrologie, lékařství a hudba, ač ovšem nechyběla, na př. u Egyptanů, ani belletrie, zejména bajka, legenda, román i básně; v knihovně Ašurbanapalově pak jsou zastoupeny vedle většiny děl vědeckých též hymny a skladby epické. Ale tato literatura jest výkonem anonymní kasty kněžské a má většinou za účel oslavovati panovníka. Naproti tomu řecké písemnictví má ráz individualistický, každý jeho výtvar nese pečeť svého tvůrce; nestojí v ničích službách, nemá jiných cílů než ryze umělecké. Od moderního písemnictví pak liší se tím, že jest jednotné pro všechny, kdo se dovedou povznést k jeho umělecké výši; ač není bez zabarvení náboženského, přece jest laické, světské. Jediněný jest dále jeho přirozený a jednoduchý vývoj. Řecká literatura jest jediná ze všech literatur evropských, která opravdu vyrostla z přirozeného prostředí, a to tak, že se každý nový druh literární vyvíjel organicky z předešlého. Vypěstovala téměř všechny literární typy nebo vytvořila aspoň jejich

zárodky a všechny ostatní literatury evropské všech věků, počínaje římskou, dále pěstují přejaté dědictví za složitějších již podmínek vývojevých. Typy evropského písemnictví vyrostly jen jednou, a to na půdě řecké.

V nejstarších dobách, pokud písmo nebylo ještě známo, musil člověk šířiti vše, čeho potřeboval k vědění, jako činy bohů a předků, věštby, zákony, návody k životu a ku práci, jen ústním podáním, ježto mohl spoléhati jen na paměť. Jí byl podporou verš, jeho metrická forma a nápěv. Proto vzniká zcela přirozeně poesie dříve než prósa, a to poesie určená ne ke čtení jako dnes, nýbrž k recitaci s průvodem hudebního nástroje. Tak vzniká epos, báseň výpravná, jako nejstarší odvětví literární, a to dvojího druhu podle obsahu: epos herojské a didaktické. Rozvojem hudby vzniká stále větší rozmanitost meter, k hexametu pojí se pentametr a tak vzniká elegie různých odstínů, politická, vojenská, satirická, erotická, parainetická, dále epigram a velmi bohatá lyrika, jednak sborová rázu náboženského, jednak individualistická, melická. Korunou, vyvrcholením tohoto vývoje jest drama, spojení lyriky a partií epických, jež jest zároveň operou. Drama jest zase vážné, tragedie, a žertovné, komedie.

S všeobecným rozšířením písma vzniká prósa, a to historická a filosofická, jež zatlačuje epos. Poesie slouží od té doby jen k vyjadřování citových stavů duševních, jak jest přiměřeno jejímu rytmu a metru; próse jest přenechán prvek rozumový. S rozvojem života politického vytváří se nový druh prósy, řečnictví na sněmích a soudech. Poněvadž se tento druh prósy podobá svou citovostí poesii, má naň tato vliv, takže se v něm uplatňuje eurytmie, jež pak proniká i do ostatních odvětví literatury prosaické. Nezáleží jen na myšlenkách nebo na obratném uspořádání jich, nýbrž jde též o libozvučné podání jich, projevuje se též mocně smysl pro formální dokonalost a krásu. Tato prósa

ohrožuje poesii. Že však poesie přece nezanikla, toho příčinou byla ztráta politické svobody, jež vzbudila v Řecích lásku k minulosti. Proto jest doba alexandrijská dobou ožiti poesie, dobou romantismu, návratu k minulosti. Pěstují se horlivě všechny její dosavadní typy, při čemž básníci vynikají nejen plodností, nýbrž i všestranností proti, abychom tak řekli, odbornictví doby klassické, kdy jednotliví básníci zkoušeli své síly jen v jednom oboru. Doba alexandrijská připojuje k dosavadním útvarům poetickým některé útvary nové, jako idyllu. Naposled pak vzniká v době hellenistické typ prósy dnes nejběžnější, román a novella.

Mezi literaturou doby klassické a hellenistické jest podstatný rozdíl. Literatura klassická, prósy nevyjímaje, až na filosofickou, není totiž jako alexandrijská a podle ní z největší části již římská a všechny literatury další literaturou knižní, určenou pro večerní čtení doma v ústraní po celodenním zaměstnání, nýbrž jest určena pro vnímání sluchem na veřejnosti za dne ve velikém shromáždění, jest součástí veřejného života, působí hromadně na celek, nikoli jen na jednotlivce; není přepychem, jehož si mohou dopřát jen zámožní, nýbrž výchovným prostředkem pro celou obec, zúšlechťujíc rozum i srdce všech občanů, kteří jí mohou býti volně účastni. Epos jest určeno k recitaci, písně ke zpěvu, lyrika sborová k slavnostem náboženským, rovněž tak drama, jež jest součástí bohoslužby Dionysovy, díla dějepisná k recitaci o slavnostních shromážděních a řeči ku přednesu na sněmu nebo před soudem. Kdežto literatura klassická má po té stránce ráz demokratický, jest literatura hellenistická rázu aristokratického.

V III. století př. Kr. přejímají řeckou poesii Římané, a to ta její odvětví, kterých právě potřebují pro své účely, takže se u nich na př. objevuje nejdříve drama, které u Řeků vzniklo jako vrchol básnického tvoření nejpozději; přesazují

květinu, jež vyrostla pod sluncem řeckým ve volné přírodě, ve styku s národním životem, do půdy cizí a pěstují ji jako květinu skleníkovou, z poesie života, stvořené básnickými genii, dělají poesii atelierovou, pěstovanou lidmi básnického nadání v uzavřených studovnách. Proto sahají zprvu k současné literatuře hellenistické jako ke zboží tehdy módnímu a jdou tak daleko, že napodobují i všestrannost řeckých básníků alexandrijských; ale kdežto u těchto byla následkem organického vývoje, jest u Římanů buď projevem tvůrčí radosti nebo strojenosti. Ale bylo by mylné pokládati římskou literaturu za pouhé napodobení řecké. Později, když přetvořili literární formy jednotlivých odvětví, které se v této nové úpravě staly směrodatnými pro doby další, společným majetkem národů evropských, Římané stavějí se po bok Řekům, soutěží s nimi, tvoří samostatně, majíce v Řecích doby klassické své vzory stejně jako Řekové pozdější. Vytvářejí dokonce nové typy, Řekům neznámé, satiru a subjektivně erotickou elegii. V pozdějším stadiu literatura řecká a římská jsou dvě mohutné větve, vyrůstající z téhož kmene. Řecká literatura I. století př. Kr. a doby pozdější nemůže se vykazati takovými zjevy, jako jsou u Římanů básníci Lucretius, Catullus, Vergilius, Horatius, Propertius a prosaikové Cicero, Sallustius, Petronius a Tacitus.

Antické literatury liší se od moderních podstatně ve dvou věcech. Jest to předně záliba v mytologii. V poesii hraje mythos hlavní úlohu, jest nevyčerpatelným zdrojem námětů všem básníkům, ani komických nevyjímaje, ač ovšem tyto čerpají většinou látku ze života; v próse pak jest aspoň aparát, sloužícím k objasňování myšlenek. Bohatství mythů zachycujících život jest tak veliké, že jest opravdu s to, aby nahradilo básníkům pravý život, který ostatně svou všedností ani se nehodí pro krásné písemnictví, jež neztratí dlouho spojitosti s náboženskými úkony, má povznést člověka

z prachu všednosti. Předchůdci odevzdávají následovníkům touž látku, aby ji zpracovali s jiných hledisek; není touhy po originalnosti myšlenkové, na níž klade důraz moderní člověk, touhy podati něco z brusu nového, nýbrž jeví se snaha podati totéž lépe, než to učinil předchůdce, dosíci formální virtuosity v určitém odvětví. Isokrates vyjádřil to zcela jasně slovy, že nezasluhuje obdivu ten, kdo dělá něco první, nýbrž ten, kdo to dělá lépe než jeho předchůdce, třeba není originální, nýbrž jeví se pouhým napodobitelem. Tento nedostatek touhy po původnosti souhlasí u Řeků se snahou dosáhnouti v každém oboru práce ducha lidského nejvyššího stupně přirozené dokonalosti (fysis), vytvořiti typ.¹⁴ Právě toto zdůrazňování formy proti látce, krásy a působení na duši proti pravdě a působení na rozum, prostředků, vedoucích k cíli, proti cíli samému svádí antického spisovatele k opakování námětů již zpracovaných. Aby se mohl posluchač nebo divák oddati plně požitku z umělecké formy literárního díla, nesmí se jeho pozornost rozptylovati novotou děje, jež by byl nucen sledovati. Proto neusiluje antický spisovatel o děj napínavý, nýbrž volí právě naopak děj známý.

Na národy západoevropské nepůsobila ovšem řecká literatura přímo, nýbrž prostřednictvím literatury římské, jež byla z veliké části chladnou kopií bez vnitřního záru bezprostředně působícího řeckého originálu. Na prospěch šíření se literatury římské jest jazyková jednotnost všech jejích památek. Kdežto literatura řecká má tolik různých spisovných nářečí, kolik odvětví, jest spisovným jazykem literatury římské latina mluvená v Římě, jenž uplatňuje svou sílu nejen politicky, nýbrž i na poli literárním. Ač se účastní literárního tvoření všichni Italikové a později i provincie, Hispanie, Gallie a Afriky, které nabývají na konec převahy nad Římem a Itálií, přece zůstává stále literaturou římskou, nemění se v latinskou. Formalismus a rhetorismus, který ovládal i řeckou literaturu od dob

Isokratových, kdy zvítězil nad ideologismem Platonovým, rozbujel se v literatuře římské měrou ještě větší. Celý střední věk a nový až do novohumanismu pil z pramene zkaleného. Na národy románské působila i potom pro jazykovou příbuznost literatura římská, kdežto ideové vlivy hellenismu zůstaly omezeny na Angličany a hlavně na Němce. A tak símě Isokratovo nese ovoce stále, římská literatura vypěstovala u Italů a Francouzů zálibu v rhetorismu a v uhlazené dikci a vůbec smysl pro formální krásno, který však, zejména u Francouzů, není nijak na úkor myšlenkové jasnosti a prostoty, cizí Němcům přes jejich přilnutí k hellenismu.

Vývoj řecké literatury dává nám zároveň odpověď, proč se ještě dnes užívá v jedněch odvětvích prósy, v druhých verše a proč zase v různých druzích poesie různých rozměrů metrických. Jeť každý literární druh jednotou formy i obsahu, nedělitelným celkem, jehož části se navzájem podmiňují.

Všechny literární typy vytvořené antikou přejal střední věk, některé z nich zjednodušil, jako odvětví lyrická, u Řeků velmi rozmanitá, některé zase rozmnožil, jako odvětví epická, ale zásadně nepřipojil nic nového. Epiku poznali národové evropští z Vergilia. Napodobuje jej staré německé epos o Nibelunzích, francouzské Chansons de geste čerpají z Vergilia a Stacia jako zase provenčalská lyrika čerpá z Ovidia; ale pod nepřímým vlivem Vergiliovým co do epické stavby jest též Heliand, poněvadž jeho latinské křesťanské předlohy jsou závislé na Vergiliovi, k němuž se přimkly, pokládajíce jej za básníka křesťanského nebo aspoň za proroka Messiášova. Vliv Vergiliův na skladatele slavných epejí středověkých, Danta, L. Ariosta, Torquata Tassa a Camoense, jest příliš dobře znám. Řým Otfriedův jest rovněž původu latinského. Vniká do světské poesie středověké od IX. století z latinské písně církevní, do níž se dostal spolu s pří-

zvuchnou prosodií z umělé prósy eurytmické, která se vyznačovala stejnoměrnými periodami, zakončenými rýmem, antické poesii neznámým. Tak vznikla pozdní klassická poesie, jež se uchovala po celý střední věk až do humanismu (Alexandreis a středověké písně náboženské i světské). S ním ožila opět časoměrná poesie, nejprve v Itálii koncem XV. století, v polovici XVI. století pak přešla do Francie, Anglie, Německa, Španělska, Uher, Švédska, Norska, k nám, na Rus, k Srbům, Chorvatům, Polákům, zkrátka ke všem národům evropským. Z tohoto jařma časomíry, nezávadné v staré řečtině s přízvukem převahou hudebním, nevhodné však v latině a v moderních řečech evropských s přízvukem důrazovým, bylo se pak ještě v XIX. století vyprošťovati literaturám evropským, a to ne bez urputných bojů (na př. boj časomíry s přízvukem u nás). Na druhé straně však byla uvedením antických meter do literatury od dob humanismu obohacena chudá a neumělá metrika domácí, jejíž národní formy veršové, jako na př. alliteraci, zatlačil již dříve rým. Bezúspěšné byly pokusy, nahraditi tyto formy antické poesie formami indickými nebo arabskými. Renaissanční poetika opírá se o poetiku Aristotelovu, dosud směrodatnou, a o Horatiův list k Pisonům de arte poetica; tak jsou Řekové též tvůrci nauky o umění básnickém, poetiky. Vzniká podiv pro veliké muže minulosti a touha, zaznamenati rovněž vlastní činy paměti potomstva. Tak oba humanističtí císařové, Karel IV a Maximilian, píší své životopisy. Řecká komedie, ovšem v latinských zpracováních Plautových a Terentiových, působí na dramatickou tvorbu v zemích románských. Ve Francii i v Anglii vzniká rovněž jako u Řeků drama až po eposu a lyrice. Také lidový mimus, předvádějící typické postavy a komické výjevy z všedního života, působí na tehdejší nižší dramatickou tvorbu, na commedia dell' arte, a jeho vliv nezaniká ani později, jest patrný na shakespeareovských šašcích, kašpárkovém divadle a v nej-

novější době i na vídeňské frašce a operetě. A jako má antika zásluhu o rozkvět poesie dramatické ve středním věku, tak jediné z ní pochopíme na druhé straně dva předsudky, udržující se dlouho do nové doby: odpor církve proti divadlu z nenávisi otců církevních proti němu, zejména proti mimu, a opovržené sociální postavení herců jakožto následek jejich postavení u Římanů (u Řeků tomu bylo jinak). Z vlivu poitalštěné antiky vymanila se Francie klassicismem, který dostoupil v literatuře vrcholu za Ludvíka XIV, »francouzského Augusta«. Boileau, jehož Art poétique již svým názvem se hlásí k Horatiovu listu de arte poetica, uvádí k francouzskému dvoru Horatia, Plautus a Terentius působí stále ještě jako zástupci komedie na Molièra, rhetorické tragedie Senekovy jsou vzorem Racinovi a Corneillovi, jenž ve svých dramaturgických statích přízpůsobuje Aristotela požadavkům francouzského jeviště. Klassická tragedie francouzská rozumí požadavku Aristotelovu, připouštěti na scénu jen bytosti dokonalejší, než jsme my, čímž mnil Aristoteles bohy a heroy, stavovskyy a proto uvádí na scénu jen osoby stavu šlechtického, knížata, vojevůdce a pod. Pastýřská poesie vyrůstá zase z Theokrita a Vergilia.

Proti tomuto směru vznikl v Německu za Lessinga a Herdera odpor. Němci seznamovali se s antikou zprvu prostřednictvím italským, později francouzským, od této doby však přímo. U nich a u Angličanů působila řecká literatura více než u Francouzů. V Anglii oceněn byl význam Homerův a Pindarův již dříve, ač v poesii dramatické působí na Shakespeara Seneka a Plautus stále ještě více než dramatikové řečtí. Sloučení tragického prvku s komickým v jeho dramatech upomíná na podobnou vlastnost dramát Menandrových, v nichž rovněž osoby nižšího stavu jsou nositeli komiky. Němci přimkli se sice později k řecké literatuře než Angličané, ale za to tím těsněji. Platon zatlačil Cicerona, Sofokles a Euripides nastoupili na

místo Senekovo. Na Goetha, stojícího nejbližší duchu klassického hellenismu a upomínajícího svým šťastným životem na řeckého tragika Sofoklea, působí dokonce Sokrates svým daimoniem. Novohumanismus obrozuje německé literární tvoření národně. Řecké umění dramatické působí až dosud přes celé XIX. století na Němce, od Kleista a Grillparzera po Hofmannsthal, Werfela a Hasenclevera; německé dramatiky stále vábí postavy řecké tragédie jako pravzory lidství. Řecká tragédie, zejména Euripidova, působí též na klassickou operu, tak na Glucka, tvůrce Alkestidy, obou Ifigenií a Heleny, a na Straussovou Elektru nejen co do látky, prologu a vnějších forem, nýbrž i co do tendence.

§ 8. Dějepisectví. K umění slovesnému třeba počítati u Řeků a Římanů též dějepisectví. To nebylo jim vědou jako dnes, nýbrž uměním, sloužícím životu, vychovávajícím poukazováním na vzory v minulosti jednotlivce, zejména státníky, k životu ethickému a politickému. Užitečnost a pobavení jsou hlavním jeho cílem. I pravda, kterou hlásá antická historiografická theorie jako důležitého činitele v díle dějepisném, stojí ve službách tohoto cíle. Proč nedospěli staří až na několik málo výjimek k pojímání dějepisectví jako vědy? Vadil jim v tom jednak smysl pro formální stránku každého díla literárního, jemuž se musilo podříditi vše, i obsah, a který otevřel v historii rhetorismu brány do kořán, jednak těžká přístupnost k pramenům, jichž studiem bylo by lze se dobrati jádra věci a učiniti si vlastní úsudek o dějinné skutečnosti, jednak touha překonati předchůdce ne samostatností úsudku a originálním pojetím látky, nýbrž umělečtějším zpracováním téže látky. A přece úsilí o historickou pravdu jest podstatným znakem, jímž se liší řecké a římské dějepisectví od dějepisectví národů orientálních, počínaje již Hekataiem a Herodotem, kteří se ptají po příčinách událostí, *οἱ ἦν αἰτίας* (pro

jakou příčinu) co se stalo. U národů orientálních byla cílem historie oslava vládařů, jejich vítězství a staveb. Bylo vykládáno jen o světlých stránkách jejich vlády. Dějepisec židovský vidí zase v osudech svého národa bohem vyvoleného buď odměnu nebo trest podle toho, jak se drží svých zákonů; má tedy u Židů historie význam národně výchovný. Ale Herodotos staví se nad národnost, chce zachovati paměti činy Řeků i barbarů; zajímá ho vše pamětihodné, ať se týká kteréhokoli národa. Římané stáli dlouho na úzkoprsém stanovisku dějin národních a neměli smyslu pro všeobecné, světové dějiny — ovšem v antickém slova smyslu — jak je psali u Řeků po Herodotovi Eforos a Polybios. Teprve za Augusta píše všeobecné dějiny Pompeius Trogus jako první z Římanů, vlastně sám Neříman. Jedinými zástupci vědeckého dějepisu jsou Thukydidés a Polybios. Oba pokládají historickou pravdu za hlavní cíl díla dějepisného a píší pragmaticky, rozlišujíce pravé příčiny od vnějších podnětů. Také jiní dějepisci antičtí, můžeme říci, že téměř všichni, stanoví pravdu za požadavek dějepisného díla, ale je to více méně jen šedá theorie. Tak Cicero hlásá o historii: ne quid falsi dicere audeat, ne quid veri reticeat, ale tomu odporují jiné požadavky, které ukládá dějepisci v praxi. Rovněž Tacitus chce psáti sine ira et studio, ale jeho prakse pokulhává za teorií pro nedokonalost vědeckých method. Celkem možno rozeznávati dva hlavní směry v antickém dějepisectví. Vznikši z epiky, mělo zprvu u Hekataia, Herodota a Ktesia ráz poetický, epický. Thukydidés se svými následovníky a pokračovateli zastupuje proti tomuto směru ionskému směr attický rázu politicko-rhetorického. Od dob Isokratových zmocňuje se dějepisectví živel rhetorický (Theopompos). V době po Aristotelovi vzniká směr dramatický, který volí a vypravuje události tak, aby působily na cit čtenářů jako tragédie (Duris a Fylarchos). A tyto dva směry ovládají od těch dob celé antické dějepisec-

tví. Z římských historiků holduje směru rhetorickému na př. Livius a Dionysios Halikarnasský, směru dramatickému Sallustius a Tacitus.

Jako antičtí dějepisci vytvořili všechny různé druhy literatury historické, díla rázu kronikářského, monografie, memoiry, dějiny všeobecné a životopis, který však za dílo historické pokládán nebyl, tak byli též tvůrci metody práce historické. Kládli důraz na praktické vědomosti, zvláště v politice a válečnictví — antické dějepisectví vůbec se zabývá skoro výhradně dějinami politickými, válkami a politikou zahraniční, méně si vsímajíc politiky vnitřní a téměř vůbec nic dějin kulturních — konali daleké cesty, vyptávali se svědků a pátrali po úředních zápisech. Hlavně však pěstovali již od dob Hekataiových racionalistickou kritiku svých předchůdců, z nichž si vybrali jednoho nebo několik málo za hlavní předlohu podle toho, jak se jim zdál hodnověrným. Tuto metodu přejal střední věk a podržel ji dlouho do nové doby, zvláště pokud se týče zacházení s předlohami. Díla antických dějepisců stala se ve všem vzorem dějepisců středověkých: v uspořádání látky, popisech, vkládání řeči, exkursech zeměpisných a národopisných, všeobecných úvahách, dokonce v jednotlivých výrazech, obrazech, přirovnáních a pod. Tak Einhard píše nejlepší středověký životopis, Vita Caroli, podle Suetonia životopisu císaře Augusta, Otto Frisinský (ve XII. stol.) dovolává se ve svých Gesta Friderici pro své digresse rázu filosofického příkladu římských spisovatelů, Vilém Tyrský dovolává se Livia pro to, že píše o neštěstí vlasti, Rudolf ze St. Trousa pokládá po způsobu Tacitově za povinnost dějepiscovu neodchylovati se od pravdy ani z lásky ani z nenávisti. Byl-li již starověký životopis chvalořečí, jest jí středověký ještě více; podává ideální obraz osob podle antické theorie rhetorické.

Středověké lidstvo křesťanské cvičilo se na antice; ovocem tohoto školení byl criticismus doby

renaissanční, který se již nespokojoval pouhým napodobením antických vzorů, nýbrž jal se s nimi závoditi. Tak Petrarka odděluje ve svém spise »Viri illustres« legendu o Alexandrovi od jeho životopisu. Tato kritika obrací se zprvu proti střednímu věku, později však proti antickému dějepisectví samému. Tak Enea Sylvio Piccolomini odkrývá ve své »Europě« mnohé rozpory ve zprávách a mnoho bajkovitého, Laurentius Valla kritizuje Livia, Beatus Rhenanus Strabona. Vasari ve svých Vite de' piu eccellenti pittori rozděluje látku ve tři epochy stále pokračujícího vývoje, podobně jako staří rozeznávali tři vývojové stupně v dějinách řecké plastiky. Dějepisectví renaissanční počíná si více všimati vedle událostí válečných také státního zřízení. K tomu přispělo hlavně to, že Bruni, zakladatel humanistického dějepisectví, přeložil Aristotelovu Politiku. Také vzniká snaha hledati po způsobu starověkému ideu v dějinách. Jest přirozené, že se v starém věku setkáváme s prvními pokusy o jakousi filosofii dějin u skladatelů dějin všeobecných; ti majíce příležitost pozorovati veliké množství událostí u různých národů, vycitují, že jest mezi nimi vzájemná souvislost, že jest tu cosi, ať již vnějšího či vnitřního, co řídí vývoj národů určitým směrem. Tak Herodotos mluví o závisti bohů a jejich úsilí udržeti ve světě rovnováhu, Pompeius Trogus vidí v dějinách národů stálé střídání světovlády v určitém pořádku časovém i místním a zápas o moc na jedné a o svobodu na druhé straně, Curtius Rufus hledá v zdatnosti a štěstí příčinu úspěchů Alexandrových, Polybios pokládá za příčinu úspěchů národa římského dokonalost jeho ústavy a pod. Macchiavelli jako před tím Polybios a Livius uznává mravní princip státu. Dějepisectví stává se psychologičtějším a tím charakteristika osob vystupuje do popředí. Humanismus vrací dějepisectví zase jeho původnímu úkolu, proti němuž se hřešilo ve středním věku vypravováním o zázracích, a vylučuje z něho vše pohádkovité a zázrač-

né. Době barokní líbil se více než Livius Sallustius a zvláště pathetický Tacitus, jeho umění psychologického rozboru a způsob líčení věcí politických a vojenských. Od dob osvícenských přestává působiti antické dějepisectví přímo, ale význam Herodota jakožto vzoru dějepisu výpravného a Thukydida jakožto vzoru dějepisu pragmatického zůstává neoslaben. Moderní dějepisectví přes mílové kroky, jež učinilo na dráze pokroku po stránce vědecké proti dějepisectví antickému, přece jest bližší tomuto než středověkému, které stojí níže než antické.

§ 9. **Řečnictví.** Řecká kultura byla kulturou slovního výrazu, zvláště v V. a IV. století př. Kr. za rozkvětu řeckého státu městského. Ale rhetorika nevytizela z řeckého života ani po ztrátě řecké samostatnosti, kdy byly podřaty kořeny staré kultury, poněvadž zatím vnikla do něho již příliš hluboko. Římané neměli zprvu příliš sklon k rhetorismu, ač měli pro něj půdu vhodně připravenou zřízením republikánským, za něhož veřejný život pro blaho státu vyplňoval denní čas občana jako za řecké demokracie. Teprve později přejali rhetorismus od Řeků. A nezmizel zase z jejich života, ani když řečnictví bylo v době císařské nuceno uchýliti se z veřejnosti do škol rhetorických a do soudních síní. Pronikl i jejich poesii a stal se vůbec podstatnou složkou vzdělání každého občana. Býti řečníkem znamenalo býti dokonalým člověkem. Abychom rozuměli významu rhetoriky, třeba si uvědomiti, že rhetor zastupoval v starém věku dnešního novináře. Poněvadž nebylo novin, bylo třeba působiti na veřejné mínění živým slovem. V literatuře Řeků i Římanů zaujímají spisy rhetorické důležité místo. Řekové stanovili pro různé druhy řečí průměrný způsob vyjadřování, a to celkem trojí: pro řeči soudní, poradní a slavnostní (epideiktické). Tyto tři druhy řečnictví trvají v podstatě podnes, ačkoli život moderního člověka jest složitější a hledá průměrný způsob vyjádření pokud možno pro každou

novou situaci, v které se ocitá: druh soudní v soudní síni, poradní v parlamentě a v shromážděních politických, epideiktický na kazatelně, po případě též v slavnostních přednáškách.

Ve středním věku řečnictví valně pokleslo, poněvadž feudální řády nedovolovaly plného uplatnění občanských práv a zasahování každého občana do správy státu, ale na zemských sněmích a církevních koncilech bylo dosti místa k uplatnění výmluvnosti. Rhetorika přešla do škol, kde byla vedle gramatiky vyučovacím předmětem mezi sedmi svobodnými uměními (septem artes liberales) a držela se až do nejnovější doby, takže ve Francii zrušili třídu střední školy, zvanou la rhétorique, teprve v osmdesátých letech minulého století. Jako její zbytek žijí dosud na školách progymnasmata v podobě chrií, líčení a přirovnání. Plně mohlo se řečnictví zase rozvinouti až v nové době, počínaje revolucí francouzskou, jež zvrátila staré řády a pomohla k vítězství svobodě občanské. Řečníci a státníci té doby také skutečně hledali poučení a vzorů v antické literatuře. Byl to ovšem tehdy jedině známý Cicero, vzor znamenitý a postačitelý; řecké vzory, zvláště Demosthenes, tehdy ještě byly neznámé. A od té doby za nových řádů politických, za vlády konstitucionalismu v státech evropských, daří se řečnictví stále lépe. Přes to však není dosud řádně doceněno, jako v starém věku bylo zase naopak přeceněno. Je to zvláště v Německu a jeho vlivem i u nás, kdežto lépe jest tomu u národů románských, zejména u Francouzů, kteří mají jemný smysl pro kouzlo živého slova a krásy výrazu a nevidí v tom jen prázdnou hru se slovy a honbu za hluchými frázemi, jichž není třeba tam, kde je dosti myšlenek. Staré heslo Catonovo »rem tene, verba sequentur« právem jim nestačí.

§ 10. **Umění výtvarné. Stavitelství.** Řecké stavitelství vyvinulo se z mykenského, jež napodobovalo egyptský dům, připojujíc samostatně aspoň sloupy, jichž dřívky se úžily charakteristicky dolů

místo nahoru. Kdežto za doby kultury kretské a mykenské středem zájmu stavitelského byly vladářské paláce, nastoupil časem u Řeků v státech městských na místo tohoto patriarchálního světa městský chrám. Ten nebyl shromaždištěm věřících, nýbrž jen svatyní boha a proto byl rozměrů celkem malých. Ať byl stavěn v starší době ze dřeva nebo později z kamene, vždy byl pokryt na povrchu vrstvou štukovou nebo deskami terrakottovými, potaženými omítkou. Pod krásně modrým nebem řeckým v kraji zalitým oslnujícím jasem slunečním byl jistě vyvinutý smysl pro kolorit, pro barevné kontrasty a proto řecké chrámy, i když byly později stavěny z mramoru, nebyly bílé, nýbrž byly v horní své části (hlavice, vlys, stropy, půda štítu [tympána]) silně polychromovány, aby bělost mramoru neoslňovala oči diváků. Řecký chrám jest původu jednotného, jest to jediný sloh o třech obměnách, ať jeho sloupy a detaily jsou rázu dorského, ionského nebo korinthského. Vitruviovo rozdělení ve tři slohy týká se jen sloupů, nikoliv celých chrámů. Často byly oba prvky na téže budově a prvky tak zvané dorské i na stavbách území ionského. Vlastním slohem Řecka, Sicilie a již. Itálie byl později sloh dorský, slohem Malé Asie byl sloh ionský a Říma korinthský. Sloh ionský, mající v sobě více jasu a temperamentu než střízlivý, přísný a těžkopádný sloh dorský, vznikl později než tento, a to pod vlivem prvků orientálních. Snad i dvojitý věnec sloupů a v průčelí několik řad sloupů jest původu orientálního. Sloh korinthský, uvedený do architektury Iktinem, není vlastně zvláštním slohem, ježto korinthskou jest jen hlavice, kdežto dřík a patka jsou ionské, rovněž tak i kladí, jež jen výjimečně jsou dorské. Později obírá se stavitelství vedle chrámů i jinými budovami světskými, zvláště městským domem. Každé sebe menší řecké město mělo mimo to pro všechno své obyvatelstvo krásné divadlo pod širým nebem s výbornou akustikou, jak se můžeme o ní přesvědčiti i dnes v zachovaných

divadlech antických. Tato divadla jsou nejlepším důkazem toho, jak bylo dramatické umění ve službách všech vrstev obyvatelstva. Stavební technika byla velmi dokonalá. Kvádry jsou přihlazeny a kladeny na sebe tak přesně, že nikde není viděti mezer, takže se zdá, jako by sloupy a celá stavba byly provedeny z jednoho kusu. Úpadek stavitelství nastal v zemích řeckých počátkem II. století př. Kr.

Římané neměli svého zvláštního slohu. Stavitelské umění staroitalské právě tak jako etruské má vzorem umění řecké. Etruské umění čerpalo ještě z archaického umění řeckého, ale vedlo si v jeho užití dosti volně. Do Říma dostalo se již v VI. století př. Kr. na konci doby královské, ale bylo vytlačeno později, v druhé polovici IV. století, architekturou kampanskou. Řecké stavitelství ujímá se v Římě za Sully, a to směr evropský i maloasijský a vedle nich též pergamský. Římská basilika vzniká z řecké stoe archonta krále (*στοα βασιλική*) a má s ní společný účel. Křesťanská basilika má s nimi společný jen název, ale její účel jest již jiný. Konečně se vyvíjejí na počátku doby císařské dva slohy: mohutně působící římsko-dorský, směs prvků dorských, ionských, pergamských i jiných, a krásou vynikající sloh korinthský, spojení korinthského sloupu s pergamským kladím. Neřeckého původu jest v římské architektuře klenutí, jež přejala Římané s kampánskou architekturou. Teprve časem přetvořili tento prvek zprvu praktický v umělecký. Pantheon, thermy v Římě a v Trevíru, basilika Maxentiova, známější pod jménem basiliky Konstantinovy, a chrám Boží moudrosti jsou nejskvělejší jeho ukázkou. Tato poslední jmenovaná stavba, vzniklá za císaře Justiniana v VI. století, a nově objevené trosky měst v dnešních pustinách, v Alžíru, Tunisu a Syrii, vyvracejí dosavadní názor o úpadku kultury pozdní doby císařské. I ta stála kulturně výše než celý střední věk. Teprve za Flaviovců vzniká nové

umění vskutku římské, které se vyvíjí a zdokona-
luje na stavbách palácových, hlavně však na ther-
mách, jichž bylo v Římě mnoho a z nichž zvláště
vynikají Traianovy, Diokletianovy a Karakallový.
Římská architektura očisťuje se stále od prvků
řeckých, což lze nejlépe pozorovati na basilice,
až konečně za doby starokřesťanské dostupuje
vrcholu. Římané ukončili vývoj antického stavitel-
ství časově i věcně; nemohl již jíti dále, poněvadž
všechny možné úkoly byly již rozřešeny. Řekové
přivedli k rozkvětu architekturu článkovou, Ří-
mané zase druhý její základní druh, architekturu
blokovou; obojí pěstovali již dříve národové orien-
tální. Řekové byli idealisty, dávající své umění do
služeb náboženství, Římané naproti tomu byli
praktickými techniky, kteří užívali umění pro po-
třeby společnosti a pro přepych, stavějíce vedle
chrámů též lázně, basiliky, divadla, oblouky, vodo-
vody a císařské paláce.

Na barbarské národy severu na počátku střed-
ního věku nemohlo tak vyspělé umění působiti
hned. Když Řekové přejímali prvky umění egypt-
ského a assyrského, měli tu výhodu, že pro jeho
nevypělost měli dosti příležitosti k samostatnému
tvoření uměleckému. Avšak na počátku středního
věku byli mladí národové postaveni proti umění
zralému a jednotnému, jevícím se v stejné po-
době právě tak v Římě jako někde na Rýně nebo
v africkém Tingadu nebo v poušti syrské v Pal-
myře. Všude byly stejné chrámy, stejné lázně,
stejná náměstí a divadla, nesčíslné množství soch
z mramoru a bronzu, obrazů, stříbrného náčiní,
nástěnných koberců a pod. Že antika pronikla
v umění středověkém, o to mělo zásluhu spojení
státu římského, dále žijícího, a křesťanství s umě-
ním. Důležitý význam tu má Theodorichův náhrobek
v Ravenně, postavený v duchu starého říms-
kého umění. Církev nemohla se ubrániti vlivu an-
tického umění, jako byla nucena se smířiti s řeckou
rhetorikou a filosofií. Karlovská renaissance antiky

za Karla Vel., jenž stav se dědicem římského císař-
ství, chtěl pokračovati nejen v jeho imperiu, nýbrž
i v jeho kultuře, má podle mínění L. Curtia¹⁵ pro
evropskou kulturu větší význam než italská renaissance
XV. století, poněvadž tato byla zajištěna již
od století XIII., kdežto ona byla dílem šťastné ná-
hody, že se oné době dostalo právě Karla Velikého.
Jiný rozdíl mezi oběma jest ten, že renaissance kar-
lovská jest více receptivní, kdežto italská jest pro-
duktivní; obě pak se shodují v tom, že renaissance
karlovská má v sobě ještě mnoho pozdního orien-
talismu, italská zase mnoho západní gotiky. An-
tická tradice žije dále i v době merovingské, jak
jest patrné z palácové kaple Karla Vel., cášského
münsteru. Smysl pro souměrnost a rytmus v roz-
členění prostoru antické architektury přichází opět
k životu v slohu románském; ale ve XII. a XIII.
století objevuje se též mnoho antických formálních
i obsahových motivů a kopie antických reliéfů v de-
tailních ozdobách chrámových. I gotické umění volí
pro detailní ozdobu antické vzory v podání šatu
chrámových figur.

Rozdíl mezi architektonickou stavbou města
antického a středověkého jest velmi frapantní: v an-
tickém městě vládne horizontálnost, vše jest jako-
by stlačeno k zemi, ale za to všude jest přesnost
protínajících se horizontálních přímek, kdežto
v městě středověkém převládá vertikálnost věží,
staveb se štíty a klenutími, vše směřuje do výše,
ale místo pravidelnosti, v které se jednotlivý zjev
podřizuje celku, pozorovati jest malebnou roztrůš-
nost a náhodnou individuálnost.

Studium objeveného díla Vitruvia v XV. sto-
letí vzbudilo zájem o architektonické památky sta-
rověké, jež obohatily tvarové umění této doby, umění
renaissanční. Antických motivů bylo užíváno jed-
nak k drobné výzdobě (Certosa u Pavie), jednak
v celkové stavbě byly napodobeny antické památ-
ky, zvláště jejich sloupy, břevnoví a klenutí. Otcem
renaissanční architektury jest Filippo Brunelleschi

(1577—1446), tvůrce obrovské kupole nad dómem florentským, kterou navrhl po studiu antických památek v Římě. Ta závodí s velikolepou kupolí chrámu svatopetrského od Michelangela. K těmto dvěma umělcům důstojně se řadí slavný Bramante, stavitel chrámu svatopetrského a papežské Cancellerie. Vedle chrámů oblibuje si umění renaissanční zejména stavby palácové s jednoduchým průčelím, ale s mohutným římsovým a okny, která jsou členěna sloupy.

Na německou renaissanci nepůsobila antika přímo; ta jest směsí tradic středověkých a tvarů italských, není v ní mohutnosti a monumentálnosti, nýbrž hledaná ozdobnost. Ve Francii jest renaissance v XVI. století ve službách královského dvora, zvláště Františka I. a Jindřicha II. Tehdy vzniká Louvre (Pierre Lescot). Po uměleckém opojení baroka a rokoka, které vystřídalo klassickou střízlivost renaissance, nastává znova návrat k antice v klassicismu XVIII. století. Ve Francii hlásá se návrat k republikánské prostotě starých Římanů a tak i v umění výtvarném hledají umělci vzorů u Řeků a Římanů, jen je napodobujíce a nedbajíce toho, že se nehodí pouhé napodobení jich bez assimilace antických prvků pro severní podnebí, jiné jeho potřeby a poměry. Bez ducha napodobují umělci do omrzení antické sloupy, triglyfy a kanelury (žlábkování sloupů) a jednotvárnost bije tím více do očí, že se všude skvěje jen úběl mramoru beze všeho kolorování. Stavitelé Percier a Fontaine za první republiky a za prvního císařství Bonapartova jsou hlavními zástupci tohoto směru, jemuž se proto říká též empire. Vše směřuje k oslavě Napoleonově jako kdysi k oslavě císařů římských. Paříž zdobí se jako císařský Řím, který jest umělcům vzorem. Vznikají antické chrámy (Madelaine od Vignona), vítězoslavné oblouky (Arc triomphe de l'Étoile od Chalgrina s plastikou Rudeovou, oblouk na Place du

Carroussel podle oblouku Konstantinova) a sloupy (colonne Vendôme podle sloupu Traianova).

Kdežto ve Francii se udržuje souvislost s antikou, s římskými předky od renaissance přes XVII. století až do století XVIII., působí v Německu antika mocněji až ke konci XVIII. století. Do té doby bylo jeho umění zpola goticky středověké, poněvadž pro politickou rozervanost a umělecký individualismus nedovedli se umělci soustřediti na jednotnou myšlenku. Zásahu o německý klassicismus má Winckelmann, jenž rozněcoval svými spisy o umění nadšení pro antiku. Schinkel zdobí Berlín napodobeninami antiky v podobě musea, divadla a hlavní strážnice; také berlínský parlament jest renaissanční stavbou. Klenze staví v Mnichově propylaje a glyptotheku a Walhallu u Řezna. V Anglii, kde působila renaissance podobně jako jesuitský barok na umění nejméně, poněvadž to bylo »umění papežské«, jest zástupcem klassicismu Wren, jehož hlavní stavbou jest katedrála sv. Pavla v Londýně.

Kdežto francouzská revoluce začíná politicky a klassická literatura německá ke konci XVIII. století duchovně nové období v dějinách evropského lidstva, jest přetržení rokoka klassicismem, který byl jeho nutným následkem, a návrat do starého věku uměleckou ztrátou. Nicméně opakuje se působení antiky v době velmi krátké ještě jednou: v XIX. století vzniká nová renaissance. Garnier staví v renaissančním slohu pařížskou Operu a Poelaert justiční palác v Brusselu. Patří sem též pařížské Trocadéro. Ve Vídni staví G. Semper v renaissančním slohu dvorní hrad, musea a dvorní divadlo, Hansen pak v řeckém slohu parlament. Rokokem byl ukončen umělecký vývoj evropského lidstva od dob stěhování národů až do konce XVIII. století, ovládaný týmiž ideami, ovšem v jiném ovzduší, jako vývoj umění antického. Jako umění římské dospělo ke konečnému bodu, přes který nemohlo již jíti dále, tak učinilo totéž umění evrop-

ské rokokem. Mohl následovati jen návrat k jednoduchosti antiky a hledání nových cest, než se lidstvo vydalo na třetí pout za ideálem krásy.

§ 11. **Sochařství.** V prvním, archaickém období řecké plastiky jeví se působení vzorů egyptských a assyrských v ztrnulosti. Údy jsou sráženy k tělu, ruce volně splývají, oči jsou široce rozevřeny a rty se stereotypně usmívají. Umělec nedovede vyjádřiti pohybu. Teprve u Myrona, jenž jest na přechodu k čistému klasicismu, objevuje se oživení a oduševnění postav. Umění Feidie, zástupce ryzího klasicismu, jest vznešené jako musa Aischylova, Sofokleova nebo Pindarova a idealisující. Umělec nenapodobuje jen přírody, není objektivní, nýbrž podává obraz tak, jak si jej v duchu vytvořil již dříve. V duchu tehdejší doby, provanuté náboženským a mravním cítěním, tvoří velebné ethické postavy bohů s trvalými vlastnostmi duševními, zvláště Dia a Atheny. Škola peloponneská (Polykletos) hledí zase vytvořiti vzor lidského těla, kanon souměrnosti jednotlivých jeho částí, dbá jen zevnějšku, stavby a držení těla, méně již výrazu obličej. Umělec netvoří krásna individuálního, jak se mu jeví na určitém modelu, nýbrž hledí spojit vše krásné, co pozoroval na jednotlivých modelech, v harmonický celek, podati typ abstrahovaného krásna.

V druhém období rozkvětu řecké plastiky vniká do umění smysl pro pathos, vzrušení duševní. Skopas jest hlavním jeho zástupcem. Je to nová vlna, která zasahuje i jiné obory tvorby umělecké, jak o tom svědčí Musa Euripidova, uvádějící pathos do tragedie. Místo vážných a oděných postav bohů starších nastupují krásná, mladá a nahá těla jinošská a ženských božstev, nemajících v sobě nic božského, Herma, Apollona, Erosa, Satyrů, Afrodity. Taková díla plná snivé smyslnosti tvoří Praxiteles. Lysippos místo čtvercových rozměrů soch polykletovských, jaksi stlačených k zemi a upomínajících na těžkopádný sloh dorský, tvoří nový ka-

non pro tělo lidské, jehož krásu vidí v malé hlavě a štíhlosti pružných údů. Pohyb ovládá celé tělo, kdežto před tím jevil se jen na údech, trup však byl nehybný. Po prvé pohybuje se celé tělo u Polykleta, jenž počíná studovati pohyb svých postav na živých modelech a dbá proto požadavku anatomické pravdy, kdežto umělci před ním se uchýlovali k přírodě o pomoc jen v jednotlivostech. Myronův Diskobolos nebyl vytvořen podle živého modelu, nýbrž podle představy umělcovy. Ve stopách Polykletových kráčí ještě po stu letech Lysippos.

V době hellenistické přesunulo se i v plastice těžiště z Řecka na východ. Malá Asie přejímá vůdčí úlohu, škola pergamská, rhodská a alexandrijská nastupují na místo attické a peloponneské. Rovněž zmizela i na tomto poli uměleckého tvoření myšlenková omezenost doby klasiccké, která opakovala skrovný počet námětů tak dlouho, až se z nich staly typy; příkloněním se ke skutečnosti naskytá se umělci množství nových námětů. Řecká plastika stává se teprve nyní realistickou, vzdavši se starých předsudků. Nedbá již abstraktního pojmu krásy, nýbrž tvoří i postavy ohyzdné; vše, co vidí kolem sebe, jest jí vděčným námětem k uměleckému dílu. Technická dovednost, předpokládající pečlivé studium anatomie lidského těla, umožněné tehdy rozmachem lékařské vědy, dostupuje vrcholu. Pathos však upadá v nepřírozenost a theatrální strojenost, jak toho dokladem jest sousoší Laokoontovo, vzor rafinovanosti a atelierové učnosti. Příkladem technické virtuosity i naturalismu jsou Zápasníci ve florentských Uffizziích a ukázkou nejvyšší možnosti v pohybu těla bezvládně k zemi klesajícího jsou skupiny Menelaa s mrtvolou Patroklovou a umírajícího Galla s ženou. Toto umění vyrůstá ze zcela nových předpokladů, které působí na strukturu celého tehdejšího života, celé kultury. Jest nám mnohem bližší než umění klasiccké, zdá se nám moderní, poněvadž rozumíme jeho realismu a naturalismu. Vytváří totiž lidi místo bohů, starce,

stařeny, děti, rybáře, venkovany, pastýře, lovce, podobně jako tehdejší komedie volí látku z všedního života a předvádí na scénu prosté lidi; neštíjí se ani lidí jiné rasy, Gallů, Skythů, Peršanů a negrů. Zkrátka plastika se tehdy odbožštila a posvětštila. Proto není divu, že dospěla na konec k portrétu, zvláště když celá tehdejší doba tolik přála individualismu. Ale přece ani v této době nepřestává býti idealistickou, nepřiklání se nikde k přírodě otrocky, ani v podání zjevů abnormálních, nýbrž užívá jí jen jako prostředku ve službách svého ideálu. V podání roucha, vousů a vlasů vládne stále stilisace, sochy barbarů vystihují zase typ rasy, nikoli individuum. Typičnost nemizí z řecké plastiky po celou dobu jejího vývoje; ona působí, že řecké sochařství není tak rozmanité jako moderní, opakujíc omezený počet themat a tvarů. Proto není též antická plastika tak originální jako moderní, jež se snaží vyjádřiti pokaždé něco nového. Antický umělec skrývá se epicky za svým dílem, neuplatňuje své osobnosti jako umělec moderní, za to však se snaží prohloubiti pojetí. Proto nemá moderní umění klidu, vznešenosti, jednoduchosti a samozřejmosti umění antického. Omezenost a jakási jednotvárnost tohoto nevyplývá z jeho neschopnosti, nýbrž z vlastní jeho vůle, jest úmyslná. Žádné jiné umění ani před ním ani po něm nerozřešilo nejtěžší problémy anatomie a pohybu tak dokonale. A podání roucha jest ještě dnes směrodatné, jest zákonem umělcovým.

Tento přímo zázračný vývoj řecké plastiky má několik příčin. Vliv přírodních krás a podnebí mnoho nepůsobil, poněvadž jiné krajiny orientální měly podobné podnebí a přece se tam nezrodilo umění tak vyspělé. Za to však velké důležitosti jest mocně vyvinutý krasocit, který měl v mladých a krásných tělech atletů, pohybujících se stále před očima umělců v gymnasiích, palaistrách a o závodech, dosti příležitosti k třibení i dosti látky k tvoření. Dále jest to smysl pro přirozenost a skuteč-

nost, snoubící se s idealismem, který jej udržoval v náležitých mezích. Důležité bylo i cenění tradice, které přivedlo Řeky nejen k dokonalosti technické, k mistrnému ovládnání materiálu, ať to byl mramor, či kov, nýbrž i k dokonalému vypěstění určitých typů uměleckých. Teprve na posledním místě stojí hojnost vhodného materiálu v podobě mramoru, který určil řeckému sochaři zákon jeho tvoření jako basalt a granit zákony plastiky egyptské a vápeneč plastiky assyrsko-perské. Tvrditi, že Řekové vynikli ve skulptuře pro hojnost výborného mramoru, jak činí Chalupný, jest naivní zvrácenost, nevědoucí nic o tom, že Řekové byli ještě většími mistry v lití soch z kovu, jež přinesli samští umělci Theodoros a Rhoikos z Egypta, že bronz byl ještě oblíbenějším jejich materiálem než mramor. Z mramoru jsou totiž jen pozdní repliky, které nám představují řeckou skulpturu v náhradu za ztracené originály; z těch mnohé byly právě z bronzu, který se tak výborně hodil pro osmahlá, do bronzova opálená těla atletů. Myron pracoval jen v bronzu, rovněž Lysippos, kovář samouk, jenž byl mistrem v lití z kovu; i Feidias vytvořil nejvíce děl z bronzu, největší pak a nejslavnější jako chryselefantiny ze zlata a slonové kosti. Díla mramorová byla polychromována, jak dokazují nálezy soch na akropoli athenské (stopy polychromie na Praxitelově Hermu). Proto italská musea podávají nám zcela nesprávný obraz řecké plastiky.

Řeckou skulpturu poznali Římané nejprve přímo, prostřednictvím Etrusků a stykem s Řeky jihoitalskými, přímo teprve výboji římských vojevůdců, kteří odváželi tisíce soch z Řecka do Říma, tedy mnohem později než řeckou literaturu. Po zániku řecké samostatnosti stěhují se umělci do Říma, kde v I. století vzniká renaissance klassického umění V. a IV. století; plastika hellenistická zůstává nepovšimnuta. Není to však pravé oživení umění, poněvadž škola novoattická, v níž vznikají repliky a obměny slavných soch starších, zvláště Lysip-

pových, nemá tvůrčích duchů, kteří by dovedli vtisknouti umění svůj ráz, nýbrž jen obratné napodobitele. Vedle této školy udržuje se škola rhodská a alexandrijská, která jest důležitá svým vlivem na pompejské malířství a skulpturu doby Augustovy. Avšak římská renaissance má přece aspoň cenu historickou, poněvadž seznámila Římany s řeckou plastikou a zprostředkovala poznání řeckého umění věkům příštím. Přes to, že u Římanů díla umělecká byla nejslabší stránkou jejich civilisace, přece stáli v starém věku v jejím čele jako dnes Amerika. Má pravdu G. Le Bon, když praví, že umění jest jen jedním prvkem civilisace, a to nikterak beze sporu nejvyšším, a že jednou přijde doba, kdy umění budou počítána k podružným zjevům civilisace. Nezdá se, že se ta doba již blíží, není-li dokonce již zde?

Řecké umění působilo na pozdější věky proto, že nebylo národně výlučné, nýbrž všeobecně lidské. Nejprve pronikly jeho názory a formy s hromadným přestoupením pohanů do umění křesťanského, které jest sice také ještě uměním antickým, ale již úpadkovým. To pozorujeme zcela jasně, srovnáme-li na př. křesťanské sarkofagy musea lateránského se sarkofagy antickými; jejich reliefs napodobují bez života, ztrnule a neobratně reliefs na sarkofazích pohanských. Jen uspořádání jest stejné, forma podobná, ale méně dokonalá, náměty pak ovšem již zcela nové, náboženské. Vane tu již jiný duch. Figurální ozdoba chrámových fasád a portálů obrací se rovněž k antice, jak v celku, tak zvláště v podání zřasení roucha. Tak pro sochy P. Marie berou se za vzor římské postavy ženské v řasnatém rouše nebo postavy z antických sarkofagů. U staveb románských jest vliv antiky jistý; ale jest patrný i na stavbách gotických. Niccolo Pisano v reliefech kazatelny baptisteria v Pise napodobuje postavy Faidřina sarkofagu a vázy novotické.

Na skulpturu doby renaissanční antická pla-

stika příliš nepůsobí. Michelangelo sice praví o sobě, že sbírka antik Cosima a Lorenza de Medici byla jeho jedinou školou, a jeho Spoutaný jinoch v Louvru ukazuje na Polykletova Doryfora jako na vzor, ale jako sochaři nestačí mu ani antika, ani příroda, jeho titánský duch míří výše; jeho David a Mojžíš jsou protestem proti antickému kanonu. Spíše na něho působí antická plastika jako na malíře, jakož vůbec působila mocně na renaissanční malířství, poněvadž pompejské malířství nebylo ještě tehdy známo. Vliv antiky jest patrný též u Petra Vischera a jeho synů. Na Apollona norimberské radnice od Hanse působil Apollon belvederský; na soše apoštola Jana na hrobě Sebaldově v Norimberce od Petra Vischera ml. jest rovněž patrný vliv antický. V Dürerově učení o kráse jest ohlas kanonu Polykletova, jako se jeví ve stavbách Eliáše Hola prostřednictvím Palladiovým vliv Vitruviův.

Kdežto renaissanční plastika měla v antickém umění jen podnět pro svou samostatnou tvorbu, vidí klassicismus v antice absolutní krásno a proto bez ducha napodobuje její výtvoř. Byla to, jak praví F. X. Harlas »studená sprcha po geniálním vzkypění sebevědomí u sochařů XVIII. století po jejich radostné náladě, po vzletu jejich fantazie a po smělosti jejich ruky«. Antonio Canova propaguje antickou plastiku v duchu Winckelmannově. Z jeho následovníků vedle Berniniho, jehož sladké plody jsou rozsety po chrámech, palácích, dvorech a panstvích celé Evropy, Raucha a Schadowa vynikl nejvíce Dán Thorwaldsen, jenž má zásluhu, že znovu odkryl prosté formy a postoje řecké plastiky, že vnikl nejlouběji v ducha řeckého; v jeho reliefech a pomnících není hledanosti Canovovy. nýbrž vynikají rozmanitostí a krásou. Hebe jeho a Canovova jsou nejlepším toho dokladem. Schwanthaler zdobí Mnichov svými výtvoř sochařskými.

I plastika XIX. století hledala poučení v antice. Z klassicismu vyšel francouzský sochař Rude;

Bůh Pan jako učitel ve hře na flétnu od naturalisty Reinholda Begase upomíná na sousoší Pana a Dafnida v Neapoli, jako zase Hildenbrandovu stojícímu aktu v Berlíně byl vzorem »Idolino«, bronzová socha mladého athleta z V. stol. př. Kr., podobně jako naň ukazuje Rodinův »Kovový věk«. Rodin vyšel také z antiky a zápasil s ní po celý život. Doporučoval studium antiky, ale ne pro napodobení, nýbrž proto, že i moderní umělec může se z ní naučit zákonům plastického tvoření, umělecké poctivosti a síle tvarotvorné. Proto též u něho působila antika opravdu obrodně a blahodárně, že mu nebyla normou, nýbrž oplodňující silou, jež dala vzklíčiti jeho samostatnému umění. Max Klinger, »německý Lysippos«, vrací se zase k antické polychromii (Kassandra) a pracuje v barevném mramoru. Jeho polonahý Beethoven, sedící na kovovém trůně s rouchem z onyxu, přehozeným přes kolena, upomíná na obyčej antické plastiky. Nelze nezpomenouti ani Belgičana Constantina Meuniera, ač jeho vztahy k antice jsou velmi nejisté. Vytvořil několik postav, upomínajících na výtvořů antické, ovšem nevědomky, poněvadž jich neznal. Tak jeho horník s palicí na rameni upomíná na hermu Heraklea s kyjem z okruhu polykletovského a postava nosiče připomíná postojem Polykletova Doryfora. Uvádí-li do umění prostého člověka, dělníka, vzpomeneme si při tom sice na umění hellenistické, které předvádí rovněž lovce, rolníky, rybáře a pod., ale rozdíl mezi obojím uměním jest ten, že v antice jest to ohlas idyllismu v literatuře, touhy po přírodě, kdežto u Meuniera je to uznání šlechtictví tělesné práce, jehož antika nezná.

§ 12. **Malířství.** Podle zpráv starých spisovatelů vynikali Řekové v malířství ne-li více, tedy aspoň stejně jako v sochařství. Mý dnes můžeme to oceniti jen nedokonale podle obrazů na vásách a nástěnných maleb pompejských, fresek na vlhké omítce. Ale staří znali též malování vodovými barvami za sucha, rovnající se naší temperě, malbu enkau-

stickou, podobající se našim malbám olejovým a miniaturám, malbu stojanovou na deskách, v době císařské i na plátně, v níž vynikli v V. století př. Kr. Zeuxis a Parrhasios a jež zatlačila malbu freskovou, přivedenou na vrchol Polygnotem. Dokonalosti nebyli by dosáhli bez perspektivy, vynálezu Agatharchova, a bez účinku světla a stínu a stupňování barev, kterým nahradil Apollodoros (v V. století př. Kr.) do jeho doby obvyklé jednu barvou pokryté kresby a v němž vynikal Apelles. V době hellenistické, která byla jinak pokračováním staré doby bez tvůrčích schopností, nabylo významu krajinářství, které v středověkém malířství nehrálo vůbec žádné úlohy, jednak z důvodu náboženského, že země byla prokleta, ježto Ježíš na ní trpěl, jednak z důvodu uměleckého, aby pathos vyobrazovaných postav nebyl ničím rušen. Teprve v XVII. století vznikla opět krajinomalba. Fresková malba ožila opět v době římské, jak vidíme z nálezů v Pompejích, uložených většinou v museu neapolském. Jako sochařství přestěhovalo se i malířství z Řecka do Itálie, zvláště do Říma. Vznikají kopie starých obrazů doby klassické, jichž komposice jest proto znamenitá, ale provedení často jen řemeslné. Avšak z veliké části malíři nejsou jen pouhými napodobiteli, nýbrž tvoří též samostatně, kladouce výjevy mythologické do místní scenerie pompejské. Srovnáme-li tyto malby s uměním středověkým, vidíme ohromný rozdíl. Antické malířství vyznačuje se ušlechtilostí linií, přirozeností, věrným vystižením skutečnosti i větší vynalézavostí v námětech proti pitvornému, nepřirozenému a myšlenkově chudému malířství středověkému, omezenému jen na několik námětů náboženských. O kráse a výspělosti antického malířství můžeme si učiniti představu z nástěnné malby ze Stabii, dnes v museu neapolském, představující dívku, trhající květiny. Elegance a půvab jest tak veliký, že dílo může se měřiti i s nejkrásnějšími výtvořy Raffaelovými. Předchůdci andělů umění

křesťanského jsou na obrazech pompejských okřídlené postavy, nesoucí postavu jinou. Jejich prototypem jest okřídlená Nike. Drobní andálkové umění renaissančního, na př. u Raffaella a Tiziana, pocházejí zase z pohanských mramorových rakví, nikoli ze Starého a Nového zákona.

Křesťanské malířství první doby, jehož hlavní ukázkou podává Ravenna, má své vzory v umění pohanském. Ježíš jest malován jako »dobrý pastýř«, ježto umělcům tanuly asi na myslí sochy Herma s beránkem na rameni (krioforos), nebo jako Apollon, Orfeus a Helios se svatozáří, která byla symbolem boha slunce, jehož kult byl za Juliana v říši římské opět zaveden.

Na renaissanční malířství nemohlo ovšem působiti malířství antické, poněvadž v Pompejích počalo se kopati až r. 1738 a jiných antických výtvorů malířských kromě obrazů na vásách nebylo. Působila tedy na ně antická plastika. Vše, co v malířství starý věk vytvořil, bylo pro příští věky ztraceno; znovu obírají se umělci perspektivou, anatomií a malířskou technikou, zvláště syntesou barev. Antický realismus a naturalismus hlásí se znovu k životu a umění XV. století přestává vzbu- zovati zbožnost, býti citové, jakým bylo až do té doby, a volí si za cíl, zobrazovati tento svět ve vši jeho kráse. Nahé tělo objevuje se opět v umění u Massaccia a Pollajuola a pravým jeho dithyrambem jest Michelangelův Poslední soud v Sixtinské kapli, předstihující díla Lucy Signorelliho, jež byla až do odhalení Posledního soudu r. 1545 nejmohutnější zobrazením nahoty v křesťanském umění. Umění a nahé lidské tělo jest Michelangelovi totéž. Jest »Polykletem cinquecenta«, oslavuje mužství, jako Tizian a mistři skupiny Leonardovy oslavují věčné ženství. Vyšel z antiky, ale jeho umění nemá v sobě nic hellensky radostného, klidného, nýbrž jest titánské, tísnivé a zpurné jako jeho duch. Pravým jeho opakem jest Raffael; v jeho umění jest vše antické, forma i citění, jen etiketa jest kře-

šťanská. Botticelli blouzní o kráse Venuše a Mar- ta, ale nedovede se vymaniti z katolického mysticismu, ze stísněnosti a melancholie, nehodící se k jeho mythologickým tematům. Po marném umrtvování smyslnosti, jak je kázal Savonarola, jenž podlomil životní sílu Botticelliho a Pierra di Cosimo, slaví smyslnost zase triumf v dílech Sodomo- vých, Correggioových a stupňuje se přímo v pervers- nost u Parmeggianina. Cinquecento v Itálii, jak praví Nietzsche, jest přemožením křesťanství v jeho vlastním sídle. V největší blízkosti trůnu papež- ského vyrůstá z hellenské krve polopohanské umění, které hlavy církve křesťanské, »zástupci Boha na zemi«, podporují. Avšak mezi těmito polopo- hany bylo dopřáno jedinému Tizianovi pochopiti ducha řecké plastiky v přirozené důstojnosti, klidu a cudnosti postavy, kdežto ostatní viděli jej nesprávně jen v nahotě a smyslnosti. Malířstvím renaissančním, jak praví R. Muther, jest ukončen vliv formy, vliv sošného na malířství. Od té doby počíná se vývoj od barvy místo od formy a proto teprve tehdy počínají dějiny pravého malířství. Vlivem řecké plastiky jest první vývojové období v malířství ukončeno. Nad ideál krásy v ušlechtilé plnosti a konečně v pádnosti formy a pohybu, v nadlidskosti nebylo již možno jíti dále. Vývoj mu- sil začíti se znovu, ale za zcela jiných předpokladů. Národové románští, odkojení tradicí antické pla- stiky, ustupují do pozadí a dalšího vývoje malíř- ství ujímají se národové, jimž tyto starověké tra- dice byly cizí, Vlámové a Holanďané.

V Německu byl na počátku XVI. století v umění ještě středověk. Ten se teprve tehdy končí a stykem s Itálií nastává renaissance. Jejimi průkop- níky jsou Hans Holbein mladší a Albrecht Dürer, jenž se naučil v Itálii důstojnosti postav, jednodu- chosti formy a lapidárnosti slohu. Klassičnost jeví se na jeho dřevorytinách a mědirytinách mnohem více než na jeho obrazech.

Také Rubens maluje antická témata. V jeho

280 dílech jsou zpracována všechna themata, vyskytující se u Homera, Vergilia, Ovidia, Livia a Plutarcha, ale jeho barokní antika jest hřmotná, nemá klidu antiky renaissanční. Rubensovi zamlouvají se antická themata jen proto, že může malovati kyprá ženská těla, nemající nic z krásy antických těl. Vyrovnal rozpor mezi renaissancí a protireformací tím, že vnesl do umění hellenský sensualismus. Titánský barok, vyznačující se divokým pohybem, maluje pathetické scény antické, upomínající na náboženské výjevy Starého i Nového zákona, jako obětování Ifigeneie (= obětování Isáka), oplakávání smrti Adonidovy (= oplakávání smrti Ježíšovy), Mucia Scaevolu (= sv. Vavřinec), Marsyu (sv. Šebastián) a jiné.

Po něžném, produševnělém rokoku nastoupila francouzská revoluce; Římané stali se ideálem republikánů a byly malovány výjevy z jejich života. Na klassicistické malířství působí však zase více antická plastika pro nedostatek antických vzorů malířských. Holduje mu ve Francii Jacques Louis David, jehož obrazy s thematy z římských dějin vyznačují se spartskou prostotou, Prud'hon, v jehož dílech jest patrné řecké cítění, a Ingres, »opožděný květ klassicismu«, v Anglii pak John Flaxman. V Německu klesá hluboko malířství napodobením řeckého sochařství. Stoupenci Winckelmannovi, jako Rafael Mengs a Kaufmannová, oddávají se klassicistickému malířství z vědeckého obdivu pro antiku jako pouhému výplodu mozku. Carstensem pak, podávajícím místo obrazů kreslené kartony bez koloritu, kleslo německé malířství tak hluboko, že v XIX. století musili malíři zase obnovovati zašlé umění kresliti. Lineární kompozici, kterou se vyznačovaly heroické figurální malby Carstensovy, Genelliho a Corneliusovy, přenesl Koch i do krajinářství. Tak studený klassicismus, napodobující antiku jen vnějšně a nepronikající k její podstatě, byl dlouho brzdou umění, jsa úplně cizí lidu a udržuje se ve formě akademismu, který

se z něho zrodil, na malířských akademiích, takže umění mohlo se zase vyvíjeti jen násilným odpoutáním se od směru, který nechtěl uznati žádného umění, nelpícího otrocky na antice.

Pozorujeme tedy, že z období v kulturním vývoji evropského lidstva jen ta vynikají opravdu vnitřní cenou, která se na cestě za svým ideálem u antiky jen zastavila, aby se jí obrodila a posílila, jako renaissance v užším slova smyslu a novohumanismus, kdežto ona období, která viděla v antickém umění slovesném i výtvarném nedostižný vzor, jehož pouhým formálním napodobením se spokojila, jako humanismus a klassicismus, stojí co do vnitřní hodnoty níže. Řekové také by nebyli vynikli jako umělci, kdyby se byli spokojili napodobením egyptských a babylonských božstev.

Volnost a přirozenost, smysl pro skutečnost, dvě hlavní vlastnosti antického umění, působí v Evropě od XVIII. století, kdy z pod lávy a popelu byly vyhrabány umělecké poklady v Pompejích, zatlačující strojenost, umělkovanost a nepřirozenost baroka a rokoka. Moderní ideál krásy zůstává v podstatě ještě antickým, ač se jej v poslední době snaží povaliti kubismus, futurismus a jak se všechny ty různé »ismy« jmenují. Není to jen proto, že náš vkus jest vypěstěn na vzorech klassických, nýbrž příčina jest mnohem hlubší. Kdo si zachoval zdravý, přirozený vkus, nezmrzačený žádnou vášní ani zvrácenou doktrinou, kdo se dívá na vše kolem sebe zdravými smysly, musí se odvrátiti od všech nejmodernějších směrů, ne-li přímo s odporem, tedy aspoň s útrpným pokrčením ramen, poněvadž jsou nepřirozené a ve skutečnosti jim nic neodpovídá, poněvadž přírodu, nejdokonalejší umělkyni a nejlepší učitelku krásy, przní a zpotvořují. Antické umění však jest krásné a zůstane jím vždycky, poněvadž přírodu neznásilňuje, nýbrž od ní vychází a ji idealisuje. Čím houževnatěji bude lpěti umění na svých zvrácených názorech o originalitě, čím více bude vy-

kupovati novost a myšlenkovou původnost zkreslováním přírody, tím dříve zvítězí opět zdravý smysl a dostaví se touha po čistém, nezkaleném zdroji krásy antického umění a po pravé přírodě, což jest totéž. Vzdali jsme se sice klassické formy nosu, rovného a činícího s čelem jedinou linii, ale jinak co do postavy a proporcí jednotlivých částí lidského těla pokládáme za krásné celkem totéž co Řekové. Jim vytvořily kanon krásy Sikyoňané Polykletos a Lysippos a ten zůstal v platnosti po celý věk starý a přes střední až do naší doby, pohněvadž se evropskému lidstvu v sev. a záp. Evropě dostávalo podnětů k uměleckému tvoření z Itálie. Jak byly blahodárné, jest patrné z toho, srovnáme-li na př. německé umění před Dürerem s uměním jeho, oplodněným cestou do Itálie, a s uměním po něm.

Antické umění podává velmi často těla nahá. Nebylo však tomu tak hned ani u Řeků. První umělecká díla předvádějí postavy oděné, zejména ženské, a ani pokročilejší umění nepodávalo všechny postavy nahé, nýbrž jen mladé a krásné, ať to byli lidé nebo bohové, jako na př. z mužských Apollona a Herma, nikdy však Dia, z ženských Venuši, nikdy však Artemidu, Athenu a Heru. Teprve od r. 720 př. Kr., kdy běžec Orsippos z Megar odložil zástěrku, nejspíše proto, aby mu nepřekážela v běhu, byla nahota závodníkům předepsána. Od té doby zvykli si Řekové viděti nahé cvičence v gymnasiích a palaistrách bez rozdílu pohlaví, ve Spartě i dívky, a proto umělci vytvářeli těla gymnastů a atletů podle skutečnosti úplně nahá. V životě nebylo ovšem ani u Řeků důslednosti v této věci, i u nich byl rozpor mezi teorií a praxí. Staří Římané byli proniknuti studem. Teprve působením umění řeckého, zvláště malířského, rozšířila se i u nich záliba v nahotě. V dnešní době však jest onen rozpor mezi praxí a teorií ještě větší. My totiž trpíme nahotu působením antiky jen v umění, kdežto v životě nikde, ani v tě-

locviku ani v lázních mezi příslušníky téhož pohlaví; výjimku činí národové severští. V tom podléháme, nehledě ovšem k překážkám, způsobeným chladnějším podnebím, vlivu orientalismu, který k nám pronikl spolu s křesťanstvím a rozšířil se působením církve; ta prohlásila nahé tělo za nemravnost a ve své přísnosti jest tak důsledná, že nestrpí nahoty ani v umění, znešvařujíc jejím zakrýváním i díla největších umělců, jako byl Michelangelo. Zvrácený způsob života středověkého a z největší části i moderního člověka, zkaženého civilizací, zmrazil ovšem lidské tělo mužovo i ženino tak, že je lépe, když zůstává zakryto. Aspoň není viděti jeho vady. Nemáme, co bychom stavěli na odív jako Řekové, kteří přirozeným způsobem života udržovali tělo zdravým a krásným. Teprve v poslední době nastává všude v této věci obrat.

Starý věk byl, co se týče umění, i v jiné věci šťastnější než my. Příznivé podnebí dovolovalo Řekům a Římanům, aby vystavovali díla umělecká na veřejnost pod širým nebem nebo tam, kde se scházelo nejvíce lidí, takže se pohledem na ně mohla kochati a svůj umělecký vkus tříbiti skutečně největší část obyvatelstva. U Řeků byla to hlavně gymnasia, u Římanů pak lázně, stavěné za doby císařské v obrovském množství právě pro chudší třídy obyvatelstva; ty byly pravými musei, uměleckými sbírkami, kde bylo možno i nejchudšímu oddati se požitkům aesthetickým. M. Vipsanius Agrippa měl při otevření svých lázní řeč, v níž dokonce vybízel, aby i díla umělecká ze sbírek soukromých byla veřejně vystavována. Byla-li nějaká socha odstraněna s veřejného místa, obecnost neslo to velmi nemile a protestovalo proti tomu. Tak když dal císař Tiberius odnésti sochu Lysippova Apoxyomena do svého paláce, lid jej přinutil, že ji zase postavil na původní místo. Antické umění bylo vskutku demokratické, bylo určeno pro lid, kdežto naše jest aristokratické, jsouc vyhrazeno jen pro omezený počet za-

svěcenců. My ukrýváme umělecká díla do muzeí; místo abychom jimi plnili sněmovny, divadla, koncertní sítě, lázně, sokolovny, školy, nádraží, čítárny, biografy a jiné budovy a místnosti, kde se schází mnoho lidí.

§ 13. **Umělecký průmysl.** Velmi vyvinut byl v starém věku umělecký průmysl. Původně se umění od něho v ničem nelišilo, zejména malířství, a i v dobách rozkvětu umění měla v něm řemeslná práce veliký význam. Mnozí umělci vyšli z řad řemeslníků jako samoukové, na př. Lysippos, a v kovoliectví i při tvorbě z mramoru byla řemeslná technika tak vyspělá, že bez ní byla tato umění vůbec nemožná. Praxiteles nechodil na akademii, ale naučil se ovládati mistrovsky mramor v dílně svého otce.

Největší význam pro moderní umělecký průmysl má antické sklářství, vynalezené ve IV. tisíciletí př. Kr. od Egyptanů. V evropských muzeích, zvláště na západě, ve Francii a na Rýně, kde byla střediska sklářského průmyslu, jest zachováno veliké množství skleněných nádob pro obyčejnou potřebu i nádob přepychových. Nejkrásnějším výtvorem starověkého umění sklářského jest amfora z modrého skla s reliefy z pompejského hrobu. Za stěhování národů byl zničen tento tak vyvinutý průmysl; zachránil se jen ten, který se uchýlil do Benátek, poněvadž toto město zůstalo ušetřeno násilných převratů. Proto později nabylo benátské sklo světové pověsti. Z Benátek se rozšířilo sklářství znovu po Evropě, zejména do Čech, kde rozkvetlo tak, že odtud umělecké výrobky ze skla putují zase zpět do Italie, kde je Benátčané vydávají za svůj výrobek. Některé druhy antického skla podařilo se již napodobiti, některé však jsou dosud nenapodobitelné, výroba jiných zase jest příliš drahá, takže nemohou přijíti na trh. Jsou to zejména vázy s jemným síťovým povlakem, zvané diatreta (nádobý z prolamovaného skla, *διάτρητα*). Rovněž nedovede moderní průmysl dosud vyráběti

murrhinských skleněných váz a kuchyňského nádobí z barevné hlínky, zvané terra sigillata, nahrazující antice do jisté míry náš porcelán, a nezná techniky chryselefantin.

Neobyčejně vyspělé bylo též antické zlatnictví. V Řecku byly známy všechny druhy technického zpracování zlata již ve IV. století př. Kr., jak vidíme z vykopávek v Kerči na Krymu (staré Pantikapaion). Proto v moderním zlatnictví nebyl možný pokrok. Umělecké předměty, jako sošky, šperky, nádobí, byly zhotovovány nejen ze zlata, nýbrž i ze stříbra a bronzu. Ze stříbrných předmětů nebylo zachováno mnoho, co je starší než doba římská, poněvadž se stříbro pod zemí kazí; za to jest zachováno mnoho zlatých předmětů z rané doby. Z nálezů předmětů stříbrných vyniká zejména poklad boscorealský a hildesheimský. Jest to velmi jemná práce ciselářská, tepaná, s emblematy (crustae), přidělanými ku předmětu (na pouzdra zrcadlová a držadla bronzových váz), Pracemi z bronzu vynikali zvláště Etruskové, především v hotovení okrouhlých bronzových ručních zrcadel s kresbami, vyrytými na spodní ploše. Skleněná zrcadla, která vznikla v době po narození Kristově, těžko pronikala, poněvadž Římané lpěli na zrcadlech kovových, kterých podnes užívají Číňané a Japonci. Dříve se vůbec nevěřilo v existenci skleněných zrcadel, ale r. 1866 bylo nalezeno skleněné zrcadlo v obnovené římské pevnosti Saalburgu v poříčí Mohanu a v Lublani. Jemnými kresbami byla též zdobena kovová pouzdra na toaletní potřeby (cistae); cista fikoronská podává nejkrásnější ukázkou kreslířského umění starověkého.

Kamenoryjektivní jest téměř jediné odvětví uměleckého urůmyslu antického, jehož výtečnost jest ohrožena výrobky moderními. Jako pečeti v prstenech užívalo se intaglií (anaglyfa) s tvary vyhloubenými; k ozdobě na nádobách, svícnech, náramcích, pásech a pod. kamejí, reliefů vypouklých (ektypa) z drahých kamenů (gemmae),

karneolu, jaspisu, chalcedonu, achátu, ametystu, křišťálu a j.

O jemnosti a vyspělosti prací kovových svědčí vyspělé mincovnictví. Zejména mince řeckých osad ve Vel. Řecku, v již. Itálii a na Sicílii, vynikají od počátku krásou a uměleckostí, kdežto mince Řecka ve vých. Středomoří vyznačují se nedbalou úpravou, málo dbajíce přesnosti tvaru a polohy kresby; ku podivu platí to i o Athenách, jinak v umění vynikajících. Na 1100 měst řeckých razilo své peníze. Je zajímavé, že Římané, kteří byli jinak závislí na Řecích, nenapodobovali v mincovnictví vzorů řeckých, nýbrž šli svou vlastní cestou. Na rozdíl od Řeků, kteří mince razili, Římané je lili.

Zmínky zasluhuje, s jakým uměleckým vkusem, závodícím s moderní výrobou, jest pracován kovový nábytek do pokojů antických domů v podobě stolů, třínožek, pohovek, svícnu (kandelabrů), samovarů, přístrojů na teplou vodu, spon a pod. Tyto předměty vynikají pečlivým provedením a charakteristickým oživením a oduševněním, což se jeví tím, že umělec dává nohám stolů, trojnožek a kandelabrů podobu noh zvířecích.

Neobyčejným půvabem, krásou výrazu, pohybu i tvaru, jakož i nevyčerpatelnou rozmanitostí vynikají dětské hračky z terrakotty a jiné sošky k účelům náboženským, pohřebním a v denním životě. Mezi nimi vynikají zvláště sošky tanagerské, zvané tak podle naleziště Tanagry ve středním Řecku. Vůbec antické loutkářství bylo velmi vyspělé a bylo předchůdcem loutkářství moderního. Byly zhotovovány loutky s velmi dokonalým mechanismem, s pohyblivými údy, očima, hlavou, ba i obratli, a to u Řeků pro divadelní představení veřejná i soukromá, k účelům náboženským, u Římanů pak jen jako hračky pro děti aristokratické.

Avšak nejrozšířenějším uměleckým výrobkem v starém věku a pro něj nejcharakterističtějším

jsou vázy. Není snad evropského musea, které by jich nemělo aspoň několik exemplářů. Na nich můžeme dnes nejlépe sledovati vývoj řeckého malířství, ony nám dávají tušiti jeho vyspělost, když i řemeslníci, kteří zdobili tyto výrobky nejrozmanitějších tvarů a pro nejrozmanitější účely, tvořili díla tak podivuhodná. V jejich vývoji jsou zřetelná čtyři období: od váz s ornamentem čarovým nebo květinovým, provedeným barvou hnědou nebo černou na světlé půdě, přes vázy s černými figurami z mythologie na přirozené půdě červenožluté k vázám s červenými figurami z denního života nebo mythologie na umělém černém pozadí a zvláště k vázám, značícím vrchol umění, s mnohobarevnými postavami na bílé půdě; ty vynikají neobyčejnou jemností kresby a krásou formy a byly zhotovovány jen v Athenách.

§ 14. **Hudba.** Ani řecká hudba, ač jest tak jednoduchá a odchylná od hudby moderní, nebyla bez vlivu na vývoj hudby věků pozdějších. Jest časově první v dějinách hudby evropské a již proto jest její historický význam nesporný. Ať se hudba vyvíjela dále jakkoli, přece její základ byl v hudbě antické. Svým rázem liší se však hudba moderní velmi od antické. Moderní hudba jest bezprostředním, elementárním projevem toho, co se odehrává v nitru umělcově, jest naturální, kdežto hudba antická chce býti výtvořem objektivním, stilisovaným, uměním plastickým, aby její krása byla ne tušena, nýbrž vnímána duševním znakem jako ostatní díla umělecká, literární, plastická, malířská a stavitelská. Proto zanedbávali Řekové barvitost zvuku, takže se nám zdá jejich hudba chudou, za to však dbali rytmu pro jeho vnitřní zákonitost a přivedli jej k takové dokonalosti, že se množstvím rytmických tvarů žádná jiná pozdější hudba hudbě antické nevyrovná. Jiným důležitým prvkem řecké hudby jest tonalita, která však byla vypěstována jen jako princip melodický. Národní duch jeví se nejjistěji v původní mollové tonině dorské, kdežto to-

nina aiolská, rovněž mollová, má patrné vlivy hudby cizí, podobně jako durová tonina ionská; také tonina fryzská a lydská jsou živlem durovým. Kmenové rozdily mezi Iony, Dory a Aioly nejeví se jen v zálibě pro různé politické útvary a v umění architektonickém v zálibě pro různé slohy, nýbrž i v hudbě. Dorové, stojící nejbliže národům primitivním a nejméně dotčení starší kulturou nových svých sídel, pěstují lyriku sborovou, kdežto Aiolové lyriku subjektivní, zvláště erotickou, Ionové pak epos, poesii iambickou a drama. Tak i hudba jest v úzké souvislosti s veškerou národní kulturou Řeků, jest její organickou součástí, úzce spiatou s jejich životem jako jiné její prvky.

Jednoduchost a, jak se nám zdá, malou výraznost řecké hudby — jest totiž pro povahu řeckých hudebních nástrojů kithary a aulu (hoboje) a k vůli rytmu nejvýše dvojhlasá, nikoli polyfonní jako hudba středověká a moderní a zná jen produkce solistické, nikoli orchestrální — jest vysvětliti velmi vyvinutou citlivostí Řeků pro ethos, ráz hudby. Právě proto jim jejich hudba stačila, kdežto nám nestačí, poněvadž co do hudební citlivosti stojíme níže než oni. Proto přičítali Řekové hudbě veliký výchovný význam, byli přesvědčeni o jejím vlivu na vývoj lidské povahy. Hudba jest podle nich s to, aby roznítala člověka k ctnosti, může však také vzbuditi v něm nečinnost a rozmařilost. Proto jako ve středním věku církev, tak v starém věku stát osobuje si právo dozoru nad hudbou. Má-li hudba vskutku takový účinek, jest povinností státu bděti nad tím, aby působily na jeho občany jen její blahodárné vlivy. Proto podle Platona mají býti pěstovány jen dvě toniny, mravně nejvíce zušlechťující: dorská, základní harmonie řecká, a fryzská jako její ženský, měkčí protějšek. Pěstování hudby pro požitek, který pěstují ostatní toniny, má býti z ideálního státu vůbec odstraněno. Aristoteles i v této věci jest konservativnější. Uznává, že se pro výchovu mládeže hodí jen oby dvě tvrdší to-

niny, ale připouští toniny měkčí, smyslnější, aspoň pro dospělé, kteří již mohou popustiti uzdu svým vášním, aby se jich zbavili. Že se s těmito názory všichni nesrovnávali, poznali jsme nedávno nálezem zlomku řeči o hudbě asi z doby okolo r. 480 př. Kr., vzniklé nejspíše v kruzích sofistických. Tento nález vzbudil pozornost i moderních theoretiků hudebních. Je to polemika, namířená ne proti Platonovi, nýbrž přímo proti hudebníkům, tvrdícím, že hudba jest s to, aby činila lidi statečnými, rozumnými a spravedlivými a na druhé straně zase zbabělými. Ač tedy v theorii byl o výchovný význam hudby spor, v praxi, v řeckém vychovatelství, měla důležité místo; grammatiké a músiké pěstovaly duševní stránku řeckého občana, jako gymnastiké formovala jeho tělo a vzájemným působením všech tří složek vytvářela se kalokagathía, dokonalost, spočívající v kráse těla a dobrotě duše. Po této stránce nestojí moderní doba ještě ani tak vysoko jako starý věk, poněvadž se pěstování hudby a zpěvu na školách, zvláště vyšších, nevěnuje náležitá pozornost.

Výboji Alexandrovými rozšířila se řecká hudba, která zatím ve IV. století př. Kr. nabyla nebývalého bohatství forem a prostředků výrazových a stala se uměním přímo virtuosním, do orientu. Později přejali ji Římané, kteří neměli vůbec žádné kultury hudební, a šířili ji všude, kam pronikli. Tak se stala řecká hudba hudbou celého západního i východního světa antického. Od něho přejal ji i střední věk, který ji tak učinil základem jednotné hudební kultury evropské. Antická hudba přechází v hudbu křesťanskou, a to katolické církve západořímské i východní pravoslavné, jejíž hudební památky svou prostotou a zvláštním, nám nezvyklým rázem stojí velmi blízko hudbě antické. Antickou zůstává ovšem jen forma, kdežto duch jest zcela nový. V Rusku udržela se vlivem řecké hudby i lidová píseň zvláštního rázu, jejíž toniny podobají se starým toninám řeckým, kdežto v Če-

chách zanikla působením latinské kultury a římské církve, jež v západní Evropě ony toniny zredukovala; jen na západní Moravě udržely se její stopy. Nová hudba světská vzniká ve středním věku z předpokladů zcela nových. Doba renaissanční, hudby antické vůbec neznajíc, poněvadž nedovedla rozluštit jejího notového písma, ji přecenila z pouhého předpokladu, že Řekové nemohli ani v tomto uměleckém odvětví zůstatí pozadu za architekturou a plastikou. Když se podařil přepis notového písma řeckého a antické skladby bylo možno skutečně slyšeti, nastalo ovšem veliké rozčarování, takže doba romantická prohlásila Řeky za národ nehudební a jejich hudbu za bezcennou. Teprve nová doba pochopila, že hudba moderní nemůže býti správným měřítkem pro posouzení významu hudby řecké, uvědomila si podstatné rozdíly mezi oběma a hudbu řeckou lépe ocenila.

§ 15. **Řecká věda. Její ráz.** I u národů orientálních byla pěstována věda, ale mezi ní a vědou řeckou jest podstatný rozdíl. V orientě byla složkou náboženské soustavy, jako na př. geometrie u Egypťanů, filosofie a grammatika u Indů, a proto ji pěstovali kněží, kteří byli tehdy jedinými nositeli vzdělání. Naproti tomu řecká věda jest *s v o b o d n á n a v e n e k*; každý má právo věnovati se jí, u Řeků není kněžské kasty, která by měla jako v starém orientě nebo po celý střední věk v Evropě monopol vzdělání a pěstování vědy. Další její vlastností jest *n e z i š t n o s t*; jest pěstována z čisté touhy po poznání, jest *ιστορία* (zvídání), nikoli pouhá *γνώσις* (poznání), nestojíc v ničích službách. Jako hledí Herodotos poznati svět a jeho dějiny *θεωρίας είνενα*, z čisté touhy po poznání, tak i jiní myslitelé řeší z téhož důvodu otázky o vzniku světa, o účelu života lidského a pod. Proto jest řecká věda *n e p r a k t i c k á*, nemajíc na zřeteli praktických cílů, jak tomu bylo u národů orientálních, na př. u Číňanů, nyníž usiluje o pouhé poznání pravdy. Praktic-

ký její význam dostavil se ovšem též sám sebou. Přes to však stala se mezinárodní, poněvadž, nejsouc omezena ani náboženskými ani národnostními předsudky, se stala svými výsledky užitečnou celému světu. Každému bylo volno užiti výsledků její práce a přezkoušeti je. Dnes ve všech dílech světa žije lidstvo z vymožeností řecké vědy nebo z vymožeností těch, kteří na základě řecké práce vědecké dále stavěli. Svou vnitřní svobodu, nepřístupností náboženským a politickým předpokladům a předsudkům, které by tendenčně upravovaly její výsledky, vyniká řecká věda nad vědu orientální i středověkou, která stála ve službách církve a dovedla potlačití vše, co by bylo poškozovalo její prospěch. Teprve renaissance, vzkřísivši k životu vědu antickou, řeckou, vrátila opět evropské vědě její svobodu a neohroženost. Avšak i řecká věda, zejména filosofie, byla pronásledována, ač ovšem ne tak jako později, jestliže svými názory ohrožovala státní náboženství, kult, a tím podrývala základy státu. Tak na př. z neznabožství byl žalován r. 432/1 př. Kr. Anaxagoras za to, že prozkoumav meteor, spadlý r. 468 nebo 469, prohlásil slunce za kámen, rozžhavený rychlým otáčením a ostatní světová tělesa za tělesa téhož složení jako naše země, čímž odstranil názor o božství souhvězdí a uvolnil dráhu vědeckému zkoumání jich; r. 411 pak Protagoras za to, že projevil zdrželivost úsudku v otázce o existenci bohů; ale celkem byly to přece jen výjimky, proti středověkému pronásledování kacířů pravá idyla.

Na závalu byl řecké vědě v prvních dobách její přílišný *r a c i o n a l i s m u s*, spoléhání na poznání rozumové a intuitivní, a zevšeobecnování získaných poznatků, nedostatek smyslu pro pokus a poznání empirické. Racionalistickou byla zvláště řecká filosofie. Ale přes to, že Řekové neměli tolik a tak dokonalých pomůcek jako my pro přesné pozorování přírody a shromažďování materiálu em-

pirického pro tvoření všeobecných závěrů a zákonů a ani dosti porozumění pro to, přece se dopracovali pozoruhodných výsledků. Jejich intuitivní schopnost a pronikání ku podstatě věci pouhým rozumem na základě několika málo příkladů, získaných empirií, jest vskutku podivuhodné. Ostatně věda v moderním slova smyslu vznikla až v době alexandrijské; teprve tehdy nastala specialisace vědecké práce, věda oddělila se od filosofie, s kterou byla v starších dobách úzce spojena, a dostavil se rozvoj celé řady vědeckých disciplin, založených na empirii. Hlavní zásluhu o to má polyhistor Aristoteles a jeho škola peripatetická; veliký význam pro povznesení vědecké práce měla též válečná výprava Alexandrova do orientu, dobře promyšlená a organizovaná tak, aby prospěla též badání vědeckému. Středisky vědecké práce byly školy filosofické, vedle Aristotelova Lykeia Platonova Akademie více než 900 let, od r. 386 př. Kr. do r. 529 po Kr., kdy ji dal císař Justinianus zavřítí, Zenonova Stoa a Epikurovy zahrady. Tam byli žáci a učitelé zaměstnáni shromažďováním, tříděním a zpracováváním vědeckého materiálu, tam vznikaly práce politické, zoologické, botanické, sbírky ústav, zákonů, obyčejů a pod. V Alexandrii zakládají Ptolemaiovcí podobnou královskou akademii věd v Museiu, kde učenci, prosti starostí o životní potřeby a opatření obrovskou knihovnou literatury krásné i vědecké v Brucheiu (o 400.000 svazcích, u chrámu Serapiova o 42.000 sv.), věnují všechn svůj čas badání. Takové knihovny byly zakládány i jinde, tak v Pergamu (o 200.000 sv.), Antiochei, Smyrně a Efesu. Aristotelovo třídění věd mělo vliv nejen na jejich pořádání, nýbrž působilo i později, a to na třídění logická i praktická, na př. u Rogera Bacona v XIII. století a Conrada Gesnera v XVI. století. V těchto antických vědeckých ústavech má základ i organizace středověkých universit, která se částečně udržela podnes. Jako ve škole Aristotelově slula

themata pro disputaci these, tak tomu bylo i později na universitách při doktorských disputacích; ve Francii nazývá se stále ještě doktorská dissertace la thèse. Platonovu Akademii obnovuje v XV. století ve Florencii Cosimo de Medici a od té doby tato instituce již nezaniká. Naše vědecké akademie nesou jméno ústavu Platonova a jsou jeho dědic-tvím, jako zase v lyceích žije podnes Lykeion Aristotelovo.

Dobrou vlastností řecké vědy jest, že nikdy neopustila půdy filosofie a neztrácela se v positivismu a odbornictví; vždy měla na mysli souvislost s celkem a byla prosycena filosofií. Dokonce technika, užitá věda exaktní, neobešla se bez ní. To dodává řecké vědě ceny zvláště dnes, kdy se opět volá po filosofii jakožto jednotícím pojítku mezi jednotlivými částmi, v které se věda přílišnou specialisací rozpadla a které žijí bez vzájemného styku. Právem přičetl již Voltaire za zásluhu Řekům rozdíl, jevící se mezi Evropou a ostatním světem větší vyspělosti evropské civilisace.

§ 16. **Vědy duchovní. Filosofie.** Význam Řeků v logice jest dostatečně znám. První její etapy jsou již před Sokratem, ale určitěji se hlásí logika teprve u něho a u Platona, jenž ji nazýval dialektikou. Zakladatelem formální logiky jest Aristoteles, jenž vypracoval v šesti spisech, tvořících Organon, t. j. nástroj, jehož potřebuje filosof ke své práci, soustavně nauku o kategoriích, syllogistiku, nauku o soudu a důkazech. Logiku nazýval analytikou, poněvadž jejím úkolem jest rozbor. Ke svým kategoriím, t. j. výrokům, praedikátům, dospěl Aristoteles zkoumáním řeči, studiem gramatickým. Do jeho Organu patří také spis o větosloví (*περὶ ἑπισημοῦ*, o částech a způsobech vět). Z figur syllogistických znal Aristoteles první tři; čtvrtá byla přidána teprve v středním věku. Název Organon udržel se až do středního věku, který znal logické spisy Aristotelovy; Bacon Verulamský vydává r. 1620 *Novum organum*, namířené proti Organu Ari-

stotelovu. Ještě Kant prohlásil, ovšem s nadsázkou, že od dob Aristotelových logika neučinila pokroku. Sám přejal deset kategorií Aristotelových, t. j. vedobecných principů, ze žádných praemis již nevoditelných, a obměnil a rozmnožil je na dvanáct pojmů čistého rozumu, pod nimiž vše jest vnímáno, které umožňují empirii. K vytríbení logiky mnoho přispěla Humeova skepse; induktivní logikou J. Stuarta Milla pokročila nová doba nad logiku Aristotelovu.

Řecká filosofie vypěstovala všechny formy a směry filosofického myšlení, takže podle M. Wundta novověká filosofie neučinila ku předu jediného kroku, aby na ni antická filosofie neměla hlubokého vlivu. Jeden směr pohřešujeme vsáak v řecké filosofii přece, totiž pessimismus, vypěstovaný v soustavu, jak tomu jest u Schopenhauera. Pessimismus, vrozený řecké povaze, jak vidíme z řeckých básníků, Homera, zvláště pak Hesioda, lyriků a dramatiků, hleděli Řekové překonatí právě filosoficky; první filosof, jemuž se to podařilo neuznáváním rozdílu mezi dobrem a zlem na světě, byl Herakleitos, jehož nazývá »plačtivým« filosofem pouhá legenda, nepřihlízející k jeho učení. Dělí-li se novověká filosofie ve tři směry, anglickou empirickou, realistickou, francouzskou skeptickou a německou spekulativní, kritickou, idealistickou, z nichž směr francouzský a německý jsou racionalistické, nalézáme všechny tyto směry zastoupeny již ve filosofii řecké. Ta jest racionalistickou v první době, později u Platona a ještě později u stoiků, empirickou pak u Demokrita a později u epikurovců. Aristoteles spojuje v sobě oba principy. Skepse jest zastoupena u Pyrrhona, v střední Akademii u Arkesilaa a Carneada, v I. století př. Kr. u Ainesidema, okolo roku 200 po Kr. pak u Sexta Empeirika. Rovněž shledáváme se v starověké filosofii s idealismem a materialismem, dvěma směry, patrnými ve filosofii podnes, a to s prvním, souvisícím s nábo-

ženstvím a usilujícím o zdokonalení člověka, u Platona, s druhým pak, opírajícím se o vědu a usilujícím o ovládnutí přírody člověkem, u Demokrita a Epikura.

Starý věk zná již také monistický a dualistický názor světový. Monistický jest hylozoismus filosofie předattické, která vidí v oživené hmotě, mající v sobě samé schopnost dále se utvářeti, společný princip, z něhož vznikl svět. Kdežto my řešíme problém života a pohybu, staří naopak z předpokladu života a pohybu vycházeli a řešili problém klidu a substance, pralátky. Řek pokládá hmotu i život za něco daného od věčnosti, jest mu cizí myšlenka, že svět byl stvořen bohem z ničeho. Bůh není mu stvořitelem světa, nýbrž spíše pouhým jeho ředitelem. Jest zajímavé, že moderní badání o původu života dospívá po dlouhých oklikách k témuž názoru, z kterého Řekové vyšli, že totiž život jest dán od věčnosti zároveň s hmotou. Příkladem toho jest panspermiová theorie německého lékaře H. E. Richtera a švédského přírodopytce Svante Arrhenia, jenž učí, že semena života bloudí od věčnosti vesmírem a že byvše zanesena z prostoru světového na naši zemi, dala na ní vznik životu. Nemůže jim škoditi ani žár, ani mráz 220°, což jest asi teplota prostorů meziplanetárních. Naopak chlad tyto zárodky života uchovává. Neboť výtrusy bakteriové nebyly zničeny ani za dvacet hodin v teplotě -252°, za níž vzniká tekutý vodík. I Aristotelovi jest veškerá hmota živou a rostliny a živočichové z ní vznikající jsou vyšším stupněm jejího vývoje, názor, který našel ohlasu u Keplera a do jisté míry u J. Purkyně a J. S. Presla. Dualismus ocitá se v řecké filosofii dvojím způsobem. Jednak jest to, jak praví E. Rohde, »cizí kapka v hellenské krvi«, dualismus náboženského učení orfiků původu orientálního, které staví proti sobě tělo a duši a obrací dosavadní řecké názory o jejich vzájemném vztahu přímo na hlavu. Toho se přidržují již v době filo-

sofie předattické filosofové, kteří se neobírají jen světem kolem sebe, nýbrž i lidskou duší a vůbec člověkem, jeho vztahem k světu, jako Pythagoras a Herakleitos. Tento prohlašuje též ustavičnou změnu za podstatu všehomíra; jeho heslo »panta rei« (vše teče) má opět veliký význam v nejnovější době u Bergsona, u něhož princip stálého dění jest základní myšlenkou jeho filosofie. Naproti Herakleitovi hlásají zase Eleaté, Xenofanes, Parmenides a Melissos, že jsoucno jest jedno, nekonečné, věčné, nestvořené, nehynoucí, neproměnné a nehybné, jež prostě jest, vyplňujíc celý prostor (unum esse omnia et id esse deum). To jest monotheismus, nebo spíše pantheismus, který nestaví boha a přírodu do tak příkré protivy, jak se dalo později. Filosoficky zase, vlastním badáním, dospěl k dualismu Anaxagoras, jenž postavil proti sobě hmotný svět a nús (rozum), tvůrčí princip, který se mu sice jeví také jako hmota, ale velmi jemná a pronikající vše ostatní. Jeho názor jest dualistický jen potud, pokud hledíme na rozum jako na příčinu pohybu, tedy jako na funkční princip, kdežto díváme-li se naň jako na substanci, jest Anaxagoras materialistickým monistou jako jiní hylozoisté před ním. Jest též hlasatelem názoru teleologického, podle něhož rozum vytváří svět podle účelných pomyslů; tím jest protivou k Demokritovi, zástupci mechanismu a atomistiky, podle něhož vznikl svět pohybem a nárazem atomů, nekonečně malých a dále nedělitelných částic, v prázdném prostoru. Od té doby jest dualismus převládajícím směrem filosofickým. Platon, »der erste großartige Mischcharakter«, jak jej nazval Nietzsche, kráčeje ve šlépějích pythagorovců, jej přijímá i co do poměru boha k světu, i co do poměru mezi duší a tělem a hmotou a duchem a rozvádí dále v kosmologii, anthropologii, ethice i noetice. Proti vezdejšímu světu fenomenálnímu, který jest pouhým obrazem světa skutečného v říši transcendentní, stojí svět idejí, pravého, neměnného jsouc-

na. Duše lidská, která původně žila v onom světě transcendentním a vnímala ideje, jest za trest, že lpěla na hmotném, zakleta do těla lidského, ale touží povznést se zase z tohoto žaláře věděním a ctností v onen svět dokonalosti a krásy. Tento dualismus, plný básnické fantasie, ale vědecky naprosto lichý, přejímá střední věk a povyšuje jej za svůj všeobecně platný názor. Proti sobě stojí Bůh a svět, duše a tělo, dobro a zlo. Tento dualismus jest spolu s vírou ve vnější autoritu církve a psaného slova, jednak Aristotelova, jednak Písma, které jest podřízeno veškeré myšlení a poznání, podstatným rysem jednotné duchovní kultury středověké a trvá jako světový názor křesťanský podnes.

V druhém, attickém období řecké filosofie, kdy se z řeckých osad na západě i na východě soustřeďuje filosofie do vlastního Řecka a Atheny se stávají jejím střediskem, prohlašuje sofistika ústy Gorgiovými intelektuální nihilismus a Protagorovými subjektivismus a relativismus, směr v nejnovější filosofii i vědě velmi důležitý a plodný (Descartes, Leibniz, Hume, Mach, Einsteinův princip relativnosti ve fyzice). V Protagorovi vidí svého předchůdce pragmatismus (F. C. S. Schiller) a tento sofista byl dokonce prohlášen za předchůdce pozitivismu (E. Laas) těmi, kdo vykládali slovo anthrópos v jeho známé větě »πάντων χρημάτων μέτρον ἀνθρώπου« (měřítkem všech věcí jest člověk) genericky, ve smyslu »lidstvo«. Protagoras však nepojímal toho slova ani genericky ani individualisticky (ve smyslu »jednotlivec«), nýbrž užil ho ve smyslu kolektivního subjektivismu, maje na mysli společnou shodu určité části jednotlivců; plyne to z Platonova Theaiteta (p. 168 C a 172 B). O pozdějším významu Platona a Aristotela, kterýmižto mysliteli vyvrcholuje attické období řecké filosofie, stala se již zmínka. Sokrates, »antický Kristus«, jenž jako Ježíš našel rovněž svého Pavla, a to v Platonovi, má význam nejen svou vlastní osobností a jako učitel Platonův,

nýbrž i tím, že z něho vzešly dvě školy, kynická a hedonická, které později, v třetím období hellenisticko-římském, daly vznik dvěma směrům ethickým, epikureismu a stoicismu; z nich druhý stal se aspoň mezi vzdělanci předchůdcem křesťanství a měl, jak jsme viděli, veliký význam pro utváření ethiky křesťanské.

Jako se shledáváme v antické filosofii s celým směry, které se opět objevují ve filosofii novověké, tak nalézáme u řeckých myslitelů i jednotlivé pozoruhodné názory a objevy, které pozdější věda na základě rozsáhlejšího materiálu buď potvrdila nebo poopravila nebo na nichž aspoň dále budovala. Tak Anaximandros, »starověký Darwin«, jak byl nevhodně nazýván, tušil již zákon gravitační, učil o vzniku a zániku nesčíslných světů a o vzniku živočišstva z vody; Anaximenes vykládal o periodickém vznikání a zanikání světů, Herakleitos prohlašoval svět za věčný, nestvořený žádným z bohů, jenž byl a bude vždy. Xenofanes jest »antickým Lyellem«, poněvadž se první zabýval geologií, uče podle otisků fossilních zvířat a lastur, že země byla původně pokryta vodstvem, v němž se zrodil první život. Předchůdcem Darwinovým byl Empedokles, jenž učil, že ve vývoji zvířat třeba rozeznávat čtyři období. »Giordanem Brunem starého věku« jest Demokritos, jenž učil, že v nekonečném čase a prostoru vznikl nekonečný počet světů; ty prý sice zaniknou, nikoli však jejich atomy. Nevznikly náhodou, ale také ne za nějakým účelem; jest jen causa efficiens, a tou jest nutnost *ἀνάγκη ἐίμαρμένη*). příčina a účinek, nikoli též causa finalis, zamýšlený účel. Demokritos jest též »antickým Lockem«, ježto první činil rozdíl mezi primárními a sekundárními vlastnostmi. K těmto patří podle něho barva, chuť a zvuk, což jsou pouhé naše pocity, jimž nic objektivního neodpovídá. Také již dospěl na základě filosofie Parmenidovy, nikoli jen instinktivním uhádnutím pravdy, k poznatku, že vše vzniká z něčeho a nemůže přejíti v nic (*μηδὲν τε*

ἐκ τοῦ μὴ ὄντος γίνεσθαι μηδὲ εἰς τὸ μηδὲν φθίρεισθαι). Ještě jasněji vyjádřil před R. Mayerem zákon o zachování energie a hmoty Anaxagoras, prohlásiv, že dané množství energie zůstává kvantitativně neměnným (*πάντα οὐδὲν ἐλάσσω ἐστὶν οὐδὲ πλείω, ἀλλὰ πάντα ἴσα ἀεί*). Teprve po tisíci letech vzniká z těchto názorů v chemii Lavoisierův princip zachování hmoty a ve fysice Mayerův princip zachování energie. R. Mayer, jenž znal jen latinský překlad věty Demokritovy (*ex nihilo nil fit, nil fit in nihilo*), pokládal za původce tohoto zákona omylem Cicerona.

Střední věk čerpal poznatky o řecké filosofii, zvláště platonské a novoplatonské, z Macrobiových Saturnalií, kompilace ze spisů řeckých. Bonaventura, Albert Veliký a Tomáš Akvinský odívali za scholastiky jejich filosofii rouchem křesťanským; jejich výklady astronomické a fysikální objevují se u Boéthia, Isidora, Bedy Ctihodného, Jana Scota Eriugeny a jiných. Právěho Platona v rouše latinském poznal střední věk teprve v XV. století před renaissancí řečtiny překladem Marsilia Ficina. O vlivu platonismu a stoicismu na patristiku a vlivu aristotelismu na scholastiku jsme se již zmínili. V novém věku uvádí řeckou filosofii opět ve známost Petr Gassendi v polovici XVII. století, a to Epikurovu s atomistikou demokritovskou podle latinské básně Lucretiovy *De rerum natura*, kterou se zabývali kdysi již starokřesťanští polemikové, vyvracejíce učení v ní obsažené. Tak se připojuje moderní věda ne k Platonovi, nýbrž k jeho protivníci jím umlčenému, Demokritovi. Descartes jest závislý na filosofii Platonově, Spinoza svým pantheismem na myšlenkách platonských a novoplatonských, v názorech mravních pak na stoicismu. Boj mezi sensualismem sofistů a idealismem Platonovým obráží se v boji Lockově proti vrozeným ideám a v odporu proti tomu u Leibnize, jenž uznával všechny představy za vrozené. Leibniz snaží se uvést i v souhlas Demokritův mechanický obraz

světa s účelností Aristotelovou. Jeho monadologie jest obnovením Platonova učení o ideách, Parmenida, skepse, stoe a Plotinova novoplatonismu. Leibniz sám praví, že tímto svým učněním obnovil a spojil všechny nejdůležitější systémy starověké. Platonismus měl veliký vliv též na idealistickou filosofii německou. Bez něho nebylo by lze rozuměti Kantovi, jehož »Ding an sich« jest obnovením Platonovy ideje. Platon působil nejen na Fichtovu dialektiku, nýbrž i na jeho etiku a státovědu. Na Hegela měl vliv Herakleitos v logice, Eleaté, Platon a Aristoteles. Řecká filosofie nezůstala bez účinku ani na německé básníky: Schiller byl platonikem, Goethe aristotelikem. Moderní filosofie stala se opět naturalistickou a racionalistickou, jako jí byla filosofie antická, ale přece s tím rozdílem, že racionalismus antický byl sebevědomý, stavěje člověka a zemi do středu všehomíra, kdežto racionalismus moderní jest skromnější. Mimo to starý věk pokládal vědění a práci rozumovou za sám cíl, kdežto modernímu člověku jest jen prostředkem pro život. Moderní filosofie srostla tak s filosofií antickou, že není bez ní srozumitelná. A proto ani dnes nezbyla antická filosofie svého významu a není zbytečná, ač jsou již vypracovány všechny směry filosofické. K jejímu porozumění však nestačí překlady, nýbrž jest třeba znalosti řečtiny, poněvadž kdo neumí řecky, neporozumí náležitě filosofickému názvosloví, zvláště některým pojmům, jako idea, energie, entelechie a pod. Tato terminologie jest velmi záslužným činem řecké filosofie, tím záslužnějším, že si nemohli Řekové vypůjčiti potřebných slov z cizích jazyků, jak činíme my z nedostatku slov vlastních nebo z pohodlnosti. Jakou zásluhu si získal Cicero, vytvořiv ve svých spisech filosofických latinskou terminologii filosofickou! A přece měl již před sebou terminologii řeckou. Některé pojmy latinské nabývají správného významu teprve tehdy, jdeme-li k jejich řeckým počátkům (na př. princip[ium] = ἀρχή).

§ 17. **Ethika.** Nejlepším důkazem toho, že i antika, na které se kárá tolik neřestí a které se někteří děsí jako přízraku, plného nemravnosti a spuštění, měla vypěstěny své zásady mravní a že podle nich žila větší nebo menší část lidí právě tak jako dnes, jest důležitý zjev, že křesťanství, zpracovavši svou soustavu ethickou podle soustavy řecké, přijalo ji vlastně za svou. První křesťanští myslitelé, aby si vysvětlili, že lidstvo žilo mravně i před příchodem Kristovým, říkali, že Bůh dal Židům zákon, který jim poroučel a zakazoval, co mají činiti, Řekům pak rozum, filosofii. Tento výrok jest, jak praví T. Zieliński, pro Řeky velmi lichotivý, neboť ukazuje na rozdíl morálky židovské a řecké. Řecká mravnost byla vybudována na základech přirozených, na svobodné vůli, kdežto mravnost Židů na božských příkazech.

Avšak ani morálka Řeků nebyla hned filosofická; i oni měli zprvu předpisy, které jim ukládaly ctíti Dia a ostatní bohy, ctíti rodiče a neubližovati hostu. Podávají je tak zvaně *Χεῖρωνος ἐπιποθήματα* (rady Cheironovy). Prohřešiti se proti nim bylo smrtelným hříchem, který byl trestán na onom světě. Hlasateli této zjevené morálky, zákonů, daných samým bohem, jsou básníci Pindaros, Aischylos, Sofokles a dějepisec Herodotos. Primitivní řecká instinktivní morálka nevynikala ovšem nijak nad morálku ostatních národů starověkých a nad mravnost divokých národů. Řekové měli na př. zákon krevní msty, platný v Řecku dosud, který ukládal nejbližšímu příbuznému trestati smrt příslušníka jeho rodiny. Pirátství podle Homera není nic závadného a dlouho ohrožovalo bezpečnost na moři, jsouc dokonce antickými státy chráněno. Podle římské legendy byl Řím založen tlupou lupičů. Avšak barbarské zvyky a názory se vzrůstající kulturou se zušlechťovaly a vedle morálky instinktivní počala záhy vznikat morálka filosofická. Jest charakteristické pro mravní nazírání Řeků, že v jejich řeči znamená *εἶ* (κακῶς) πράττειν nejen »do-

bře (špatně) konati«, nýbrž i »dobře (zle) se míti«. Co řeč vyznačuje instinktivně již dříve, že totiž lidské štěstí spočívá v konání dobra, to později vyjadřuje řecká filosofie vědomě. Ne teprve v době křesťanské, jak soudil Treitschke, nýbrž již v V. století př. Kr., v době řeckého hnutí osvícenského, řeší sofisté otázku o vztahu mezi politikou a mravností, rozpor mezi fysis, právem přirozeným, a nomos, thesis, zákonem lidským. A právě antická filosofie řešila tento problém velmi upřímně a směle, poněvadž se nemusila ohlížeti na žádné úřední náboženství, které by ukládalo člověku povinnost mravně žítí. Jeden směr hlásal mravnost i v politice a kosmopolitismus, tvrdě, že právo vzniklo přirozeně, *φύσει*, že všichni lidé, Řekové i barbaři, svobodní i otroci, aristokraté i lid, jsou si od přírody rovni — nedávno byly nalezeny v Egyptě na papyru dva zlomky tohoto obsahu ze spisu sofisty Antifonta *Περὶ ἀληθείας* (o pravdě) —; druhý směr, dívající se na lidské právo jako na úmluvu (thesis), vylučoval z politiky morálku altruistickou, uznává jedině přirozené právo silnějšího a hlásáje nadčlověčství. Macchiavellismus má svého předchůdce v Thukydidovi, jenž jest hlasatelem zásady, že účel posvěcuje prostředky a že ve vzájemném styku států mezi sebou stačí vzbuzovati jen zdání práva a spravedlnosti, jinak však že jde moc nad právo. Aby pak lidé tajně nepřestupovali zákonů — a to jest podle krajně individualistického směru sofistiky přípustné, když to jest prospěšné — vymysleli čtyři lidé náboženství jako prostředek, jak držeti lid na uzdě, opatřili bohy vševědoucností a vštíplili lidem strach před trestem božím. To hlásal řecký »nadčlověk« Kritias, jsa v této věci předchůdcem Voltairovým. Různé školy filosofické stavěly se různě k tomuto problému. Kynismus, starší stoa a sokratika hájily práva přirozeného přes některé ústupky směru opačnému, umírněný směr sofistiky, reprezentovaný Protagorou, a nová Akademie stály na straně práva smluveného. Epiku-

reismus a novoplatonismus mnoho se o tento problém nestaraly, onen proto, že zavrhoval činnost politickou, tento pak proto, že se vůbec odvrátil od světa pozemského.

Tvůrcem morálky filosofické jest Sokrates, jenž se snažil překonati svým ethickým optimismem pessimismus obyčejného názoru na svět a život lidský. Vybudoval mravnost na základě vědeckém, rozumovém, světském. Podle jeho názoru nikdo nechybuje dobrovolně, nýbrž jen z nevědomosti. Kdo ví, co má činiti, také to činí. Proto třeba člověka poučiti, třeba ho ctnosti naučiti, a to jest možné, ježto ctnost jest vědění. Platon, žák Sokratův, přejímá učení svého mistra a dává mu svou naukou o ideách novou podobu. Zde na světě nejeví se dobro v pravé podobě, nýbrž bere na sebe podobu krásna. Duše lidská touží po kráse, ale ne po kráse pomíjející, nýbrž věčné, která není z tohoto světa, nýbrž jest uskutečněna na onom světě, po ideji krásna, jež jest zároveň ideou dobra. Cílem života lidského není obyčejná blaženost, nýbrž splnutí s touto ideou, jež však se uskuteční dokonale teprve po smrti patřením na ni. K této ideji povznáší se jen člověk ctnostný, jehož ctnost jest stálým stavem duše, usilující o dosažení ideálního dobra. Ctnost, jsouc zdravím, krásou a souladem duše, jest sama sobě odměnou, ale duši dostane se teprve po smrti splnutím s ideou dobra pravé blaženosti, zde na světě jen nedokonale uskutečnitelné. Poněvadž stát jest člověk ve velkém, má býti i v něm uskutečněna ctnost, a to v přední řadě spravedlnost, t. j. přidělení každému té funkce, která mu podle jeho schopností a vzdělání přísluší. Aby to bylo možné, musí býti ovládan rozumem, filosofií, v čele státu musí státi filosofové, ježto se ctnosti zakládají na vědění; jen tak mohou býti občané vychováváni k dokonalosti.

Aristoteles, podle jehož spisů dostalo se vědě o mravnosti názvu »ethika«, nehledá dokonalé blaženosti mimo tento svět jako Platon, nýbrž

v něm. Proti transcendentnímu eudaimonismu, jímž hleděl Platon překonati filosoficky pessimistický názor na život, jako jej orfické mysterie, z kterých jej Platon poznal, překonávaly nábožensky, postavil eudaimonismu immanentní jakožto vytříbený názor hellenský. Blaženosti jest možno dosíci na tomto světě bez vylučování smyslnosti a pudů. Třeba jen zachovávatí pravou míru. Ctnost jest totiž středem mezi dvěma krajnostmi, nadbytkem a nedostatkem nějaké vlastnosti, mezi ní a neřestí není rozdílu specifického, nýbrž jen stupňový. Podmínkou lidské blaženosti jest plnění dokonale svůj životní úkol, žítí dokonalým životem rozumovým; jejím vrcholem jest dokonalý život theoretický. Avšak takového života jest schopen jedině bůh, kdežto člověk jest nejen bytost theoretická, nýbrž i animální, má vedle božského rozumu i smyslné tělo a proto musí rozvinouti všechny své síly, bez nichž by jeho blaženost byla neúplná. Spravedlnost jest úkolem státu, jenž má býti ovládnán rozumem, projevuícím se v zákonech. Také Aristoteles pokládá podobně jako jeho učitel Platon a jako Sokrates aristokracii, t. j. vládu lidí nejlepších, za nejlepší vládní formu; neboť jen ten má právo a schopnost poroučeti, kdo se umí sám ovládati.

Epikureismus hledá rovněž právě blaženosti na tomto světě. Možno jí dosíci poznáním vědeckým, osvobozujícím od všech předsudků a mylných názorů, od strachu před smrtí a před bohy. Blaženost jest v slasti, nikoliv však tělesné, nýbrž duševní, která jest podmíněna tělesnou bezbolestností a duševním klidem. Ctnost pak jest prostředkem, vedoucím k této blaženosti. Epikurské přátelství jest pak prvním krokem k pohanskému altruismu a předzvěstí křesťanské lásky k bližnímu. Ctnost, která byla epikureismu prostředkem, jest stoicismu vlastním cílem života lidského; vše ostatní, slast i strast, jsou věci vedlejší. Stoicismus neuznává svobodného určení člověka, nýbrž první ze všech směrů filosofických v starém věku hlásá

determinismus, podmíněnost jednání lidského mnoha příčinami. Nezáleží jen na jednání, nýbrž ještě více na smýšlení. Nevyplývá-li jednání, i když vyhovuje zákonu mravnímu, z ušlechtilého smýšlení, není možné nazvati je šlechtěným. Stoicismus jest »pohanským křesťanstvím«, poněvadž hlásá lásku k bližnímu, rovnost a svobodu všech lidí, dobrotu a spravedlnost, objímá svou láskou všechny lidi, jest kosmopolitický. V něm se po prvé mocně ozývá sociální svědomí, které se dříve probouzelo více nebo méně jen u jednotlivců. Tak císař Alexander Severus říkal: »Quod tibi ipsi fieri non vis, alteri ne feceris.« Metrická forma této sentence — je to trochejský oktonár — nasvědčuje tomu, že není původu křesťanského, nýbrž že pochází nejspíše ze staré sbírky Publilia Syra (z I. stol. př. Kr.). M. Aurelius, filosof na trůně římském, žák otroka Epikteta, což nejlépe dokumentuje rovnost, hláсанou stoicismem, může býti nazván »antickým Tolstým«. Probíráme-li se jeho »Rozhovory s vlastní duší«, jest nám, jako bychom měli před sebou spis jasnopojanského myslitele nebo evangelium Ježíšovo. Tak na sklonku starého věku došlo se přirozenou cestou k myšlence rovnosti všech lidí a vzájemné lásky, jež se stala spolu se spravedlností ctností. Stoicismus, jsa založen na rozumu, nikoli na citu, zůstal filosofickou doktrínou, omezenou jen na duševní aristokracii, a nepronikl mezi lid. Nicméně má i tak veliký význam pro křesťanství, poněvadž první křesťanští spisovatelé našli v něm vypracovanou soustavu ethickou, kterou mohli beze všeho převzítí.

Rovněž bylo by nesprávné tvrditi, že v starém věku byly mravní zásady prakticky uskutečňovány jen mezi inteligencí, kdežto mezi lidem že bylo jen otroctví, bída a křivda. Poměry nebyly o nic horší než později za křesťanství. Právě ke konci císařství římského ubývalo otroků, poněvadž dvousetletým mírem a stálým propouštěním otroků na svobodu zdroj jich vyschl. Křesťanství chovalo se

sice zprvu sympathicky k omezování otroctví, ale když se stalo církví státní, vznikala zase nerovnost mezi stavy, které původně nebylo, rozdíl mezi nimi se stále přirostávaly, otroctví a nevolnictví šířilo se v nové formě, až konečně církev vzala tento zjev, přičicí se křesťanství, theoreticky i prakticky ve svou ochranu. Její síly nestačily na přetvoření povahy tehdejšího lidstva. Právě ve středním věku dostavil se teprve s křesťanstvím zjev, kterého starý věk neznal, totiž společenské rozlišování i v oslovování a vzájemné lichocení; naproti tomu v starém věku bylo zavedeno ve všech vrstvách společnosti tykání, úplná rovnost mezi pánem i otrokem.

Filanthropie a humanita nejsou jen pouhá slova jazyků klassických, nýbrž značí též antické pojmy. Ani pohanský starý věk nebyl bez humanity. Pohostinnost a dobročinnost kvetla již v dobách předkřesťanských a stála mravně výše než křesťanská charitas v tom, že nečekala za své dobré skutky odplaty na onom světě, nýbrž činila je proto, že uznávala skutečnou potřebu jich, že soucitu k trpícím. Vadou pohanské charity bylo, že nebyla organisována veřejně jako křesťanská, že byla soukromá, jsouc závislá na jmění jednotlivců; to ovšem v pozdějších dobách značně pokleslo. Humanní ústavy a podniky všeobecně prospěšné, jako chrámy, lázně, divadla, mosty, tržnice, vodovody, dláždění atd., které dnes pořizují obce, stavěli v starém věku jednotlivci. Když viděl císař Julian, že se stala charitas u křesťanů prostředkem agitačním, nabádal pohany, aby se také starali o bližní po způsobu křesťanů, pečoval rovněž o státní organisaci pohanské humanity. Viděl, že ani křesťanství není samo o sobě s to, aby učinilo lidi lepšími. Nelíbilo se mu na něm, že učením o odpuštění svádí vlastně lidi k hříchu, z něhož se lze pak různými prostředky očistiti; po té stránce stála v jeho očích řecká ethika filosofická výše a proto odpadl od křesťanství. Proto dával na soudech konstatovati, kdo jest pohanem a kdo křesťanem, aby ze sta-

tistiky takto pořízené šlo na jevo, že právě u křesťanů mravnost poklesla. A skutečně v době od III. do IV. stol. křesťanství mravnosti nepovzneslo.

Není správné, prohlašuje-li se antická morálka za národně výlučnou a třídně egoistickou. Byla takovou snad kdysi, v dobách starších, ale na sklonku pohanského starověku nikoli. Ostatně vztahovala se křesťanská morálka v středověku vsutku na všechny lidi bez rozdílu? Vždyť na př. u prvních křesťanů netýkala se pomoc všech trpících a potřebných, nýbrž byla nábožensky výlučná, vztahující se jen na křesťany. Soucitu s trpícími však Řekové neznali. Neduživá novorozeňata byla pohazována u Spartanů na Taygetu a dále se tak i u jiných kmenů řeckých, zvláště když byla ženského pohlaví, ne však z krutosti, nýbrž pro chudobu rodičů. Tento nepěkný zvyk, v němž se jeví řecký naturalismus, přijímající životní boj, ukládaný přírodou, a popíráající práva na život jen zdatnějšímu, udržel se po celý starý věk. Ani v Platonově ideálním státě nemá se pečovati o nemocné lidi a určitý počet občanů má udržovati stát reglementováním plození třeba vyháněním plodu a odstraňováním přebytečných novorozeňat. O odkládání dětí mluví řecká komedie doby hellenistické, ale dočítáme se o něm ještě v 65. listě císaře Traiana a v lékařských spisech Soranových z II. století po Kristu. Že se nedálo z krutosti, nýbrž pro chudobu rodičů nebo neduživost dětí, o tom svědčí dopisy rodičů a dětí, nalezené na papyrech egyptských, z kterých dýše láska a vděčnost. Na omluvu této krutosti starých nelze nepřipomenouti zvrácenosti moderní doby, která mladé zdravé lidi posílá v massách do války na smrt nebo k strašnému zohavení, ale mrzáky všech druhů udržuje s vynaložením všemožné péče při životě, ač jsou jen na obtíž sami sobě i svému okolí. Požadavek života bývá v takových případech krutější než požadavek smrti. Ostatně, jak vyplývá z několika případů nedávné doby, právo na život v každém

případě není věc tak nesporná a nade všechny pochybnosti povznesená; uvažuje se i o právu na smrt (euthanasii).

Starému věku však nebyly nemocnice nikterak neznámy. Již ve IV. století př. Kr. byla zřizována soukromá iatrea v domě lékařů, později pak veřejné nemocnice při chrámech Asklepiových. U Římanů byli v nejstarší době nemocní otroci prodáváni nebo, když jich nikdo nechtěl, byli dopravováni na ostrov na řece Tiberu a tam ponecháváni svému osudu. Ale již v I. století mluví Columella o valetudinariích pro otroky a nemocné a raněné vojiny; pro tyto nebylo ještě za republiky žádného zvláštního ošetření. Tato valetudinaria vyhledávali nejen otroci, nýbrž často i jejich páni a členové jejich rodiny. Tak vidíme, že starý věk v praktické morálce nestál nikterak tak hluboko pod úrovní dob pozdějších, jak se myslí, a že svou etikou theoretickou, nebo lépe řečeno praktickou, ale omezenou jen na malý okruh vzdělanců, prokázal dokonce evropské kultuře platné služby. Celým starověkem můžeme jít po stopách ideje lidskosti, sbratření lidí, kosmopolitismu v názorech jeho vynikajících myslitelů. Byla to ovšem většinou jen krásná theorie, které prakse, zvláště ve vzájemném styku států mezi sebou, neodpovídala. Pokročily však v moderní době tyto ideje již tolik nad stadium theoretické, že bychom byli oprávněni starověku to vytýkati?

§ 18. **Státověda.** Kde se usadili Řekové, tam byly většinou zakládány drobné státy městské (poleis), které prošly rychlým vývojem své ústavní formy. Kdežto národově orientální vytvořili veliké absolutní monarchie s panovníky »z boží milosti«, které se zdály obyvatelstvu něčím tajemným, nadpřirozeným, poněvadž jakási neviditelná moc zasahovala do jeho osudů a pečovala o jeho blaho a bezpečnost, Řekové jediní se dívali na stát jako na dílo lidské, jemuž možno dáti tu formu, jaké si přeje lid, který stát tvoří. Pojem »panovníka z boží milosti« byl Řekům V. a IV. století, zvláště v At-

tické, naprosto neznám; naopak mythické odůvodnění rovnosti všech lidí sofistou Protagorou u Platona jest prvním vyslovením ideje »demokracie z boží milosti« v dějinách evropských. Stát jest smluvním právem slabých proti přirozenému právu silných. Ostatní státy starověké byly založeny na základě vojenském nebo finančním, jediní Řekové dospěli k myšlence, že stát jest velikou organizací, v které se má uplatňovati mravnost, že to jest instituce mravně výchovná.

Jako v středním věku byla jednotícím principem církev, vychovávající lidstvo svou autoritou, zjevením a tradicí, tak převzala zprvu u Řeků úlohu politické vychovatelky v duchu nábožensko-mravním věštírna delfská. Ale v V. století její vliv přestal působiti. Na její místo nastupuje jiný činitel, stát; jeho idea, idea kolektivistická, staví se proti ideji individuální svobody, která u Řeků zprvu převládala. Jednotlivec nemá práva na úplnou svobodu, nýbrž musí svůj prospěch podříditi prospěchu celku. Jest důležité, že se již u Řeků staví proti sobě individualismus a socialismus, a jest zajímavé, že se evropské lidstvo od doby alexandrijské, kdy výboji krále makedonského Alexandra vznikly ve východní oblasti moře Středozemního opět absolutní monarchie, až do francouzské revoluce, ba můžeme říci až do světové války, nevybavilo až na celkem nepatrné výjimky z orientální myšlenky státu jakožto instituce dané bohem.

Drobné státy řecké byly vhodnou půdou pro zkoušení různých ústavních zřízení a poněvadž prakse předcházela theorii, měli theoretikové mnoho látky ke kritice a mnoho bohaté zkušenosti z prakse, kterou viděli kolem sebe. Řecké ústavní dějiny a řecká velmi vyspělá státověda jsou i pro nás velmi poučné a měly by býti předmětem pilného studia zvláště dnes, kdy se zrodily nové státy a nové řady společenské, abychom se nemusili učit z chyb vlastních a uvarovali se mnohých chybných kroků, jsouce poučeni chybami cizími.

Že již v V. století př. Kr. měli Řekové dosti příčin k nespokojenosti se současným životem politickým i sociálním, že se rodily v hlavách řeckých opravné theorie na odstranění zlořádů veřejného života, nebo že se mysl, zklamáná neutěšenou přítomností, uchýlovala do dávné lepší minulosti, kreslíc si její obraz, toho důkazem jest stará komedie attic-ká, pro nás representovaná Aristofanem. Ta jsouc projevem národní povahy ionského kmene, zesměšňuje lehkomyšlně všechny novoty ve všech projevech veřejného života; ve snaze rozesmáti diváky jest nástrojem opposice proti všemu novotářství a nespokojenosti s přítomným stavem věcí. Tak jest častým jejím thematem líčení pohádkové země blahobytu, kde bez práce létají do úst pečení ptáci. V Aristofanových Ptáčích dva občané athenští, jsouce nespokojeni s poměry ve své obci, chtějí založiti v oblacích novou říši ptačí; v Ekklesiazusách (Ženách na sněmu) zesměšňují se theorie kommunistické, hlásající společenství všeho majetku i žen, v Lysistratě baví básník obecnstvo rozvedením podobné myšlenky jako v Ekklesiazusách, že totiž nezbývá než svěřiti vládu ženám, má-li býti zachráněna obec, které mužové nedovedou spravovati. Jest zajímavé, že doporučením pro vládu jest jim to, že jsou živlem konservativnějším než muži. Odpor Atheňanů k radikalismu a zbytečnému reformování platných řádů jeví se i v jejich ústavě, a to ve způsobu, jakým se provádělo navrhování nových zákonů. Staří byli si dobře vědomi toho, že častým měněním zákonů, byť i bylo někdy užitečné, porušuje se úcta k zákonům vůbec.

V Řecku měli nejen kommunistické theorie, nýbrž i kommunismus provedený v praxi, a to v státech kmene dorského. Příkladem kommunistického státu agrárního mohou býti Liparské ostrovy, osazené vystěhovalci z Knidu a Rhodu r. 580 př. Kr. Účelem tohoto obecního zřízení byla soustředěná obrana proti Etruskům. Neudrželo se však dlouho, sotva do dob Augustových. Agrární

kommunismus byl zaveden i ve Spartě. Tam byla svobodným občanům dobytá země, jež byla vlastnictvím státu, rozdělena v dědičný a neprodejný nájem v přibližně stejné losy (kléry), které jim vzdělávali heiloti, státní otroci, a z jejichž vý-těžku žili. Občané, kteří se nazývali homoioi (rovní), dokonce se i společně stravovali. Byli to aristokratičtí »soudruzi«. Ráz a účel tohoto kommunismu byl vojenský, úkolem občanů bylo chrániti státu. Ale tito »rovní« nebyli dlouho rovnými, poněvadž každá rodina nevystačila se svým klérem, jednak pro svou početnost, jednak pro různou jeho úrodnost, buď přirozenou, nebo zaviněnou neschopností držitelovou. A tak se časem rovnost majetku porušila a vznikli opět bohatí a chudí. Tedy i v tak malém státě, jakým byla Sparta, selhal kommunismus, založený na tak reálním podkladě, jako jest půda. Jinde však prakse ke kommunismu nesměřovala přes to, že Sparta mohla býti vzorem. Ale řecké demokracie, jako na př. athenská, proměnily se časem z politických v sociální, ve vládu chudiny, žijící na útraty bohatých ve formě rozmanitých dávek a příspěvků, které musili tito státu odváděti pro jeho potřeby a ve prospěch chudých.

Největšími theoretiky v oboru státovědy jsou v starém věku Platon a Aristoteles. Leckteré jejich myšlenky nepozbyly ani dnes své ceny. Oba byli odpůrci athenské demokracie podobně jako Sokrates, učitel Platonův, poněvadž se zvrhla v ochlokracii, která vynesla v popředí nesvědomitě demagogické mluvky, poněvadž v ní měli přístup k většině úřadů neodborníci a poněvadž se v ní lid místo práce živil politikářením. Z athenského »amerikanismu« tropil si posměch Antisthenes, prohlašuje, že když může někdo zastávati úřad, kterému nerozumí, jest stejně možné všechny osly jmenovati koni. Athenská demokracie jevíla se Platonovi stavem přímo patologickým, viděl jasně její veliké chyby, ač byla v ní opatření proti přílišnému ne-

odbornictví, později ovšem v praxi zanedbávaná. Platon i Aristoteles podali krásný příklad pravého vlastenečství ne tím, že souhlasili se špatnou ústavou své vlasti, nýbrž že usilovali o její zdokonalení. Oba byli přívrženci duševní aristokracie, t. j. vlády lidí vpravdě nejlepších. Náprava jest možná jen tehdy, nastane-li dělba práce a bude-li se žádati odborná kvalifikace pro všechny úřady a vedle ní kvalifikace mravní, zejména smysl pro spravedlnost. Aristoteles žádá, aby bylo úředníkům zbráněno obohacovati se nedovoleným způsobem. Oba narazili na problém výchovy občanstva. Nestací jen nejlepší ústava, třeba v přední řadě, aby občanstvo bylo vychováno v jejím duchu. V demokracii není podle Aristotela výchovným prostředkem k tomu cíli vedoucím naprostá svoboda, která by každému dovoľovala jednati, jak se mu zlíbí, nýbrž poslušnost k ústavě a zákonům, jež není pro občana otroctvím, nýbrž spásou. Podstatu pravé svobody krásně vyjádřil později Plutarchos, říka, že jen ti zasluhují, aby byli pokládáni za svobodné, kteří následují rozumu jakožto božského vůdce života místo vůdce najatého a za peníze koupeného, neboť oni jediní naučivše se, co třeba chtíti, žijí skutečně tak, jak chtějí. Nejlepší ústavu představuje si však idealista a racionalista Platon jinak než realista a empirik Aristoteles. Platon vypracoval ve své »Ústavě« podrobný plán ideálního státu na zcela nových základech, státu, který sice sám pokládal tehdy za uskutečnitelný, který však jest nicméně pouhou utopií. Aristoteles stál na půdě trvajících rádu společenských i politických a dbal toho, aby jeho stát byl ne theoreticky nejlepší, nýbrž prakticky uskutečnitelný. Za tím účelem zpracoval v »Ústavách« státní formy 158 obcí řeckých i jiných jako bezpečný podklad empirický, aby z něho odvodil zásady ve svém theoretickém spise »Politika«.

Svůj ideální stát založil Platon na intelektuální a sociální nerovnosti: i Aristoteles přiděluje stej-

ná práva stejným a nestejným, každému jen tolik práva, kolik si ho zaslouží. Ve státě Platonově jsou tři kasty, silně upomínající na stavy středověké: řemeslníků a rolníků, kteří pro všechny pracují a poslouchají, válečníků, upomínajících na moderní vojsko, kteří stát chrání, a filosofů, kteří mu vládou. Každý stav koná své povinnosti a tím se dosáhne spravedlnosti, jejímž projevem má být stát. Aby mohli strážci státu, válečníci a vládcí, konati svou povinnost, jest třeba zbaviti je všech starostí, které jim působí dosavadní řady společenské, zavésti pro ně kommunismus žen, zrušiti život rodinný a soukromý majetek, zavésti pod dozorem státu veřejnou výchovu dětí, které rodičů neznají a jim nepatří, a rovnoprávnost žen s muži i v příčině vojenské služby. Proto má se dostati oběma pohlavím stejného vzdělání a výchovy. Tak vyjadřuje již Platon myšlenku moderní koedukace. Podle jeho dialogů Timaios a Kritias existoval takový ideální stát před 9000 lety v Athenách a odvrátil od sebe veliké nebezpečí, zničiv moc ostrova Atlantidy. Pak se však obě tyto mocné říše, říše dobra a zla, propadly a nezbylo po nich stopy.

Platonův kommunismus jest theorie, která však vyniká nad kommunismus ruských bolševiků tím, že jest omezena jen na malou společnost a postavena na základech ethických, hlásajíc, že ke kommunismu třeba lidi vychovávat, ježto jejich vrozené sklonny egoistické musí v nich býti potlačovány, že může býti uskutečňován jen ponaáhlu, a to tak, aby třída, která při něm bude zkrácena, byla přesvědčena, že je to tak spravedlivé; kommunismus Platonův není totiž výhodou, nýbrž obětí, odříkáním. Ale neobejde se bez otroků, jako se neobešel bez nich ani v praxi ve Spartě. Neboť rovnost přidělu snesou nejvýše jen ti, kdož sami fysicky nepracují. Na sklonku svého života vzdal se Platon své utopie, jejíž neprovednost uznal, a v Zákonech, ač se nevzdal ani tam víry v moc organisace a podržel maximum movitého majetku, hospodářství přísně vá-

zané a určité číslo pro díly půdy (5040), jest pln kompromisů s danými poměry, žádaje jen vládu nejrozumnějších praktiků a státní dozor na manželství a sňatky. Velmi se přiblížil k stanovisku Aristotelovu, jenž budoval stát na rodině a na zámožném středním stavu rolnickém, který chtěl míti zastoupen nejčetněji, ježto prý jest i ethicky dobrý a proto nejlepší zárukou stálosti ústavy, a jenž chtěl sociální nerovnosti odstraňovati ne bojem mezi kapitalisty a proletariátem, nýbrž vzájemnou dohodou na základě spravedlnosti. Zajímavá jest též myšlenka Aristotelova, že vhodnost ústavy není něco absolutního, že nelze říci, která forma jest nejlepší, nýbrž, že to závisí na daných poměrech ve státě, zvláště na vyspělosti občanstva, a dále myšlenka, že není rozumné jednostranné uplatňování principu většiny v demokracii.

Platonův pokus o nový, ideální stát zůstal přes to, že byl nemožnou utopií, první velikolepou koncepcí státu budoucnosti, založeného ne na zákonech, nýbrž na výchově občanstva, koncepcí, plnou pozoruhodných myšlenek, které dnes znějí zcela moderně a k nimž se často vraceli skuteční i literární reformátoři političtí a sociální i snilkové všech dob. Pod vlivem díla Platonova píše Cicero svůj spis *De re publica*, Augustinus dílo *De civitate Dei*, Campanella *Civitas Solis*, Morus r. 1516 o novém ostrově Utopii a o nejlepší ústavě, Bacon Novou Atlantidu; Jean Bodin vidí 1579 v spise *De la république* s Platonem cíl státu v uskutečňování spravedlnosti, ale na rozdíl od něho staví spravedlnost harmonickou nad arithmetickou a geometrickou. Lidstvo bylo dlouho od starého věku v zajetí myšlenky o existenci dvou říší, obyčejné a ideální. Tak Augustinus vykládá o pohanské říši světské, jejíž poslední formou byla světovláda římská, a o křesťanské říši boží, kterou zastupuje na zemi církve. Mezi oběma jest boj, který prý se skončí vítězstvím království božího, jež není z tohoto světa. Na Augustina a vůbec na pozdější dobu měly

nepřímý vliv latinské politické spisy Ciceronovy; prostřednictvím jich jakož i římských právníků přešlo mnoho politických názorů do doby střední a z ní do doby naší. Tak Macchiavelli přejímá starověké teorie státovědecké; aristotelského původu jest jeho myšlenka, že se jedna ústava nehodí pro všechny státy. U Platona, ježž spolu s Aristotelem poznala teprve nová doba přímo z originálů, má svůj původ na př. učení moderní státovědy o postupné degeneraci a koloběhu ústav; o koloběhu ústav vykládá zejména řecký historik Polybios. S Aristotelem zase souhlasí Hugo Grotius v tom, že společenství státní jest přirozeným výsledkem lidské povahy. Tento názor zatlačuje v nové době trvale antickou myšlenku, že stát jest útvar smluvní, která se objevuje u Platona a epikurovců a prostřednictvím Ciceronovým dostala se do středověku. Antického původu jsou též obě moderní metody: Rousseauova deduktivní, hlásající, že zákony jsou jediným dobrým základem státu, která má svůj původ v Platonovi, a Montesquieuova induktivní, činící zákony závislými na zeměpisné, politické, historické, náboženské, mravní a duševní povaze státu a národa; ta zase tkví v Aristotelovi. Jak nepřerušená jest souvislost od starého věku až po nový v oboru státovědy, jest patrné na př. na moderní myšlence o rozdělení moci ve státě ve tři: moc zákonodárnou, soudní a výkonnou. Zná je již Aristoteles (to býleuo-menon peri tón koinón = moc poradní, to peri tás archás = moc výkonná a to dikazon = moc soudní) a podle něho mluví se i v středověku o *legeslativa* a *executiva pars civitatis*. Starý věk má i svého hlasatele anarchismu, a to v stoiku Zenonovi, jenž hlásal odstranění státu a sdružení všech lidí, světlo občanství, kosmopolitismus; v stoicismu pak dospěl starověk k rovnosti lidí s výhradou (pokud jsou filozofy stoickými) právě tak jako později křesťanství a moderní socialismus; tato dvě učení hlásají sice též rovnost lidí, ale jen pokud jsou křesťany nebo pro-

letáři. Otec moderního socialismu, Ferd. Lassalle, velmi si vážil antiky, zejména pro sociální myšlenku, vystupující za doby klassické u Řeků tolik v popředí jako lék proti individualistickému sobectví. Ta, jak praví Pöhlmann, ukázala lidstvu, že štěstí národů nezávisí na tom, kolik statků se vyrobí, nýbrž na tom, jak se rozdělí. Jestliže spis »Politika« empirika Aristotela jest dosud ve veliké vážnosti v Anglii, takže se čte a vykládá ve školách a anglický poslanec jest bez něho takřka nemožný, jest to zcela pochopitelné u národa s tak vyvinutým smyslem pro empirii, jako jsou Angličané.

Starý věk lišil se od moderní doby tím, že nevěřil v stálý, nepřetržitý pokrok, jak v něj věří zvláště moderní socialismus, nýbrž znal jen vývoj lidské společnosti k dosažení nejvyšší možnosti; ale ta zůstává stavem přirozeným, a pak se na ní trvá. Nad ni nelze již jíti výše, spíše s ní vede opět cesta dolů. Stát, národ a vůbec společnost lidská jest člověk ve velkém. Jako jednotlivec směřuje k rozvíti všech svých tělesných i duševních sil a na nich pak po určitou dobu trvá, aby jich potom zase pozbyval, tak jest tomu i s přirozenými celky, skládajícími se z jednotlivců, s národy, jichž souhrn činí společnost lidskou; jejich vývoj, pokrok jde jen k určité mezi, přes kterou nemůže jíti dále. Tento antický názor zastává i moderní věda historická a filosofie, u nás na př. T. Trnka v své filozofické knize »Hledám tajemství života«.

§ 19. **Právo.** Co se z antické kultury nejvíce vžilo, co zasahuje hluboko do moderního života soukromého i veřejného, jest římské právo. To jest nejcennější odkaz římského ducha věkům příštím. Římané, jsouce vedeni svým jasným, logicky přesně uvažujícím duchem a smyslem pro praktickou potřebu a účelnost, vytvořili právní pojmy, dokonalé nazírací formy pro právo soukromé a proces, přesně vymezili, co jest dolus a culpa, possessio a dominium, hereditas a legatum, fideicommissum, ususfructus, servitus, obligatio, iustum a aequum.

Všechny tyto pojmy a mnoho jiných jim podobných žilo a udržovalo se dále, přecházelo nenasáno pouhou vědeckou tradicí do právního myšlení pozdějších dob pro svou vnitřní pravdivost. Tak se staly společným majetkem v právu francouzském, anglickém, hollandském, italském a j., a to v soukromém právě tak jako v státním a trestním. Také městské a zemské právo mnohdy se romanisovalo. Že mohlo římské právo působiti tak dlouho na evropské lidstvo, toho příčinou jest, že bylo prodchnuto humanitou a mravními ideály předchozích dob, zvláště II. století po Kr., doby císařů Hadriana, Antonina Pia a M. Aurelia. Vědecky počalo býti studováno římské právo, kodifikované na rozkaz císaře Justiniana v letech 529—534 v Corpus iuris civilis, kompilaci epochálního významu, po prvé ve XII. stol., ač ani před tím nebylo jeho studium zcela přerušeno, a to v Bologni (staré Bononii), kde vznikla slavná svobodná universita. Cizinci, kteří tam chodili z celé Evropy na studia, rozšířili jeho znalost i jinde. Za renaissance rozšířilo se po Evropě a v XVI. a XVII. století stalo se soukromé právo římské platným téměř v celé jižní a střední Evropě. Francouzská revoluce přejala ze starého věku veřejné jednání na soudech a soudy lidové a od té doby vžily se tyto instituce v právu moderním. Germáni měli své vlastní soudní a právní řady zvykové, odchylné od římských, a proto zprvu římského práva nepřejali. Teprve v XV. a XVI. století zavedli německí císařové soukromé právo římské místo starého nejednotného práva germánského a od těch dob se udrželo téměř až do konce XIX. století, kdy bylo vytlačeno ze svého vynikajícího postavení zavedením domácího občanského zákoníka. Jeho vliv se sice zmenšil, ale přece nezanikl, poněvadž nové zákoníky byly založeny na právu římském. Ani dnes není římské právo přežitkem přes to, že to, co bylo z něho schopno života, již se vžilo v právu moderním a že to, co se jako zastaralé nehodilo,

bylo nahrazeno formami časovějšími, lépe vyhovujícími dnešním požadavkům. Jest třeba studovati je stále historicky, aby se nejen pochopila jeho podstata a účel a aby se srovnáním tehdejších poměrů s nynějšími poznalo, má-li ještě dnes svou oprávněnost, nýbrž aby se též dospělo k cenným poznatkům všeobecným, že totiž právo není nic ztrnulého, neměnného, s platností ustavičnou, nýbrž že jest výslednicí utkávajících se sil, výsledkem boje mezi jednotlivci, stranami a národy.

Avšak římské právo nebylo tak původní, jak se kdysi za to mělo. Poznáváme to od posledních 35 let z nálezů právnických papyrů v Egyptě, které nás seznamují s právem starořeckým, římsko-řeckým, egyptským a orientálním, takže jest možno srovnávati právo římské s jinými právy starověkými. A tu vychází na jevo, že se řecké právo doby hellenistické, podle něhož byly spravovány řecké a počtější východní provincie říše římské, nejen vyrovná bohatstvím myšlenek a formální dokonalostí právu římskému, nýbrž po stránce ethické dokonce je předčí. Řecké právo působilo ovšem v lecčems na právo římské. Nemůžeme sice hledati ohlasů řeckého práva v zákonech dvanácti desk, jak o tom vypravují zprávy starověké, zejména ne ohlasů řeckého práva na půdě vlastního Řecka, nýbrž nejvýše stopy řeckého práva, které poznali Římané ze styku s Řeky jihoitalskými a sicilskými, ale v době IV.—II. století př. Kr. řecké právo zřejmě působí. Tak aedilské předpisy o prodeji jsou opisem trhových nařízení řeckých agoranomů (dozorců na trhu), úřední program censorský jeví stopy vlivu řeckého, praetorská actio iniuriarum jest převzetím řecké ochrany osobnosti, řeckého původu jest povinnost ručení při smlouvách nájemních, trhových a námezdních a trestní řízení v quaestiones. Od Řeků přejala Římané též hypoteku. Od II. století př. Kr. působí na římské právníky řecká metoda vědecká, zvláště filosofická; učení stoické dává jim své právo při-

rozené, Poseidonios učí Římany činiti rozdíl mezi národním právem římským (ius proprium civium Romanorum) a právem mezinárodním (ius gentium). Římsští řečníci budují theorii procesu podle předpisů řecké rhetoriky. Znovu působí řecká právní theorie na římské právo v V. století po Kr. Bez znalosti řecké literatury IV.—VI. století nelze porozuměti kultuře zákonodárného díla byzantského císaře Justiniana, poněvadž v jeho Corpus iuris civilis jest přizpůsobeno staré římské právo pozdní hellenské kultuře. Některé části jsou psány řecky, tak největší část Justinianových Novell, 1/25 konstitucí v jeho Codexu; podobně jest tomu v Pandektech. A tak dnes, ač by se zdálo, že právník nebude pomalu potřebovati ani latiny, když vznikají stále nová odvětví práva moderního, jako horní, směnečné, námořní a dokonce i vzduchové, jeví se naopak aspoň pro ty, kdo se chtějí zabývati historií práva, potřeba znalosti řečtiny. Bez ní neobejde se dnes badatel v oboru římského práva, poněvadž nemůže nepřihlížeti k řeckým právnickým listinám z egyptských nálezů na papyrech i na kamenech. A bez porozumění řecké filosofii a státnímu životu není možná znalost moderního práva trestního, právní filosofie a všeobecné státovědy. V řecké ideji práva projevuje se touha po absolutnu a nekonečnu, obdiv pro božství a kosmický řád, láska k přírodě a jejím zákonům a úcta k člověku. Proto jest řecká právní filosofie výtvozem ne národně výlučným, nýbrž všelidským a to jí zaručuje trvalou cenu. Shledáváme se v ní již s třemi základními myšlenkami, týkajícími se práva přirozeného, které má podle názoru řeckého cenu absolutní a jest základem relativního práva lidského. Je to především myšlenka právního pokroku, stavějící proti právu skutečnému právo ideální; dále je to myšlenka, jejíž význam Řekové přecenili, že totiž nejvyšším cílem práva přirozeného má býti zdokonalení lidské bytosti, a konečně je to myšlenka, vyplývající z Řekova požadavku omezujícího prin-

cipu ve všem, že právo nesmí odporovati lidské přirozenosti a zákonům kosmickým, poněvadž meze lidské přirozenosti nejsou libovolně pohyblivé.¹⁶

Na konec ještě malou poznámku rázu speciálního. Označujeme-li neurčitou osobu, o níž jest řeč, zkratkami N. N., napodobujeme tím římského právníka Gaia, jenž v procesech, které uvádí za příklad, jmenuje obžalovaného Numeria Negidia.

§ 20. **Paedagogika.** Že i na tomto poli byla práce Řeků směrodatnou pro věky další, o tom svědčí již slova »paedagogika« a »škola«, která jsou původu řeckého. Paidagógem (*παιδαγωγός*) nazýval se původně otrok, který provázel chlapce k učiteli, a slovo scholés, z něhož vznikl název pro školu v řečech evropských, znamenalo jako lat. otium původně »prázdeň«, poněvadž za zaměstnání, neprázdeň (ascholiá, nec-otium = negotium), byla pokládána jen služba státu, zastávání úřadů občanských a vojenských, kdežto pěstování věd a umění na jakémkoli stupni bylo u starých prázdní. Je-li s tím v nějaké souvislosti název pro školu u Římanů, ludus, jest nesnadno říci. Rozdíl v povaze Řeků a Římanů nejlépe vystihuje to, že se řecká mládež učila ve škole nazpaměť básním Homerovým, kdežto římská státním zákonům. U Řeků byla cílem výchovy kalokagathie (krása a dobro) a bylo jí dosahováno pěstováním gymnastiky v palaistře, kde se stával Řek krásným, a vzděláním literárním a musickým v gymnasiu, které zušlechťovalo jeho duši. U Římanů byla cílem výchovy disciplína populi Romani a za nejlepší prostředek k ní vedoucí byla pokládána cvičení řečnická, dějepis a filosofie. Tělocvik nebyl u nich pěstován tou měrou jako u Řeků; Cicero zavrhoval pěstování přírodních věd a gymnastiky, poněvadž prý svádí k nemravnosti a k paiderastii. Gymnasion udržovalo stále vědomí sounáležitosti mezi Řeky ve všech zemích, které nebyly jejich původní vlastí, a tělocvik, jak vidíme z nálezů pa-

pyrových, byl podporován i v době hellenistické. Kdežto u Dorů byla výchova státní, ježto měla za úkol vychovati státu zdatné občany, a dívka byla postavena na roveň hochu i co do vzdělání, které však bylo jen tělesné, byla naproti tomu výchova athénská soukromá a tělesná i duševní, ale žena ze vzdělání byla vyloučena. Řecké školství bylo národně výlučné. Z cizích jazyků učilo se poskovnu jen latině v dobách, kdy byli Řekové pod panstvím římským. Rovněž se nevyučovalo náboženství; kněžské kasty nebylo a proto také nebylo jejího vlivu na výchovu mládeže. Přes to, že školství bylo soukromé, proniklo přece vzdělání hluboko mezi lid. Školy byly všude, takže i v nejbzdálenějších městech na obvodu říše římské, jako v Thagastě v Alžírě a Samosatě v Syrii, bylo postaráno o vzdělání mládeže. Vzdělání bylo rozšířeno mnohem více než v středním věku, kdy bylo mnohem aristokratičtější než ve věku starém. Střední věk značí v této věci návrat k poměrům starého orientu, kde bylo vzdělání privilegiem kněžské kasty, která jediná znala písmo a byla správkyňní knihoven. Nový věk zase jest návratem ke klassickému starému věku, kdy nebylo takové přehrady ve vzdělání. Ještě dnes jest v Itálii více analfabetů, než bylo v starém věku, přes to, že má školství státní. Že jest tomu tak, přesvědčujeme se stále lépe nálezy řeckých papyrů na půdě egyptské, obsahujících též dopisy lidí prostých a nevzdělaných, jak o tom svědčí jejich chybný pravopis.

S praxí kráčela velmi brzy ruku v ruce i paedagogická theorie. Že mnohovědnost nesmí býti cílem vzdělání, hlásal již Herakleitos (*πολυμαθὴν νόον οὐ διδάσκει*) a později M. Terentius Varro (nil novit, qui aequae omnia). Ne ode všeho trochu, nýbrž jen něco, ale v tom jíti do hloubky (non multa sed multum). Rovněž již Platon byl si vědom toho, že vnucování vědomostí nemá ceny, že vědění vnucené není trvalé (*ψυχῆ δὲ βίαιον οὐδὲν ἔμμονον μάθημα*). Výchova má smysl, jen když jest zalo-

žena na svobodné zálibě ve vědě a v krásnu. Nádání mládeže pak se pozná nejlépe pozorováním jejich sklonů při hře. Hlasatelem nových názorů paedagogických byl opět Sokrates. Zvláště pověstná jest jeho rozumová metoda maieutická, vybavovati správnou odpověď vhodnými otázkami; stavěl ji proti přednáškové metodě sofistů, působící více na cit posluchačů než na rozum. Jeho názory zpracoval jeho žák Platon v ucelenou soustavu, ale ta jest stejně utopická jako jeho myšlenky politické. Vychází zase ze společenské nerovnosti; všem stavům nepřisluší stejné vzdělání, nýbrž jen tříde strážců. Přesně stanoví, v kterých letech má se dostati vzdělání a jakého mládeži, z které se má odchoovati dorost pro příští vladaře a válečníky.

Aristoteles byl odpůrcem Platonova kommunismu, hlásaje, že člověk více pečuje o to, co patří jen jemu, než o to, co jest mu společné s ostatními, a že by komunismus zničil lásku a dobročinnost mezi lidmi. Proto zase bere za základ výchovy strízlivou skutečnost, ač i podle něho má stát pečovati o výchovu, aby byla jednotná a pro všechny společná a stejná. Vyučování nemá býti samo sobě cílem, nýbrž jen prostředkem k nabytí ctnosti. Proto duševní musí míti převahu nad tělesným. Velikou důležitost měla i řečnická škola Isokratova; Isokrates poznal již význam součinnosti žáků s učitelem. Ideálem jeho výchovy ethicko-politické bylo, aby si člověk uměl pomoci v každé situaci životní, uměl jednati s lidmi, držeti na uzdě vášně a zachovávat míru ve štěstí.

V pozdějších dobách nabyla významného místa ve výchově rhetorika, zejména u Římanů; její význam stále rostl, až se v době císařské stala hlavní složkou vyššího vzdělání, jehož podstatou bylo trivium a quadrivium, sedm svobodných umění (grammatika, rhetorika, dialektika, geometrie, arithmetika, astronomie, musika). První římskou encyklopaedií, obsahující vedle sedmi svobodných umění ještě lékařství a stavitelství, byly *Discipli-*

nac M. Terentia Varrona z I. století př. Kr. v 9 knihách. Varro byl předchůdcem *Martiana Capelly*, jenž na sklonku starého věku shrnul septem artes liberales ve spise *Satira de nuptiis Philologiae et Mercurii*, který se stal směrodatným pro celý střední věk. Ten, počínaje humanismem, čerpal své názory paedagogické z *Quintiliana*, jehož *Institutio oratoria* stala se kanonem paedagogickým. *Quintilianovi* totiž nejde jen o vzdělání na řečníka, nýbrž o vzdělání vůbec; vede svéřence svého od dětství až k nejvyššímu stupni. V první knize jeho díla jest obsaženo mnoho vzácných všeobecných pokynů paedagogických, pro něž byl jeho spis ve veliké vážnosti i za reformace. Znalost jeho vymizela s odstraněním rhetoriky ze škol. *Quintilian* staví proti výchově soukromé výchovu školní jako cennější přes to, že si jest vědom, že se doma daří výchově individuální lépe než ve škole. Za to však vidí ve školní výchově jiné výhody, zejména možnost pěstovati právě ty vlastnosti, kterých potřebuje člověk jako tvor společenský, totiž družnost, ctižádostivost, podnikavost a společenské chování.

Středověká výchova byla aristokratickou a národně vylučnou stejně jako antická, vylučující z účastenství na vzdělání otroky a ženy přes to, že bylo křesťanství hnutím lidovým a mezinárodním. Takovým bylo jen ve svých začátcích a později jen v theorii. V praxi však pokračoval věk starý a věci se zhoršily ještě o to, že se výchova nestarala o příští občany státu jako antika, nýbrž v přední řadě o stav kněžský. Ideálem humanistickým v XVI. století jest *sapiens atque eloquens pietas*. *Karel Veliký* měl sice v úmyslu zříditi školy světské, lidové s vyučovacím jazykem mateřským, ale ty živořily. Teprve za *Komenského* staví se výchova na nový národní základ a latina ustupuje jazyku mateřskému. Moderní školství nevrací se sice k ideálu Platonovu, ale pokračuje dále v jeho duchu a v duchu antiky, snažíc se vychovati především řádné občany, kteří by plnili své povinnosti

k státu. V poslední době projevuje se všude stále více snahy dosíci z antického ideálu kalokagathie i oné první složky, krásy tělesné, a to pěstováním tělocviku a sportu.

§ 21. **Filologie.** Může býti podivuhodnější zjev, než aby drobná knížka, obsahující ne více než patnáct stránek textu, působila po celá dvě tisíciletí na myšlení evropského lidstva? Knížkou tohoto neuvěřitelného vlivu jest techné grammatika Dionysia Thraka (170—90 př. Kr.), žáka slavného filologa alexandrijského Aristarcha, podávající základy učení grammatického. Vykládá o písmenech, částech řeči a skloňování, jak je ponenáhlu vytvořila filosofie a grammatika. Tuto učebnici zavedli si nejen Syrové a Armenové, nýbrž působila v celé západní Evropě a působí dosud na duševní vývoj drobné mládeže ve škole stejně jako ve vědě. Její grammatická terminologie žije podnes u všech národů; ti se nevzmohli na nic jiného, než na mechanický, doslovný překlad pojmů, které pro vždycky vytvořil bystrý duch řecký, nechápající u některých názvů dosud ani jasně, co vlastně znamenají. Kolik lidí přemýšlelo na př. o vzniku a významu slova »pád« (ptósis, casus)? U názvů jednotlivých pádů nevzmohly se evropské řeči již ani na překlad, podržující latinský překlad jich buď v znění původním, nebo ve formě změněné (pt. onomastiké = casus nominativ(us), pt. geniké = genitiv(us), pt. dotiké = dativ(us), pt. aitiaké = accusativ(us), pt. klétiké = vocativ(us)). Jako ukázkou mechanického překládání řeckého názvosloví uvádíme: syndesmos, coniunctio, spojka; antónymia, pronomen, zájmeno; epirrhéma, adverbium, příslovce; prothesis, praepositio, předložka; to hypokeimenon, subiectum, podmět; to katégorúmenon, praedicatum, výrok; metoché, participium. Bezmyšlenkovitost v překládání původních řeckých názvů šla tak daleko, že byly přejímány a překládány i názvy pro pojmy v podstatě zcela odchylné. Tak pro pojem »přízvuku«

utvořili si Řekové správné slovo prosódia (což znamená »přízpěv«), poněvadž podstatou přízvuku řeckého byl v prvních dobách skutečně vyšší tón. Avšak Římané a po nich ostatní národové evropské přeložili si toto slovo doslovně ad — cantus (accentus, accentu, l'accent, the accent, der Akzent), ač podstatou jejich přízvuku byl větší důraz. České »přízvuk« jest tvořeno ještě nejlépe, poněvadž jest neutrální, neurčujíc povahy přízvuku jazyka českého.

Analysovatí řeč a její části počali u Řeků v V. století př. Kr. sofisté. V jejich úkolu pokračovala filosofie stoická (zvláště Chrysippos) a časem byla vypracována pevná soustava, jak jí podala učebnice Dionysiova. Že bylo velikou vymožeností a stálo mnoho duševní práce řeč, která se člení pro sluch jen v slabiky a větší nebo menší slovní celky, dělící se od sebe přestávkami, rozložiti v slova, která jsou celky umělými jen pro zrak, kdežto v řeči obyčejné vespolek splývají, pochopí, kdo viděl dopis člověka grammaticky nevzdělaného, jemuž jsou slova rudis indigestaque moles, kterou zcela libovolně roztrhuje a zase spojuje v slova nová, nic nedbaje jejich původu. A bez správného rozložení řeči v slova nemohly vzniknouti mluvnické kategorie. Tím Řekové jednak první nahlédli blíže do stavby jazyka, jednak objevili nový prostředek, jak se učiti cizí řeči, totiž místo metody přímé, které se užívalo až do té doby, rozbor a roztržení jednotlivých jevů jazykových podle vypořádaných zákonů, čímž bylo lze též dojiti větší přesnosti řeči. Této soustavné metody grammatické užívá se s prospěchem podnes nejen v mrtvých jazycích klassických, nýbrž i při učení se řečem živým. Zásahu o její rozšíření v Evropě od dob renaissance má zvláště Institutio grammatica Prisciana z konce V. a počátku VI. století. K rozložení slov na kmen a příponu Řekové však přece nedospěli a vztah jednotlivých slov ve větě byl jim také nejasný. Grammatika alexandrijská nedo-

vedla na př. rozlišiti podmětu od přísudku přese všechnu práci Aristotelovu, vykonanou na tomto poli logiky, a přes grammatické studie stoiků. Také byli Řekové špatnými etymology, jak o tom svědčí mimo jiné již Platonův dialog Kratylos. Příčinou všeho toho byla jejich nedostatečná znalost cizích jazyků, neboť kdo nezná řečí cizích, nemůže náležitě poznati ani jazyka vlastního, poněvadž to jest možné jen vzájemným srovnáváním. Na omluvu Řeků však jest uvéstí, že střední věk a dlouho ještě i věk nový jim v jazykovědě nijak nezadal. Vždyť ještě ani dnes, ač jest již jazykozpyt tak pokročilý, nepovznesli se někteří, kteří o jazykových otázkách dokonce píší vážné knihy, nad »lidovou« etymologii, která uvádí ve vzájemnou souvislost slova různých jazyků podle jejich vnější, zvukové podobnosti, o nic jiného se nestarajíc. Základy k moderní jazykovědě položili F. Buttmann, jenž na konci XVIII. století počal první rozeznávatí v řečtině kmen a ohýbací příponu, a F. Bopp, jenž skoro v téže době seznal totéž u grammatiků indických. Tak jest moderní jazykověda v podstatě sloučením řecké a indické duševní práce. Římané, k nimž přenesli řeckou grammatiku v I. století př. Kr. stoupenci Aristarchovi, byli zase jen zprostředkovateli mezi Východem a národy západní Evropy, jimž řecké grammatické pojmy odevzdali. Řecká filologie stala se učitelkou filologie moderní, poněvadž vytvořila metody, jichž platnost se udržela až do nové doby. V době alexandrijské počala vznikati prací učenců, mezi nimiž vynikající místo zaujímá zeměpisec Eratosthenes z Kyreny, kritická vydání textů, slovní i věcný výklad auktorů, práce lexikografické a pod. Za příklad toho, jak dlouhého vývoje bylo třeba k dosažení nynější dokonalosti, možno uvéstí Pollukovo Onomastikon (= seznam jmen). V tomto slovníku z konce II. století po Kr. není užito pořádku abecedního, který se nám dnes zdá zcela samozřejmý, nýbrž slova jsou sestavena ve věcné skupiny (na př. pohromadě

jsou uvedena jména psů, lovu, zvuků zvířecích). Avšak nové nálezy řeckých papyrů ukazují, že abecední uspořádání látky bylo Řekům známo mnohem dříve, že jest starší než teprve z doby byzantské. Že staří vykonali i v tomto oboru mnoho práce, která byla směrodatnou pro věky příští, jde na jevo z toho, že díla toho druhu označují se dosud slovy z řeči klassických (něm. Lexikon = *λεξικόν*, it. dizionario, fr. dictionaire, angl. dictionary = = pozdní lat. dictionarium, vocabulario, vocabulaire, vocabulary = lat. vocabularium).

§ 22. **Vědy mathematicko-přírodní. Mathematika.** Název mathématiké, mathésis nemá s oborem samým nic společného; neznačí nic více než »učení«, »věda«, z čehož jde na jevo, že Řekové pokládali tuto nauku za vědu všech věd. I když jest pouhou pověstí, že nad vchodem do Platonovy Akademie bylo napsáno: »*Μηδεις ἀγεωμέτρητος εισίτω*« (nevcházej, kdo nezná geometrie), přece to aspoň dobře vystihuje význam matematiky v této škole. Jaké nadání měli Řekové pro matematiku, toho dokladem mohlo by býti, že ještě v V. století po Kr. dokonce žena, Hypatia, dcera matematika Theona, byla v Alexandrii profesorkou platonské filosofie a skládala spisy mathematické, na př. komentář k Apolloniovu spisu o kuželosečkách. Název »matematika« a povýšení matematiky na vědu pochází od pythagorovců. Egypťané, kteří byli v tomto oboru učiteli Řeků, i ostatní národové orientální pěstovali rovněž matematiku, ale ne jako vědu, nýbrž k účelům praktickým.

Řekové užívali v arithmetice místo číslic písmen své abecedy. To by bylo bývalo jistě nepohodlné pro vyjadřování velikých čísel, mnohem nepohodlnější, než užívání tak zvaných číslic arabských, vynálezu vlastně indického, který v západních zemích Arabové jen rozšířili, kdyby nebyli znali pro tento účel zvláštních soustav. Tak Archimedes, jak víme z jeho spisu *Ψαμμίτης* (Počet zrn písečných), vymyslel soustavu, kterou bylo lze vy-

jádríti zcela snadno ohromné, slovy nevyjádřitelné číslo, udávající počet zrněk pískových na zeměkouli, číslo, které jsou napsáno našimi číslicemi, bylo by vyjádřeno 1 s 800,000.000 přivěšených cifer. Také Římané měli pro velká čísla značky praktičtější, než máme my, tak na př. pro 1,000.000 \bar{M} (mille) = 1000². Arabské číslice vysvětlují některé z písmen řecké abecedy, pokládajíce nullu za 0, první písmeno slova *οὐδέν* (nic) a číslice 1, 2, 4, 7, 8 odvozující z velkých nebo malých písmem řecké abecedy, stojících právě na tom místě, které číslice udává (na př. 1 = Α, 4 = Δ). Vliv antického počtářství na doby pozdější jest dosud patrný v slově summa. Toto slovo uchovalo se z dob římských, kdy se při sčítání psal součet in summa linea, nad čarou, která se dělala ne pod sčítanými čísly, jak činíme my, nýbrž nad nimi. Značky, kterých užíváme při sčítání a odčítání, + a —, jsou zkomošeniny začátečních písmem ve slovech p(lus) a m(inus) (více, méně).

Již Řek Thales z Miletu znal podle Eudemových dějin matematiky některé poučky geometrické (o rovnosti úhlů v trojúhelníku rovnoramenném a úhlů vřeholových), ale bez důkazu, jen empiricky, z bezprostředního názoru prostorového. Pythagorovci uvědomili si poměr mezi arithmetikou a geometrií, znali čísla iracionální a znázorňovali je konstrukcí geometrickou. Řešili již tři v starém věku pověstné problémy: kvadraturu kruhu (quadratura circuli), kterou se zabýval již Anaxagoras a posmíval komický básník Aristofanes v Ptáčích, zdvojení krychle (duplicatio cubi, konstrukce $\sqrt[3]{2}$), což bylo též zváno problémem delským, poněvadž věštírna uložila Delským zdvojnásobiti oltář Apolonův v podobě krychle, a rozdělení úhlu na tři rovné díly (trisectio anguli), problémy dosud nerozřešené a nerozřešitelné. Moderní myšlenka, že kruh jest mnohoúhelník o nekonečném počtu stran, jest obsažena in nuce v Antifontově kvadratuře

kruhu. Každé dítě zná větu Pythagorovu, poučku, kterou znali již staří Egypťané a Indové. Dříve se přičítala pythagorovcům též konstrukce pěti pravidelných těles, krychle, čtyřstěnu, osmistěnu, dvanáctistěnu a dvacetistěnu. Ale ti znali tři z těchto těles jen empiricky, z nálezu krystalů, kdežto mathematická konstrukce všech pěti pochází z doby pozdější, od Theaiteta, přítele Platonova. Pythagoras nemohl ještě znáti konstrukce ani prvních tří, poněvadž předpokládá učení o iracionalitě, jejíž přesný důkaz pochází rovněž od Theaiteta a Theodora a sestrojení dvanáctistěnu a dvacetistěnu předpokládá zase poučku o zlatém řezu, která jest rovněž teprve z doby Platonovy a z jeho nejbližšího okolí.¹⁷ Eudoxos z Knidu (okolo r. 570 př. Kr.) napsal o ní spis »O řezu«, který byl podkladem pro dílo Theaitetovo o pravidelných tělesech a jejich sestrojení (»O pěti tělesech«). Měla-li škola Pythagorova pro matematiku tak veliký význam, není divu, že prohlásila proti hylozoistům číslo, pojem abstraktní, za princip smyslového světa. Byl to první pokus o pochopení světa fenomenálního podle jednotného zákona rozumového, vyjádřeného číslem. Pythagorovec Hippokrates z Chia (400 př. Kr.) napsal též první spis o mathematice. Platonova škola pohrdala empirií a pracovala jen racionalisticky, takže jest pochopitelné, že měla o matematiku nemalé zásluhy; za to však měla menší význam již v astronomii a docela žádný ve vědách přírodních. Eudoxos z Knidu byl jediným empirickým badatelem v této škole; pořídil katalog hvězd a založil mathematickou astronomii. Platonovi přičítali již staří dějepisci matematiky za zásluhu, že objevil nové metody badání mathematického, přesné vymezení úlohy (diorismos) a rozbor (analysis) jakožto prostředek k jejímu řešení. Ale samy problémy mathematické ho málo zajímaly; spíše přihlížel jako filosof k axiomatické a methodické stránce matematiky. Theodoros a Theaitetos obírali se směrností a nesměrností čísel, Menaichmos položil

základy k učení o kuželosečkách, Eudoxos zabýval se poměrem veličin spojitých a nespojitých, Hipparchos z Nikaie v Bithynii (160—120 př. Kr.) založil trigonometrii a Theodosios (150 př. Kr.) sferiku, kterou dokončil Menelaos (100 př. Kr.).

Nejjasněji však září na obloze řecké matematiky slavné trojhvězdy: Eukleides z Gely nebo Tyru (III. stol. př. Kr.), Archimedes ze Syrakus (287—212 př. Kr.) a Apollonios z Perge (200 př. Kr.). Eukleides, učitel v alexandrijském Musaiu, byl spíše duch receptivní, který ve svém nejslavnějším díle, Stoicheích (Elementa) v 13 kn., které se rozšířilo v latinském překladě Boëthiově v zemích západních, soustavně shrnul dosavadní výsledky v oboru geometrie, zvláště planimetrie a stereometrie. Význam jeho »Základů«, které se dočkaly 170 vydání a jsou v Anglii podnes učebnicí geometrie a jejichž definicím učí se i jinde žáci ve více nebo méně doslovném překladě, jest v tom, že podávají spíše výsledky badání geometrického až do té doby než nové poučky a důkazy, ač nechybějí ani ty, že vynikají jasností a stálostí názvosloví, které se stalo vzorem i pro doby pozdější, a uspořádáním důkazů. Čeština má své názvosloví geometrické, ale v ostatních jazycích evropských užívá se původního názvosloví řeckého (na př. něm. Parallelogramm, Rhombus, Rhomboid, Deltoid, Ikosaeder, Oktaeder, Tetraeder, Dodekaeder, Kubus atd.; podobně jest tomu i v slovenštině. Archimedes jest nejgeniálnějším matematikem starého věku, slavným fysikem a vynálezcem. Z jeho spisů byly nejznámější v starém věku o kouli a válci, o měření kruhu (Archimedes vypočítal již číslo Ludolfovo π) a o tělesech kuželovitých a kulovitých, v nichž vypočítával methodou exhaustní povrch a obsah různých těles, jako koule a válce, a mimo to též ellipsy. Užíval při svých objevech úvah infinitesimálních (plocha jako součet příemek, těleso jako součet ploch) a do jisté míry i počtu integrálního, jak víme od r. 1906, kdy bylo v Caři-

hradě nalezeno na palimpsestě Archimedovo pojednání o počtu infinitesimálním. Zda znal myšlenky Platonovy, u něhož se objevuje po prvé počet infinitesimální v dialogu Filebu, není jisto. Leibniz vystihl jeho význam slovy: »Ti, kdož jsou s to, aby rozuměli Archimedovi, mají málo respektu před objevy největších moderních badatelů.« Apollonios zpracoval v díle »*Κωνικά στοιχεία*« v 8 kn., vyhovujícím zcela ještě dnes, nauku o kuželosečkách, které mají teprve od něho svá nynější jména. Poznává, že kuželosečky obdržíme z každé libovolné plochy kužele, otáčejícího se kolem své osy. Podal nový systém učení o kuželosečkách, opíraje se jen částečně o práce svých předchůdců, Eukleida, Aristaa a Archimeda. Také připravil půdu analytické geometrii, jejímž vlastním vynálezcem jest Descartes. Veliký vliv měl též na vytvoření tak zvané projekční geometrie moderních badatelů. Matematik Nikomedes vynašel křivku konchoidu (lasturnici), pomocí které mohl podati pěkné řešení trisekce úhlu. Od Diofanta (250 př. Kr.) pochází souhrn řecké arithmetiky. Ani spisy Heronovy, ač nebyl matematikem zvláště vynikajícím, nebyly v matematice bez významu, poněvadž se jimi šířila prostřednictvím římských autorů, Cassiodora a Boëthia, potřeba vzdělání matematického v středověké scholastice. Nebýt vysokého stupně alexandrijské vědy matematické, nebyl by nastal v XVI. století, kdy byla poznána díla řeckých matematiků v originálech, takový rozmach matematiky, který způsobil, že se tato věda stala podkladem deduktivní evropské filosofie pevninské (Descartes, Spinoza, Leibniz). Mnoho bylo možno převzítí prostě z antiky, k mnohému z toho, co antika již znala, co však později upadlo v zapomenutí, bylo třeba teprve zase dospívati dlouhou prací a teprve Leibniz dosáhl v některých věcech antické výše. Tkví tedy moderní matematika svými kořeny hluboko v půdě řecké, snad nejhluběji ze všech věd.

§ 25. **Astronomie a astrologie.** O vysokém stupni řecké matematiky svědčí též pozoruhodné výsledky řecké práce v astronomii, které si není možno mysliti bez vyspělé matematiky. Národové východní pěstovali také hvězdářství a došli k znamenitým výsledkům, ale obírali se jím z důvodů praktických, byli hlavně pozorovateli, nejsouce při tom ani prosti vlivu myšlenek náboženských. Řekové však nepěstovali hvězdářství jen z důvodů praktických, nýbrž z touhy po poznání zjevů nebeských. Oni první poznali, že ony zjevy jsou podrobeny určité zákonitosti, kterou lze stanovití a číslly vyjádřiti. Řecká astronomie vznikla v maloasijské Ionii, která byla kulturně vyspělejší než vlastní Řecko a měla bezprostřední styk s orientem, takže mohla převzítí výsledky astronomie babylonské, dále je rozvésti a vlastním badáním prohloubiti. Z Babylona přejali Řekové poznatek o dráze slunce a planet, určování zatmění, rozdělení dne ve dvanáct hodin a mn. j. Teprve hvězdáři alexandrijští zavedli pro svá pozorování rozdělení dne, který se před tím dělil na tři až čtyři díly, na hodiny zprvu nestejně délky, poněvadž se řídily západem a východem slunce, později všechny stejně dlouhé. Slovo hórá, které původně znamenalo jakoukoli dobu, nabylo významu »hodina«, přešlo v něm k Římanům a od nich k ostatním národům západoevropským (l'heure, l'horloge, our, Uhr). Hvězdáři alexandrijští dělili též hodiny na minuty a sekundy. Tato slova zdělili jsme po Římanech. Znamenají vlastně »(první) část zmenšenou« (prima pars minuta) a »druhou (část zmenšenou)« (secunda pars minuta), zlomky stupně. Jestliže jsme podrželi slovo »minuta«, jest nedůsledné nahrazovati slovo »secunda« vteřinou; buď zčeštíme obě nebo žádné. Po řecko-římském starém věku zdělili jsme dále názvy planet a souhvězdí po bozích a jiných bytostech řecké mythologie, astronomickou terminologii, jména dní, juliánský kalendář, platný v západní Evropě až do zavedení kalendáře gregoriánského

za papeže Řehoře XIII. r. 1582, ve vých. Evropě pak v církvi pravoslavné až do nedávna, a s ním souvisící názvy měsíců. Dva měsíce, červenec a srpen, nesou dosud v jazycích západoevropských jména mužů, kteří upravili římský kalendář, C. Julia Caesara a císaře Augusta. Nazývá-li se u Římanů sobota dies Saturni (angl. Saturday) a uctívají-li Židé týž den, sabbath, jako den klidu, jest to asi v souvislosti s astronomickým poznatkem, že planeta Saturnus, po které onen den byl nazván, denně se takřka nic nepohybuje, že její den jest dnem klidu, poněvadž za den urazí jen pět vteřin. Střední věk neměl ponětí o roku jako době 365 dní a byl proti starému věku římskému velmi pozadu v tom, že až do kalendáře gregoriánského nebylo jednotného počátku roku. Počítalo se a nativitatem Christi (25. prosince), a Kalendis Martiis (1. března) jako kdysi v Římě, kdy měl ještě rok deset měsíců a počínal se březnem, jak o tom svědčí dosud jména měsíců od září do prosince v řečech evropských (September = měsíc sedmý, December = měsíc desátý), a creatione Christi (25. března) nebo a passione Christi. Z toho jsou v chronologii té doby historikům nemilé zmatky.

Jako v jiných oborech i v astronomii udál se rozvoj v době poměrně krátké; za 400 let, od Thalety do Hipparcha, učiněna byla řada výzkumů, pokud byly možné bez dalekohledu, vynálezu holandského optika z r. 1608, zdokonaleného Galileim. Výsledky, k nimž staří došli, činí pravdě nepodobným, že neznali vůbec žádných hvězdářských přístrojů. Antické hvězdárny nemohly se bez nich obejítí; znaly též globy nebeské i zemské. R. 1909 byly nalezeny u Solnohradu na místě starého Iuvava kalendární hodiny, které ukazují, jak vnikaly hvězdářské poznatky i mezi lid. Thales z Miletu byl ještě příliš praktikem a empirikem, který si představoval podle názoru, daného skutečností, zemi jako polkouli a slunce jako plochou desku. Anaximandros již hlásal, že se země pohybuje ve vesmíru. Veliký

význam ve hvězdářství má škola Pythagorova, která znala zvěrokruh, sklon ekliptiky (Oinopides) a učila, že se země otáčí kolem své osy (Ekfantos). Také poznala z kruhovitě podoby zemského stínu při zatmění měsíce, že země jest koule, pohybující se volně ve světovém prostoru. Anaxagoras hlásal obrácenou theorii Laplaceovu, že totiž hvězdy jsou hmoty kamenné, které se odtrhly od naší země a vířivým pohybem ve vzduchu se rozžhavily. Také správně vysvětlil zatmění slunce a měsíce a věděl, že má měsíc své světlo od slunce. Proti původní řecké představě, že jest jen jeden svět, s kterou se shledáváme též u Aristotela, hlásal již Demokritos, že jest více světů. Tak byli atomisté předchůdci Giordana Bruna, jenž znal jejich názory z básně Lucretiovy. Herakleides z Pontu, žák Platonův (IV. stol. př. Kr.), a Seleukos (okolo r. 150 př. Kr.), jenž znal též vliv měsíce na příliv a odliv, hlásali dokonce nekonečné množství světů. Onen tvrdil též, že se oběžnice Hermes a Afrodite (Merkur a Venuše) pohybují kolem slunce, domnívaje se arci mylně, že se slunce s ostatními oběžnicemi otáčí kolem země. Jeho světovou soustavu obnovil Tycho de Brahe, jenž rovněž učil, že země stojí a kolem ní se otáčí měsíc a slunce, kolem něhož obíhají planety Merkur, Venuše, Mars, Jupiter a Saturn. V názoru na postavení naší země jest hlavní rozdíl mezi starým věkem a dobou naší. Jako člověk pokládal sebe za pána přírody, kolem něhož veškeren život na zemi se soustřeďuje, tak se mu jevila země, na které žil, vzhledem k ostatním tělesům kosmickým jako makranthropos, člověk ve velkém. Stála pro něj ve středu planetární soustavy a kolem ní se otáčely slunce a ostatních pět oběžnic s měsícem. Dobu jejich oběhu určil dosti přesně: u Venuše a Merkura na 1 rok (ve skutečnosti 225 a 88 dní), u Marta 2 roky bez 6 dní (vskutku 687 dní), Jupitera 12 let (11 roků 315 dní) a Saturna 30 let (29½ roku). Názor geocentrický, zeměstředný, který ovládal celý starý a střední věk až do Koperníka a v církvi ka-

tolické zůstal úředně v platnosti až do r. 1822, byl potvrzován každodenní zkušeností a proto byl pokládán za samozřejmý. Ale ani Koperník nebyl se svým názorem heliocentrickým, sluncestředným, bez předchůdců v starém věku. Byli jimi pythagorovci Filolaos, Ekfantos a Hiketas, jež Koperník znal. Filolaos hlásal, že naše země jakož i ostatní tělesa soustavy planetární, jichž jest celkem deset, mají podobu koule a pohybují se v kružících okolo středního ohně, samy kolem své osy se neotáčejíce. Ekfantos a Hiketas popírali jak existenci středního ohně, tak i to, že se země netočí kolem své osy. Na Koperníka však měl též vliv spis Marsilia Ficina (v XV. stol.) De lumine et sole, který obsírně rozváděl Platonovo učení o světle. A Platon hlásal v Timaiu, Ústavě a Zákonech, spisech i Koperníkovi známých, metafysický heliocentrismus, vydávaje slunce za pramen všeho dění, za obraz nejvyššího dobra ve světě. Ale postavití slunce do středu těles nebeských, proměnění heliocentrismus metafysický v astronomický, se bál. Učinil to však Aristarchos ze Samu (kolem r. 250 př. Kr.), »starověký Koperník«, jenž první a jediný postavil slunce do středu soustavy planetární. Ale kromě Seleuka (z II. stol. př. Kr.), jenž podal matematický důkaz heliocentrismu a vysvětloval jím příliv a odliv, zavrhli všichni ostatní hvězdáři starověcí tento názor, takže mu bylo čekati skoro dva tisíce let na uznání. Jest zajímavé, že i proti Aristarchovi povstali lidé s podobným obviněním jako později proti Galileimu, ale rovněž bez úspěchu. Po celý starý věk byl uznáván za správný aristotelsko-ptolemajský názor zeměstředný, vytvořený Aristotelem a doplněný a prohloubený slavným hvězdářem a zeměpiscem Klaudiem Ptolemaiem (z II. stol. po Kr.), jehož hvězdářské dílo »Syntaxis tés astronomiás« v 13 kn., známé z arabského překladu pod jménem Almagest (z řeckého hé megisté, totiž syntaxis), působilo na hvězdářství skoro půldruhého tisíce let. Ptolemaios vypracoval též jako před ním

již Apollonios (z II. stol. př. Kr.) theorii o epicyklech, která přes svou složitost jest důkazem starověké geniálnosti a hrála důležitou úlohu až do Koperníka, jenž ji vyvrátil zároveň s názorem geocentrickým. Eudoxos Knidský, stoupenec názoru geocentrického, důmyslně vymyslel a mathematicky dokázal thesi o pohybu planet; od něho pocházejí též názvy souhvězdí ve zvířetníku, které se udržují dosud. Hipparchos z Nikaie v Bithynii (z II. stol. př. Kr.), nejpřesnější hvězdář starého věku, vybudoval soustavně trigonometrii, užívanou již Aristarchem, jako pomocnou vědu hvězdářskou a vypočítal jí tabulky třív, parallaxu slunce a jeho vzdálenost od země (1200 zemských poloměrů), kterou opravil teprve Kepler. Od Babyloňanů přejal Hipparchos rozdělení kruhu na 360 dílů, sestavil katalog stálic až do šesté velikosti (celkem 850) vedle Eudoxa z Knidu a Klaudia Ptolemaia, jehož katalog obsahuje jich 1022, a objevil jejich praecessi. Také Archimedes zabýval se zprvu hvězdářstvím; určil na př. délku roku na $365\frac{1}{4}$ dne. Jeho planetarium, znázorňující mechanismem, hnaným vodou, složitý pohyb oběžnic, a zeměkouli přivezl M. Claudius Marcellus po dobytí Syrakus r. 212 do Říma. Galilei byl přiveden na zákon o setrvačnosti, vyvraceje Aristotelovo tvrzení, že předmět, vyhozený kolmo do výše, dopadne vždy na totéž místo. Tak i omyly starých byly plodné. K zákonům o pádu přivedlo ho čtení spisů Platonových, zvláště Menona, Faidona, Fileba, Timaaia, Zákonů a Epinomidy. Platon byl předchůdcem dynamiky, nové vědy o pohybu, Galileim založené. Moderní spektrální analýsa poznala, že ve všech tělesech nebeských jest jeden a týž druh látky, a tím potvrdila názor starých, na př. Anaxagory a Plutarcha, že měsíc jest z téže látky jako země. I Kepler měl pro svůj gravitační zákon předchůdce v starém věku, a to v Dikaiarchovi, jenž první — po něm učinili to Poseidonios, znamenitý geofysik, Lucanus a Plinius starší — zavedl do vědy o slunci pojem přitažlivosti (synelkein), vy-

kládaje přitažlivostí slunce příliv. Co pythagorovci jen tušili, to Kepler po usilovném přemýšlení formuloval třemi zákony.

Hvězdná obloha nahrazovala starým Řekům a Římanům naše hodiny, kalendář a tlakoměr. Znali ji lépe než my, poněvadž byli nuceni více si jí všimati pro nedostatek přístrojů k určování doby dení a roční a počasí. Jak bylo hvězdářství pro svou praktickou potřebu rozšířeno mezi lidem, jest viděti z toho, že bylo možné v době alexandrijské napsati astronomickou báseň (Aratova Fainomena), která nebyla jen jako kuriosita uložena do knihoven, nýbrž byla skutečně též čtena, jak vidíme z několika jejích překladů u Římanů (Ciceronova a později Germanikova), a po celý starý věk vykládána od odborníků; tím přešla přece nějaká část vědomostí astronomických do středního věku. Rozdíl mezi moderní vědou přírodní a antickou, ať již jde o astronomii či fysiku či kteroukoli jinou vědu, jsou tak veliké, že tomu, kdo se zabývá dnes oněmi vědami, bude se zdáti znalost příslušných disciplin antických zcela zbytečnou. Jest však velmi poučné, zvláště pokud jde o astronomii, sledovati její historický vývoj a proniknouti až k jejím antickým kořenům. Je to znamenitá sprcha na velikášství moderní vědy, poněvadž se shledá, že k našim poznatkům došli v podstatě staří se svými nedokonalými pomůckami a že by moderní věda nebyla dosáhla té výše, kdyby nebyla některé poznatky přímo přejala z antiky a kdyby jí k jiným nebyla bývala práce antických badatelů plodným podnětem.

Jako nebylo původně rozdílu mezi filosofem a sofistou, tak také nebylo rozdílu mezi astronomem a astrologem. V VI. a V. stol. př. Kr. pronikla do Ionie chaldejská moudrost, ale nenašla tam ohlasu; až do Alexandra Vel. neměla astrologie vlivu na život Řeků. Badání astronomické bylo svobodné, nejsou spoutáno hieratickými předsudky. Ale od IV. stol. počala s orientalismem pronikati z Baby-lonu do záp. Evropy též víra, že osud člověka jest

závislý na postavení planet při jeho narození. Eudoxos Knidský stavěl se na odpor této zhoubné nauce, jež podlamuje mravní sílu člověka, činíc jej fatalistou a ženouc v náruč magie. Je to pavěda, ale jest v ní vyjádřeno tušení zákonitosti všehomíra, které vše jest podřízeno; certa stant omnia lege: hvězdy, kameny, rostliny, zvířata a lidé působí na sebe navzájem. Za doby alexandrijské byla vydána řecká astrologická bible pode jménem egyptského krále Petosirida a kněze Nechepsa. V I. stol. př. Kr. pronikla astrologie do Itálie. Byli jí oddáni Nigidius Figulus, Varro, Caesar, později za císařství Augustus, Tiberius, Septimus Severus, jenž jako Valdstýn četl též svůj osud ve hvězdách. Manilius skládá dokonce astrologickou báseň. V době císařství vzniká nepřehledná řada latinských i řeckých spisů astrologických, z nichž hlavně dva měly vliv na pozdější dobu: Tetrabiblos hvězdáře Ptolemaia a příručka Iulia Firmica Materna. Tato pohanská pověra ujala se i ve světě křesťanském; zejména se osvědčilo i v něm zavedení týdne o sedmi dnech, označených jmény planetárních bohů; ten poznali Řekové doby alexandrijské v astrologickém prostředí u Židů. Jen u Slovanů mají dny zvláštní jména; jinak u národů románských i germánských marně se pokoušela církev odstraniti názvy dní podle pohanských bohů (Luny, Marta, Mercuria, Iova, Venuše, Saturna). Jen neděle se nazývá u románských národů »dnem Páně« (la domenica, le dimanche); u Germánů a Anglosasů je to však po způsobu pohanském »den Slunce« (dies solis, Sonntag, Sunday).

Orientálního původu byla asi u Řeků též víra, s kterou se setkáváme již u filosofa Parmenida, že duše jest příbuzná s hvězdami a že se k nim po smrti člověka vrací.

Naproti tomu domácího původu jest učení, že hvězdy, zvláště Sirius, způsobují nebo aspoň označují změny počasí; shledáváme se s podobnými představami i u jiných národů odlehilých. Proto byla

hvězdám prokazována božská pocta. Ionští filosofové, atomisté a Anaxagoras nevěřili na rozdíl od Homera, Hesioda a tragiků ve vliv hvězd na počasí, hlásajíce, že vzdálenost jich od naší země jest příliš veliká, a vykládajíce si jejich pohyb mechanicky. S nimi souhlasili pozdější filosofové Panaitios, Epikuros a jeho stoupenci, Geminos a skeptikové. Naproti tomu uznávali jej Pythagoras, řečtí lékaři, částečně též Aristoteles a peripatetikové, Aratos a stoikové, kteří hlásali souvislost celého světa (*συνπαθεια των όλων*). Zvláště však byl oddán astrologii a víře ve vliv hvězd na počasí novopythagoreismus a novoplatonský mysticismus. Astrologii zasadil smrtelnou ránu Newtonův gravitační zákon r. 1686, který ukázal, že není působení hvězd na naši zemi. Osvícenství odstranilo astrologii aspoň z kruhů vzdělanců, kteří jí byli do té doby vášnivě oddáni; ale jako pověra udržela se nadále mezi lidem a drží se dosud, hrajíc důležitou úlohu i v lidovém léčení. V nejnovější době vrací se k ní mystika a okkultismus, který vykládá vliv hvězd na osud lidský působením paprsků radiových. A víra v působení planet na osudy lidské ujímá se opět i v kruzích vědeckých, jak toho dokladem jest u nás J. Velenovský, jenž gravitací, magnetismem a erradiací vykládá nejen působení blízkého měsíce na zemskou atmosféru a nervy citlivého člověka, jehož duševní stav jest v souvislosti se změnou počasí. Nybrž i vliv vzdálených planet a slunce; tento muž překvapil však nedávno též návratem k pythagorské metempsychosi, víře v převtělování duší.

§ 24. **Fysika.** I v některých oborech fysiky byly myšlenky starověkých badatelů plodné, zejména v akustice a optice. Akustikou zabývali se již pythagorovci. Pythagoras jest původcem známého akustického a hudebního pravidla, že jednotlivé tóny přirozené stupnice jsou k sobě v určitém číselném poměru. Jeho učení o harmonii sfér, t. j. vlastně o melodii dutých koulí z jemné látky uvnitř každé planety, otáčející se kolem země, udržovalo

se po celý starý věk, jsouc buď přijímáno, na př. Platonem, nebo zamítáno, jako Aristotelem a Pliniem. S Ptolemaiovým Almagestem přešlo do středního věku a s jeho ohlasy setkáváme se u Danta, v Shakespearově Kupci benátském a v Goethově Faustu. Hvězdáři nové doby rozuměli ovšem harmonii sfér jako souladnému uspořádání soustavy planetární podle určitých zákonů, které se podařilo vypátrati Newtonovi a Keplerovi, ježž spisu o tom jednajícím dal významný název »*Harmonices mundi libri septem*«. Aristoteles prohlásil, že se zvuk šíří vzduchem, a Vitruvius učí podle řeckého pramene, že se šíří ve vzdušných vlnách tvaru kulovitého. Vitruvius též vypracoval první vědeckou akustiku pro uzavřené prostory. Jako pro slyšení předpokládal Aristoteles i pro vidění prostředníka mezi vnímajícím a předmětem vnímaným. Nejobsáhlejší optiku napsal Klaudios Ptolemaios; obsahuje též katoptriku, t. j. nauku o lomu světelných paprsků, o úhlu odrazu a dopadu. Aristoteles jest též zakladatelem statiky, poněvadž se u něho po prvé setkáváme s rovnoběžníkem pohybů. Po dva tisíce let byl přijímán názor některých řeckých filosofů o pohybu, nevěřících v existenci prázdného prostoru. Aristoteles utvořil pro něj název *antiperistasis*, t. j. pohyb, umožněný vzájemnou výměnou míst dvou těles. Byl to též názor Platonův; první k němu dospěli na sobě nezávisle Anaxagoras a Empedokles. Setkáváme se s ním ještě u Descartesa a Spinozy, odpůrců atomismu, který uznával prázdný prostor, aby se měly atomy kde pohybovati, a *antiperistasi* zavrhoval.¹⁸ Archimedes zase položil svým dílem o plovoucích tělesech základy hydrostatiky. Dovedl též stanoviti specifickou váhu těles, vynalezl páku, kladkostroj a šroub, který má podnes po něm jméno. Strabon pěstoval *pneumatiku*, nauku o stlačování vzduchu. Morseova soustava telegrafická jest vzkříšením dva tisíce let staré myšlenky Polybiovy, ježž vymyslíl zvláštní telegrafickou soustavu pro ří-

ského vojevůdce Scipiona mladšího; ale ten odmítl jeho vynález, takže k jeho uskutečnění nedošlo. Byl to vlastně signálový telegraf, který vynalezli inženýři Kleoxenos a Demokleitos a který Polybios zdokonalil. Moderní telegrafie Gaussova-Weberova a Steinheilova přejala z antické abecední soustavy, ale její pochodně nahradila elektrickými jiskrami.

§ 25. **Zeměpis.** Ani pokroky, které učinil zeměpis od XVI. století, nebyly by možné bez objevů Řeků na tomto poli. Řekové vzdali se brzy primitivních představ o zemi jakožto ploché desce, plující volně na Okeanu, nad níž se klene obloha v podobě polokoule, a počali je nahrazovati názory vědeckějšími. První mapa pochází již od filosofa Anaximandra z Miletu, ježž žil kolem r. 550 př. Kr. Eratosthenes z Kyreny (asi 276—194 př. Kr.) byl první, ježž rozdělil zemi rovnoběžkami a poledníky, čímž se stal spolu s mladším Hipparchem zakladatelem vědeckého a mathematického zeměpisu. Snell van Roijen, ježž zdokonalil toto umění měřiti stupně, uctil památku Eratosthenovu tím, že svou knížku z r. 1617, o tom pojednávající, nadepsal »*Eratosthenes Batavus*«. Od té doby byla udávána při mapování poloha míst na zemi stupni zeměpisné délky a šířky. Jestliže ještě dnes jde první poledník ferrský přes Kanárské ostrovy, jest tomu tak proto, že jej tam položil Klaudios Ptolemaios, ježž to bylo místo, pokládané v starém věku za konec tehdy známého světa. Pozoruhodná jest přesnost, s jakou staří určovali zeměpisnou šířku. Tak na př. pro Merocé stanovili $16^{\circ} 51' 26''$ (dnes $16^{\circ} 55' 58''$), pro obratník $23^{\circ} 50' 57''$ ($23^{\circ} 44'$), pro Syenu 24° ($24^{\circ} 4' 23''$) a pro Alexandrii $31^{\circ} 8' 34''$ ($31^{\circ} 12' 17''$). Klaudios Ptolemaios určil zeměpisnou délku a šířku asi 8000 různých míst. Ze 144,000,000 km^2 povrchu zemského bylo zakresleno asi 42,000,000 km^2 , a to části zvláště důležité. Starověké mapy byly ovšem velmi nedokonalé a podávaly podivné představy o tehdy známém světě, jak toho jest dokladem *tabula Peutingeriana*, zpracovaná ve IV. stol. v poslední řadě

podle mapy říše římské, pořázené M. Vipsanem Agrippou. Příčinou toho byla skrovná prakse a pak hlavně neznalost kompasu, která nedovoľovala zakreslití vše s takovou přesností, jak tomu bylo v středním věku dokonce i u map mořských. Eratosthenes vypočítal ve svém zeměpisném díle mezi jiným též obvod země, a to s obdivuhodnou přesností na 250.000 stadií. Měl-li na mysli stadion o 185 m, jest to 46.250 km, tedy jen o 15·6% více; počítal-li podle jiných stadií, bylo by to 59.700 km, což jest skoro správné, poněvadž rovník měří 40.070·37 km.

Veliký rozmach zeměpisu nastal v době alexandrijské, poněvadž výpravami Alexandrovými byl lépe poznán tehdejší svět; poznání nových částí povrchu zemského změnilo dosavadní představy o něm. Aristobulos, Nearchos, Megasthenes a Pytheas patří k starověkým cestovatelům, kteří odkryli nové pevniny do té doby neznámé, obepluli Afriku a pronikli hluboko do jejího vnitrozemí. Nearchos prozkoumal již. pobřeží Asie, Megasthenes Indii a Pytheas Britanii a sev. Evropu. Tenkrátě tušili již novou pevninu mezi Evropou a Indií a na globu Krateta z Mallu (z II. stol. př. Kr.) byla též označena. Kolumbus neobjevil Ameriky pouhou náhodou, nýbrž vydal se na cestu na základě studia Eratosthena, u něhož se dočetl, že zemi lze obeplouti, jestliže jest kulatá. A tak má starý věk aspoň theoretickou zásluhu o objevení nového dílu světa.

Staří, jsouce v stálém styku s přírodou, byli nuceni všimati si všech přírodních úkazů, znali hlavní větry a mořské proudy, dovedli vyložiti vznik delt, naplavenin a dun a zaměstnávali se i nejtěžšími problémy zdvihání a kolísání mořského dna a výměny v rozdělení moře a pevniny. Anaxagoras a po něm Aristoteles dovedli lépe než jejich předchůdci vyložiti nilské povodně, a to táním sněhu na horách aithiopských. Již Parmenides kladl výše severní hranici pásma pouště, než jest severní obrat-

ník. Uznával pět pásem zemských: dvě mírná, obydlená, a tři neobydlená, a to dvě studená a jedno tropické. Ale výpravy Alexandrovy přispěly k lepšimu poznání tropů, takže Poseidonios (kolem r. 100 př. Kr.) rozeznával správně sedm pásem podnebných. Tento universální duch, spojující hellenismus s římstvím, prostředník mezi západem a východem, kladoucí proti řeckému intelektualismu důraz též na vůli, pracoval samostatně i v zeměpise a ztráta jeho spisů jest pro nás velmi citelná. Pomýšlel na obeplutí Afriky a na západní cestu po moři do Indie a uznával vliv podnebí na vývoj tělesných a duševních vlastností národů, jejich řeči a způsobu života. To jest myšlenka stará; již neznámý lékař z V. stol. př. Kr., skladatel díla *περι αέρων, υδάτων, τόπων*, uváděl tělesné i duševní zvláštnosti národa v souvislost s povahou země; jí na vrub byl přičítán i známý rozdíl mezi bystrými Attičany a omezenými Boiofany. Zacházelo se při tom do krajností až směšných, tak na př. Poseidonios vykládal horkem kadeřavé vlasy, ploský nos a silné rty negrů podobně jako zakřivení rohů u zvířat na poušti. Ale v podstatě myšlenka byla správná, zejména co se týče vlivu povahy země na duševní vlastnosti národa a způsob jeho života, jak toho důkaz podává i dnešní Holandsko; H. Taine vyložil tak skvěle ve své Filosofii umění rozdíl mezi malířstvím italským a nizozemským. Závislost starých národů na prostředí, v kterém žili, byla mnohem větší než u lidí moderních, ježto pro nedostatečnost dopravních prostředků byli na něm závislejší.

§ 26. **Biologie. Zoologie.** Přírodovědecké názory prvních řeckých filosofů, tak zvaných hylozoistů, byly velmi naivní, poněvadž opírajíce se jen velmi skrovně o nedostatečnou empirii, řešili otázky o vzniku života na zemi pouhým rozumem. Tak Anaximandros z Milétu (v VII. a VI. stol. př. Kr.) podal zárodek theorie vývojové. Země prý byla původně v stavu tekutém. Teprve po jejím vysušování sluncem vzniklo první živočišstvo. Lidé žili ve vodě

v podobě ryb, jsouce pokryti ostnitými pokrývkami, a jen ponenáhlu se přizpůsobovali životu na souši. Podobné názory hlásal pythagorovec Archaos z V. stol. př. Kr. a později Epikuros, od něhož přešly do Lucretiovy básně *De rerum natura*, z které je poznali učenci doby renaissanční a osvícenské. Herakleitos tušil v přírodě boj o život, hlásaje »*πόλεμος πάντων πατήρ*« (boj jest otcem všeho). Že již velmi záhy, v VI. stol. př. Kr., vznikaly podle aprioristických soustav filosofických též počátky exaktní vědy přírodní, zárodky moderní geologie a palaeontologie, toho dokladem jest Eleat Xenofanes, jenž učil, že země vznikla z moře a že do něho opět klesne; v moři prý též vznikl prvý život, jak ukazují otisky lastur, ryb, chaluh a různých jiných mořských zvířat. Také Herodot projevuje ve svých úvahách o Nilu správný názor o zkamenělinách, které má za ztrnulé zbytky dřívějšího života organického, a znalost trvalé a nenáhlé změny povrchu zemského. Tak pokládá nilskou deltu za území naplavenin. Nad tento stav se však starý věk výše nepovzněl, přes to že později vzrůstalo porozumění pro badání empirické, shromažďování vědeckého materiálu a popis úkazů přírodních. Spíše byl učiněn krok zpět, jak plyne z mylného výkladu u Theofrasta o samoplození zkamenělých mořských živočichů z praslizu, nebo ze stoické theorie, která vykládá pod vlivem astrologie vznik těchto živočichů určitou konstelací souhvězdí. Ale ani střední věk v této věci nepokročil. Teprve Leonardo Vinci stal se zase otcem moderní palaeontologie, odmítnuv všechny dosavadní falešné domněnky a podav opět správné vysvětlení. Ale nedospěl k němu sám, nýbrž byl k němu přiveden četbou Herodota, jehož dílo tehdy právě vyšlo v latinském překladě Laurentia Vally v Římě r. 1475.

Když sofistika a sokratika obrátily pozornost člověka od přírody k němu samému, k vlastní jeho duši, ujalo se badání přírodovědeckého lékařství, zvláště škola hippokratovská. Ta znala již dědič-

nost znaků a získaných vlastností, rozlišila v seznamu 52 požitavelných zvířat ve spise o dietě (*περι διαίτης υγιεινής*) ryby od ostatních obratlovců a tyto od bezobratlých a konala pokusy na živých zvířatech a pokusy i úvahy o plození.

Ukážkou, kam až může jíti básnická fantasmie a rozumování o vzniku světa a života na zemi bez užití empirie, ba přímo s jejím zákazem, jest Platonův dialog *Timaios*, podávající kosmogonii a stručný náčrtek medicíny a zoologie. Svým rázem, upomínajícím na myšlení starých hylozoistů, jest anachronismem ve své době, která stála již empiricky mnohem výše. Kdežto však řecký racionalismus často pouhou spekulací, intuitivně, uhádl pravý stav věci, neprojevil Platon v *Timaiu* této přednosti řeckého ducha. Přiblížil se jen Newtonovu zákonu gravitačnímu a podal opačnou descendenční theorii, pokládaje zvířata za degenerované lidi, aniž při tom pomýšlel na vývoj. Se stejnou myšlenkou shledáváme se u francouzského přírodopytce Buffona, jenž vykládá stupnici tvorstva postupnou degenerací dokonalejších živých bytostí. Ale právě pro svůj ráz měl dialog *Timaios*, podávající souhrn Platonovy filosofie, v latinském překladě Chalcidiově z IV. stol. veliký význam ve středním věku. Byla totiž mezi oběma úplná duševní shoda, jak co do názoru geocentrického a anthropocentrického, tak co do stanoviska teleologického a fanstastičnosti, naprosto si nevíšimající každé skutečnosti a zkušenosti.

Pravým opakem ducha Platonova v přírodopytě jest duch Aristotela, největšího empirika starého věku, jenž právě pro tuto svou vlastnost byl povolán k tomu, aby vykonal nesmírnou práci na poli popisné přírodovědy a biologie, takže pro své zásluhy, nemaje takřka předchůdců, může býti nazván zakladatelem vědecké zoologie a srovnávací anatomie. Po způsobu moderních přírodopytců aplikoval poznatky o zvířecím ústrojí na způsob života, duševní činnost a povahu zvířat. Konal na zvířatech za mírné pomoci vivisekce a experimentu

anatomická pozorování, která zaznamenával, odvozuje z nich induktivně všeobecné poučky; kde nestačilo pozorování, a to bylo dosti často, užíval dedukce. Byl jako Platon stoupencem teleologie, uče, že příroda nečiní nic nadarmo (*ἡ φύσις οὐδὲν μάτην ποιεῖ*) a že se udrží na živu jen organismy účelně zařízené. Také hlásal myšlenku nepřetržitého, povlnného vývoje od méně dokonalého k dokonalějšímu, vyjádřiv již před filosofem Albertem Velikým z XIII. stol. a švédským přírodopycem Linnéem z XVIII. věku myšlenku »natura non facit saltus« (příroda nedělá skoků). Od předmětů neživých k živým organismům jest podle něho nenáhlý přechod, poněvadž některých rostlin, které jsou vůbec prvním stupněm života, nelze rozeznati od předmětů neživých. Mezi rostlinami a pravými živočichy tvoří zase přechod zvěrorosty (zoofyta), t. j. živočichové na dně mořském, podobní rostlinám. Tot jsou myšlenky, s kterými se v podstatě shledáváme v nejmodernějších spisech přírodovědeckých, na př. v »Přírodní filosofii« Velenovského z r. 1921. Co se týče plození, rozeznával Aristoteles několik jeho druhů, nejen plození pohlavní, nýbrž i hermafroditické a pro organismy nejnižší, ač jinak bytosti tak složité, jako jsou žáby, úhoři a měkkýši, prvoplození (abiogenesi, generatio aequivoca). Samoplození, vznik jednoduchých rostlin a živočichů, jako řas, bakterií, nálevníků, červů a některých hmyzů, z hující neživé hmoty, bylo uznáváno všeobecně ještě v první polovici XIX. stol., až mu učinil konec Pasteur, prohlásiv zásadu »omne vivum ex ovo«, že bez živého zárodku, pocházejícího z jiné živé bytosti, nemůže vzniknouti žádná živá bytost, ani mikroorganismus. Aristoteles vyjmenoval na 250 jednak druhů, jednak rodů, patřících většinou k fauně moře Egejského, roztrídil je na zvířata s krví (obratlovce), k nimž počítal ssavce (kromě velryb, ač věděl, že velryby a některé druhy žraloků rodí živá mláďata, jiné druhy žraloků zase snášejí vejce), ptáky, čtvernožce, snášející vejce (plazy a

obojživelníky), kytovce a ryby, a dále na zvířata bezkrevná (bezobratlá), k nimž počítal hlavonožce, vyšší korýše, hmyz a měkkýše. Jeho popisu žraloka nevyrovnaly se ani moderní popisy až do polovice XIX. století. Leccos v jeho zprávách o zvířatech jest vybájeno, avšak mnohým zprávám, o jichž správnosti se dříve pochybovalo, dalo novější badání skvělé zadostiučinění. A tak tomu jest i s mnohými zprávami o orientálních zvířatech u starších spisovatelů, jako Herodota a Ktesia, které se dříve pokládaly za smyšlenky. H. Stadler,¹⁹ aby ukázal, jak vyspělá jest zoologie Aristotelova, praví, že ji možno srovnati ještě dnes s zoologií Hessovou-Dofleinovou z r. 1910, ale i ta že stojí za dílem Aristotelovým co do filosofického odůvodnění vědeckých principů.

V pozdějších dobách zoologie poklesla. Již v době alexandrijské pořizovali učenci, jako Antigonos z Karystu, Aristofanes Byzantský a Alexandros z Myndu, výtahy z Aristotela pro zajímavé vypravování o životě zvířat. A tato vypravování ovládají od té doby celý starý a střední věk až do nové doby. Takovou snůškou faktů bylo dílo Plinia staršího, *Naturalis historia*, z něhož čerpal Solinus, v středním věku velmi oblíbený. Vedle zpráv o skutečných zvířatech libovaly si tyto spisy ve vypravování o kuriositách, o vybájených zvířatech exotických, žijících pryč na dálném východě, jako byli mantichorus, noh, ohniváč, sireny, jednorožci, cinnamolgi, chiméra a j. Kdežto střední věk znal Aristotela jen z latinských výtahů a překladů ne vždy správných a z arabských překladů Avicennových a Averroesových, počala se doba humanistická píditi po dobrých rukopisech Aristotelových a správných překladech. V XVI. století byly často vydávány a přírodopisci obrazejí se v systematice a teleologii zase k Aristotelovi.

§ 27. **Botanika.** Aristoteles jest též zakladatelem vědecké botaniky, ač již před tím znali Řekové mnoho z tohoto oboru stykem s východem. Již před

IV. stoletím př. Kr. byla odborná literatura botanická. Aristotelovy spisy botanické se ztratily až na nepatrné zlomky, za to však známe dva spisy jeho žáka Theofrasta z Eresu, zakladatele botaniky povšechné a zeměpisné, potírajícího teleologii, hlásanou jeho učitelem; jsou to »Příčiny rostlin« a »Dějiny rostlin«. Jako Aristotelovi i jemu prospěly výzkumy badatelů, provázejících Alexandra Makedonského na jeho výpravě, takže i jeho popisy indické květeny vynikají podivuhodnou přesností, ač nejsou provázeny obrázky; stále se poukazuje na rostliny domácí, s nimiž se tamější flora srovnává. Tato družina Alexandrova, skládající se nejen z básníků a dějepisců, nýbrž i učenců, všímajících si poměrů ethnografických, geografických, zoologie a botaniky nových končin, která vlastně dala světu polyhistora Aristotela, staví celou výpravu do příznivého světla. V Alexandrovi nelze viděti pouhého dobrodružného dobyvatele cizích zemí, nýbrž muže, který si vytkl pevné cíle a celý podnik systematicky vypracoval, než se do něho pustil. Pohlavnosti rostlin však přece Theofrastos nevyzkoumal, ač se k ní velmi přiblížil; to byl objev Camerariův, jenž byl k němu přiveden nejen svými vlastními pozorováními, nýbrž čtením Theofrastova popisu oplodnění palmy datlové. Popis ostrova Bahrein v zálivu Perském po stránce botanické od admirála Alexandrova nebyl dosud ničím lepším předstižen.

Ale vědecká botanika Theofrastova upadla záhy v zapomenutí a teprve v nové době byla oceněna neobyčejná její vyspělost Andreou Caesalpinem (v XVI. stol.), jenž se stal tak zakladatelem moderní botaniky. Na její místo nastoupila botanika farmaceutská, všímající si léčivé moci bylin, která byla velmi důležitá pro lékařství, s nímž úzce souvisela. Jejím původcem jest Diokles z Karystu (z první třetiny IV. stol. př. Kr.), jehož bylinář vyexcerpoval z pozdějších farmakologů zvláště Krateuas, osobní lékař krále Mithradata, doprovázejе text obrázky, z Římanů pak Sextius Niger. Z tohoto pramene čer-

pali dále Plinius starší a Dioskorides, římský vojenský lékař, krajan a současník apoštola Pavla, jehož dílo bylo v středním věku tak oblíbeno, že zastavilo vůbec všechny vědecký pokrok botaniky; teprve její rozmach v XV. století způsobil, že se rozšířila znalost rostlin nad oněch 600, popsanych Dioskoridem v jeho *Ἰλη ἰατρικὴ* (materia medica). Lékařská fakulta v Salernu pořídila podle tohoto díla svůj abecední slovník farmakologický a jeho vliv udržel se v různých zpracováních až do XVII. století. Moderní botanika má z Dioskorida a Plinia dobré tři čtvrtiny vědeckých názvů. Také vyobrazení rostlin v bylináři Krateuově a některých jiných udržela se prostřednictvím rukopisu cařihradského v různých spisech botanických a ještě v XIX. stol. měla význam výzkumný a pro určení rostlin Dioskoridových. Starý věk užíval totiž ilustrací v knihách všeho druhu, matematických, technických, lékařských i historických, určených pro širší obecnost.

§ 28. **Lékařství.** Jestliže jsme pozorovali v jiných oborech práce vědecké, že se Řekové v prvních dobách příliš oddávali racionalismu, překvapí nás tím více, že v lékařství dbali od počátku ve veliké míře empirie a opírali se o praxi, osvědčující podivuhodnou bystrost pozorovací. Řecká medicína ukazuje nám všestrannost a neobyčejnou vyspělost řeckého ducha i po jiné stránce. Stačí si všimnouti jen obrovské práce, uložené ve vyspělé terminologii lékařské literatury ionské z let 440 až 540 př. Kr., shrnuté v Corpus Hippocraticum, terminologii, s kterou se nemůže měřiti ani právníká terminologie latinská, aby se nám objevil líc řeckého rhetorismu. Kdežto řeckou matematiku známe dobře z doby alexandrijské, doby jejího rozkvětu, neznáme však matematické literatury doby klassické, jest tomu u řeckého lékařství naopak: zachovaly se nám spisy menší ceny z doby starší, tak zvaná literatura hippokratovská (celkem 72 spisů), obsahující mimo pravé spisy lékaře Hippo-

krata z Kou (z V. stol. př. Kr.) z větší části též pojednání jiných neznámých lékařů V. a IV. století, kdežto lékařská literatura doby alexandrijské, neobyčejně cenná zvláště proto, že byla založena na bohaté empirii, se ztratila; výsledky práce lékařů alexandrijských uchovaly se jen v pozdějším podání. To byla pro lékařskou vědu veliká ztráta, poněvadž nesmírná práce antické medicíny, bohatá zkušenost, získaná praxí, pokusy i činností spekulativní, přišla nazmar, takže po dlouhém živoření v středním věku, když na počátku nové doby lékařská věda opět ožila, bylo třeba dospívatí znovu pracně k mnohým poznatkům, které byly známy již lékařům alexandrijským.

Lékaři byli původně potulní *δημιουργοί* (řemeslníci), kteří chodili s místa na místo, takže znali dobře klimatické a přírodní poměry různých zemí, jak se to projevuje ve spise *περὶ αἰσθων, ὁδῶν, τόπων*, kde se mluví o vlivu zeměpisných poměrů na fyzické a duševní vlastnosti národa a o mravním vlivu despotismu a svobody. Jest zajímavé, že ve velmi pokročilém lékařství u Homera není téměř vůbec pověry; ta proniká teprve později značnější měrou. Chrámové lékařství nebylo bez vlivu na vývoj lékařské vědy, jak jest patrné z toho, že Hippokrates byl z Kou, kde měl bůh Asklepios slavnou svatyni a léčebnu; ale z něho nevznikla. Jako jiné vědy bylo i lékařství v těsném styku s filosofií. Ale jinak jeví se v literatuře hippokratovské mysl pro stavbu lidského těla, podporovaný pěstováním gymnastiky a atletiky u Řeků, a jest v ní obsaženo množství správných pozorování diagnostických, prognostických, terapeutických, diietických a chirurgických, ač anatomie nebyla tehdy ještě příliš známa, ježto se ostýchali pitvati mrtvol. Ani vivisekce zvířat se zprvu neodvažovali, spokojující se pitvou zvířat mrtvých. Rovněž amputacím se zprvu vyhýbali, nedovedouce zastaviti krev jinak než žhavým železem. Therapie byla většinou diietická, zakládajíc se na správné

životosprávě. Zejména bylo varováno před náhlými změnami způsobu života. Zvláště alexandrijský lékař Erasistratos (kolem 280 př. Kr.) měl odpor k lécům a kladl hlavní důraz na diietiku, vida příčinu všech nemocí v nesprávné výživě. Rovněž brojil proti pouštění žilou, které spolu se sázením baněk bylo hojně rozšířeno. Alkmaion z Krotonu, žák Pythagorův, hlásá, že zdraví jest vyrovnání protiv v těle lidském. Empedokles svým učením o čtyřech živlech dal mu podnět k uznávání čtyř šťáv v těle lidském: krve (*haima*), slizu (*flegma*), žluči (*cholos*) a černé žluči (*melas cholos*). Uznával je podle Hippokrata a jeho školy i Herofilos. Tato humorální pathologie působila až do XIX. století, jak o tom svědčí i v psychologii rozeznávající čtyř druhů letor, sanguinické, flegmatické, cholericé a melancholické, a byla brzdou všeho pokroku. V nové době byla zavržována jako nevědecká a dětinská, ale podle Th. Meyera-Steinega postavilo ji nejnovější učení o seru, s nímž má mnoho styčných bodů, do příznivějšího světla. Příčinou toho, že vzniklo učení o vyrovnání šťáv v těle lidském, byl zjev, známý nám již z řeckého umění, že totiž určitá idea zasáhne hned několik oborů lidské činnosti. Tehdy byla doba uplatňování arithmetického racionalismu nejen v sochařství (kanon Polykletův) a stavitelství, nýbrž i v lékařství a dokonce i v státovědě: stavitel Hippodamos sestrojuje ústavu na základě číselném. Platonovy Zákony jsou podle H. Dielse²⁰ posledním výstřelkem této pythagorské státovědecké matematiky.

Alkmaion poznal též spolu s některými hippokratovci, Platonem a Demokritem význam mozku pro duševní činnost, věc, kterou Aristoteles zase popíral, nepochopiv důležitosti funkcí mozkových. Ale právě on, syn makedonského dvorního lékaře, stal se zakladatelem srovnávací anatomie a jeho práce měla blahodárný vliv na rozvoj lékařské vědy v době alexandrijské. V Alexandrii, která se stala střediskem práce vědecké i na tomto poli, přivedlo

balsamování mrtvol u Egyptanů lékaře k pitvání lidského těla. Dokonce šli ještě dále než my, provádějící vivisekci na zločincích, odsouzených k smrti. Škola alexandrijská měla jediná anatomické prae-paráty. Proti podezření starého věku z krutosti a necitelnosti však svědčí, že již tehdy právě tak jako dnes vznikaly prudké spory o oprávněnosti a ceně vivisekce; zejména vivisekce lidí narazila na prudký odpor. Ale vivisekce zvířat se starý svět nevzdal; ještě Galenos ji prováděl, a to nejen se svými žáky z příčin vědeckých, nýbrž i pro širší obecnost, aby mu demonstroval některé zjevy fyziologické.

Nejslavnější z lékařů alexandrijských jsou Herofilos a Erasistratos z III. století př. Kr. Herofilos proslavil se pracemi o povaze a významu nervů, anatomickými studiemi o oku, játrech, pohlavních údech a mozku a poznáním významu pulsu pro diagnostiku; ten zkoumal z nedostatku teploměru kapalnými vodními hodinami. Erasistratos pak vynikl zevrubným anatomickým popisem srdce, rozlišením nervů citlivých a hybných, poznáním důležitosti závitů mozkových pro člověka a zevrubnějším popisem jich. Byl výborným chirurgem a zakladatelem patologické anatomie. Eudemos zase vynikl objevem a popisem žláz. Pečlivě byly pozorovány příčiny a znaky nemocí a popsány různé druhy horečky, zvláště při malarii, a jejich průběh. Horečka nebyla však ještě pokládána za příznak jiných nemocí, nýbrž za nemoc samu. Starým byla také již známa nakažlivost souchotin. Pojednání Celsovo o nich podává s neobyčejnou přesností všechny příznaky jich i způsob léčení, který se v mnohém shoduje s dnešním. Aretaios popsal tak dokonale diftherii (záškrt), že ani dnes by tento popis nemohl býti podán lépe. Již Hippokrates byl proti specialisaci v lékařství, hlásaje, že lékař musí zahrnují a přihlížeti k celému organismu. I dnes zahrnuje se specialisace jako nemožná a nesprávná, poněvadž všechny orgány jsou vespolek spojeny a porucha jednoho způsobuje i poruchu ostatních. V obvazování byli

starověcí lékaři dobře vycvičení, rovněž tak znali se v narkose, a to mandragorou, jak jest dosvědčeno pro dobu císařskou; s počátky aseptie shledáváme se již v době Hippokratově. Nemocní vojáci byli ve vojenských lazaretech, jichž půdorysy byly v nové době odkryty při vykopávkách vojenských táborů doby císařské, lépe ošetřováni než v století XVI. a XVII. O vyspělosti antické chirurgie svědčí podnes kompendium Paula z Aiginy (ze VII. stol.), které podává o ní jediný soustavný výklad.

Se zdarem bylo pěstováno oční lékařství, porodnictví a psychiatrie. Aëtiova učebnice očního lékařství z VI. století byla předstižena teprve v století XIX., když Helmholtzův vynález očního zrcadla r. 1850 přispěl k rozkvětu této disciplíny. Asklepiades z Prusy v Bithynii (v I. stol. př. Kr.) poznal první, že nemoci duševní jsou nemocemi mozkovými, a počal také první podávati výklady o jednotlivých případech. Jeho pokračovateli byli Celsus, Aretaios a Caelius Aurelianus, kteří podali výklady soustavné. Neobyčejně vyspělé bylo porodnictví, zvláště když uvážíme, že znalost anatomie a embryologie byla přece jen nedostatečná a že lékaři byli v tomto oboru odkázáni jen na empirii a přemýšlení. Nejlepším porodníkem byl Soranos z Efesu (z II. stol.), jenž napsal v starém věku nejbohatší a nejlepší spisy o ženských nemocích a porodnictví vůbec. Byl stoupencem školy methodické, která učila, že všechny nemoci jsou zaviněny tělesným stavem. O vyspělosti antického porodnictví svědčí i rozmanité porodnické nástroje z bronzu, nalezené v casa chirurgi v Pompejích; jest mezi nimi speculum matricis, které znal již Hippokrates, katheter (sonda, na př. měchýřová), lžičky, pinzety, embryotom k provrtání lebky při násilném porodu mrtvého plodu, kleště k odstranění úlomků kostí, speculum ani a j. Gynaikologie antická nemůže se sice měřiti s moderní, ale proti středověké stála velmi vysoko, provádějíc při porodu nekrvavé operace.

Že tyto antické vědomosti přišly v středním věku v zapomenutí, zavinil Paulos z Aiginy svým nejasným a nesprávným výkladem.

Medicínská literatura doby alexandrijské zachovala se ve výtazích a souhrnech římské doby císařské. U Římanů stály z věd exaktních a přírodních nejlouběji matematika a astronomie. Za to více bylo pěstováno lékařství pro svůj praktický význam. Vědu lékařskou zavedli v Římě Archagathos r. 219 př. Kr. a připomenutý již Asklepiades, jenž byl původně rhetorem. Byl původcem přírodního léčení, klada hlavní důraz na diätetiku a pokládaje přírodu za nejlepšího lékaře. Vůbec vůdčím heslem antické terapie jest myšlenka: lékař léčí, ale uzdravuje příroda, které lékař jen pomáhá; proto není třeba množství léků a umělých prostředků. Lékařská část encyklopaedického díla Cornelia Celsa (z I. stol. po Kr.) jest jedinou prací, kterou se zasloužil duch římský o odborné vědy. Celsus nebyl odborníkem, nýbrž podával jen způsobem jasným a srozumitelným řecké vzory, zejména alexandrijskou chirurgii; tím zachránil leckterou cennou zprávu. Výborná byla zvláště anatomie vnitřností, i ženských, založená na praeparátech školy alexandrijské. Ale všechna původní díla učinil zbytečnými souhrn všech tehdejších vědomostí lékařských, který pořídil Klaudios Galenos za císaře M. Aurelia (129—200 po Kr.); ten ovládal lékařství až do renaissance jako astronomii Ptolemaiovu *Almagest*. Galenos zachoval ze 150 lékařských spisů jen 80. Věřil v zázračné léčení Asklepiovo. Říkal sice, že pitvání zvířat není směrodatné pro anatomii člověka, ale užíval vivisekce zvířat, zvláště opic, a činil z ní ukvapené závěry, které později bylo třeba odstraňovati.

Řecká medicina, jejíž encyklopaedii uspořádal ještě za císaře Juliana ve IV. století Oreibasios v 70 svazcích, udržovala se v středním věku na Východě dále v překladech syrských, perských a zvláště arabských. Arabové rozšířili její znalost i na Západě, kde lékařská škola v Salernu u Neapole, zvaná ci-

vitas Hippocratica, znala ji z latinských překladů děl arabských. Ze Španělska pronikala v XI. století dále do západní Evropy. Ale přes to šířila se i pověra, která dokonce vystupovala proti řeckým lékařům, jak o tom svědčí báseň dominikánského mnicha Mikuláše Polského z počátku XIV. století, zvaná *Antipocras*; jest namířena proti hippokratovcům. Byla to zase renaissance, za které se probudila věda lékařská, oplodněná pracemi řeckých lékařů, k novému životu. V XVI. století vznikla »Nová akademie Galenova« a byly vytištěny v latinském překladě spisy řeckého mnicha Meletia z M. Asie, jenž se někdy mezi lety 600—800 zabýval lékařstvím; rukopisy jeho dvou spisů byly chovány na různých místech v Evropě. Hippokratovskou metodu přírodovědeckou oživil na sklonku XVIII. a na počátku XIX. století Francouz Bichat.

Avšak nová doba přejala z řeckého lékařství nejen věci dobré, nýbrž v lidovém léčení i různé pověry a podivné názory. Tak znal již starý věk léčení homoeopathické podle zásady *similia similibus curare* a sympathické se zaklínáním, přenášením nemocí s lidí na zvířata, rostliny nebo amulety, jak toho doklady jsou u Plinia staršího. Přejeme-li kýchajícímu, aby ho bůh pozdravil, projevujeme tím, ani nevědouce, antický názor, že kýchání činí hlavu jasnou. Proto se dávala duševně chorým čemeřice, prostředek ke kýchání.

Jaký význam má antické lékařství pro moderní medicínu, uvědomí si i laik, všimne-li si jen lékařského názvosloví. Vývoj názvosloví v každé vědě jest historický a podle toho, jak v které disciplíně převládá antické názvosloví, možno souditi o její vyspělosti v starém věku a o jejím vlivu na doby pozdější. A tu lékařství stojí na místě prvním. Jeho terminologie jsou názvy řecké, poněkud přeměněné a upravené latinou doby humanistické nebo již dřívější. Z Galena jest na př. skoro celé názvosloví, týkající se anatomie oka. Tato řecko-latinská terminologie udržuje se stále proto, že se

mezinárodní mrtvý jazyk hodí pro svou významovou ustálenost pro tyto účely lépe než jazyk živý, v němž se význam slov často mění. Ať se někdo pokusí o její překlad; shledá, že se ustálený význam překladem setře, přesnost a jasnost terminu rázem zmizí a nový domácí název bude nejasnější a nesrozumitelnější než název řecko-latinský. Proto jest tato terminologie nepřeložitelná, zvláště když nad to ještě prospěch lidstva žádá, aby mezinárodní ráz vědy nebyl porušen, což by se stalo, kdyby měl každý národ svou terminologii. Mimo to jest řecko-latinské názvosloví velmi výrazné a v mnohých názvech jest skryta celá vědecká theorie, takže názvosloví dává zároveň nahlédnutí do historického vývoje lékařské vědy. Tak slovo *musculus* stalo se názvem pro sval, poněvadž při pohledu na sval, pohybující se pod kůží, vybavila se představa myšky. Ve slově *arterie*, jež neznačí totéž co *tepna*, jest zase ukryt kus dějin anatomie. Jest to vzduchová roura, v které se pohybují podle starověkého názoru životní duchové. Při smrti jest totiž prázdná a tehdy, kdy toto slovo vzniklo, ještě nevěděli o oběhu krevním, který to vysvětluje. A co smyslu jest utajeno v slovech *protoplasma*, *karyokinese*, *chromatin*, *chromosomy* a j.! Řecko-latinské dvojité názvosloví koná výborné služby i v geologii a botanice, poněvadž vystižně vyjadřuje prvním jménem příslušnost rodovou, druhým pak, buď jednoduchým nebo složeným ze slova řeckého a latinského, charakteristické anatomické nebo biologické vlastnosti nového druhu. Proto se zavádí antické názvosloví pro svou praktičnost i ve vědách, vzniklých teprve v nové době, které mají velmi málo vztahu k antice, jako na př. chemie. V ní se hemží uměle tvořenými, sáhodlouhými komposity; chemické značky jsou začáteční písmena řeckých nebo latinských slov, jako *H*(ydrogenium), *O*(xygenium), *S*(ulphur), *C*(arbo), *Cu*(prum), *Fe*(rrum) atd.

Význam antického lékařství projevuje se podnes užíváním klassických jazyků v lékárnice-

t v í. Již slovo *farmaceut*, *farmacie*, *apatyka*, *Apotheke* jsou slova řecká (*φαρμακευτικός*, *φαρμακεία*, *ἀποθήκη* = sklad), jako zase *recept* jest slovo latinské (*receptum*). Proč píše lékař ještě dnes *recept* latinsky? Nikoli, jak myslí prostý lid, z tajemnůst-kářství, jakého užívali středověcí alchymisté ve svých formulkách, nýbrž z příčin praktických, aby se neporušila historická tradice, udržující se od starého věku přes střední až po naše dny. Tento zvyk pochází z XVI. století, kdy se počali opět zabývati starověkými spisy lékařskými.

Co se týče péče o veřejné zdravotnictví v starém věku, nestála na tak nízkém stupni, jak se dříve soudilo a soudí částečně ještě dosud. Naopak poznáváme stále více, že stála na vysokém stupni. Podle slov vynikajícího znalce F. Hueppe »bylo třeba nejmodernější techniky posledních desítiletí k tomu, aby antika byla v této věci skutečně předstížena«. Střední věk se po té stránce nemůže s antikou vůbec měřiti. Nálezy archaeologické ukazují, že starověká města byla stavěna podle přesně vypracovaných plánů s velikou pravidelností. Dokonce dbali požadavku, aby ulice nikdy nešly v směru hlavních větrů, zakládajíce je tak, aby se všechny větry odrážely o rohy volně stojících domů. Hippodamos z Miletu vypracoval na podnět Perikleův nový plán pro athenský přístav Peiraieus. Ulice mathematicky přesně rozměřené protínaly se v pravém úhlu v směru stran světových, což znamenitě přispělo k dobrému zdravotnímu stavu města. Podle týchž zásad vypracoval též plány pro město Thurioi a pro Rhodos. Ještě po stu letech byl patrný jeho vliv v plánech Alexandrie a zejména Prieny, postavené před r. 334 př. Kr. podle plánů stavitele Pythea, jak o tom svědčí německé vykopávky z let 1895—1898. V Prieně bylo těžko zakládati ulice tak, aby se protínaly v pravém úhlu, poněvadž se město rozkládalo na svahu, takže ulice v směru od severu k jihu šly dovrchu. Představu o staroitalském způsobu stavby

měst podává svými prostrannými ulicemi Turin, stará osada Augustova (Augusta Taurinorum). Vitruvius Pollio žádá ve svém spise De architectura z let 25—25 př. Kr. na stavitele, aby měl vědomosti hygienické. Byty byly zakládány co nejhygieničtěji. Tak pro ložnici a knihovnu doporučuje Vitruvius světlo východní, poněvadž jsou tyto místnosti určeny k pobytu rannímu. V africké Uttice byla dokonce úřední komise, která zkoumala, zda cihly — ovšem nepálené — jichž se užívalo ke stavbě, byly zhotoveny aspoň před pěti lety.

Starší znali již také, jak ani nemůže býti jinak, léčivou sílu slunce; Římané měli již sluneční lázně a my jsme je přejali od nich. Jak se dočítáme ve spise De morbis acutis et chronicis od Caelia Aureliana, závislém na řeckých pramenech, byla známa léčivá síla horkého písku pro reumatiky, léčení chronických chorob paprsky slunečními, inhalace při katarrhech, účinky masáže, léčení studenou vodou, užívání klystérů na vodu a olej při léčení a při umělé výživě, význam tělesného pohybu, cvičení svalů, parní lázně a náležitá úpravy jídel při různých druzích nemocí.

§ 29. **Chemie.** Na konec zbývá promluvit ještě o dvou oborech, chemii a technice, které jsou tak moderní, tak mladého původu, že se zdá nemožné, aby měly nějaký vztah k antice. A přece není tomu tak. Ani chemie není myslitelná bez práce starého věku, i její zárodky tkví v půdě antické a její rozvoj nebyl by možný bez chemie antické. Starý věk nepěstoval ovšem chemie jako vědy, ač znal základy a počátky chemické techniky, jako připravování barevných látek, kovů, skla a hliněného zboží. Nicméně některé myšlenky mohly býti plodné pro další badání, tak na př. o atomech, čtyřech základních prvcích, prahmotě a přeměně látky. Starověká chemie byla ovládána eleatskou představou o jednotě pralátky (*ἕν καὶ πᾶν*), jejíž pouhou obměnou jsou všechny látky, které mohou v sebe přecházeti, oheň ve vzduch, vzduch ve vodu, voda v zemi a naopak.

Právě tak lze, jak se domnívali v Egyptě, přeměňovati jeden kov v druhý, jako bylo možno z elektra, světložluté směsi čtyř dílů zlata a jednoho dílu stříbra, udělati čisté zlato a čisté stříbro. Nejnovější výzkumy s radiem, které přechází vyzařováním poněkud v prvek helium, stavějí tyto monistické představy starých chemiků do příznivějšího světla, poněvadž jest otřesena základní věta chemie, že prvky, počtem asi sedmdesát, nemohou v sebe přecházeti. Ruthefordovi podařilo se přeměnit dusík ve vodík, takže nynější věda uznává, že lze jeden prvek uměle přetvoriti v druhý. Proto, jak praví J. Velenovský, sny staré alchymie o vyrábění zlata z jiných kovů jednou se uskuteční.

Ze slov khumu a khumia v syrském zpracování Zosima z Panopole v Egyptě, hlavního zástupce alchymie v IV. století a zároveň nejstaršího svědka pro slovo »chemie«, jde na jevo, že by se vlastně mělo říkati »chymie«, jako se říká podle arabštiny »alchymie« a francouzsky chimie. Jest totiž podle H. Dielse odvozovati ten název od řeckého slova *τὸ χύμα*, což znamená liti (od *χέω*), tvoření směsi, na př. při výrobě zlata, nikoli od *ὁ χυμός* (šťáva), poněvadž se tohoto slova neužívalo na označení šťáv v chemii, nýbrž jen v rostlinopise a lékařství. Byla by tedy chymie litím kovů, a tak tomu též v starém věku vskutku bylo; výroba kovů byla jejím hlavním předmětem. Nebyla to tedy chemie, nýbrž alchymie, tajné umění jako astrologie, jež vzniklo v Egyptě, kde bylo výsadou kněží, jimi úzkostlivě střeženou. Brzdou pokroku v chemii bylo právě to, že byla přes tisíc let ukrývána v temnotách, neodvažujíc se na denní světlo, ač obsahovala mnoho cenných poznatků přírodovědeckých a znala mnoho prostředků výrobních. Egyptští kněží napodobovali umělým způsobem drahé kovy, kameny a barevné látky, jednak proto, že potřebovali bohoslužebného náčiní a rouch; jednak, aby se podvodně obohatili, klamajíce nejen laiky, nýbrž i odbor-

né znalce řemeslníky vydáváním bezcenných kovových směsí za pravé drahé kovy a kameny.

Od Egyptanů přejali toto umění alexandrijští Řekové a Římané, ničím samostatným nepřispěvše k jeho zdokonalení. Souhrn veškerého tehdejšího chemicko-technického vědění z řecké vědy, egyptské technické praxe a staroperských podvodných spisů podal kolem r. 200 př. Kr. jakýsi Bolos. Tato encyklopaedie stala se směrodatnou pro všechnu technickou literaturu pozdějších dob. Byly z ní pořizovány výtahy a přepracování, z nichž hlavní bylo čtyřsvazkové dílo obsahu chemicko-alchymického, tak zvaná Demokritova fyzika a mystika. Jejího obsahu však dobře neznáme, ale tolik jest jisté, že tam byla řeč o zlatě, stříbře, perlách, drahých kamenech a barvení látek na šarlatovo. Byla to jako celá alchymická literatura směs technicky cenných method, vzešlých z dílen kovolijců, lékařských laboratoří a barvíren, s přírodně filosofickou a gnostickou mystikou, náboženskými formulami, filosofickými podvodnými citáty, okkultistickými kouzly a magií.

Z literatury, obsahující technické předpisy, byly nalezeny asi před sto lety v hrobech egyptských Theb dva řecké zlomky z III. století po Kr. Je to tak zvaný papyrus Leidensis, chovaný v Leydenu, a papyrus Holmiensis, patřící národnímu muzeu ve Štokholmu a chovaný v Upsale. Oba tyto chemické rukopisy jsou nejméně o sto let starší než chemické spisy v souborném vydání a navzájem se doplňují. Podávají oba celkem 253 předpisů padělání kovů, perel a drahých kamenů, barvení na šarlatovo a horytem. Při směšování kovů jde hlavně o získání elektra, a to smíšením mědi, rtuti, olova, kalamínu, mosazi, rudy arsenové a pravého stříbra. Zvláštní důraz klade se na barvení kovových směsí, aby vzniklo z mědi zlato nebo stříbro. Také se shledáváme s předpisy, jak by bylo lze kovy zdvojnásobiti nebo ztrojnásobiti. Předpisy o perlách a drahých kamenech týkají se nejen jejich čištění a hla-

zení, nýbrž i napodobení a barvení. Hlavně jde o výrobu smaragdu, rubínu, granátu, amethystu, berylu a j. Technicky nejcenějšší částí papyru štokholmského je stať o barvivech. Za vrchol umění barvířského pokládá se napodobení pravého nachu lacinými náhražkami. Moderní barvířství umí sice vyráběti chemicky bezcenný purpur, ale dosud nezná antického tajemství výroby pravého nachu z červců.

Tyto chemické poznatky přecházely tajným podáním s pokolení na pokolení. To jest patrné z toho, že latinské předpisy v tak zvané Mappae clavicula z doby před Karlem Velikým souhlasí často doslova s oběma chemickými papyry i se souborným vydáním spisů chemických. Všude se také doporučuje přísaha, zachovati učení v tajnosti. Do západní Evropy rozšířila se alchymie prostřednictvím Byzantia, jižní Itálie a Arabů, kteří dobyli Egypta a založili říši v sev. Africe, na Sicilii, v Španělsku a již. Francii. Památka na jejich vliv uchovala se v částici al v celé řadě slov, jako alchymie, algebra, alkohol, (al)koran, Alhambra, Alžír, Algesiras, Gibr-al-tar, Quad-al-quivir. Moderní chemie vyvinula se z alchymie, jež sice nebyla vědou, ale které se přes to poštěstil v stol. XIII. objev minerálních kyselin a v století XVII. objev fosforu. Za to čistý alkohol, jehož objev se dříve kladl do XII. století, byl vyráběn, jak bylo před několika lety dokázáno, již v době hellenistické k účelům kouzelnickým; o jeho destilaci mluví již Hippolytos, křesťanský spisovatel z II. a III. století. Vláda alchymie, jež byla ve službách podvodu nebo sloužila hříčkám, přestala teprve po r. 1800 a chemie, která nastoupila na její místo, byla povýšena od dob Lavoisierových na vědu, aby se časem postavila v čelo přírodních věd a stala prospěšnou veškerému lidstvu.

§ 30. **Technika.** Nikdo snad nepodceňuje antiky tolik, jako naši technické, a to pro její domnělou nevyspělost v technice, proti níž stojí mo-

derní doba tak vysoko, že se jakékoli srovnání v té věci pokládá vůbec za nemožné. A přece není tomu tak. Ze starého věku, a to nejen klassického, nýbrž i z dob starších, známe množství památek stavitelských. Pokládáme je však za něco tak samozřejmého, že málokoho napadne, aby se zamyslel nad tím, jak povstaly tyto výtvořky, udivující nás ještě dnes svou ohromností, čeho všeho bylo by třeba ještě dnes, aby vznikly. Pouhá tato úvaha postaví nám hned antiku do jiného světla. Poučí nás, že i ona měla svou techniku, třeba ne tak všestranně vyvinutou, jako jest dnešní. Stavitelství bylo téměř jediným jejím druhem. Starověk znal všechny jednoduché stroje, ale nenahrazoval jimi kde jakou práci lidských rukou. Příčinou toho nebyl však nedostatek tvůrčí síly na tomto poli, poněvadž theoretický podklad techniky, poznatky mathematické a fysické, jichž praktickým užitím jsou technické vynálezy, byl velmi dokonalý. Schopenhauer pokládal za příčinu zaostalosti antické techniky nedostatek trpělivosti, metody a zkušenosti. Avšak hlavní její brzdou bylo to, že pracovní sílu lidskou, které byl v otrocích skoro po celý starověk dostatek, nebylo třeba nahrazovati prací strojovou, ale ne proto, že byla zvláště lacinou, nýbrž proto, že život antický byl mnohem primitivnější než život moderní, takže po ruce jsoucí síly lidské, zaměstnané v domácnostech, řemeslech a ojedinelých továrnách, stačily na vyrobení všeho, čeho bylo třeba. Potřeby tehdejšího lidstva byly proti potřebám lidstva dnešního velmi nepatrné. Přepych pozdní doby císařské, o němž se s takovou oblibou píše a mluví, nemůže se měřiti s přepychem nové doby, který se rozšířil do nejširších vrstev obyvatelstva, i takových, kterým byl v starém věku jen nedostížitelným přáním. Podmínky životní byly mnohem příznivější, než jsou dnes, jednak proto, že jižní podnebí světa antické civilizace bylo velmi příznivé, jednak proto, že její země nebyly přelidněny a požadavky lidí co do stravy, bydlení a jakéhokoli jiného komfortu

byly skromné. Proto se utvářel život tehdejších lidí zcela jinak, a to tak, že nepotřebovali techniky do té míry jako my. Ze malý rozvoj antické techniky souvisel s tehdejšími sociálními a hospodářskými poměry a ne s neschopností Řeků na tomto poli, ač byli vždycky silnější v theorii než v praxi, toho svědectvím na př. jest to, že starý věk neznal větrníků, poháněje větrnými koly jen vodní varhany, a že i vodní mlýny byly mu vzácností. Hybná síla lidská a zvířecí mu stačila.

Antická technika jest plodem práce řeckého ducha, který zdokonalil to, čemu se naučil od národů se starší kulturou, zejména Babyloňanů a Egyptanů. Pro theorii to platí vůbec, pro praxi pak z největší části. Římané vynikali sice praktickým duchem nad Řeky, byli znamenitými staviteli mostů, vodovodů a silnic, ale byli ve všech technických odvětvích více nebo méně učelivými žáky Řeků, kteří jedině byli geniálními vynálezci na tomto poli. Technická literatura jest psána řecky, poněvadž jest určena pro Řeky, kteří sloužili Římanům; latinská jest jen theoretická literatura o rolnictví a právu, dvou pilířích, na kterých byl vybudován římský stát, dvou oborech, k nimž měli Římané přirozené nadání. Jest vskutku ku podivu, jak národ, který hrál tak významnou úlohu v dějinách a tolik se zasloužil o lidskou civilisaci, projevoval po celou dobu svého trvání naprostou neschopnost k vědecké práci v oboru věd mathematicko-přírodních.

Že víme málo o starověkých technících a o podrobnostech jejich výkonů, toho příčinou jest, že v starém věku nepatřil inženýr*) s lékařem k vůdčím kruhům společnosti. Antičtí spisovatelé, zejména dějepisci, o nich nemluví, poněvadž jejich práce souvisela s prací tělesnou, která byla v nevázanosti. Proto pokud jsme znali antiku jen z lite-

*) Pochází se slova ingenium, znamenajícího v středověké latině »stroj«, který byl ztělesněním lidského důvtipu pro tehdejšího člověka, jako byla artillerie ztělesněním umění (artes).

ratury, zvláště krásné, nevěděli jsme o antické technice takřka nic; teprve archaeologické vykopávky v celé řadě míst tří dílů světa, kde byla rozšířena antická kultura, a lepší poznání antické literatury odborné změnilo dřívější názory a ukázalo neobyčejnou vyspělost starého věku i v některých oborech technických. Tak na př. tak zv. laterculi Alexandrini uvádějí před výčtem sedmi divů světa jména sedmi slavných mechaniků, z nichž tři známe jen velmi povrchně, čtyři pak odjinud vůbec neznáme. Jest mezi nimi i Diades, jenž zhotovil králi Filippovi obléhací děla, Alexandrovi řídil obléhání Tyru a jiných měst nepřátelských, napsal technickou učebnici, v které vyložil o svých vynálezech, jako o pohyblivé obléhací věži, padacích mostech, novém druhu bouracích beranů a o jiných válečných strojích. A přece dějepisci o něm mlčí, i Arrianos, ač uvádí podrobnosti z obléhání Tyru a dokonce jmenuje vojína, který první slezl hradby nepřátelského města.

Antická technika jest jednostranná, omezujíc se hlavně na stavitelství. Strojnictví nebylo pěstováno; strojů, kromě některých druhů, na př. strojů válečných, obléhacích a stavitelských, starý věk takřka neznal. Za to v stavitelství vykonal díla tak podivuhodná, že ještě dnes zůstává nám záhadou, jak je mohl provésti. Nelze jich vysvětliti jinak, než předpokladem, že antická technika byla vyspělejší, než se nám zdá. Nové světlo vrhl na antickou techniku H. Lamer prostředky zcela jednoduchými, prostě tím, že se poněkud zamyslí nad výtvořiny nám dávno známými, které jsme dosud byli zvyklí chápati jako něco zcela samozřejmého, neuvědomujíc si vůbec, že by provedení jich bylo ještě dnes dílem velmi pozoruhodným. Stůžž zde několik příkladů.

Na stavbu Cheopsovy pyramidy u Kaira v Egyptě, ještě dnes zvýši 173 m (v starém věku 186 m), z kamenných kvádrů bylo třeba 2¼ millionu kamenů obsahu 1·10 m³. Ty byly lámány na místě

velmi vzdáleném, dopravovány po Nilu a dále pouští na místo stavby. To jest pro první staletí III. tisíciletí př. Kr. práce zajisté velmi pozoruhodná. Ještě však pozoruhodnějším výkonem byla stavba tak zvaných kolosů Memnonových u egyptských Theb v polovici II. tisíciletí př. Kr., dvou sedících soch faraona Amenofise III. Obě jsou vyšší než čtyřpatrový dům a zhotoveny každá z jednoho kusu kamene, těžšího více než 800.000 kg. Jak bylo možno dopravit tak obrovský kus kamene z lomů, vzdálených podle jedněch 100 km po proudu Nilu, podle jiných dokonce 700 km proti proudu? A to nebyly tehdy zvláštní výtvořiny, ač se nám zdají obdivuhodné, takových bylo v Thebách veliké množství, takže se o nich po tisíc let egyptské zprávy ani nezmiňují. Od Egyptanů naučili se i jiní národové starověcí dopravovati s místa na místo těžká břemena. Svědčí o tom kyklopské stavby v Tiryntu v Řecku a z pozdní doby římské v Baalbeku v poušti syrské. Tam skládá se chrámová terasa ze tří desk, z nichž každá jest 19 m dlouhá, 4 m vysoká a 3 m hluboká. Jen množstvím lidí, které měli staří podnikatelé těchto staveb k dispozici, se tyto výtvořiny nevysvětlí. Jestliže stavělo několik set tisíc Egyptanů Cheopsovu pyramidu po třicet let, bylo třeba opatřiti jim v poušti také výživu, což jest rovněž nemalý výkon. Jest zajímavé, že když při německých vykopávkách u pyramidy Sehurovy byla nalezena kamenná deska zvící stolní desky, nemohlo jí býti pohnuto jinak než stroji, poněvadž pro 1500 Arabů, kteří by ji byli utáhli, nebylo kolem ní místa. a 500 jich nestačilo; když zatahli, provazy se jim zpřetrhaly a všichni se svalili do písku. Zamyslíme-li se nad obrovskými balvany v Baalbeku na sebe nastavěnými, nemůžeme se ubrániti přesvědčení, že staří nemohli provésti těchto kolosálních staveb jinak než pomocí strojů. Že je znali, o tom svědčí názvy méchané a machina a pak existence strojů obléhacích a divadelních. Názvy pro jeřáb v jazycích evropských, jako fr. grue, angl. crane, něm. Kran, vznikly

z řeckého slova geranos, jak byl pojmenován onen přístroj podle zobáku, kterým jest po straně opatřen. H. Lamer, aby ukázal, že nelze podceňovati dopravních prostředků starých, přes to že jsou proti našim velmi primitivní, upozorňuje na zmínky o obtížích, spojených ještě na počátku XIX. století s dopravou egyptských obelisků, štíhlých jehlanů, tesaných z jednoho kusu kamene, dlouhých 30 m i více a tedy nesmírně těžkých a pro dopravu velmi choulostivých, z končin antického světa do severní Evropy. Líčí je na př. francouzský inženýr. Lebas na podstavci obelisku jen 22³/₄ m vysokého, stojícího na Place de la Concorde v Paříži. Naproti tomu z doby před koncem IV. století po Kr. nemáme takových zpráv; naopak na obelisku v egyptských Thebách, vysokém 29¹/₂ m a dole 2.65 m² silném, který byl postaven asi r. 1500 př. Kr., jest nápis, hlásající, že jeho zhotovení a postavení trvalo jen sedm měsíců. Tedy sama doprava dlouhého a těžkého kusu kamene, který se mohl snadno rozbít, z lomu na místo jeho určení netrvala dlouho. Římané dopravovali tyto obelisky přes moře na obrovských lodích o veliké nosnosti. Tak asi r. 10 př. Kr. přivezla do Říma loď obelisk flaminijský i s podstavcem a zároveň s ním 1400 lidí a 2700 tun obilí ještě s jiným nákladem. Obelisk vatikánský, vážící i s podstavcem 500 tun, přivezla asi r. 40 po Kr. loď zároveň s 800 tunami jiného nákladu. Vzpomeňme jen, co hluku způsobila nedávno, v době technických zázraků, doprava pověstného monolithu z Moravy do Prahy, jak teprve třetí jeho exemplář se podařilo s vynaložením veliké opatrnosti a důmyslu dopravit na hradní nádvoří!

Jiným podivuhodným výkonem jest nápis behistunský u vesnice Bisutum v Medii. Tam dal perský král Dareios I. v závratné výši 100 m uhladiti veliký kus skály v desku a do ní vytesati nápis o 1000 řádcích, hlásající ve třech řečech, staropersky, novosusky a novobabylonsky, světu jeho činy. Pokoření Lžismerdise jest znázorněno reliefem. Přímo ne-

uvěřitelně zní zpráva, že Alexandros Vel. svěřil staviteli Deinokratovi promyšlení záměru, proměnění celou horu athoskou v obrovskou sochu, na jejíž levé ruce by mohlo býti vybudováno celé město, a která by v pravici držela ohromnou nádrž, do které by se stékaly všechny řeky athoské, aby odtud v mohutném vodopádu padaly do moře. Provedeno to ovšem nebylo, ale za neprovedné to patrně pokládáno nebylo, když takový záměr mohl býti pojat a o něm vážně uvažováno.

Jak obrovské stavby byly prováděny, o tom můžeme si učiniti představu ze žlábkování sloupu v troskách starého Akragantu, dnešního Girgenti na Sicilii. Jeho žlábký jsou tak veliké a hluboké, že si do nich může lehnouti dospělý muž. Jakého objemu a výše byly podle toho sloupy a jakých rozměrů byla stavba na nich spočívající! O kolosálnosti antických staveb z doby císařství římského můžeme si učiniti dobrou představu z těchto příkladů. Dóm v Kolíně n. R. stojí na prostore 6166 m², chrám sv. Petra v Římě, největší chrám křesťanský na světě vůbec, na prostore 15.610 m². Střední loď basiliky Maxentiovy na fóru římském byla jen o tři metry nižší než střední loď dómu kolínského; chrám pak, který postavili Římané ne v hlavním městě, nýbrž na okraji říše Římské, daleko v poušti syrské v Palmyře, zaujímal s veškerým příslušenstvím rozlohu 55.000 m², tedy 3¹/₂krát větší než dóm svato-petrský. V Římě u hlavního nádraží jest náměstí, zvané piazza delle Terme podle lázní Diokletianových, které na tom místě kdysi stály. Ono náměstí není nic jiného než pouhý polokruhovitý výklenek v nich, zaujímající jen 1/10 celých lázní. Jejich hlavní sál proměnil Michelangelo v letech 1563—1566 v hlavní loď chrámu Santa Maria degli Angeli o 90 m délky, 28 m výšky a 27 m šířky.

Jak obrovským výkonem byla stavba Colossea v Římě pro 58.000 diváků, z jehož zdíva bylo možno postaviti v středním věku tři mohutné paláce, papežskou Cancellerii, palazzo Farnese a palazzo Ve-

nezia, a jehož stojí přes to ještě více než polovina! A tato stavba zaujímala jen $\frac{1}{10}$ prostranství, určeného pro palác císaře Nerona. Do něho byla vedena v délce 20 km voda z moře pro zařízení mořské lázně a pramenitá voda z řeky Albuly, vzdálené 21 km. A takové rozsáhlé amfiteatry stavěli Římané i jinde. Tak po římském Colosseu největším jest amfiteatr v El Djem v Tunisu, tedy ve vzdálené římské provincii; amfiteatr v Arelate (Arles ve Francii) byl takových rozměrů, že r. 1700 jeho zdi tvořily hradby města do nich vestavěného, podobně jako bylo vestavěno celé město do paláce Diokletianova ve Splitu. Podivuhodným výkonem, který by byl chloubou i dnešní době, byla obrovská, 35 m vysoká, bronzová socha císaře Nerona, jistě též umělecké dílo tehdy slavného sochaře Zenodora, která stála před vchodem do paláce.

Jako nás ještě dnes tyto antické stavby udivují svou kolosálností, tak se může starý věk pochlubiti i vyspělými výtvoři technickými rázu více praktického než reprezentativního. Již v nejstarší době řecké filosofické spekulace byla též prováděna pozoruhodná díla technická, což jest svědectvím toho, že se technika nebála vlivu filosofie na sebe; ten jí byl jen prospěšný. Tak Thales byl theoretikem i praktikem v jedné osobě; byl nejen filosofem, matematikem a astronomem, nýbrž i inženýrem. Prováděl, jak se zdá, různé vodní práce, zejména stavbu mostů, ač Herodotos nevěří pověsti, že ho Kroisos vyzval před bitvou u řeky Halys, aby odvedl proud řeky, a vypravuje, že vojsko lidské přešlo řeku po mostech. Již on znal přístroj visovací, poněvadž dovedl určití vzdálenost lodi od pobřeží. Stavitelem mostu přes Bospor u Byzantia byl králi perskému Dareiovi na jeho výpravě proti Skythům inženýr Mandrokles ze Samu; později Harpalos, snad totožný s hvězdářem Harpalem, spojil mosty břehy Hellespontu pro přepravu vojska Xerxova do Evropy. Žije na ostrově Tenedu, znal proud Dardanel a proto

mohl provésti stavbu mostů s lepším zdarem než před tím inženýři foiničtí a egyptští.

Vyspělost antické techniky jeví se dále v stavbě vodovodů. Tak již vodovod na ostrově Samu od Eupalina z Megar v VI. století př. Kr. za vládcce Polykrata, tedy v době prvního rozkvětu řecké techniky vůbec, byl stavbou velmi důmyslnou. Bylo totiž třeba prokopati pro něj horou Kastro tunel zvýší muže v délce 1 km, aby mohla býti vedena do města voda z pramene za horou. Byla tedy již tehdy geodesie, praktické užití geometrie, na vysokém stupni, když dovedli určití přesně geometricky směr, kterým by měli dělníci s obou stran současně kopati štolu, aby se sešli. A vskutku chyba, které se dopustili, nebyla příliš veliká; ve směru horizontálním byl rozdíl jen 5—6 m, ve směru vertikálním 2—5 m. Provésti takový úkol bez přístrojů nivellačních nebylo možné. Nauku o nivellování zpracoval Heron z Alexandreie (snad z II. stol. po Kr.) v geodaetickém spise o dioptrě; tak se nazýval optický přístroj visovací, jakýsi druh theodolitu, k měření výšky a k nivellování. Heronův nákres, skládající se z pravoúhlých souřadnic a konstrukcí trojúhelníkových, tak odpovídá tvaru půdy na Samu, že se zdá, jako by byl měl na mysli právě tunel samský. Na ostrově Samu dařilo se vůbec umění stavitelskému (chrám Heřin, vystavěný buď Theodorem nebo Rhoikem podle mathematicky přesného a neobyčejnou souměrností vynikajícího plánu) a podnikům technickým; tak Herodotos zmiňuje se o vlnolamu, dlouhém 400 m.

Dříve se soudilo, že staří neznali podzemních vodovodů výtlačkových, založených na principu spojených nádob, kterých se dnes užívá všeobecně. Ale že je Řekové znali, víme dnes od té doby, co německé výkopy odkryly hellenistický vodovod v Pergamu, ústící ve výši na hradě. Tlak v olověných, dnes ovšem již ztracených rourách, které měly 30 cm vnějšího průměru a po nichž zůstaly v pravidelných vzdálenostech jen otvory, do kterých bylo

potrubí zasazeno, byl 15—20 atmosfér. Římané obnovili tento vodovod, přivádějící vodu z pramene, vzdáleného ne méně než 10 hodin cesty, ale oba pahorky, které řecké potrubí přešlo, svým vedením obešli v oblouku a obě údolí překlenuli aquaedukty. Od té doby byly nalezeny takové vodovody i jinde; tak byly na Samu, v Athenách za Peisistrata, v Megarách za Theagena, v Akragantu a Syrakusách. Římané neužívali vodovodů výtlakových, nýbrž dávali přednost mohutným stavbám obloukovým s mírným, stejnoměrným spádem, jimiž byla vedena voda stále ve výši. Bylo to sice velmi nákladné, ale mělo to tu výhodu, že bylo možné snadno zjistiti poruchu, ježto potrubí leželo volně na obloucích. Zbytky těchto vodovodů v podobě kilometrových oblouků zachovaly se dosud v různých zemích římské kultury. Nejvíce vody spotřeboval ovšem Řím pro svých 952 lázní. Za Konstantina bylo vodovodů devatenáct a čtrnáct z nich probíhalo Campanií. Dnes stačí pouhé čtyři z nich obnovené, aby zásobily Řím takovým množstvím vody, jakého nemá žádné jiné město na světě. Od starých přejali jsme též myšlenku, zdobiti města kašnami a fontánami. Římské lázně vynikaly též výborným ústředním topením (hypocaustum), které bylo praktičtější než moderní, poněvadž vytápěcí systém byl umístěn pod podlahou a ve stěnách, takže se teplo udržovalo dole a neunikalo hned ke stropu jako dnes. Je to vynález velmi starý; jeho stopy nalezeny byly již v troskách kultury kretské. U Římanů obnovil jej v I. století př. Kr. Sergius Orata.

Jak vyspělá byla antická kanalizace, toho doklad podává klenutý hlavní kanál, objevený při vykopávkách v Miletě. Jest v hloubi 2 m a má rozpětí 1½ m, takže by nedělal hanbu kanalizaci žádného moderního velkoměsta. Také o záchody bylo velmi dobře postaráno, mnohem lépe než dnes v Itálii i ve Francii, jak vidíme z vykopávek na Delu, Theře (dnešní Santorin) a v Prieně. V té příčině jsou dnes na jihu poměry přímo orientální, ač by ta-

mější podnebí vyžadovalo zvláště pečlivých opatření hygienických. A rovné římské silnice, jimiž byla celá říše protkána, jsou pověstné. Jak vhodně byl volen jejich směr, jest patrné z toho, že v nové době byly nahrazeny železnicemi, zvláště v Itálii a částečně též v provinciích Africe a Asii. Z Tunisu bylo lze jíti po téže rovné a přímé silnici k Gibraltaru a Španělskem, již Francií a Itálií až do Říma. Dnešní železnice jsou ovšem pohodlnější a rychlejším dopravním prostředkem, ale po římských silnicích cestovalo se tenkrát pohodlněji než po jiných v nové době až do zavedení železnic; neboť za císařství římského stála stavba silnic a poštovníctví výše než v Evropě ještě v XVIII. století za Napoleona. Ještě dnes přese všechnu vyspělost dopravních prostředků jsou mnohá místa v oblasti bývalé říše římské nepřístupnější, než byla v starém věku, a to proto, že staré výborné římské silnice zašly a ničím dokonalejším dosud nebyly nahrazeny. Co se týče prací zavodňovacích, kanalizačních, stavby mostů, přístavů, silnic a vodovodů, může se starý věk směle postaviti po bok době nové.

V druhém období řecké techniky, po r. 400 př. Kr., vyniká zejména řecká mechanika, a to zase v první řadě válečná. Vzešla z praktické potřeby za obranných bojů západních Řeků na Sicílii proti Karthaginským. Tvůrci těžké dělostřelby jsou podle domněnky H. Dielse matematikové ze školy pythagorské kolem r. 400, zvláště Archytas z Tarentu, nejen vynikající matematik theoretický, nýbrž i vojenský technik ve službách Dionysia staršího. Hlavním pramenem theoretické i praktické mechaniky jsou spisy Herona z Alexandreie (snad až z II. stol. po Kr.), jenž kromě svých vynálezů zpracoval hlavní díla alexandrijské mechaniky z III. století př. Kr., čímž se stal od dob renaissančních velmi důležitým pramenem pro mechaniku nové doby. Napsal spis o stavbě hrubé střelby (Belopoiika), o zhotovování ručního praku a mimo to mechanická díla o užití tlaku vzduchového a zho-

tovovali samohybů. Pneumatikou, t. j. naukou o stlačování vzduchu, zabýval se theoreticky též Straton, žák Theofrastův, prakticky pak jí užil Ktesibios z III. století př. Kr., vedle Archimeda zakladatel válečné mechaniky. Žák Ktesibiův, Filon z Byzantia (z doby nejisté, buď z III. stol. př. Kr. nebo z doby kolem r. 100), podal také popis hrubé střelby; jest vlastně naším nejstarším pramenem zprávo dělostřelbě. Tedy i tato odborná literatura jest opět řecká; Římané neobohatili řeckých vynálezů ničím pozoruhodným, užívajíce jen služeb řeckých, ač byli v praxi znamenitými válečníky. O jejich praktické zdatnosti svědčí mimo jiné i to, že ještě v středním věku po překonání individuální taktiky rytířské jízdy taktikou pěších zástupů byl španělský způsob boje (čtvercové houfce, zvané tercios) za Filipa II v XVI. století skoro opakovaným způsobu boje římských manipulů a kohort; na něj upomíná leccos dokonce ještě u Fridricha Velikého. Teprve Napoleon stal se tvůrcem moderního vojenství.

Antická děla, onagry a ballisty (kulometry = antické »hmoždíře«),*) katapety (šípostřily) a polybolon (antická mitrailleusa), byla většinou dřevěná a byla založena na pružnosti napínaných a kroucených tětív ze zvířecích šlach, koňských žíní a ženských vlasů, částečně též na pružnosti per, nikoli jako moderní na tlaku plynů. Byly to tedy vlastně obrovské praky a luky. Dělo založené na tlaku vzduchu, zvané aërotonon, vynalezl Ktesibios. Parního děla, jehož vynález se přičítal Archimedovi a které popisuje Leonardo da Vinci, starý věk neznal. Staří znali sice účinky páry, ale užívali jí jen k hříčkám, nikdy nedospěvše k tomu, aby užívali páry k pohánění větších strojů. Archimedes byl jediný matematik a mechanik, který zajímal též neodborné písemnictví, a to proto, že za-

*) Po nich nazývá se ballistikou nauka o dráze vržených těles, zvláště v dělostřelectví, poněvadž se z ballist střelilo pod úhlem 45°, kdežto z katapetů v rovině skoro vodorovně.

světil na sklonku svého života své vědomosti matematické a fyzické obraně rodného města Syrakus proti Římanům za druhé války punské r. 212, kdy bylo obléháno M. Claudiem Marcellem. S neobyčejnou duchaplností vymýšlel a sestrojoval děla, jeřáby na vyzdvížení nepřátelských lodí a rozbití jich o skály syrakuské a mohutná břevna na rozbití a potápění lodí. Později přičítal se mu dokonce vynález zápalných zrcadel, jimiž prý bylo možno zapalovati nepřátelské lodí na dálku, přístroj theoreticky možný a prakticky uskutečněný Buffonem r. 1747, ale směrodatnými prameny pro dobu Archimedovu neprokázaný.

Mechanika stála ve službách hvězdářství u Hipparcha, jenž užíval rozmanitých přístrojů. Popisuje je Ptolemaios v Almagestu a užívalo se jich beze změny až do objevení dalekohledu. Patří k nim bronzový přístrojek v dřevěné skřínce, nalezený na dně mořském u Antikythery a chovaný v národním museu athenském. Jemným mechanismem koleček může zavoditi s našimi chronometry, ať již byl jeho účel jakýkoli. Někteří pokládají jej za astrolabium, t. j. přístroj k řešení úloh sférické astronomie, který usnadňoval pozorování hvězd. Praktické potřebě sloužila výroba vodních hodin, pro lékaře k stanovení pulsu nemocných velmi jemné konstrukce. Prvního budička (*νυκτερινὸν ὀρολόγιον*) sestrojil pro svou potřebu Platon, spojiv vodní hodiny (klepsydru) se zvláštním perem, které spustilo náhle vodu do nádoby, čímž vzduch vodou stlačený v píšťalce zazněl. Jak před nedávnem dokázal H. Diels, byly římským vynálezem kulaté kapesní hodinky v dnešní velikosti, ovšem sluneční s ručičkami a ciferníkem; tím jest vyvráceno tvrzení, že mechanické hodiny jsou moderním vynálezem ducha německého. O vodních hodinách psal Heron (*περὶ ὑδρῶν ὀροσκοπίων*) a Galenos (*γνωμονικὴ πραγματεία*). Starodávné orloje (z řec. *hórologion*), jako pražský, olomoucký nebo štrasburský, jsou přímými pokračovateli velikých hodin antických, a

to po dvojí stránce. Antické hodiny neukazovaly totiž dvanáct stejně dlouhých hodin, nýbrž hodiny, jichž délka se každodenně měnila podle východu a západu slunce. Poněvadž byl den rozdělen na dvanáct hodin a právě tak i noc, byly hodiny denní v létě dlouhé, v zimě krátké a hodiny noční zase naopak. Proto potřebovali staří takových hodin, které by tyto změny označovaly. To se dalo tak, že na ciferníku byla znázorněna hvězdná obloha a roční pohyb slunce zvěrokruhem. Takovým orlojem byla též tak zvaná věž větrů v Athenách (hórologion Andronika z Kyrrhu). Pohyblivé figurky orlojů jsou zase napodobením Heronova automatu samočinného loutkového divadla, jehož sošky uvádějí se v pohyb kolečky a provazy s těžkými závažími, nikoli vodní silou. Ktesibios pak vymyslel hrací stroj, který hrál, když se z něho vylila voda. Zhotovil též vodní varhany, při nichž hydraulickým tlakem byl hnán vzduch do píšťal, které nemohly býti pro svou velikost zavírány prsty, nýbrž klapkami, otvírajícími jako klíče (claves) při nadzdvihování pomocí zvláštního systému též otvory píšťal. Odtud vznikl název klavír a klaviatura. Tyto varhany byly zvané prostě »organon«, t. j. nástroj, z kteréhožto slova vzniklo právě tak it. organo, angl. organ, fr. orgue a něm. Orgel jako čes. varhany. Již v starém věku byl vodní tlak nahrazen měchem, kterým byl hnán vzduch do píšťal. Od I. století byly pořádány na varhany veřejné koncerty, podobné našim chrámovým koncertům, jak ukazuje mosaika, nalezená v Trevíru, která znázorňuje solo na roh s průvodem varhan. Vynález přešel i s názvem do středního věku, kde se ho ujala církev.

Ostatní starověké vynálezy v oboru mechaniky jsou počtem skrovné a mají ráz pouhých hříček, kdežto válečná mechanika stála na dosti vysokém stupni, vyhovujíc tehdejším potřebám. Z Heronových vynálezů jest nejznámější Heronova bání, které se prakticky užívá dosud jako větrného kotlu při stříkačkách, pивních tlakostrojích a chemi-

kých vymykačkách. Na témž principu založil již dříve Ktesibios stříkačku na oheň; z nové doby patří sem sifon a stříkačka na voňavky. Zárodkem moderního parního stroje byla Heronova parní kčale (u Vitruvia aeolipilae = větrný míč). Starý věk nedospěl sám k zužitkování páry, ale vynález »parního mlýna«, který popisuje r. 1629 Giovanni Branca, jeví zcela jasně vliv tohoto Heronova »parního stroje«. Praktický význam pro všechny doby mají dnes jen dva vynálezy Heronovy. Především jest to hodometr, cestoměr, ukazující otáčením ozubených koleček délku ujeté trati. Bylo ho možno užití k měření ujeté vzdálenosti též na lodi. Na principu hodometru jest založen moderní taxametr. Předchůdcem dnešních automatů na čokoládu a peronní lístky jest Heronův automat na svícenou vodu (spojení kropenky s pokladničkou), který stál před egyptskými chrámy, aby za peníz vhozený do schránky poskytl věřicím svícené vody a chytrým kněžím, těžícím již tenkrát z lidské hlouposti, hojného výdělku zpeněžením i té vody. Starým vynálezem jest vlastně Papinův hrnec z r. 1687. Znal jej již lékař Filumenos z III. století př. Kr., jenž napodobil vynález ještě starší. Na tlaku vzduchu byly založeny různé hračky, jako létající holub a řehlačka, které sestrojil Archytas z Tarentu pro děti, jichž byl velkým milovníkem, zpívající a cvrlikající pták a přístroje na varovné signály při otevření dveří. Když v XIII. století počal Roger Baco theoreticky a v XV. století Leonardo da Vinci též prakticky řešiti problém letu člověka, opírali se o starý věk, který se zabýval touto myšlenkou, jak o tom svědčí pověst o Daidalovi a Ikarovi, nejstarší příklad tohoto problému lidstva od dob nepamětných. K tomu ještě možno dodat, že se na konci starého věku také setkáváme u anonyne de rebus bellicis s myšlenkou, zakládající se na starších pramenech, poháněti lodi koly místo vesly a plachtami.

Z tohoto stručného nástinu antické techniky jest patrné, že staří Řekové byli průkopníky i na

tomto poli. Od nich učil se střední věk až do renaissance a moderní technika, ať jsou její úspěchy sebe velikolepější, nebyla by možná bez průkopnické práce řeckých myslitelů a techniků. I ona stojí alespoň v jednotlivostech přímo na základech starého věku, jemuž jest bližší než věku střednímu.

§ 51. **Hospodářství.** Hospodářských strojů starý věk neznal, poněvadž jich nepotřeboval, ježto jednak měl dosti pracovních sil lidských, jednak úrodně východní provincie dodávaly i Západu tolik obilí, že nebylo nikde třeba umělými prostředky zvyšovati výnosnost půdy. Ale přes to znal také začít stroje; později se ho užívalo v již. Francii. Jeho rekonstrukce jest v museu mnichovském. Když mnoho římských dvorců na germánské půdě přešlo do rukou německých, naučili se noví majitelé od čeládky mnohému z toho, co měli zavedeno bývalí majitelé na svých statečích, zvláště co se týče hnojení, zavlažování, štěpování ovocných stromů atd., a to se dědilo s pokolení na pokolení. Mniši v klášteřích opisovali pro praktickou potřebu antické spisy o hospodářství, zvláště dílo Columellovo, aby mohli vědomostí starých užítí jednak sami na svých vlastních statečích, jednak poučiti ostatní osadníky. Od Římanů naučil se nový věk pěstovati ústřice, ale nedospěl ještě k umělému chovu zajíců, jak jej provozovali Římané v leporariích. Mimo to pěstovali Římané umělý chov i jiných živočichů u nás jen velmi málo známých; tak Francouzi pěstují po nich viničné hlemýždě (escargots). Na vysokém stupni byl u Římanů chov různých druhů ryb, drůbeže a jedlého ptactva (na př. drozdů). Jedlý holub přišel do Evropy po prvé r. 495 př. Kr., a to z Persie. Řekové znali před tím jen divoké holuby (péleïades). Tehdy však poznali za výpravy Peršanů do Řecka holuby, zasvěcené bohyni Ištara. Po ztroskotání loďstva u Athosu pochytili je, počali je jísti a pěstovati, říkajíce jim podle Ištary peristerai. Od nich přejala je záp. Evropa, která má od Peršanů i chov slepic. Pozornost každého návštěvníka

Benátek upoutávají hejna holubů na náměstí sv. Marka. Podle tamějšího vzoru chovají se holubi i na náměstí jiných měst. I to jest přežitek starého orientálního zvyku chovati posvátné holuby. Do Benátek přešel z Konstantinopole, kde množství posvátných holubů bylo chováno u holubí mešity.

Z přehledu, věnovaného jednotlivým složkám evropské kultury, jde zajisté najevo, že není takřka jediné složky kultury evropské a tím i světové, poněvadž kultura americká a austrálská jest závislá zase na evropské, která by netkvěla více nebo méně svými kořeny v kultuře antické, vytvořené spojením řecké inteligence s římským talentem organisacním. Někde více, někde méně žijeme v antice dosud, aniž jsme si toho vědomi, všude pak stojíme na jejích bedrách, poněvadž pokolení za pokolením, zejména v novém věku, přejavši její dictví, pokračovalo tam, kde ona přestala.

III

VLIV ANTIKY

NA KULTURU

ČESKOSLOVENSKOU

V historickém přehledu nepřihlíželi jsme k působení antiky na kulturní život národa československého, poněvadž dějiny našeho národa, tak zvláštní svým rázem a pohnuté, způsobily, že i vliv antiky na náš kulturní život nabyl jiné podoby než v západní Evropě, že nebyl tak přirozený, nevyplývá z daných poměrů jako tam, nýbrž někdy k nám doléhal jen jako vzdálený ohlas cizích proudů, nalézaje u nás prostředí jednak lhostejné, jednak přímo se mu protivící, a že proto také nebyl tak hluboký jako jinde. Nám antika nedala tolik, co jiným národům, a to nejen románským, které jsou s ní spiaty svazkem příbuzenským a u nichž jest její vliv zcela samozřejmý, nýbrž i jiným, Angličanům a zejména Němcům, kteří byli světu románskému blíže než my. To jest, myslím, příčinou nepříznivějšího postavení antiky u nás než jinde v záp. Evropě, příčinou toho, že jest našemu národu antika cizí.

Češi a Slováci přijali sice křesťanství z Východu a slovanští věrozvěstové, Cyrill a Metoděj, šířili u nich písemnictví staroslovanské a kulturu řecko-slovanskou, ale velmi záhy zvítězila pro svou větší blízkost západní církve římsko-katolická; liturgie východní jí podlehla a uchýlila se do kláštera sázavského, kde se nějakou dobu držela. R.

973 bylo založeno pražské biskupství, které mělo ráz latinský, a tím byla určena dráha našeho dalšího kulturního vývoje českého. V Uhrách byl to sv. Štěpán, jenž nepřál církvi východní a usiloval o to, aby ji nahradil církví latinskou. Přiklonili jsme se k Západu, rovněž katolickému, který nám byl bližší a kulturně stál výše, takže nás více k sobě vábil, a tak s latinou jakožto řečí církevní a vzdělanostní počala k nám pronikat i kultura románská a germánská, poněvadž Němci přijali křesťanství také z Říma jako ostatní záp. Evropa. To jsou dvě mocná pouta, která nás navždy budou spojovati se Západem. Proto i po nešťastné bitvě u Prešpurku r. 907, kdy bylo ztraceno Slovensko pro říši českomoravskou, zůstali Češi a Slováci nadále v historickém spojení a jejich kulturní život byl až do nové doby společný a jednotný a všechna hnutí, která byla vyvolána k životu v Čechách, měla svůj více nebo méně silný ohlas i na Slovensku. Latina byla u nás od polovice XII. století řečí církve a tím i písemnictví, které bylo v jejich rukou. Nejstarší památky českého ducha, legendy o českých světcích, kroniky, právní listiny, týkající se církevního majetku, nápisy na mincích a j., byly psány latinsky. Silné ohlasy studií klassických, jak byla pěstována v západní Evropě v stol. XI., objevují se v »České kronice« Košmy Pražského, otce českého dějepisu, jenž studoval v Lutychu.²¹ Čeština byla řečí života veřejného, na sněmích, soudech i u dvora, kdežto ve vyšších kruzích ustupovala němčině. Latinou byly zaznamenávány až do XIV. a XV. století smlouvy státní a zápisy do desk zemských. Teprve od té doby počala se v nich ujímati též čeština a němčina. V Uhrách zavedl sv. Štěpán latinu jako jazyk státní, čímž učinil svou říši jednojazyčnou. To trvalo až do Marie Terezie a Josefa II. a přispělo též k záchraně všech nemadarských národností a tedy i Slováků po stránce jazykové, zabránilo jejich pomadarsštění. Od r. 1222, kdy si zemanstvo v Uhrách vymohlo na sv. Štěpánu

Zlatou bullou dalekosáhlá privilegia, bylo jen ono pokládáno za národ, ať bylo původu jakéhokoli, a všechno své úsilí soustředilo až do r. 1848 na uchování těchto stavovských výsad. Tento zápas sjednotil všechny. Poddaní byli vyloučeni z národa. Nebylo národního povědomí, ale nebylo též národní rozpínavosti a útlaku se strany Maďarů. Hnutí maďarské způsobil teprve císař Josef II. svými snahami germanisačními a svým absolutismem, namířeným proti privilegiím zemanským. Účinky francouzské revoluce dílo dokonaly. Nebezpečnoství pomadžarštění a stále zdůrazňování, že jen v národnosti jest síla, vnutilo některým Slovákům neblahou myšlenku hledati před pomadžarštěním záchranu v zpřetrhání styků s Čechy, v separatismu jazykovém i kulturním.

Až do Karla IV. poznávali naši předkové antiku jen prostřednictvím křesťanství. V druhé polovici XIV. století vzniká za něho v zemích koruny České h u m a n i s m u s. Petrarka zavítal r. 1356 do Prahy, aby získal Karla IV. pro svůj záměr, obnoviti císařství římské. Ale ani král ani arcibiskup Arnošt z Pardubic neměli pochopení pro jeho sny. Jen kancléř královské kanceláře Jan ze Středy a Jan z Jenštejna, nástupce arcibiskupa Očka z Vlašimě, přáli tomuto novému hnutí. Mimo ně dostalo se humanismu podpory i od markrabě moravského Jošta. Petrarkova poesie těšila se oblíbě nepřítelů četných českých humanistů, hlavně písařů různých kanceláří, italské, císařské, královské, rožmberské a jiných. Dopisovali si s italskými humanisty, jako státním kancléřem republiky florentské, Colucciem Salutatim, byli ve styku s průkopníkem humanismu Eneášem Sylviem; jenž byl před tím, než se stal papežem Piem II., v Čechách, Čechy znal a také napsal českou kroniku, nám však velmi málo lichotivou, jsouce jednak jeho přáteli, jednak žáky. Ale jinak se humanismu u nás nedařilo, zvláště v Čechách za Václava IV. S Petrarkovými básněmi

seznámil české čtenáře teprve Řehoř Hrubý z Jelení v XVI. století.

Zárodky humanismu byly v Čechách potlačeny hnutím husitským rázu náboženského, národního a demokratického, tedy pravým opakem humanismu. To se stalo směrodatným pro celé další dějiny našeho národa. Již Hus vytváří nám spisovný český jazyk, upravuje pravopis a jako kazatel pečuje o duševní potravu lidu tím, že vedle spisů latinských píše pro něj také česky. Že toto posílení národního vědomí bylo u nás tak záhy možné, zatím co v západní Evropě ještě všude vládla latina a národové nebyli si ještě vědomi své národní individuality, toho příčinou bylo, že jsme žili v stálém styku s Němci, kteří nás národnostně ohrožovali. Proto bylo třeba býti stále bedlivě na stráži. Šíření humanismu v západní Evropě prospělo politicky i našemu národu za válek husitských. Jest to patrné na rozdílu mezi koncilem kostnickým r. 1415 a basilejským r. 1431. R. 1415 měl humanismus za Alpami ještě málo přívrženců; za koncilu kostnického s ním po prvé humanisté italští, jako Francesco Poggio, severní Evropě seznámovali. Za kongresu basilejského však, jak soudí Jos. Truhlář, byli naši náboženští odpůrci již více nakloněni k smíru nejen pro vítězství zbraní husitských, nýbrž i proto, že humanismus měl více přívrženců mezi katolickým kněžstvem a že zpracoval jeho smýšlení k smířlivosti. Hlubší proniknutí renaissance bylo by zmírnilo i uvnitř naší vlasti prudkost náboženských bojů, které se na dlouho rozpoutaly.

Když se bouře husitské přehnaly, počal se u nás na sklonku XV. století ujímati humanismus znovu. Ale poněvadž husitství zatím zapustilo hluboko kořeny a vznikla nová víra česko-bratrská, nerozšířil se do vrstev lidových, a to ze tří důvodů. Byl hnutím aristokratickým, jak v Italii, své kolébce, tak i v okolních zemích a mimo to širší vrstvy měly k němu zásadní odpor, poněvadž přicházel z katolické Italie, Čechům tak nepřátelské. Nad to ještě

bylo to hnutí nábožensky indiferentní, ba přímo pohanské, zbožnost oslabující, kdežto široké vrstvy českého lidu byly založeny hluboce nábožensky, usilující o obnovení původního evangelického křesťanství a pravé zbožnosti. Proto se postavilo Bratrství zprvu nepřátelsky proti humanismu, který se ujal v kruzích katolických, národně i nábožensky vlažnějších, než byly vrstvy protikatolické. Těm se na něm líbilo, že všude povyšoval latinu nad jazyky národní, které pokládal za barbarské a nedůstojné, aby byly jazykem literárním. Když byly zase obnoveny styky s Římem a Itálií, chodili katoličtí žáci na studia do Itálie a odtud přinášeli símě humanismu do Čech. Pro české písemnictví bylo štěstím, že u nás nenalezl převahy ani samojediný humanismus, ani Bratrství, nýbrž že oba tyto proudy, původně samostatné, na sebe navzájem působily a tím své příkrosti zmírňovaly, až na konec po stu letech, na sklonku XVI. století, splynuly v proud jediný. České bratrství, kterému šlo původně jen o obrození člověka, přestalo se stavěti proti vědeckému a uměleckému snažení, jak činilo zprvu podle vzoru křesťanství evangelického, a uznávši užitečnost antického ideálu naukového a estetického, obohatilo se myšlenkově i esteticky. Naproti tomu zase humanismus se zdemokratizoval a nacionalizoval, vzdav se svého pohanského ducha a latiny a počav také psáti česky; hluboký náboženský cit Bratrství působil zase blahodárně na jeho zušlechťení mravní. Vítězství samojediného humanismu bylo by, jak soudí Jar. Vlček, zplodilo literaturu duchu našemu cizí, kdežto zase vítězství samojediného Bratrství bylo by ji učinilo myšlenkově chudou a umělecky nedokonalou. Ostatně přes všechn smír obou těchto směrů přece jen vliv Bratrství byl mocnější než vliv humanismu, jak jest patrné z toho, že české písemnictví až do nové doby nemá vlastně belletrie v pravém slova smyslu, zejména dramatu, které vzniklo v Itálii, Francii, Anglii i jinde působením dramatu antického. Nedostatek

vlivu písemnictví antického zavinil, že česká literatura nemá vlastně dosud dramatu, zvláště tragédie. Co se týče belletrie, byla starší doba až do hnutí husitského čilejší. Ale od té doby stojí české písemnictví právě tak jako život sám ve znamení ideje nábožensko-filosofické a Jednota bratrská jest hlavní pěstitelkou vážné literatury, vzniklé z této ideje. Mimo spisy rázu náboženského převládají v českém písemnictví doby starší díla dějepisná, cestopisná, právnická, grammatická a přírodovědecká, tedy většinou poučná, rázu praktického. Plodů, které by šly jen za cílem ryze uměleckým, jest velmi poskrovnu.

Hlavním zástupcem a vyvrcholením renaissance v Čechách jest Bohuslav Hasištejnský z Lobkovic. Jeho básně a listy vynikaly uhlazenou latinskou mluvou, která byla odleskem antických vzorů, Hasištejnským napodobených. Ale byl to jen plochý vnější formalismus, který vyznačoval hnutí humanistické i jinde, zvláště v Itálii. Vedle Hasištejnského jest v druhé polovici XVI. století celá řada latinských humanistů, zejména škola Jana staršího Hodějovského z Hodějova, mající na 50 členů. Ti si dávají jako jinde latinská jména, jež jsou překladem jejich jmen původních. Ale jako bylo malicherné toto jejich počínání, tak byla malicherná i jejich poesie; byly to pouhé hříčky beze vší umělecké ceny. Bylo jich hojně, ale byly to, jak praví J. Hanuš, »chladné mramorové náhrobky, pod nimiž rozdraceno dřímalo české srdce«. Nejpočetnějším latinským básníkem po Bohuslavovi byl z této školy Matouš Kolín, pokládající se za Horatia XVI. století, obnovitel řeckých studií na universitě pražské. Ta byla v době Karlově po svém založení učenním latinským jako jinde. Ale od válek husitských zabředla do náboženských sporů a výkladů Písma, stavši se rozhodčím ve věcech víry, a zanedbávala studia humanistická, jež zatím všude na okolních universitách kvetla. Již Václav Písecký pomýšlel na to vzpružiti pokleslé pražské vysoké učení hu-

manismem. Ale teprve v XVI. století, nejpozději ze všech tehdejších universit, stalo se učení Karlovo opět sídlem studií humanistických. Ta vzpružila i pěstování věd, majících vztah k praktickému životu. Tak vzniká Česká kosmografie, překlad německé knihy Šebastiána Münstera od Zikmunda z Puchova, a překlad herbáře Mathioliho, tehdy nejslavnějšího díla přírodovědeckého, od Tadeáše Hájka z Hájku. V cizině žil a pro ni pracoval vynikající humanista českého původu, Řehoř Hrubý z Jelení (Gelenius).

Současně se školou Hodějovského vznikl druhý směr humanismu národního, českého, který si vytkl za úkol, nepěstovati klassickou vzdělanost pro ni samu, nýbrž užítí jí jako prostředku k zdokonalení domácího jazyka a písemnictví. Zakladatelem českého humanismu stal se r. 1494 Viktorin Kornel ze Všehrd, a to svým spisem »O práviech, o súdiech i o dskách země České knihy devatery«, který jest přímo vzorem knihy, v každém směru prodechnuté pravým duchem humanistickým. Prvním humanistickým českým filosofem jest Jan Šlechta ze všehrd, jehož Mikrokosmos, nám bolhužel ztracený, jevil stopy učení Platonova. Zase se ukázalo, že antika může splniti své poslání jen tehdy, je-li s to, aby obrodila tvoření domácí tak, aby se nezpronevěřilo duchu národnímu, nikoli však, je-li nedostižným vzorem, který stačí otrocky věrně napodobiti. Oba tito mužové nestáli o antiku: »je to růže, které nelze trhati bez trní«. Čeští bratři nestavějí se již odmítavě k formální vzdělanosti antické; z jejich řad vznikají nám v XVI. a XVII. století první naši učenci a básníci. Vynikajícími bratrskými humanisty českými jsou Jan Blahoslav, Karel starší z Žerotína a Jan Amos Komenský. Tento píše sice po tehdejších způsobu latinsky, dokonce o vyučovací metodě jazyka mateřského, ale vedle toho též česky a horlí o to, aby jazyk mateřský byl vyučovacím jazykem místo latiny. Škola nebude podle něho vskutku křesťanskou, pokud

z ní nebudou odstraněni pohanští učitelé, pokud v ní bude vládnouti místo Krista Aristoteles a zástup jiných pohanů. Z náboženských důvodů zavrhuje Komenský jednostranně a nekriticky antickou vzdělanost pohanskou vůbec. Jednota bratrská dokonává dílo Husovo, úpravu spisovného jazyka, pořizuje v letech 1579—1593 šestidílnou bibli kralickou a dává české literatuře nejlepší spisovatele. Oba směry humanistické, latinský i český, zanikají v Čechách v druhé polovici XVII. století.

Renaissance v umění rozšířila se u nás za Ferdinanda I., kdy mnoho cizích umělců, stavitelů, sochařů i malířů, zejména vlašských a německých, přišlo do Čech; českých mistrů, kteří by vynikali poněkud nad prostřednost, jest poskrovnu. Českou školu malířskou měli jsme před válkami husitskými v XIV. a XV. století; zásluhou Karla IV. stála v čele malířského vývoje celé střední Evropy. R. 1348 byl založen v Praze malířský cech, první v celé střední Evropě. České malířské umění objevuje se opět až v době katolické protireformace. Škréta, Brandl a Reiner jsou mistry českého baroku, oslavujícího vítězství katolicismu nad českým kacířstvím. Proto jest renaissance v Čechách pouhým odleskem renaissance italské, jsouc jí příbuznější než kdekoli jinde. Nejvýznačnějšími plody jejími jsou palác Schwarzenberský na Hradčanech, letohrádek královny Anny (Belvedere), zámeček Hvězda u Prahy s krásnou a jemnou štukovou výzdobou, znázorňující scény z antické mythologie, Vladislavský sál na hradě pražském od Beneše z Loun, palác Valdštýnský, různé budovy v Prachaticích i jinde.

Na počátku XVII. století vznikla třicítiletá válka, která zpustošila naši vlast, vyliďnila ji, zbavila nejlepších synů, vyštvalši je do ciziny, a po bitvě bělohorské nastala katolická protireformace. Ta si vytkla za úkol vyhladiti české kacířství do kořen a obrátiti národ na víru katolickou všemi prostředky. Statky, zkonfiskované českým pánům

a zemanům, prodává císař za babku cizím dobrodruhům z různých zemí západoevropských, zvláště ze Španěl, Itálie a Nizozemí. S nimi přichází do Čech kultura románská, zejména italské umění. Po válce třicetileté zanikl český kulturní život téměř úplně; českých knih, které by měly nějakou hodnotu literární, nebylo. Příčinou toho podle Jos. Pekaře²² nebyl jen zánik Jednoty bratrské, která byla do té doby hlavní oporou češtví a české literatury, a kulturní slabost českých katolíků, nýbrž všeobecné ožebračení středního stavu, který byl rád, když uhájil holý život, nemaje ani času, ani prostředků k tomu, aby se obíral literaturou a uměním. Boháči pak měli sice smysl pro hudbu a umění výtvarné, ale zanedbávali český jazyk, poněvadž necítili většinou česky. V barokním umění této doby, oslavujícím vítězství katolicismu nad kacířstvím, projevuje se pořád ještě stejný duch antiky, vlastní katolicismu a stavějící jej proti protestantismu a všem náboženstvím, kladoucím hlavní důraz na zbožnost a mravnost, jako u nás husitství a Bratrství. Jako stálo kdysi proti antické kultuře prvotní křesťanství, tak stojí opět po staletích proti sobě katolicismus, jenž se stal formou, kterou na se vzalo křesťanství na jihozápadě Evropy pod vlivem antiky, a protestantismus, odkrývající základy křesťanství evangelického, zasypané antikou. Proto v zemích katolických (Itálii, Španělsku, Flandrech) kvete umění, ježto je tam smysl pro krásu, kdežto za Alpami, kde vládne protestantismus, pravému umění se nedaří, poněvadž tam krása ustupuje pravdě a smysl pro vnější svět hloubání náboženskému.

V době, kdy v západní Evropě kvetl klasicismus a novohumanismus, český národ neměl svého vlastního kulturního života, byl pohřížen v hluboký kulturní spánek a pokud žil, žil kulturou románskou, importovanou k nám ze Západu. Proto z vlny klasicismu k nám zastríkla jen třísť a jako tento směr nezdomácněl ve Francii, jsa umě-

ním aristokracie rodové i duševní, tak ovšem tím méně ujal se u nás. V jeho duchu pracují z malířů R. Mengs, ze sochařů Ignác Platzer starší a mladší a Petr a Václav Prachnerové, tedy zase umělci původu nečeského, podávající výtvořiny drobnější, dekorativní, zvláště náhrobky. Jakýmsi museem klasicismu u nás jest malostranský hřbitov v Košutích, kde se shledáváme s antickými sochami, reliefy na náhrobcích, upomínajících na náhrobky athenské, antickými chrámky a pod. A pak jsou to šlechtické zámky a jejich parky, které se zdobí antickými sloupy, allegorickými postavami, genii a chrámky. Ale přese všechnu chudobu držel se u nás empire déle než ve Francii, kde jest jeho kolébka; ještě na počátku XIX. století vládl na mincích a medailích. Za to novorenaissance, která se u nás v XIX. století také hlásí k životu jako na západě, jest zastoupena po téměř čtyřstaleté přestávce od dob Matyáše Rejska a Beneše z Loun zase mistry českými, Mockerem, Zítkem a Schulzem; ti budují v slohu novorenaissance zemské museum, národní divadlo a nynější poslaneckou sněmovnu (Rudolfinum). V letech osmdesátých vzniká na krátkou dobu pokus o českou renaissance, jejíž památky jsou roztroušeny po českých městech.

Na vznik pravého českého umění malířského a plastického v XIX. století měl již vliv mladší směr, romantismus. Ale přes to J. V. Myslbek, jímž a jeho předchůdcem V. Levým česká plastika vlastně teprve se počíná, učil se na antice. Její vliv jest patrný zejména na mladších jeho výtvořech a jen postupem času ho ubývá. Jako se pomník kardinála Schwarzenberka vyznačuje prostou velikolepostí, tak pomník Máchův svěžestí mladistvých postav Praxitelových, na jehož odpočívajícího Satyra upomíná poněkud i postojem. Vůbec postoje soch Myslbekových jsou antické; postava stojí pevně na jedné noze, kdežto druhá jest odsunutá stranou a poněkud nadzdvížena. Tak »Píle« má postoj Afrodity. Mužská socha v střední části pamětní de-

sky J. E. Purkyně silně upomíná na tak zvaného sedícího Dionysa ve východním štítu Parthenonu; jediný rozdíl jest, že sochy jsou obráceny. »Oddanost« upomíná na mužské postavy římské; Lumírův pohled, upřený do dálky, charakterisuje věstce jako u Apollona kitharoda ve Vatikáně. »Vítězný průvod« jest inspirován vlysem parthenonským, znázorňujícím řadění průvodu panathenajského na agoře. Z veškeré české plastiky může býti jen Myslbekova nazvána klassickou. Jeho umění stojí velmi blízko umění řeckému, poněvadž jest přirozené, vyznačuje se prostotou, jasností myšlenek, majestátním klidem a umírněností, jsouc prosto pathosu, prudkého pohybu a nepřirozeností. Postavy z české mythologie jsou sice živější, takže nemohou býti podány způsobem antickým, ale přes to i ony zachovávají tento ráz.

V XVIII. století, do kteréžto doby jest klásti počátky našeho obrozenství, píší naši učenci ještě latinsky své spisy historické (Dobner) a mluvnické (Durych, Dobrovský, Bernolák, F. F. Procházka). To jest přežitek z dob katolické protireformace, kdy jezuité, jimž byla svěřena péče o duševní život našeho národa, zavedli latinu do vyšších škol, takže se stala opět jediným jazykem, jímž bylo přípustno pěstovati literaturu krásnou i vědeckou. Bohuslav Balbín napsal latinsky i svou Obranu jazyka českého. Češtiny se užívalo jen ve styku s lidem, kde šlo o jeho nutné poučení, jako ve věcech náboženských, hospodářských a správních. Ale jinak působilo na české obrozenství v první době osvícenství, hlavně však romantismus, jenž byl reakcí proti classicismu Goethovu a Schillerovu. Nicméně ani německý novohumanismus nebyl bez vlivu na naše národní buditele, Palackého, Šafaříka,²³ Kollára a Jungmanna. V literární tvorbě našich národních obroditelů, odkojených klassickými jazyky, jimiž jsou svorně Češi i Slováci, jest zastoupen prvek antický značnou měrou. Ale překlady z klassických literatur, vznikající na počátku XIX. století

i později, zejména překlady ukázek z básní Homeroových, Vergilia od Vinařického, Augustinova spisu De civitate Dei a epigramů Martialových od Čelakovského, lyriky anakreontské a pod., nepřispívají u nás valně k lepšímu poznání antiky. Neboť ani nemají za účel přiblížití antiku životu českému, vznikajíce jeduak ze záliby pro Homera a z touhy, aby i česká literatura měla podobný překlad, jako byl zdařilý německý překlad Vossův, jednak ze snahy ukázati, že jest čeština tak vyspělá, že se hodí k tlumočení těchto slavných památek básnictví epického, jednak z týchž důvodů ryze uměleckých, z kterých se překládala význačná díla současných literatur evropských, aby totiž čeští čtenáři poznali i tyto pozoruhodné výtvoř světových literatur. Jen výjimečně působily překlady homerské epiky a básní Vergiliových na původní uměleckou tvorbu některých tehdejších spisovatelů, na př. na epopeje a selanky Slováka J. Hollého²⁴; ty však neměly dalšího vlivu, stojíce stranou hnutí literárního. Za to neblaze působila antická prosodie časoměrná nejen na českou literaturu překladovou, nýbrž i původní, jsouc udržována po leta s neuvěřitelnou houževnatostí, lepší věci hodnou. Stala se na dlouhou dobu brzdou všeho pokroku a spory, které vznikly mezi přívrženci časomíry a přízvuku, rozvášnily mysl světa literárního a rozvrátily jeho pravidelný život.

V době národního obrození byla přirozenou snaha, brzy dohoniti v literatuře to, co český národ zameškal v dřívějších stoletích náboženského a politického útlaku. Poněvadž nebylo domácí tradice literární, k níž bylo by možno se připojiti, a přes to jevila se snaha postaviti se co nejdříve po bok literaturám ostatních národů západoevropských, pokládalo se za urychlení vývojového procesu, když se české písemnictví, místo aby se obracelo k antice jako zdroji myšlenek a formální krásy, přimkne přímo k současným vzorům v západní Evropě, za níž jsme silně pokulhávali. Ale tam už

měli stadia antiky za sebou, tam už byl v plné síle romantismus, reakce proti osvícenství a klasicismu. A tak se stalo, že české písemnictví, chtěj udržovati se Západem stejný krok, přeskočilo jeden článek ve vývojovém řetězu a nestavělo na přírozených základech. Následky toho pocítovaly se dlouho v podobě nepřirozenosti, strojenosti a nevykvašenosti a nejsou odstraněny vlastně ještě dosud. Teprve od druhé polovice XIX. století, kdy české písemnictví nabralo dechu, bylo trochu více času, aby se aspoň jednotliví literáti poohlédli daleko do minulosti a čerpali též z antiky podněty pro své tvoření literární. Ale jsou to zjevy ojedinělé. Antika jakožto historický prvek příliš vzdálený musila ustoupiti historickému prvku nám bližšímu a pro naše národní a politické osamostatnění mnohem důležitějšímu, totiž zřeteli k vlastní národní minulosti. Tento prvek historický určoval spolu se snahou příkláněti se ke vzorům západoevropským vývoj našeho písemnictví až do převratu. Nyní, když naše národní existence jest již plně zabezpečena, když již není třeba burcovati sebevědomí národa poukazováním na jeho minulost, bude snad popřáno více místa antice, z které jsme daleko ještě nevytěžili myšlenkově vše, co nám může dáti.

K antice obracel svou pozornost všestranný duch Jar. Vrehlického, kongeniální duchu řeckému smyslností, bohatstvím myšlenek, mistrným ovládním formy a sklonem k rhetorismu, čímž se velmi podobá též Ovidiovi; chtěl obsáhnouti nejen bohatství kultur moderních, románských, germánských i slovanských, nýbrž píti též ze zdroje kultury antické. Náměty mythologické i historické zpracoval nejen v drobných skladbách lyrických, nýbrž hlavně v dramatech, čerpaje pro své tragedie látku z řecké mythologie, pro dramata historická a veselohry z antické historie. Ve svých mythologických tragediích, »Smrti Odyssea« a zvláště v »Námluvách Pelopových«, vystihl Vrehlický nejlépe ducha

řecké tragedie přes to, že do ní vnesl prvky moderní, antice cizí. »Hippodamie« jest vůbec první větší básnické dílo české literatury, v němž se větší měrou projevuje působení antiky; zároveň to jest první a jediný pokus o trilogii u nás, tím významnější, že melodramatickým zpracováním Fibichovým mělo toto antické dílo význam i pro naše drama hudební. Ve veselohře »V sudě Diogenově« dívá se Vrehlický na antiku jako na dobu, kdy se po prvé a naposledy uskutečnil zlatý věk lidstva, kdy žili lidé v úzkém styku s přírodou a proto šťastně a radostně, jež však jest na vždy mrtva, jsouc »v rumech starým sarkofágem«.²⁵ Stejným způsobem jako Vrehlický chápou antiku K. Kučera a St. K. Neumann.

Zjevem zcela jiného rázu jest J. Sv. Machar. Na něho nepůsobí kouzlo řecké mythologie, on chce obsáhnouti skutečný život antiky a ukázati, jak ti antičtí lidé byli nám podobní, jak byli také lidmi z masa a krve, jak měli stejné tužby, city a myšlenky jako my; tímto způsobem chce českému člověku antiku přiblížiti. Čini to živým slovem, jako žurnalista, hlavně však jako básník epickými skladbami, sloučenými ve dvou sbírkách: »V záři hellenského slunce« a »Jedu z Judey«. Ale Machar má mnoho vlastností ducha římského, smysl pro skutečnost, jasný rozum, pronikání do hloubky, útočnost a sklon k satíře, v které jest mistrem. Proto není divu, že ve svém »Římu« vidí vrchol antiky v pozdějších dobách římského císařství, jest pln obdivu pro císařský Řím, který klade nad Řím renaissanční. Avšak nenávisť ke křesťanství, »jedu z Judey«, který prý otrávil evropské lidstvo, zejména v jeho formě středověkého a novodobého katolicismu, jej zaslepila a zakalila mu obzor, takže postavil neprávem křesťanství v příkrou protivu k antice doby císařství římského, které se mu stále jeví jako doba krásného, mladého, svěžího, silného, přirozeného a jasného lidství, krásného i ve své brutální síle, ač tehdejší antika již dávno ničím tako-

vým nebyla, kdežto křesťanství jest mu dobou úpadku, stáří a sešlosti. Tento jednostranný názor na antiku vyplývá z rázu jeho pramenů, z nichž čerpá znalost této pozdní antiky; jsou to pozdní římsští spisovatelé, kteří si všímali jen malého kruhu lidí, dvora císařského a vynikajících mužů, připoutaných k tomuto prostředí. Ale lepší poznání života, zejména náboženského, v celé říši římské na základě veškerého přístupného materiálu, které jest výsledkem badatelské práce posledních let, ukázalo, jak jsme viděli, že křesťanství jest také plodem, který vyrostl v antickém ovzduší a že tehdejší pohanský svět měl všechny vlastnosti, které jej činily způsobilým přijmouti »jed z Judey«.

Antika působí i na mladší české spisovatele. V popředí stojí zejména O. Theer, O. Fischer, Jos. Šimánek, J. Karásek a J. Mahen. Theera, Fischera a Mahena vábí řecké myty k dramatickému zpracování (Faëthon, Herakles, Theseus), ale modernisují je více nebo méně, činíce z postav řecké mythologie nositele moderních myšlenek a dávají jim řešiti problémy, doléhající na mysl dnešního člověka. Antika jest jim tu jen rouchem, jímž odívají své myšlenky, pouhou stafází. Překladem Molièrova Amphitryona byl přiveden O. Fischer na myšlenku, rozvésti vtípně původní námět v připojeném »Jupiteru«. V dramate »Otroci«, čerpajícím látku z pohnuté doby římských dějin v I. stol. př. Kr., má Fischer příležitost zaujmouti své stanovisko k sociálním problémům, které hýbou světem dnes právě tak, jako jím hýbaly tehdy před 2000 lety. Totéž thema zpracoval J. K. Karas v románě »Spartakus«. Šimánek projevuje sice ve své románové a novellistické próse tajemného a fantastického rázu (Hudba Acherontu, Háj satyrů, Bitva stínů a j.), znalost řeckého života, získanou pečlivým studiem, zejména řecké archaeologie, ale vidí v antice podle obvyklého způsobu zase jen dobu přemrštěného aesthetství, rozmařilosti a požitkářství zahalečů, chutnajících krásu života. Z pozdních římských spi-

sovatelů váží podle vzoru francouzského dekadentství látku k efemernímu zdramatisování pikantních a sensačních historek z doby římského císařství českí dekadenti, seskupení kolem »Moderní revue«. Hlava jejich, Jiří Karásek, zpracoval rozmanité antické látky, zejména mythologické, ve svých více méně dekadentních básnických sbírkách Eudymion, Sodoma, Sexus necans; látku z pozdní antiky zpracoval v »Apolloniovi z Tyany«. Jest tedy dosavadní česká literární žej z antiky ještě hodně chudá, jak co do rozsahu, tak ještě více co do hloubky pojetí, třeba jsem zde uvedl jen věci nejdůležitější. Doufejme, že budoucnost přinese nám více. Právě v poslední době rozvinul se velmi čilý překladatelský ruch, který nám již přinesl znamenité Královy překlady řecké i latinské poesie dramatické, z Aischyla, Sofoklea, Euripida, Plauta i Terentia, od A. Krejčího skoro celého Aristofana, od F. Novotného některé dialogy Platonovy, zvláště Ústavu, jež by mohla a měla míti vliv na náš život politický, od V. Sládka Platonovy Zákony, od Vaňorného Iliadu a Odysseiu, od Jirániho celého Horatia a veliké množství památek řecké i latinské prósy a poesie z pera mladších překladatelů v moderním českém rouše a, pokud jde o památky básnické, veršem přízvučným. Z nich zasluhují zmínky zvláště Ferd. Stiebitz, překladatel řecké i římské poesie dramatické a řecké lyriky, R. Kuthan, velmi pilný překladatel řecké i římské poesie i prósy, K. Pražáková, překladatelka antické poesie dramatické, a J. Bureš, překladatel milostné poesie Ovidiovy.

A přece oplodnila antika v jedné věci nejen náš život český, nýbrž i jiných národů slovanských způsobem dokonalým, který jest přímo ideálním příkladem toho, jak může antika půsbiti ještě dnes na život evropských lidí, jak může antická myšlenka vniknouti hluboko do národa, zasáhnouti velikou jeho část, jen když se zvolí správný způsob, jak z ní těžiti. Opět se ukázalo, že není blahodárným pouhé formální napodobení antic-

kého, nýbrž vytvoření samostatného, svérázného díla z antického podnětu. Jest to naše sokolství. To nás bohatě odškodnilo za vše, co nám proti jiným národům nepřízní osudu i naší vinou z antiky bylo dosud odepřeno, oč jsme proti ostatním národům západoevropským ochuzeni. Miroslav Tyrš, později profesor aesthetiky a dějin umění na pražské universitě, zabýval se studiem antického umění výtvarného a spolu s O. Hostinským uváděl k nám v letech sedmdesátých po prvé pravou, nefalšovanou antiku na místo »rokokových odvarů antiky« první naší školy básnické. Studium antiky mělo veliký vliv na Tyrše samého. Byl člověkem opravdu antickým, renaissančním, jehož tělo i duše byly harmonicky vyrovnané.²⁰ Pochopil význam tělocviku u Řeků, u nichž se stal podstatnou složkou národní výchovy nejen proto, že činil tělo krásným a zdravým, nýbrž i proto, že pěstoval v člověku kvality mravní, vytrvalost, houževnatost, pohotovost, víru ve vlastní síly, správné oceňování tělesných schopností a sílu vůle. Proto vynikali Řekové nad ostatní národy starého věku. Tyrš chtěl uskutečnit v sokolstvu řecký ideál kalokagathie, jsa si vědom nejen velikého hygienického a aesthetického, nýbrž i mravního významu tělocviku. Šťastným jeho činem bylo, že přejal z antiky jen myšlenku a přizpůsobil ji našim poměrům, oděl formou moderní, českou, aby vyhovovala novým potřebám, zvláště národním. Proto zapustila v nové půdě kořeny tak hluboko a tak mocně se ujala. Sokolstvem vrací se český národ k starému věku a odkládá středověký křesťanský názor na tělo jako na nádobu hříchu, jako na vězení ducha, které třeba bořiti umrtvováním a mrzačením; ono jest skutečnou renaissancí antiky aspoň v jedné věci. Sokolské slety jsou obdobou olympijských her, jimž věnoval zvláštní knihu Tyrš i starosta obce sokolské J. Scheiner. Na jednom z nich r. 1912 byla provedena antická scéna »Marathon«. A tak propaguje sokolstvo prakticky i theoreticky nejučinněj-

ším způsobem poznání antiky a ideu řecké kalokagathie. Rytmická gymnastika Dalcrozova a Duncanova jest zase návratem k antické orchestice v moderní formě. Raymond Duncan nejen studoval pohyby na řeckých vázách pro své spiritualisování pohybu, jež jest pravým opakem Dalcrozova zmaterialisování myšlenky, nýbrž pořádá též divadelní představení antických kusů v originále, vyrábí látky a koberce v antickém slohu, ba zařídil celý svůj život podle antického života řeckého, chodě po Paříži bez klobouku, v opánkách a oděn chlamydou.²⁷ Vzkříšení antiky na poli tanečním zasvětila svůj život též slavná tanečnice Isadora Duncanová. Této rytmičké gymnastiky užilo sokolství, aby pokračovalo ve svém obrodném díle u další části našeho národa, aby zapustilo kořeny mezi českými ženami, když již vykonalo z větší části svůj úkol u mužů, aby nám vychovalo nový typ zdravé a duševně silné české ženy, jaké svět dosud neviděl. A tak stojí v této věci český národ vysoko nad antikou samou a kráčí v čele všech ostatních národů nové doby. Škoda jen, že se z příčin stavovských a náboženských odštěpily od sokolstva dělnické tělocvičné jednoty a katolický »Orel«. Pozoruhodné a chvályhodné jest při tom aspoň to, že katolické tělocvičné jednoty provedly smír křesťanství s antikou, že se vzdaly středověkého názoru katolické církve na tělo a usilují také o řeckou kalokagathii.

IV

STANOVISKO NAŠÍ DOBY K ANTICE

Z toho, co bylo vyloženo o kulturním významu antiky, jde na jevo, že jest mylný názor, který slýcháme stále opakovati, že antika jako prvek evropské kultury nemá již významu, poněvadž tato ji již daleko předstihla. Troufám si tvrditi, že význam antiky nepomine, pokud evropská kultura bude vůbec trvati, že se k ní bude evropské lidstvo stále vraceti, poněvadž se ona první zabývala nejvšestranněji a nejzevrubněji všemi problémy, které zaměstnávají ducha lidského od toho okamžiku, kdy dospěl oné duševní výše, která jej činí schopným, aby o nich uvažoval, a ktere jej budou zajímati jako problémy všelidské, pokud lidstvo bude existovati, a poněvadž kultura duchovní, která jest a zůstane základem každé kultury, jest vybudována na základech antických. Ať nastane sebe větší pokrok v technice, kultura nebude nikdy pohlcena civilisací, poněvadž tato jest na ní závislá a bez ní nemožná. Bez technických vymožeností takové dokonalosti, jaké jsou naše, nebo ještě větší, jimiž se budou chlubit věky příští, lidstvo se obešlo, ale bez kultury duchovní, jakmile vypselo k tomu stavu, který ji podmiňuje, nešlo nikdy. Ideálem a účelem života lidského nemůže býti zdokonalování dopravních prostředků, zvyšování nároků na život, pohodlí a požitků a šílené vystupňování životního tempa, nýbrž hledání ideálu mravního, bez něhož civilisované lidstvo ne-

může žiti a který jediný jest s to, aby mu zaručil štěstí a spokojenost.

Jest možná renaissance antiky? Na tuto otázku odpovíme podle toho, co rozumíme znovuzrozením antiky. Antická kultura zrodila se jen jednou, a to jako výtvar určitých lidí, žijících v určitém prostředí. Její znovuzrození bylo by možné v plném rozsahu jen tehdy, kdyby tu byly tytéž předpoklady. Ale těch není a nikdy nebude, poněvadž dnešní a příští evropské lidstvo jest a bude jiné, než byli lidé, kteří vytvořili antickou kulturu, ježto žije na jiném místě, v jiném prostředí přírodním i společenském. Proto vytvořilo kultura svou a ne antickou a bude pokračovati v duchu toho, co vytvořilo. Není návratu do minulosti, nýbrž jen cesta vpřed. Historie nemůže se opakovati kdykoli a kdekoli v plném rozsahu. Také nikdy nedošlo k opravdovému znovuzrození antiky. Nebyla jím ani renaissance XV. a XVI. století, ač nikdy před tím ani potom nepřimklo se evropské lidstvo k antice tak těsně, jako tehdy. Ostatně, jak jsme viděli, pokaždé, kdykoli se pokusilo lidstvo o věrné napodobení nějakého prvku antické kultury, nekončilo to takovým úspěchem, nebylo to tak prospěšné pokroku lidstva, jako když mu byla antika, ať šlo o celá hnutí, či jen o jednotlivé případy, ne vzorem, nýbrž jen obrozující silou kulturní. Tak renaissance v užším slova smyslu, náš český humanismus, nový humanismus a naše sokolství stojí, jak jsme viděli, svou vnitřní hodnotou výše než latinský humanismus u nás i jinde v Evropě a než klasicismus. Jest tedy takováto renaissance antiky nemožná a ani si jí není práti.

Jest však možná, ba nutná renaissance antiky v jiném slova smyslu, ne celé antiky, nýbrž jen jedné její části, totiž ducha hellenismu. V takové znovuzrození antiky lze s Macharem věřiti a jest si ho práti. Ide o to, aby celý život moderního člověka, všechno jeho myšlení a konání neslo pečeť ducha hellenského, vyznačovalo se těmi

vlastnostmi, které si na hellenismu zvláště ceníme a jimiž se řecký člověk lišil k svému prospěchu od člověka středověkého. Jsou to vlastnosti, které pokládáme za typ řecké, totiž zdravá přirozenost, hledající cíl života lidského již na tomto světě a usilující o plné vyžití všech jeho složek, smysl pro přirozenou krásu ve všem konání, jasnost úsudku, rozumnost a založení mravnosti na základě přirozeném, na vědomí, že člověk má mravní závazky k svému okolí, ukládané mu nejen nutností vzájemného soužití vnějšího, nýbrž i vlastním svědomím, které nesmí činiti člověku výčitek a dělati jej rozervaným a nespokojeným s sebou samým, aby byl možný i harmonický život vnitřní. Tento nový člověk se vskutku rodí, lidstvo odkládá středověké představy a názory, které do sebe vssálo s křesťanstvím a které je činily nespokojeným pro stálý rozpor mezi skutečností a ideálem, mezi duší, chtějí nebo mající spěti za hlásaným ideálem, a tělem, strhujícím ji s jeho výšin do prachu všednosti a hříchu. Vůdkyni na této cestě za novým, hellenským člověkem, za souladem mezi žádostmi těla i duše jest lidstvo moderní věda, krácející ve stopách vědy antické a ne středověké; ta je ucí rozumově, logicky stále lépe poznáváti souvislost člověka s ostatní přírodou, kterou antický člověk cítil přes svůj geocentrický a anthropocentrický názor instinktivně mnohem mocněji než člověk středověký a působením středního věku v leccems ještě i my. Antika byla jediným obdobím v dějinách lidstva, kdy lidstvo žilo zdravým, přirozeným životem, bez skrupulí na jedné straně a bez podezření z přetvářky a neupřímnosti na straně druhé, poněvadž ani neviděla v životě vezdejším jen pouhou přípravu k pravému životu posmrtnému, ani neukládala lidem za povinnost nemožnou věc, milovati bližního jako sebe, jak činí křesťanství, které po této stránce není ovšem »jedem z Judey«, nýbrž vznešeným učením, jehož obsah však nebude nikdy uskutečněn. Neboť vytyčilo ideál příliš vysoko, ideál, který jest v pří-

krém rozporu s lidskou přirozeností. Každodenní zkušenost přesvědčuje nás o tom, jak těžko dosažitelným ideálem jest lidem pojímání lidumilnosti (filanthropiá) tak zdravě a správně, jak ji chápal na př. Aristoteles (v Poietice p. 1453 a 2) a vůbec řeckové starší doby, ještě nedotčení učením o bezpodmínečné lásce k bližnímu a neodpírání zlu, totiž jako cit pro spravedlnost. Zamysleme-li se nad tímto pojetím lidumilnosti, musíme mu dáti za pravdu. Neboť v jakémkoli společenství lidském jest opravdovým lidumilem ne ten, kdo trpí bezpráví a nechává ubližovati nevinným, nýbrž kdo se staví bezpráví na odpor a dbá toho, aby byl každý odměněn podle svých skutků. Proto jest křesťanství největší částí jeho vyznavačů pouhou vnější formou, etiketou, kdežto jeho duch jest jí vzdálen na hony, jak ukazují dějiny evropského lidstva od počátku křesťanství a jak toho podala strašný důkaz, jakého dosud neznaly světové dějiny, krvavá lázeň světové války, kterou si připravila tak zvaná křesťanská Evropa. Ukázalo se, že lidská inteligence jest nejen s to, povznést člověka k cílům ušlechtilejším, jsouc v něm projevem čehosi božského, nýbrž že jej též dovede strhnouti hluboko pod úroveň zvířete, jehož pud není schopen lidské raffinovanosti a krutosti. Tato příbuznost člověka s ostatním tvorstvem bude se řídkěji nebo častěji, mocněji nebo slaběji projevovati stále, pokud lidstvo bude existovati, vnitřní boj mezi bohem a zvířetem bude člověku stálým údělem, bude činiti jeho inteligenci darem danajským, zbraní dvojsečnou. Neboť není stálého pokroku lidstva. Lidstvo jest jen abstrakce, pouhý pojem souhrnný; existují jen národy se svým růstem, nejvyšším rozpětím, degenerací a zánikem. Tento proces bude se stále opakovati. Příroda jako u ostatního tvorstva i u lidí vede k diferenciaci, nikoli k unifikaci. Proto pokud evropské lidstvo neodstraní rozpor, plynoucí z toho, že přijalo kulturu řecko-římskou, ale v podstatě orientální křesťanské náboženství,

nevyplývající z ethických a aesthetických prvků jeho kultury, nýbrž z podmínek zcela jiných, nezabývá se vnitřní rozeklaností a nenabude duševního klidu a vyrovnanosti. To se může státi jen na ujmu církevního křesťanství, zřeknutím se jeho supranaturalismu a podržením jen druhé jeho křesťanství evangelického, lásky k bližnímu, ke které dospěl hellenismus také, a to ve své filosofii stoické, a která není v rozporu s tím, co si na hellenismu nejvíce ceníme, třeba že je ideálem těžko dosažitelným. To jest jediné možné spojení názoru křesťanského s názorem antickým. Přidržením se plně církevního křesťanství znamená negovati ideál antiky v celém jeho rozsahu.

Národům románským dala antika kulturu, národy germánské obrodila národně a duševně, evropskému lidstvu pak a s ním i ostatnímu civilisovanému lidstvu v Americe a Australii odkázala mnoho cenných prvků, které tvoří součást jeho nynější kultury. Ti národové evropští, kterým antika tolik dala, jistě se jí neodmění nevděkem. Potřebují jí stále, aby porozuměli svému nynějšímu životu kulturnímu a kultuře evropské vůbec, nehledě k praktické ceně obou klassických jazyků, zvláště latiny, kterou posud mají pro právníka, theologa, lékaře, přírodovědce, historika, filosofa, filologa a pro naučení se různým jazykům moderním. Proto i malí národové, na které nepůsobila antika bezprostředně, jako severští, nezavrhují jí, nýbrž věnují se jejímu studiu stále horlivěji, vědouce, že se neobejdou bez její znalosti, chtějí-li mítí účastenství na kulturním životě evropském, závoditi s ostatními velikými národy a přispěti i svou hřívnou k společné kulturní práci evropského lidstva. I v Americe, která se pokládá za tak praktickou a prospěchářskou, pěstují se klassické jazyky a poznání antiky právě v poslední době stále intenzivněji, poněvadž se poznává, že k vnější civilizaci, která tam rychle vypěla, musí se též přidružit vnitřní kultura duchovní. Amerika chce nyní dohoniti, v čem jest za

Evropou pozadu. A tak ani národ československý nesmí nechat upadnouti znalost antiky, ať se sebe více zdá, že nemá pro nás toho významu jako pro jiné veliké národy západoevropské, že nám nedala tolik, kolik dala jim. I naše kultura jest vybudována na základech antických jako kultura ostatních národů evropských, i u nás může ještě působiti antika blahodárně, jak krásným toho příkladem z nedávné doby jest myšlenka sokolská. Ve výchově mládeže jsme ještě příliš vzdáleni řecké kalokagathie, souladného pěstění krásy duševní i tělesné; po době nemírného holdování intellektualismu upadá se dnes působením vlivů mimoškolských v druhý extrém, přílišné pěstění stránky tělesné. Jest úkolem školy, aby se včas ujala věci sama a oba tyto výchovné prvky sloučila v harmonický celek. Právě v dnešní době, kdy individualismus ustoupil cítění kolektivnímu, jsme způsobilější pochopiti ducha hellenismu V. a IV. století, než byla kterákoli jiná doba. Antika mohla by nám prospěti v leccěms v našem životě politickém právě nyní, nejen negativně, tím, že by nám ukázala, kterých chyb v životě politickém máme se uvarovati, jichž se neuvarovali v starém věku, nýbrž i pozitivně, tím, že by nás učila pravé občanské ctnosti, vzbuzovala zájem o stát, ale ne jako prostředek k nabytí politické moci, nýbrž jako instituci, mající povznésti občanstvo k dokonalému lidství, pěstovala úctu a poslušnost k zákonům a vedla nejen ke správnému užívání svobody vlastní, nýbrž i k respektování svobody jiných. A konečně ani my nesmíme zpřetrhati své svazky s kulturou západoevropskou, nechceme-li se vyloučiti z uslechtilé soutěže s ostatními kulturními národy evropskými, nechceme-li, aby náš kulturní život ztratil souvislost s životem jejich, aby zabočil na osamělé a neznámé dráhy a poklesl, jak by se nutně stalo, kdybychom nerozuměli jejich kultuře, nemohli jí dáti působiti na sebe a navzájem zase nemohli působiti na ni.

Proto jest třeba upravití naše střední školství tak, aby učilo aspoň jistou část naší příští inteligence znáti antiku, a to ne z moderních překladů nebo dokonce z příruček, shrnujících vědomosti o antice, nýbrž přímo z originálů, z čistého, moderním překladem nezkaleného pramene. Neboť duševní život každého národa jest nerozlučně spjat s jeho řečí, která jest nejušestrannějším projevem jeho kulturní vyspělosti a proto cennějším prostředkem k jejímu poznání než kterýkoli jiný plod jeho ducha. Správně praví Burckhardt, že řeč jest nejbezprostřednějším projevem národního ducha, stojícím v čele každé kultury, nejtrvanlivějším materiálem, do něhož ukládají národové podstatu svého duševního života. Již římský básník Ennius dobře věděl, že člověk jest tolikrát člověkem, kolik řečí umí, a poněvadž znal tři jazyky, říkal o sobě, že má trojí duši. Proto každý pravý překlad, zejména z jazyků klassických, vyznačujících se zcela odchylným duchem od jazyků moderních, což platí zvláště o latině, jest novým tvořením překládajícího v duchu jeho jazyka a doby, majícím cenu jen pro něho samého a jeho dobu, jest, jak bylo názorně pověděno, travestii, při které se mění jen roucho, ale obsah zůstává, nebo, jak bylo řečeno ještě vhodněji, metempsychosou, kterou duše trvá, ale vyměňuje tělo. Důkazem toho jest, že překlady dosti rychle zastarávají a jest třeba je obnovovati, aby stály na výši doby.*

* Jak důležité jest znáti znění původní a ne znění překladu, který někdy při nejasnosti místa jest zároveň jeho výkladem, buď chybným nebo nejistým, ukazuje T. Zieliński na slovech ev. Mat. 5, 39 *μη ἀντιστήναι τῷ πονηρῷ*. Ta mohou znamenati buď »neodporovati zlu (ἀντι - στήναι) zlem« (τῷ πονηρῷ lze pojímati jako instrumentál), t. j. čeliti zlu dobrem, jak těm slovům rozumí církev a jak hlásal již stoicismus, nebo »neodporovati zlu« (τῷ πονηρῷ) pak jest dativ), t. j. býti vůči němu úplně passivní, vůbec nijak na ně ne-reagovati, jak vykládá slova Ježíšova Tolstoj. To jest výklad přirozenější a správnější vzhledem k tomu, že se předtím mluví o úplné zdrželivosti od přísahy vůbec (*μη ὀμῶσαι ὄλωσ*), a ne jen od přísahy křivé, a dále o nastavení levé

Pěstování studií humanistických zbavuje člověka intelektuální domýšlivosti, domněnky, že jest možné hlásati myšlenky z brusů nové, kterých ještě nikdo nevyřkl; poznání antiky nás poučuje o tom, že není nic nového pod sluncem, že v příčině intelektuální již zde všechno bylo. Chceme-li správně zaříditi svou budoucnost, nestačí všímati si jen přítomnosti, nýbrž třeba hleděti též za sebe do minulosti, a to hodně vzdálené. To naučí člověka srovnávat, býti kritickým a opatrným v přijímání různých moderních hesel a uvaruje ho před unáhlenými kroky a pošetilostmi. Neříká se nadarmo »historia est magistra vitae«; ale bohužel se z ní lidé neradi učí a ještě málo se z ní naučili, dávající přednost často draze zaplacenému poučení z vlastních chyb.

tváře tomu, kdo nás udeří v pravou. Tak stěžejní mravní zásada křesťanského učení jest odvozena z nejistého, ne-li dokonce chybného výkladu originálu. Jiným příkladem jest místo kn. Mojž. V 23, v. 19/20. R. Noě²⁸ ukazuje na něm. kterak pouhým vynecháním polosamohlásky *i* ve slově *taschich* v hebrejském pratextu jest v Talmudu, Septuagintě a vulgátě, na ní vybudované (non fenerabis fratri tuo, sed alieno), dovolena Židům lichva vůči goimovi, nikoliv však vůči Židu. A tak bují po více než dva tisíce let židovská lichva u všech národů, ač jí Židům zakazuje Starý i Nový zákon. Proti falešnému výkladu uvedeného slova obrací se Ježíš, když v ev. Mat. 5, 18 praví, že ze zákona nesmí zrušiti ani *iota* ani žádné jiné znaménko. Stemplinger uvádí podle Döllingera také místo ev. Luk. 6, 35, které prý se stalo nesprávným překladem slov *μηδὲν ἀπελαίζοντες* ve vulgátě Hieronymově (nihil inde sperantes místo nihil desperantes) příčinou zmatků ve svědomí a obchodních stycích na celá staletí, poněvadž si západní církev vykládala slova Ježíšova jako zákaz půjčovati na úroky a papež Klemens V povýšil je na koncilu ve Vienne r. 1311 dokonce na dogma. Ale tento příklad není vhodně volen, poněvadž slova originálu *μηδὲν ἀπελαίζοντες*, jak plyne z celé souvislosti, zejména ze slov *ἐὰν δανεῖζητε παρ' ὧν ἐλάϊζετε ἀπολαβεῖν*, jsou přeložena správně nihil inde sperantes (nihil desperantes nedává smyslu), ježto Ježíš chce říci Židům, aby půjčovali, i když nemají naděje, že jim budou peníze splaceny. Co bylo z místa dále odvozováno, jest již pro nás vedlejší.

POZNÁMKY.

- ¹ F. Stiebitz, Pojem *σζολή* v Aristotelových Politicích Sborník Grohův, v Praze 1923, str. 84.
- ² Wirtschaftliche und soziale Grundlagen der europäischen Kulturentwicklung aus der Zeit von Caesar bis auf Karl den Großen (2 svazky), 2. vydání ve Vídni 1923—24.
- ³ Th. Birt, Charakterköpfe Spätroms, v Lipsku 1919, str. 342.
- ⁴ Srv. E. Patzelt, Die karolingische Renaissance, ve Vídni 1924 (Deutsche Kultur, historische Reihe IV).
- ⁵ Fr. Drtina, Naše doba XXVII, 1919, str. 90 a n.
- ⁶ Drtina na uv. m.
- ⁷ Fr. Novotný, Antické státy a náboženství. V Praze 1925, str. 32.
- ⁸ Charakterköpfe Spätroms, str. 382.
- ⁹ Hellenistische Wundererzählungen, v Lipsku 1906.
- ¹⁰ Neue Jahrbücher für das klass. Altertum XXIV, 1921, str. 129 a n.
- ¹¹ Fr. Novotný, Latina řečí monumentální a liturgickou. Česká revue XIV, 1921, str. 15 a n.
- ¹² O latině a řečtině v slovech moderních pojednal u nás Fr. Ruth v programu gymnasia v Žitné ulici 1901. Látku, kterou sebral pro práci o slovech řeckých a latinských v češtině, odkázal semináři pro klasickou filologii Masarykovy university v Brně.
- ¹³ Die Prostitution I, v Berlíně 1912.
- ¹⁴ Srv. o tom podrobnější výklad v knize O. Jirániho, Slovesné umění starého Říma, v Praze 1925 a Fr. Novotného, Gymnasion, v Praze 1922.
- ¹⁵ Vom Altertum zur Gegenwart, str. 181.
- ¹⁶ O tom vykládá B. Tomsa v knize: Idea práva a spravedlnosti v řecké filosofii, v Praze 1923.
- ¹⁷ Eva Sachsová, Die fünf platonischen Körper, v Berlíně 1917, str. 99.

¹⁸ Jar. Ludvíkovský, *Ἀντιπερίστασις*; příspěvek k dějinám theorie pohybu. Sborník Grohův, v Praze 1923, str. 76 a n.

¹⁹ Vom Altertum zur Gegenwart, str. 255.

²⁰ Antike Technik, str. 14.

²¹ O Kosmových vztazích k antice jedná Ant. Kolář ve Sborníku filos. fakulty bratislavské university, v Bratislavě 1925.

²² Bílá Hora. Její příčiny a následky. V Karlíně 1921, str. 102 a n.

²³ O antice v díle mladého Šafaříka jedná Ant. Kolář v časopise »Bratislava« II, 1928, str. 558 a n.

²⁴ O antice v selankách J. Hollého vykládá O. Jiráni ve Sborníku filologickém VII, 1922, str. 272 a n. a o antických vlivěch v jeho Iyricce v časopise »Bratislava« II, 1928, str. 76 a n.

²⁵ Antické prvky v dramatické a vůbec básnické činnosti Jar. Vrchlického zjistil O. Jiráni v práci: Antická dramata Jar. Vrchlického. Sborník společnosti Jar. Vrchlického II, 1916, str. 31 a n., III, 1917/18, str. 42 a n., IV, 1918/19, str. 60 a n. a VII, 1921—1923, str. 20 a n.

²⁶ O Tyršových vztazích k antice jedná Jar. Ludvíkovský ve spise: Antické myšlenky v Tyršově sokolském a národním programu. V Praze 1923.

²⁷ V. Dědeček, Dvě rytmické metody. Časopis pro tělesnou výchovu I, 1920, str. 144 a n.

²⁸ Iudentum, Christentum und Wucher, v Mnichově 1920.

SEZNAM NEJDŮLEŽITĚJŠÍ LITERATURY. VĚCI SE TÝKAJÍCÍ.

- J. Truhlář:* Počátky humanismu v Čechách. Rozpravy 3. třídy České akademie. Roč. I čís. 3. V Praze 1892.
- Jar. Vlček:* Dějiny české literatury. I 1. V Praze 1897.
- E. Peroutka:* Antika, my a naše gymnasia. Naše doba V, 1898, str. 696 a n.
- Týž:* Gedanken über die Antike. Čechische Revue I, 1907, str. 117 a n.
- Fr. Krejčí:* Noch einige Gedanken über die Antike. Čechische Revue I, 1907, str. 507 a n.
- E. Chalupný:* Antika a moderní život. V Praze (bez roku).
- E. Meyer:* Humanistische und geschichtliche Bildung. V Berlíně 1907. Vortrag in Vereinigung der Freunde des humanistischen Gymnasiums in Berlin und der Provinz Brandenburg (dále bude zkracováno: V. V. F. H. G.).
- J. Šusta:* Macharův »Řím«. Lumír XXVI, 1908, str. 99 a n.
- O. Kádner:* Dějiny pedagogiky. I. V Praze 1909.
- A. Riehl:* Humanistische Ziele des mathematischen und naturwissenschaftlichen Unterrichts. V Berlíně 1909 (V. V. F. H. G.).
- P. Cauer:* Wissenschaft und Schule in ihrem Verhältnis zum klass. Altertum. V Berlíně 1910 (V. V. F. H. G.).
- T. Zieliški:* Drevnij mir i my. Přeložil Fr. Novotný (Starý svět a my). V Praze 1910.
- R. Muther-Fr. A. Šubrt:* Dějiny malířství. V Praze 1910 a 1911.
- O. Immisch:* Das Erbe der Alten. Sein Wert und seine Wirkung in der Gegenwart. V Berlíně 1911 (V. V. F. H. G.).
- Sam Wide:* Griechische und römische Religion. V Lipsku a Berlíně 1912. Einleitung in die Altertumswissenschaft II (2. vyd.). V Lipsku a Berlíně 1912.
- Th. Kipp:* Humanismus und Rechtswissenschaft. V Berlíně 1912 (V. V. F. H. G.).

- B. Kern:* Humanistische Bildung und ärztlicher Beruf. V Berlíně 1913. (V. V. F. H. G.).
- H. Diels:* Antike Technik. V Lipsku a Berlíně 1914.
- E. Samter:* Die Religion der Griechen. V Lipsku a Berlíně 1914. Aus Natur und Geisteswelt, sv. 457.
- Fr. Drtina:* Úvod do filosofie. I, II. V Praze 1915 a 1926. — *Týž:* Myšlenkový vývoj evropského lidstva. V Praze 1902. — *Týž:* Myšlenková povaha středověku. Naše doba V, 1898, str. 11 a n. — *Týž:* Osvícenství (racionalismus) a romantismus. Naše doba XXVII, 1919, str. 90 a n.
- P. Cauer:* Das Altertum im Leben der Gegenwart. V Lipsku a Berlíně 1915 (2. vyd.). Aus Natur und Geisteswelt, sv. 356.
- Zd. Nejedlý:* Všeobecné dějiny hudby. V Praze 1916. Umělecké snahy, sv. XXX, roč. IV.
- J. Stiglmayr S. J.:* Das humanistische Gymnasium und sein bleibender Wert. Freiburg in Breisgau 1917.
- A. Uhlíř:* Ethika. V Praze (bez roku). Za vzděláním, sv. 80.
- Jar. Bidlo:* Kultura byzantská. V Praze 1917. Za vzděláním, sv. 84.
- A. Kolář:* Technika a vědy mathematicko-přírodní ve starém věku. Osvěta 1917, str. 366 a n.
- A. Salač:* Antika a česká kultura. Národ II, 1918, str. 460 a n.
- J. S. Machar:* Antika a křesťanství. V Praze 1919.
- O. Immisch:* Das Nachleben der Antike. V Lipsku 1919. Das Erbe der Alten. Neue Folge I.
- Vom Altertum zur Gegenwart.* Die Kulturzusammenhänge in den Hauptepochen und auf den Hauptgebieten. V Lipsku a Berlíně 1919; 2. vyd. tamtéž 1921.
- Th. Birt:* Spätromische Charakterbilder und die Entstehung der modernen Europa. V Lipsku 1919.
- E. Stemplinger-H. Lamer:* Deutschland und Antike in ihrer Verknüpfung. V Lipsku a Berlíně 1920. Aus Natur und Geisteswelt, sv. 689.
- J. Geffcken:* Der Ausgang des griechisch-römischen Heidentums. V Heidelbergu 1920. Religionswissenschaftliche Bibliothek sv. VI. — *Týž:* Das Christentum im Kampf und Ausgleich mit der griechisch-römischen Welt. Studien und Charakteristiken aus seiner Werdezeit. V Lipsku 1920 (3. vyd.). Aus Natur und Geisteswelt, sv. 54.
- H. Preller:* Das Altertum, seine staatliche und geistige Entwicklung und deren Nachwirkungen. V Lipsku a Berlíně 1920. Aus Natur und Geisteswelt, sv. 642.
- E. Norden:* Die Bildungswerte der lateinischen Literatur und Sprache auf dem humanistischen Gymnasium. V Berlíně 1920 (V. V. F. H. G.).
- E. Drerup:* Kulturwerte des Humanismus. V Würzburgu 1920.
- W. Lubosch:* Die Bedeutung der humanistischen Bildung für die Naturwissenschaften. V Jeně 1920.

- Fr. Novotný*: Latina řeči monumentální a liturgickou. Česká revue XIV, 1921, str. 15 a n.
- Ot. Jiráni*: Řecká a římská vzdělanost ve vývoji evropském. Lidové university sv. 2. V Praze 1921.
- Ant. Matějček*: Dějepis umění. I. V Praze 1922; II. 1924.
- Fr. Novotný*: Gymnasion. Úvahy o řecké kultuře. Na Král. Vinohradech 1922.
- E. Stemplinger*: Antiker Aberglaube in modernen Austrahlungen. V Lipsku 1922.
- R. W. Livingstone*: The legacy of Greece. V Oxfordě 1922.
- Tjž*: The greek genius and its meaning to us. V Oxfordě 1924 (3. vyd.).
- C. Bailey*: The legacy of Rome. V Oxfordě 1925.
- Jar. Ludvíkovský*: Antické myšlenky v Tyršově sokolském a národním programu. V Praze 1925.
- B. Tomsa*: Idea práva a spravedlnosti v řecké filosofii. V Praze 1923.
- V. Buzeskul-K. Novotná*: Antika a přítomnost. V Praze 1923.
- I. P. Mahaffy-M. E. Casella*: Che cosa hanno fatto gli antichi Greci per la civiltà moderna? V Miláně 1925.
- Ant. Kolář*: Působení kultury antické na kulturu evropskou. V Bratislavě 1924 (Sborník filosofické fakulty university Komenského II, č. 19).
- E. Stemplinger*: Die Ewigkeit der Antike. V Lipsku 1924.
- W. Jäger*: Antike und Humanismus. V Lipsku 1925.
- Co nás pojí s antikou?* V Praze 1925. (Přednášky a rozpravy Společnosti přátel antické kultury, sv. I).
- Ed. Fraenkel*: Die Stelle des Römertums in der humanistischen Bildung. V Berlíně 1925.
- M. Schuster*: Altertum und deutsche Kultur. Ve Vídni 1926.
- W. G. de Burgh*: The legacy of the ancient world. V Londýně 1926.
- Osborn*: Our debt to Greece and Rome. V Londýně (bez roku).

Nejdůkladnějšího poučení o hlavních zjevech a složkách antické kultury dostává se nyní čtenáři ve sbírce anglicky psaných monografií, v nichž se význam a působení každého zjevu probírá až do doby nejnovější; jest nazvána *Our debt to Greece and Rome* a vydávána redakcí *G. D. Hadzitze* a *D. M. Robinsona* v Londýně. Z ohlášených 52 svazků většina již vyšla. Pojednávají o jednotlivých spisovatelích řeckých a římských, filosofii, náboženství, umění, politice, hospodářství, lékařství, vědách exaktních, životě soukromém atd.